

Rapportage sport 2008

Rapportage sport 2008

Redactie:

Koen Breedveld

Carlijn Kamphuis

Annet Tiessen-Raaphorst

Sociaal en Cultureel Planbureau / W.J.H. Mulier Instituut
Den Haag, december 2008

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn die het beleid van meer dan één departement raken. De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2008

SCP-publicatie 2008/25

Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Figuren: Mantext, Moerkapelle

Vertaling samenvatting: Julian Ross, Carlisle, UK

Omslagontwerp: Bureau Stijlzoorg, Utrecht

Omslagillustratie: © Olaf Kraak, ANP (Het Nederlandse roeikoppel Kirsten van der Kolk en Marit van Eupen wint bij de Olympische Spelen 2008 in Peking de gouden medaille)

ISBN 978 90 377 0361 0

NUR 740

Dit rapport is gedrukt op chloorvrij papier.

Voorzover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 VX Den Haag

Telefoon (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: www.scp.nl

E-mail: info@scp.nl

W.J.H. Mulier Instituut

Postbus 188

5201 AD 's-Hertogenbosch

Telefoon (073) 6126401

Fax (073) 6126413

Website: www.mulierinstituut.nl

E-mail: info@mulierinstituut.nl

Inhoud

Voorwoord	9
Samenvatting	11
Deel I Trends en ontwikkelingen	19
1 Inleiding	21
Koen Breedveld	
1.1 Sport: van crisis naar hoogconjunctuur	21
1.2 Rapportage sport	22
1.3 Opzet Rapportage sport 2008	23
Noot	25
Literatuur	26
2 Maatschappelijke ontwikkelingen	27
Annet Tiessen-Raaphorst en Jos de Haan	
2.1 De maatschappelijke context van sport	27
2.2 Demografische ontwikkelingen	28
2.3 Sociaaleconomische ontwikkelingen	32
2.4 Verandering in de vrije tijd	35
2.5 Gezondheid	40
2.6 Samenvatting	42
Noten	44
Literatuur	45
3 Ontwikkelingen in het sportbeleid 2005-2008	46
Hugo van der Poel	
3.1 Inleiding	46
3.2 Spelers in het sportbeleidsnetwerk: doelstellingen en taakverdeling	46
3.3 Thema's in het landelijk sportbeleid	51
3.4 Conclusie	62
Noten	65
Literatuur	71
4 Sportdeelname	74
Carlijn Kamphuis en Remko van den Dool	
4.1 De kracht van sport	74
4.2 Sportdeelname	74
4.3 Beoefening van diverse takken van sport	81

4.4	Lidmaatschap van sportverenigingen en deelname aan competities	87
4.5	Conclusie	96
	Noten	98
	Literatuur	100
	Bijlagen hoofdstuk 4	
5	<i>Volgers van de sport</i>	102
	Carlijn Kamphuis en Remko van den Dool	
5.1	Inleiding	102
5.2	Volgers van sport via tijdschriften, internet, radio en televisie	102
5.3	Toeschouwers van sportwedstrijden	113
5.4	Conclusie	122
	Noten	123
	Literatuur	124
	Bijlagen hoofdstuk 5	125
6	<i>Sportinfrastructuur: organisaties, accommodaties en vrijwilligers</i>	126
	Rob Goossens, Carlijn Kamphuis en Nicolette van Veldhoven	
6.1	Inleiding	126
6.2	De Nederlandse sportinfrastructuur	126
6.3	Sportbonden en -koepels	128
6.4	Sportclubs	132
6.5	Sportscholen, sportinstructeurs, zeil- en surfscholen en maneges	135
6.6	Sportaccommodaties	136
6.7	Vrijwilligerswerk	145
6.8	Samenvatting	154
	Noten	157
	Literatuur	160
	Bijlagen hoofdstuk 6	161
7	<i>Economie van de sport</i>	162
	Rob Goossens	
7.1	Inleiding	162
7.2	Bestedingen van huishoudens aan sport	163
7.3	Overheidsuitgaven en -inkomsten met betrekking tot sport	165
7.4	Baten en lasten van sportorganisaties	168
7.5	Baten en lasten van exploitanten van accommodaties	176
7.6	Werkgelegenheid bij sportorganisaties	180
7.7	Werkgelegenheid bij exploitanten van accommodaties	184
7.8	Samenvatting	187
	Noten	189
	Literatuur	191

8	<i>Sport, ruimte en tijd</i>	192
	Frans Knol, Lucas Harms en Koen Breedveld	
8.1	Ruimte en tijd voor sport	192
8.2	Ruimtebeslag van de sport	193
8.3	Heen en weer: verplaatsingen ten behoeve van de sport	200
8.4	De sport geklokt	205
8.5	Samenvatting	209
	Noten	210
	Literatuur	212
	Bijlagen hoofdstuk 8	213
9	<i>Sport, bewegen en gezondheid</i>	214
	Wil Ooijendijk, Tinus Jongert, Janine Stubbe en Saskia Kloet	
9.1	Bewegen en blessures	214
9.2	Monitoren van bewegen en blessures	215
9.3	Voldoen aan beweegnormen	218
9.4	Sportblessures	223
9.5	Samenvatting	227
	Noten	229
	Literatuur	230
10	<i>Sport en onderwijs</i>	231
	Lex Herweijer, Harry Stegeman en Ester Wisse	
10.1	Inleiding	231
10.2	Bewegingsonderwijs in het basisonderwijs	231
10.3	Bewegingsonderwijs in het voortgezet onderwijs	234
10.4	Bewegingsonderwijs in het middelbaar beroepsonderwijs	235
10.5	Scholen met extra aandacht voor sport	236
10.6	Schoolzwemmen en zwemvaardigheid	238
10.7	Samenwerking tussen de school en de sportsector	241
10.8	Opleiden voor de sportsector	244
10.9	Samenvatting	247
	Noten	250
	Literatuur	252
	Bijlage hoofdstuk 10	254
Deel II	<i>Thematische uitdiepingen</i>	255
11	<i>Topsport</i>	257
	Maarten van Bottenburg	
11.1	Inleiding	257
11.2	Beleidsrationale: hoe maakbaar is succes?	258
11.3	Beleidsmiddelen: hoeveel wordt in topsport geïnvesteerd?	260
11.4	Beleidsactiviteiten: op welke pijlers heeft het topsportbeleid zich gericht?	262

11.5	Beleidsprestaties: is het topsportklimaat verbeterd?	267
11.6	Beleideffecten: heeft Nederland meer succes, trots en prestige?	271
11.7	Conclusie	275
	Noten	277
	Literatuur	279
12	<i>Medische kosten van onvoldoende bewegen</i> Claire Bernaards, Hidde Toet en Astrid Chorus	281
12.1	Het belang van bewegen	281
12.2	Methode	282
12.3	Resultaten	284
12.4	Kanttekeningen	286
12.5	Samenvatting en conclusie	289
	Noten	291
	Literatuur	293
13	<i>Lokale samenwerking tussen onderwijs en sport</i> Eric Lagendijk	295
13.1	Inleiding	295
13.2	School en sport: een terugblik	296
13.3	Samenwerkingsverbanden tussen scholen en sportaanbieders	300
13.4	Effecten, drempels en stimulansen van samenwerking	305
13.5	Samenvatting	310
	Noot	313
	Literatuur	314
14	<i>Fitness als industrie: de ontwikkeling van een snel groeiende bedrijfstak</i> Jo Lucassen, Ruud Stokvis en Ivo van Hilvoorde	316
14.1	Inleiding	316
14.2	Opkomst van fitness in cultuurhistorisch perspectief	316
14.3	De opmars van de fitnessbeoefening in cijfers	319
14.4	Het dynamische fitnessaanbod	322
14.5	Conclusie: maatschappelijke betekenis en toekomstperspectief	328
	Noten	330
	Literatuur	331
Deel III	<i>Conclusie</i>	333
15	<i>Epiloog. Nederland sportland, nu en in de toekomst?</i> Koen Breedveld (W.J.H. Mulier Instituut)	335
	Noten	346
	Literatuur	347
	<i>Summary</i>	349
	<i>Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau</i>	357

Voorwoord

Dit is alweer de derde editie van de Rapportage sport. Eerdere edities verschenen in 2003 en in 2006. Deze editie verschijnt in een jaar waarin aan de sportzomer geen einde leek te komen. Die sportzomer begon met de Champions League finale op 21 mei en eindigde voor het grote publiek op zondag 24 augustus, toen de Olympische Spelen werden afgesloten met een betoverende sluitingsceremonie.

De sportzomer van 2008 kent vier grote winnaars. De eerste is Spanje, dat zijn helden overwinningen zag boeken bij alle grote sportevenementen (Rafael Nadal op Wimbledon, het Spaanse voetbalteam op het EK voetbal en Carlos Sastre bij de Tour de France). De tweede is China, dat zijn kans greep om zichzelf op de wereldkaart te plaatsen met de goed geliede 'One World One Dream' Spelen. De derde zijn de paralympische sporters, die in Beijing hun mooiste spelen ooit beleefden en eindelijk op enige maatschappelijke waardering mochten rekenen.

De vierde en grootste winnaar is misschien wel de sport zelf. De vele mooie sportbeelden die deze zomer werden uitgezonden, hebben bij velen de droom doen herleven om de Olympische Spelen naar Nederland te halen. Vergeten zijn even de negatieve herinneringen aan eerdere pogingen daartoe. Vergeten zijn ook even de associaties van sport met doping, met wangedrag van ouders, met voetbalvandalisme of met spreekkoren. In Beijing liet de sport zich van zijn beste kant zien.

Maar niet alleen aan internationale sportprestaties werd in 2008 plezier beleefd. Vele Nederlanders waren en zijn wekelijks actief op het veld, in het zwembad of op het water. Als sporter, vrijwilliger of simpelweg als toeschouwer. In deze *Rapportage sport 2008* presenteert het SCP, in nauwe samenwerking met het W.J.H. Mulier Instituut en een hele reeks andere onderzoeksorganisaties, de nieuwste onderzoeksgegevens op het gebied van de sport. Daarbij wordt ingegaan op trends in onder andere sportdeelname, sportaccommodaties, economie van de sport, tijdsbesteding aan sport en ontwikkelingen in het sportbeleid. Specifieke aandacht wordt in deze editie besteed aan de samenwerking van sport met andere maatschappelijke sectoren, zoals onderwijs en welzijn, aan de zorgkosten van onvoldoende lichamelijke activiteit en sportblessures, en aan de opkomst van de fitnessindustrie.

Ik dank de medewerkers van de betrokken instituten, het W.J.H. Mulier Instituut, het Centraal Bureau voor de Statistiek, sportkoepel NOC*NSF, TNO Kwaliteit van Leven, de Universiteit Utrecht, de Universiteit van Tilburg, de Universiteit van Amsterdam alsmede de Vrije Universiteit, de DSP-groep, het Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid, Consument en Veiligheid alsmede de leden van de klankbordgroep voor hun bijdragen aan het welslagen van dit project.

Prof. dr. Paul Schnabel
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

Samenvatting

1 Inleiding

In deze *Rapportage sport 2008* zijn de belangrijkste cijfermatige ontwikkelingen in de sport van de afgelopen jaren (2003-2008) bijeengezet. Extra aandacht werd besteed aan het belang van bewegen voor de gezondheid, de opkomst van de fitnesscultuur en de samenwerking tussen sport en onderwijs. De *Rapportage sport 2008* is een coproductie van het Sociaal en Cultureel Planbureau, het W.J.H. Mulier Instituut, het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), NOC*NSF en TNO Kwaliteit van Leven. Daarnaast zijn (delen van) hoofdstukken geschreven door medewerkers van verschillende universiteiten (van Utrecht, Tilburg, Amsterdam en de Vrije Universiteit), de DSP-groep, het Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid (KIM) en Consument en Veiligheid. De *Rapportage sport* wordt mede gefinancierd door het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

2 Maatschappelijke ontwikkelingen

De afgelopen jaren waren de maatschappelijke ontwikkelingen in sommige opzichten gunstig voor de sport, en in andere opzichten minder gunstig. Tot de gunstige ontwikkelingen behoren een verdere stijging van het opleidingsniveau. Tevens was er in 2007 wat meer te besteden dan in 2005, een jaar waarin de koopkracht een laagterecord in het nieuwe millennium vestigde. Wellicht wat minder gunstig was dat Nederlanders het gemiddeld iets drukker kregen. De totale tijd besteed aan verplichtingen steeg tussen 2000 en 2005 met 0,4 uur per week; de hoeveelheid vrije tijd bleef in deze periode echter stabiel. De trend dat steeds minder tijd wordt besteed aan het onderhouden van sociale contacten, zette ook de laatste jaren door. Daarnaast daalde ook in recente jaren de organisatiegraad in de vrije tijd verder: minder mensen worden lid van verenigingen. Op lange termijn is het gezondheidsgedrag van de Nederlanders erop vooruitgegaan. In recente jaren lijkt deze vooruitgang echter tot stilstand te zijn gekomen. Zo waren er in 2007 evenveel regelmatige alcoholgebruikers als in 2004 en stabiliseerde ook het aandeel rokers onder de Nederlandse bevolking zich. In het percentage Nederlanders met overgewicht is evenmin veel verandering gekomen.

3 Ontwikkelingen in het sportbeleid

De ontwikkeling van het sportbeleidsnetwerk, de rol- en taakverdeling van de verschillende spelers in dit netwerk en daarmee de vormgeving en richting van het beleid, hebben zich de afgelopen jaren verder ontwikkeld conform het investerings-scenario. Dit houdt in dat spelers in het sportbeleidsnetwerk minder afhankelijk

worden van overheidssubsidies en zich concentreren op het vinden of creëren van een eigen niche in het netwerk. Met de grotere geldstromen in de sport en het toenemende instrumentele belang dat eraan wordt toegekend, wordt de vraag naar effectiviteit steeds urgenter. Door beleidsdoelen te kwantificeren en resultaten te monitoren, wordt die steeds meer getoetst.

De decentralisatie van rijkstaken geeft gemeenten de mogelijkheid tot een meer integrale aanpak van sport en bewegen, onderwijs, welzijn, jeugdbeleid en gezondheidsbeleid. Het paradoxale effect hiervan is dat het sportbeleid minder zichtbaar en eenduidig wordt.

Inhoudelijk staan in het rijkssportbeleid de drie pijlers uit de nota *Tijd voor sport. Bewegen, meedoen, presteren* nog fier overeind. Bewegen wint aan belang in de strijd tegen overgewicht. Meedoen past naadloos bij de inzet van het kabinet-Balkenende IV. En presteren en excelleren mag weer. Voor de realisatie van de beoogde meerwaarden van sport wordt sterk ingezet op gezonde sportverenigingen met een goed sporttechnisch kader. Veel aandacht is er voor de stimulering van de sportdeelname, oftewel de vraagkant van de sportmarkt. De aanbodzijde – met name de accommodaties – blijft daarbij echter onderbelicht. Probleem hierbij is dat de kosten gedragen worden door partijen (gemeenten) die daarvan niet of nauwelijks de opbrengsten plukken (die komen terecht bij ondernemers, zorgverzekeraars en de rijksoverheid). Eenzelfde vraagstuk speelt bij de financiering van de organisatorische sportinfrastructuur. Het blijft de vraag of de overheid hieraan niet een bijdrage zou moeten leveren, om het behalen van positieve meerwaarden ('sport als middel') ook in de toekomst te kunnen garanderen.

De inzet van *Nederland sportland* is in de afgelopen jaren verbonden geraakt met de discussie over de organisatie van de Olympische Spelen in Nederland. De organisatie van de Olympische Spelen vraagt om een ruimtelijk-economische visie op Nederland, waarin de ontwikkeling van (congres)toerisme, de vrijetijdseconomie en de organisatie van grootschalige (sport)evenementen een belangrijke plaats innemen.

4 Sportdeelname

In Nederland doen meer mensen aan sport dan ooit: 71% van de bevolking deed in 2007 minimaal één keer aan sport, tegenover 53% eind jaren zeventig. Sportte in 2007 65% van de bevolking minimaal twaalf keer per jaar, in 2003 was dit nog 61%. Onder niet-westerse allochtonen ligt de sportdeelname nog steeds lager dan onder de rest van de bevolking. Ook onder 65-plussers, lager opgeleiden, lagere inkomensgroepen en mensen met matige tot ernstige beperkingen ligt het aandeel sporters nog steeds fors lager dan onder de bevolking als geheel.

Tussen 2003 en 2007 is een verdere daling opgetreden in het aandeel van de (sportende) bevolking dat lid is van een sportvereniging. De georganiseerde sport blijft dus marktaandeel verliezen. Wel stabiliseerde het aandeel sporters dat deelneemt aan competities en trainingen. Bestaande verschillen in deelname aan competities en trainingen tussen mannen en vrouwen en tussen jongeren en ouderen werden

niet kleiner. Hardloopevenementen mochten zich in een stijgende belangstelling verheugen. Sporten die de laatste jaren verder zijn gegroeid, zijn met name fitness, hardlopen en voetbal.

5 Volgers van sport

Sporttijdschriften hadden in 2007 een betaalde kernoplage van 1,5 miljoen stuks. Op de publieke en commerciële Nederlandse zenders werd er gemiddeld ruim 2800 uur sport uitgezonden. Er werd gemiddeld 87 uur per persoon naar sport gekeken op de Nederlandse publieke en commerciële zenders. Een op de drie Nederlanders bezoekt minstens eens per jaar een sportwedstrijd.

Het bezoeken van sportwedstrijden blijkt steeds populairder te worden. Het volgen van de sport via radio en televisie lijkt echter wat af te kalven. Mogelijk volgen meer mensen sport via internet. Anderzijds zou het kunnen zijn dat men wat sportmoe aan het worden is. Het volgen van een wedstrijd op televisie is door het enorme aanbod van sportprogramma's minder bijzonder geworden. Of deze afgenomen belangstelling voor sport op radio en televisie een nieuwe trend inzet of slechts een tijdelijke dip betreft, zal de komende jaren moeten blijken.

6 Sportinfrastructuur

Hoewel de sportdeelname nog altijd groeit, blijkt dat het aantal accommodaties niet mee groeit of zelfs terugloopt. Groei zit vooral in het aantal Cruyff Courts en Krajiček playgrounds (trapveldjes en speelpleinen voor de jeugd) en bij de commerciële sportorganisaties (maneges, sportscholen, fitnesscentra). Binnen het accommodatiebestand is de trendmatige overgang van gemeentelijke naar particuliere exploitatie tussen 2003 en 2006 gestopt of zelfs licht gekeerd.

De top 15 van NOC*NSF-sportbonden is al jaren redelijk stabiel. Achter de voetbalbond en de tennisbond op respectievelijk de eerste en tweede plaats, heeft nu echter de golffederatie de derde plaats ingenomen, ten koste van de gymnastiekunie. Sporten die de laatste jaren hun ledental sterk zagen toenemen, waren onder andere atletiek, hockey en paardensport. In 2007 kenden de sportbonden in totaal bijna 27.000 sportverenigingen (-1% t.o.v. 2004). Het gemiddelde aantal leden steeg in die periode verder van 174 naar 190 per vereniging. 9% van de verenigingen had in 2006 500 leden of meer, een op drie sportclubs had minder dan 50 leden.

Circa 1,5 miljoen mensen doen vrijwilligerswerk binnen de sport. Dat cijfer is redelijk stabiel, al suggereren de meest recente metingen een lichte daling van het aandeel vrijwilligers in de bevolking. Vrijwilligers in de sport zijn vaker man dan vrouw, en eerder jong dan oud. Verder zijn vrijwilligers veelal hoger opgeleid, afkomstig uit hogere inkomensgroepen en autochtoon. Bij 84% van de sportclubs zijn vrijwilligers actief. In totaal wordt er voor 52.000 fte onbetaald werk in de sport verricht.

7 Economie van de sport

Tussen 2003 en 2006 daalden de consumentenbestedingen aan sport van 3,7 miljard euro in 2003 naar 3,5 miljard euro in 2006. De overheidsuitgaven aan sport stegen in die periode met 14% naar ruim 1 miljard euro. De uitgaven ten behoeve van sportclubs en -raden stegen daarbij, evenals in eerdere jaren, wat sneller dan de uitgaven aan accommodaties. Via de kansspelen kwam in 2006 nog eens ruim 44 miljoen euro beschikbaar voor de sport.

De gezamenlijke baten van sportclubs (excl. watersportclubs en betaald voetbal) namen tussen 2003 en 2006 toe tot 1,1 miljard euro (+16%). Meer dan de helft van de baten en lasten betreffen clubs in slechts drie takken van sport: amateurvoetbal, tennis en golf. Subsidie en overheidsbijdragen maakten in 2006 11% uit van de inkomsten van sportclubs. Zonder die inkomsten zouden de clubs met een tekort van 80 miljoen euro hebben gedraaid, net als in 2003. Alle sportorganisaties tezamen (incl. commerciële sportorganisaties en het betaald voetbal) behaalden in 2006 een gezamenlijke omzet van 2,9 miljard euro (2003: 2,3 miljard). De omzet van de fitnessbranche (840 miljoen in 2007, 630 miljoen in 2003) is daarin meegeteld.

In 2006 werkten bij commerciële en niet-commerciële sportorganisaties (excl. fitnesscentra) bij elkaar 22.000 mensen in loondienst (+1000 t.o.v. 2003). Het arbeidsvolume is in dezelfde periode met 9% gestegen naar bijna 9000 voltijdbanen. Het arbeidsvolume van personeel dat niet in loondienst is (bv. eigenaren-directeuren, uitzendkrachten) is in die periode met 23% toegenomen tot 4500 voltijdbanen. Samen met het arbeidsvolume van het personeel in loondienst en de werkgelegenheid bij fitnesscentra (11.600 fte, zie hoofdstuk 14) impliceert dit dat de werkgelegenheid bij sportorganisaties in 2006 25.100 fte betreft. Daarnaast is er personeel in dienst bij accommodaties als zwembaden en jachthavens. Voor personeel in loondienst gaat het om 8720 voltijdbanen (-8% t.o.v. 2003) en voor personeel niet in loondienst om 1850 voltijdbanen (-3%).

8 Sport, ruimte en tijd

Het totale areaal dat in Nederland voor sport beschikbaar is, is tussen 1996 en 2003 iets toegenomen: van 31.000 tot 32.000 ha. Van de totale oppervlakte van Nederland nemen openluchtsportaccommodaties minder dan 1% in. De al langer aan de gang zijnde verschuiving van openluchtsportaccommodaties van centraal stedelijke gebieden naar randgemeenten heeft de afgelopen jaren verder doorgezet. In deze randgemeenten wordt door de bewoners relatief vaak in een groene omgeving gesport. Nabij sportvelden blijkt de waarde van grond relatief hoog. Dit kan erop duiden dat de aanwezigheid van sportvelden een positieve invloed heeft op de waarde van de grond.

Ruim een op de tien vrijetijdsverplaatsingen is te herleiden tot sportieve activiteiten. Een ruime meerderheid van alle sportverplaatsingen (60%) blijft echter binnen een straal van vijf kilometer. Des te opvallender is de (blijvende) dominantie van de auto in sportgerelateerde verplaatsingen, zelfs op korte afstanden.

Sport blijft een activiteit voor de avonden en weekenden: 69% van de sportdeelnemers vindt dan plaats; voor het bezoek aan sportwedstrijden is dit zelfs 94%. Het arbeidsritme dicteert dat de sport en het verenigingsleven pas na 17.00 uur in volle gang komen. Dat biedt enerzijds mogelijkheden om tijdens werk- en schooluren leegstaande accommodaties te benutten, maar impliceert daarnaast ook dat voor allerhande taken betaalde krachten dienen te worden gerekruteerd. Vrijwilligers zijn dan immers nog bezig met andere activiteiten.

9 Sport, bewegen en gezondheid

Het beweeggedrag van de volwassen Nederlanders ontwikkelt zich positief. Het aandeel Nederlanders dat inactief is, is de laatste jaren teruggelopen van 9% naar 5%. Het aandeel Nederlanders dat aan de combinorm voor bewegen voldoet, is gestegen van 52% in 2002 naar bijna 66% in 2006/07. Echter, gedetailleerde cijfers over het beweegpatroon van de volwassen bevolking bevestigen de positieve ontwikkelingen nog niet. Sporters scoren over de hele linie beter dan niet-sporters. Aandachtspunt is voorts dat het percentage mensen dat de fitnorm voor bewegen haalt, wat lijkt te dalen. Het percentage personen dat aan de beweegnormen voldoet, ligt onder 12-17-jarigen aanzienlijk lager dan onder volwassenen. Uitgaande van de norm van 60 minuten, bedraagt het percentage jeugdigen dat aan de beweegnorm voldoet 38%.

In Nederland doen zich jaarlijks gemiddeld ten minste 1,5 miljoen sportblessures voor. De helft daarvan wordt medisch behandeld. Niet uitgesloten is echter dat het werkelijke aantal blessures nog hoger ligt.

In toenemende mate is er bewijs dat lichamelijk inspannende vormen van lichaamsbeweging, zoals sport, een groter (positief) effect op de gezondheid hebben dan minder intensieve vormen van lichaamsbeweging. Dit betekent dat het van belang is bij het stimuleren van bewegen te benadrukken dat voor een maximaal effect intensieve vormen van lichaamsbeweging, zoals sport, van belang zijn.

10 Sport en onderwijs

Gemiddeld wordt er op de basisschool 90 minuten per week bewegingsonderwijs gegeven en in het voortgezet onderwijs 2 tot 2,5 uur per week. Rond de helft van de basisscholen heeft een vakleerkracht lichamelijke opvoeding in dienst. Deze wordt met name ingezet in de hogere groepen, op grotere scholen en op basisscholen in de Randstad. In het mbo heeft het bewegingsonderwijs een zwakke positie.

Met de zwemvaardigheid van de Nederlandse kinderen is het niet slecht gesteld. 55% van alle 6-7-jarigen en 96% van de 11-15-jarigen heeft minimaal één zwemdiploma. Ten opzichte van 2003 is het diplomabezit onder alle kinderen van 6 tot 15 jaar gelijk gebleven; wel is er een stijging te zien bij het C-diploma.

De sportopleidingen zitten de laatste jaren duidelijk in de lift. Er zijn diverse nieuwe opleidingen gestart en het aantal studenten groeit, op zowel mbo als hbo en universiteit. Wel zijn er zorgen over de arbeidsmarktpositie van de afgestudeerden

van mbo-sportopleidingen. Velen stromen echter door naar een vervolgopleiding of wijken uit naar andere sectoren dan de sportsector. Een minpunt blijft de vaak geringe functieomvang van afgestudeerden in de sport. Het poolen van uren tussen scholen en een uitbreiding van het takenpakket in het kader van combinatiefuncties biedt hier mogelijk uitkomst.

11 Topsport

De investeringen in de topsport zijn na 2000 opgeschroefd. Dit heeft ertoe bijgedragen dat meer topsporters voltijds hun sport kunnen beoefenen en dat de sportbonden meer topcoaches in dienst hebben genomen, en met betere arbeidsvoorwaarden. Een meerderheid van de betrokkenen zelf is de mening toegedaan dat het topsportklimaat door dit beleid in de afgelopen jaren verder is verbeterd. Wel blijven er knelpunten bestaan. Zo kampen vooral oudere topsporters met financiële problemen, juist doordat zij voltijds zijn gaan sporten. Op langere termijn gezien is het aannemelijk dat de verbetering van het topsportklimaat heeft geresulteerd in meer succes. De ambitie om tot de top 10 van de wereld te behoren is nog niet gerealiseerd, maar Nederland zit hier wel dicht tegenaan.

De ontwikkelingen in de laatste jaren laten zien dat het lastig is om de stijging van het prestatieniveau ten opzichte van andere landen voort te zetten. Ook de concurrentie verhoogt de investeringen. Gezien de top 10-ambitie van de sportorganisaties en de rijksoverheid, legt deze internationale ontwikkeling een druk op Nederland om de topsportuitgaven te verhogen en de efficiëntie en effectiviteit van deze investeringen verder te verbeteren. Een vraag die hiermee samenhangt, is of Nederland moet inzetten op diversiteit of op prioriteit. Het lijkt erop dat in Nederland het geld meer wordt besteed aan diversiteit dan in andere landen. Toch wordt 91% van alle Nederlandse Olympische medailles tussen 1948 en 2008 in slechts negen takken van sport behaald.

12 Medische kosten van onvoldoende bewegen

Een onvoldoende lichamelijk actieve leefstijl heeft invloed op de zorgkosten. Hoewel het percentage mensen dat voldoet aan de combinorm voor bewegen is gestegen tussen 2004 en 2007, zijn de ziektegerelateerde kosten die toe te wijzen zijn aan niet-normactiviteit, in die periode gestegen van 744 miljoen naar 907 miljoen euro. Een belangrijke verklaring voor deze stijging vormen de gestegen tarieven in de zorgsector. De jaarlijkse directe medische kosten ten gevolge van sportblessures in Nederland worden geschat op 230 miljoen euro. De meeste kosten, namelijk 70 miljoen euro, worden gemaakt voor fysiotherapeuten.

Wanneer de kosten van de gezondheidszorg als gevolg van een onvoldoende actieve leefstijl (907 miljoen euro) afgezet worden tegen de besparing door een verminderd aantal sportblessures (maximaal 230 miljoen euro), dan blijkt een onvoldoende actieve leefstijl minimaal 677 miljoen euro per jaar aan zorgkosten met zich

te brengen. Investeren in beweegbeleid brengt dus niet alleen kosten met zich mee, maar ook grote potentiële opbrengsten.

13 *Samenwerking school en sport*

In de maatschappij is er grote belangstelling voor projecten op het snijvlak van onderwijs en sport. Landelijke impulsen en projecten (Jeugd in beweging, BSI, BOS) hebben deze samenwerking gefaciliteerd. De vermaatschappelijking van het onderwijs én van de sport speelt daarin echter ook een belangrijke rol. Scholen staan vandaag de dag veel nadrukkelijker in de wijk, in het leven van alledag. De samenwerking tussen school en sport is in deze zin positief te noemen.

Het effect van de school-en-sportprojecten op het beweeggedrag van de jeugd als geheel is daarmee echter nog niet aangetoond. Middels samenwerking tussen onderwijs en sport kan de jeugd kennismaken van verschillende takken van sport. De beperkte omvang en het ad-hockarakter van het school-en-sportaanbod maken evenwel dat de samenwerking nauwelijks bijdraagt aan het creëren van nieuw, aanvullend sportaanbod voor inactieven of extra aanbod voor actieve leerlingen. Bovendien zien de samenwerkende partijen (bv. scholen en sportverenigingen) zelf niet altijd het nut van de samenwerking in of ervaren zij te veel drempels bij de uitvoering ervan (geen tijd, geen vrijwilligers, enz.). In hoeverre de samenwerking tussen school en sport op de lange termijn positief kan worden genoemd en in hoeverre de jeugdsport hierdoor zal worden gestimuleerd, zal de tijd moeten uitwijzen.

14 *De fitnessindustrie in Nederland*

De fitnesssector ontwikkelt zich in hoog tempo tot een volwaardige dienstverlenende industrie op het gebied van sport, bewegen en gezondheid. Ruim twee miljoen Nederlanders sporten bij een van de 2000 fitnesscentra. Tezamen zetten die aan contributies zo'n 840 miljoen euro per jaar om en bieden ze werkgelegenheid aan 26.000 personen of 11.600 fte.

Fitnessondernemingen worden in toenemende mate erkend door zorgverzekeraars en de rijksoverheid als partner in het beleid voor (preventieve) gezondheidszorg en sportstimulering. De toenemende belangstelling voor gezondheid, zowel onder de bevolking als vanuit het beleid en aanpalende branches (wellness, horeca, leisure), geeft aanleiding om een verdere groei van de branche te verwachten. Toch lijkt ook binnen de fitnessmarkt de concurrentie toe te nemen. Of op korte termijn kan worden gesproken van een verzadiging van de markt en van een sterke verdringingsmarkt, is nog de vraag. Verwacht mag worden dat de wens om sportief actief te zijn nog verder zal groeien, ook in een vergrijzende bevolking.

De sport begint meer en meer trekjes te vertonen van een echte, volwassen bedrijfstak. De ontwikkelingen in de sport zijn daarin illustratief voor de veranderingen in de vrijetijdsector in het algemeen. Gulle sponsors, marktgerichte sportaanbieders, gezondheidsbewuste sportconsumenten en op expansie gerichte media hebben de sport naar een hoger niveau getild. Politici en beleidsmakers bewieroken de sport vanwege de kans om via de sport bij te dragen aan de volksgezondheid en de sociale cohesie. Aangenomen dat die ontwikkelingen de komende jaren zullen doorzetten, gaat de sport een mooie toekomst tegemoet. Voornaamste dreiging lijkt uit te gaan van de recente financiële crisis, waarvan nu nog niet bekend is hoe die de economie de aankomende jaren zal beïnvloeden. De recente stijgingen in de sportdeelname suggereren bovendien dat de sport nog veel onontdekte potentie heeft. De mogelijkheid om de Olympische Spelen wederom naar Nederland te halen vormt daarbij een krachtig perspectief om aandacht (en geld) te vragen voor investeringen in de volle breedte van de sport. Tegelijkertijd staat de sport voor de uitdaging om processen van verzakelijking en professionalisering soepel en succesvol te laten verlopen. Dat bonden en verenigingen een belangrijke rol zullen spelen in het sportlandschap van de toekomst, staat buiten kijf. Hoe die rol er precies uitziet en wat daarin wiens kerntaken zijn, staat open voor debat.

Deel I

Trends en ontwikkelingen

1 Inleiding

Koen Breedveld (W.J.H. Mulier Instituut)

1.1 Sport: van crisis naar hoogconjunctuur

Soms gebeurt in een bepaalde periode zoveel, of zoveel bijzonders, dat die periode een aparte betekenis krijgt in het collectieve geheugen. Voorbeelden van dergelijke perioden zijn de Great Depression, de roerige jaren zestig, de werkloosheid en antikernwapendemonstraties in de beginjaren tachtig, en het instorten van de Twin Towers en de dood van Fortuyn (en later Van Gogh) in 2001-2004.

Ook de sport kent dergelijke periodes, waarin in korte tijd veel lijkt te gebeuren en die als het ware naar voren springen in de tijd. Voor het voetbal zijn dat de vroege jaren zeventig, met de successen van Feyenoord en Ajax, en aan het eind van de jaren tachtig met PSV en Oranje. Ook het schaatsen kent vele mooie periodes, van Ard en Keessie tot Sven Kramer. Het wielrennen heeft eveneens zijn gloriejaren (denk aan de lichter Zoetemelk, Kuipers en 'De Kneet') en in het tennis hebben Tom Okker, Betty Stöve en later Richard Krajicek voor hoogtijdagen gezorgd. Vormde in het volleybal het gouden team van Atlanta de bekroning van een mooie periode, in het zwemmen waren dat met name Inge de Bruin en Pieter van den Hoogenband.

Of ook voor het sportbeleid zo'n bijzondere periode kan worden benoemd, valt te betwijfelen. De aandacht van de media gaat, begrijpelijkerwijs, uit naar de topsport en niet naar de beleidsmatige organisatie van de sport. Toch zijn de afgelopen jaren bijzonder geweest voor de sport en het sportbeleid: niet eerder werden in de recente sportgeschiedenis zoveel beleidsvoornemens en verwachtingen ten aanzien van de sport geuit. In het najaar van 2003 verkeerde de sportwereld nog in een crisis, toen door het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (vws) het subsidiestelsel overboord gezet werd. Dat leidde toen onder andere tot een reorganisatie bij sportkoepel NOC*NSF.

Nu, vijf jaar later, staat de sport er wezenlijk anders voor. Het ministerie van vws initieert diverse stimuleringsmaatregelen (bv. Buurt onderwijs sport, Meedoen allochtone jeugd, Impuls brede scholen, sport en cultuur, en het Nationaal actieplan sport en bewegen) en sluit ogenschijnlijk moeiteloos pacts met aanpalende ministeries zoals Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) en Justitie (waarvan het minderhedenbeleid later overgaat naar de minister voor Wonen, Wijken en Integratie (wwi)). Ook sportkoepel NOC*NSF kost het geen moeite om aandacht voor de sport te vragen en te krijgen. Bij de Olympische Spelen van Athene, in 2004, werd onder anderen door burgemeester Opstelten van Rotterdam geopperd dat Nederland de Olympische Spelen zou kunnen organiseren. Hierdoor werd bij velen het Olympisch vuur aangewakkerd. Burgemeesters en provinciebestuurders verdringen zich om

hun interesse voor de Spelen te ventileren. De ministeries van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (VROM) en Economische Zaken (EZ) stellen middelen voor onderzoek ter beschikking. Bij VWS wordt de directeur Sport vrijgemaakt en benoemd tot programmamanager rijksoverheid Olympisch plan 2028.

In het voorjaar van 2008 lijkt het er even op dat de Chinese interventies in Tibet de aanzet gaan vormen tot de tweede naoorlogse Nederlandse boycot van de Spelen. Die storm gaat echter snel weer liggen. Op vrijdag 8 augustus gaan de Olympische Spelen met een wervelende show van start. In het eerste weekeinde haalt Nederland direct al zijn eerste gouden medaille, bij de dames op de 4 x 100 meter vrij. Het boycotdenken maakt daarmee rap plaats voor gevoelens van nationale trots. Vanuit China meldt staatssecretaris Bussemaker op maandag 11 augustus dat er 'vier miljoen euro extra voor topsport komt'.

Sport doet goed, zo is de heersende mening. Kritische tegengeluiden zijn er wel, maar zijn allesbehalve overheersend.¹ Topsporters worden geportretteerd als nationale helden, idolen voor een aan games verslaafde jeugd. Als de verwachte medailles even uitblijven tijdens de eerste week van de Spelen ontstaat er enig rumoer, maar zodra in de tweede week de successen zich aaneenrijgen, lijken weinigen nog te twijfelen aan de maatschappelijke relevantie van sport. Dat de koningin vervolgens in haar troonrede het Olympisch plan 2028 'een bron van inspiratie' noemt 'die zowel de breedtesport als het topsportklimaat versterkt' past in die lijn en bevestigt het voor de sport gunstige politieke klimaat.

1.2 Rapportage sport

In april 2003 publiceerde het Sociaal en Cultureel Planbureau de *Rapportage sport 2003*. In de conclusie van die publicatie werd er nog voor gewaarschuwd dat zowel de sportdeelname als de sportbudgetten op korte termijn hun plafond zouden kunnen bereiken. In juni 2006, bij het uitkomen van de *Rapportage sport 2006*, bleek dat dit te pessimistisch was gesteld. In de tussenliggende jaren was de sportdeelname verder gegroeid en waren de budgetten en uitgaven aan sport gestegen. Nederlandse topsporters boekten aansprekende resultaten en op de televisie waren de, toch al goed bekeken sportprogramma's nog meer kijkers gaan trekken. Toch werd in de *Rapportage sport 2006* ook geconstateerd dat er in de sport nog het nodige voor verbetering vatbaar was. Enerzijds waren meer mensen gaan bewegen, maar anderzijds bleef het aantal mensen met (serieus) overgewicht stijgen. Verder was het aandeel wedstrijd-sporters weliswaar licht gestegen, maar in onvoldoende mate om de dalende trend op de lange termijn te doen keren. Ook was het aandeel sporters dat lid was van een sportvereniging in die periode (wederom) licht gedaald. Tevens waren verschillen tussen bijvoorbeeld inkomensgroepen ten aanzien van de sportdeelname niet kleiner geworden. En weliswaar hadden Nederlandse topsporters klinkende resultaten geboekt, maar dat gold ook voor velen van hun internationale collega's: op de internationale medaillieranglijsten was Nederland nauwelijks beter gaan scoren. Verder bleef de ontwikkeling in het aantal sportaccommodaties achter bij de groei in

de sportdeelname en was er nauwelijks verandering gekomen in het grote aantal part-timebanen in de sport.

Kortom, ook in 2006 viel er aan de sport nog het nodige te verbeteren. Veel van die verbeterpunten waren het resultaat van een historisch gegroeid proces, waardoor het niet eenvoudig zou zijn die te veranderen. De vraag is nu dus hoe het de sport de afgelopen jaren is vergaan. Rechtvaardigen de ontwikkelingen in de diverse deelgebieden van de sport (de sportdeelname, het kijkgedrag, de ontwikkeling in het aanbod en in topsportprestaties) de sporteuforie die thans zo heerst onder politici en beleidsmakers?

Om deze vraag te beantwoorden, zetten we in deze *Rapportage sport 2008* de meest recente gegevens over sport op een rij en plaatsen we deze tegen de achtergrond van de bredere maatschappelijke ontwikkelingen en de diverse recente beleidsmatige initiatieven. We nemen daarbij de ontwikkelingen van 2003 tot en met 2007 (en een enkel geval tot en met medio 2008) in ogenschouw. In sommige gevallen is eerder gepubliceerd over deze informatie, zij het veelal summier of in een andere context. In alle gevallen is de informatie steeds de meest actuele. De doelstelling van de *Rapportage sport 2008* is daarbij dezelfde als die van de vorige twee edities, namelijk:

- geïnteresseerden binnen en buiten het sportveld voorzien van tijdige en accurate informatie over trends en ontwikkelingen binnen de sport en daarbuiten (het laatste voor zover relevant voor de sport);
- licht werpen op belangwekkende actuele vraagstukken op sportgebied en deze nader uitdiepen;
- tekorten signaleren in het bestaande aanbod van sportinformatie en aanbevelingen doen voor het opheffen daarvan.

In minder formele termen: de doelstelling van het project *Rapportage sport* is om de in Nederland aanwezige sportstatistieken zo goed mogelijk te bundelen en te beschrijven, teneinde daaruit te destilleren in welke richting de sport zich ontwikkelt. De *Rapportage sport 2008* is daarbij een coproductie van dezelfde instituten die eerder aan dit project meewerkten (SCP, W.J.H. Mulier Instituut, Centraal Bureau voor de Statistiek, NOC*NSF, en TNO Kwaliteit van Leven), op plaatsen aangevuld met medewerkers van andere organisaties (Consument en Veiligheid, DSP-groep, het Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid, de Universiteit Utrecht, Universiteit van Amsterdam, Universiteit van Tilburg en de Vrije Universiteit). Veel van de auteurs werkten ook mee aan beide eerdere edities van de *Rapportage sport*, zij het soms vanuit andere posities en verantwoordelijkheden.

1.3 Opzet *Rapportage sport 2008*

De opzet en indeling van de *Rapportage sport 2008* wijken niet fundamenteel af van die van de vorige edities. Dit betekent dat in deel I de belangrijkste trends en ontwikkelingen in de sport uiteen worden gezet. In deel II worden drie thema's uitgebreider belicht.

In het beschrijvende eerste deel wordt in hoofdstuk 2 een beeld geschetst van voor de sport relevante maatschappelijke ontwikkelingen. In hoofdstuk 3 beschrijven we de ontwikkelingen in het sportbeleid (voornamelijk van de landelijke spelers hierin: rijk, koepelorganisatie NOC*NSF, enz.). In hoofdstuk 4 en 5 staan de burgers centraal. In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op de ontwikkelingen in de actieve sportdeelname, in hoofdstuk 5 op die in de passieve sportdeelname (bezoek sportwedstrijden, volgen van sport via de media e.d.). De informatie over vrijwilligerswerk, die bij vorige edities in dit hoofdstuk was opgenomen, is nu in zijn geheel te vinden in hoofdstuk 6, die de Nederlandse sportinfrastructuur betreft (d.w.z. ontwikkelingen bij sportverenigingen en sportaccommodaties). In hoofdstuk 7 geven we een beeld van de geldstromen in de sport en van de werkgelegenheid die de sport oplevert. In de hoofdstukken 8 tot en met 11 passeren vier specifieke thema's de revue: sport, ruimte en tijd (hoofdstuk 8), sport en gezondheid (hoofdstuk 9), sport en onderwijs (hoofdstuk 10) en topsport (hoofdstuk 11). Op elk van deze terreinen gaan we in op de belangrijkste ontwikkelingen.

Evenals in 2006 kent deel II drie hoofdstukken waarin steeds een bepaald thema wordt aangevat. In hoofdstuk 12 schetsen Claire Bernaards en Astrid Chorus (van TNO Kwaliteit van Leven) en Hidde Toet (van Consument en Veiligheid) de besparingen die voldoende beweging oplevert. De winst in termen van minder gezondheidsklachten en dito behandelkosten blijkt ruimschoots op te wegen tegen de behandel- en verzuimkosten die gepaard gaan met sportblessures.

De afgelopen jaren is al het nodige geïnvesteerd in een betere samenwerking tussen school en sport. De komende jaren wordt dit beleid stevig doorgezet (denk aan de Impuls brede scholen, sport en cultuur). Eric Lagendijk (van onderzoeksbureau DSP) biedt in hoofdstuk 13 een blik op de ervaringen die hiermee de afgelopen jaren zijn opgedaan en de lessen die daaruit te trekken zijn.

De fitnesswereld is sterk in beweging. Het aantal fitnessbeoefenaars is de afgelopen jaren sterk gestegen en ook het aantal fitnesscentra is sterk gegroeid. De fitnessmarkt vormt daarmee een steeds belangrijker segment van de sportmarkt. In hoofdstuk 14 gaat Jo Lucassen van het W.J.H. Mulier Instituut in op deze intrigerende, nieuwe sportwereld: wie doen er aan fitness, hoe valt de opkomst van fitness te verklaren en hoe is het aanbod op die markt georganiseerd? De *Rapportage sport 2008* wordt in hoofdstuk 15 afgesloten met een epiloog.

De tekst van het rapport is te downloaden vanaf de website www.scp.nl/publicaties bij *Rapportage sport 2008*. Ook bij het onderwerp Sport op de website is additionele informatie te vinden.

Noot

- 1 Hoe anders was dat in 1928, toen de overheid nog weigerde om financieel bij te dragen aan de organisatie van de Olympische Spelen in Amsterdam (Paauw en Visser 2008). Of meer recent, in 1984, toen toenmalig premier Lubbers grote problemen had om zijn collega-ministers te overtuigen van de zin om te pogen de Spelen van 1992 naar Nederland te halen (de Volkskrant, 22 augustus 2008).

Echter, ook in recenter jaren zijn er kritische tegengeluiden te horen. Zo noemt bio-loog Midas Dekkers in 2006 'het nutteloze het aardigste van heel de sport' (Dekkers 2006: 339). Het boek waarin hij dit poneert, haalt alle media en staat onder andere centraal tijdens een debat van het W.J.H. Mulier Instituut. Sporthoogleraar Maarten van Bottenburg en NOC*NSF-directeur Marcel Sturkenboom dienen Dekkers in dit debat van repliek. Ruim twee jaar later wordt het boek nog zelden geciteerd.

April 2007 publiceert het Sociaal en Cultureel Planbureau enige kritische bevindingen ten aanzien van de amateursport (Tiessen-Raaphorst en Breedveld 2007). De titel van de publicatie (*Een gele kaart voor de sport*) draagt ermede toe bij dat ook deze publicatie vrijwel alle media haalt en dat de net aangetreden staatssecretaris Bussemaker tijdens haar maidenspeech op een congres voor sportbestuurders het nodige heeft uit te leggen (hetgeen ze met verve doet). Als het SCP ruim een jaar later met een vervolgpublishatie komt, getiteld *Weinig over de schreef* (Tiessen-Raaphorst et al. 2008) is de persaandacht verflauwd. De staatssecretaris en vertegenwoordigers van sportbonden grijpen de publicatie aan om het ingezette beleid inzake onwenselijke praktijken in de sport uiteen te zetten.

Ook emeritus hoogleraar De Swaan laat zich kritisch uit over de noodzaak en wenselijkheid om in 2028 de Olympische Spelen naar Nederland te halen (de Volkskrant, 6 september 2008; www.sportknowhow.nl/index.php?pageid=detail&catid=Recycled&cntid=2407). Volgens De Swaan zijn 'al dat geld en al die moeite veel beter te besteden.' Het Volkskrant-artikel wordt in de weken erna nauwelijks opgepakt.

Literatuur

- Dekkers, M. (2006). *Lichamelijke oefening*. Amsterdam: Contact.
- Paauw, R. en J. Visser (2008). *Model voor de toekomst*. Amsterdam, Olympische spelen 1928. Kats: Uitgeverij de Buitenspelers.
- Tiessen-Raaphorst, A., J. Lucassen, R. van den Dool en J. van Kalmthout (2008). *Weinig over de schreef*. Een onderzoek naar onwenselijk gedrag in de breedtesport. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Tiessen-Raaphorst, A. en K. Breedveld (2007). *Een gele kaart voor de sport*. Een quick scan naar wenselijke en onwenselijke praktijken in en rondom de breedtesport. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

2 Maatschappelijke ontwikkelingen

Annet Tiessen-Raaphorst en Jos de Haan (Sociaal en Cultureel Planbureau)

2.1 De maatschappelijke context van sport

Mensen tonen op verschillende manieren belangstelling voor sport. Sommigen nemen actief deel aan sport door wekelijks hard te lopen of regelmatig baantjes te trekken in het zwembad. Anderen worden lid van een sportvereniging en sporten in competitieverband, of hebben een abonnement bij een fitnesscentrum. Weer anderen tonen hun betrokkenheid bij de sport op een meer ‘passieve’ manier, door bijvoorbeeld mee te helpen achter de bar in de sportkantine, door wedstrijden van het ere-divisievoetbal te bezoeken of door sportwedstrijden via de media te volgen.

In de volgende hoofdstukken gaan we in op de ontwikkelingen die zich hebben voorgedaan in de actieve dan wel passieve belangstelling voor sport. Deze trends spelen zich af in een maatschappelijke context, die eveneens aan verandering onderhevig is. Door die maatschappelijke ontwikkelingen veranderen de condities waaronder belangstelling voor sport tot uitdrukking komt. Zo leiden toename van de arbeidsparticipatie en de daaraan gekoppelde afname van de vrije tijd ertoe dat er minder tijd resteert om te sporten. Ook kan vergrijzing van de bevolking tot een daling van de sportbeoefening leiden, aangezien ouderen nu eenmaal minder sporten dan jongeren. Daarnaast is het gezondheidsgedrag, in de vorm van al dan niet vet eten, roken en drinken, gerelateerd aan de sportbeoefening. Een en dezelfde maatschappelijke ontwikkeling kan echter op verschillende manieren invloed uitoefenen op de manier waarop individuele burgers hun belangstelling voor sport uiten. Een ontwikkeling die enerzijds iemand ervan weerhoudt om zelf aan sport te doen, kan anderzijds die persoon ertoe aanzetten om meer sport via de media te volgen. Sport staat dus niet op zichzelf, maar krijgt vorm in een samenleving die zelf verandert.

Om veranderingen in de sport in een context te plaatsen, gaan we in dit hoofdstuk in op demografische ontwikkelingen (§ 2.2), op sociaaleconomische ontwikkelingen (onderwijsexpansie, groeiende arbeidsdeelname en stijging van het welvaartspeil; § 2.3), op veranderingen in de besteding van de vrije tijd (§ 2.4) en op enkele aspecten van de gezondheid van Nederlanders (§ 2.5). We gaan daarbij met name in op de ontwikkelingen gedurende de meest recente jaren. We sluiten het hoofdstuk af in paragraaf 2.6 met een samenvatting van de voornaamste maatschappelijke ontwikkelingen.

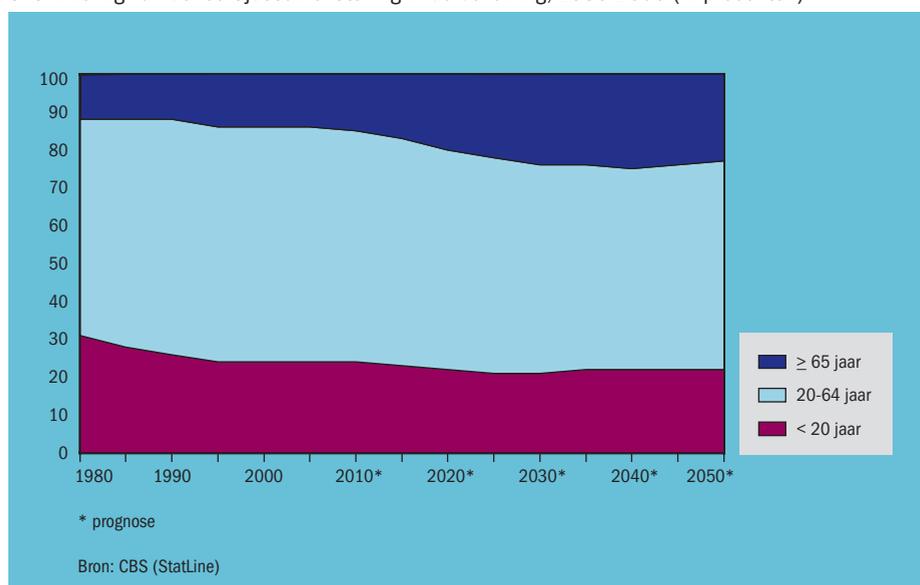
2.2 Demografische ontwikkelingen

Vergrijzing

Minder jongeren en meer ouderen, dat is de kenmerkende ontwikkeling van de leeftijdsopbouw in de Nederlandse samenleving. De toename van het aantal ouderen is vooral in economisch opzicht een punt van aandacht. Figuur 2.1 geeft een indruk van de ontwikkeling in de afgelopen decennia en de verwachte ontwikkeling tot 2050. Het aantal personen onder de 20 jaar is tussen 1980 en 2008 teruggelopen van 4,4 miljoen tot 3,9 miljoen, terwijl het aantal 65-plussers in dezelfde periode is gestegen van 1,6 naar 2,4 miljoen. Het aandeel 65-plussers in de Nederlandse bevolking steeg van 11,5% in 1980 naar 14,8% in 2008.

Figuur 2.1

Ontwikkeling van de leeftijdsamenstelling in de bevolking, 1980-2050 (in procenten)

Rond 2035 zal de bevolking een maximale omvang van 17 miljoen personen bereiken, waarna een daling inzet (zie ook tabel 2.1). Uiteraard is de onzekerheid omtrent deze prognose groter naarmate verder in de toekomst wordt gekeken. Onzekere factoren zijn met name immigratie en emigratie. Bij een gemiddeld scenario stijgt het aantal 65-plussers van 2,4 miljoen in 2008 naar 4,2 miljoen in 2035. In relatieve cijfers uitgedrukt gaat het om een stijging van 15% naar 25%, oftewel van een op de zeven naar een op de vier Nederlanders. Daartegen afgezet is de afname van het aantal jongeren in Nederland bescheiden te noemen: tot 2025 daalt het aantal 20-minners van 3,9 naar 3,6 miljoen (i.e. van 24% naar 21% van de bevolking).

Daarna blijft het aandeel jeugdigen naar verwachting redelijk stabiel of zal het zelfs weer licht gaan groeien.

Gezien de vergrijzing van de bevolking zou men in eerste instantie een dalende sportdeelname verwachten; ouderen doen immers minder aan sport dan jongeren. Maar met de voorspelde groei van het aantal ouderen zal niet alleen het absolute aantal, maar ook het relatieve aantal ouderen dat aan sport doet alleen nog maar stijgen. In de loop van de tijd is immers ook het aandeel ouderen dat sport toegenomen (Breedveld en Tiessen-Raaphorst 2006). Deze ontwikkeling biedt tegenwicht aan de verwachting van dalende sportdeelname op basis van demografische veranderingen.

Veranderende etnische samenstelling van de bevolking

Het aantal allochtonen onder de Nederlandse bevolking is sinds 1980 sterk gestegen, vooral door de komst van niet-westerse allochtonen. Het aantal niet-westerse allochtonen groeide van een half miljoen in 1980 naar 1,8 miljoen in 2008. Ook het aantal westerse allochtonen is in die periode gegroeid, zij het minder snel. Van degenen jonger dan 20 jaar is thans een op de zes afkomstig uit een niet-westerse allochtoon gezin, van de 20-65-jarigen een op de tien. De bevolkingsprognoses naar etnische herkomst laten zien dat de groei van de bevolking in de periode 2008-2050 geheel voor rekening komt van allochtonen (tabel 2.1). De groep niet-westerse allochtonen groeit van 1,8 naar 2,7 miljoen in 2050, de groep westerse allochtonen van 1,5 naar 2,1 miljoen. Het aantal autochtonen daalt tot 2030 licht, en daarna sneller. Het aandeel allochtonen in de bevolking stijgt als gevolg van die ontwikkelingen van 11% in 1980 via 19% in 2008 naar 29% in 2050. In de grote steden liggen die percentages beduidend hoger, nu en in de toekomst.

Wanneer deze ontwikkeling wordt uitgesplitst naar leeftijdsgroep, blijkt dat de verjonging juist door westerse jonge allochtonen gestalte zal krijgen. Waar deze groep in 2008 6,5% uitmaakt van de totale groep jonger dan 20 jaar, zal dat aandeel in 2050 verdubbeld zijn. Het aandeel niet-westerse jonge allochtonen zal volgens de prognose eerst gelijk blijven op 16% en daarna wat afnemen. In de groepen van middelbare en hogere leeftijd gaat de niet-westerse allochtone populatie een relatief groter deel van de bevolking uitmaken.

De verandering in de etnische samenstelling van de Nederlandse bevolking heeft mogelijk gevolgen voor de verenigingssport. Onderzoek uit 2005 wees nog uit dat vooral Turkse en Marokkaanse Nederlanders momenteel minder vaak lid zijn van een sportvereniging (Breedveld en Van den Broek 2008). Het is niet bekend of dit komt door geringe affiniteit met het instituut sportvereniging of door geringe affiniteit met de sporten die vooral in verenigingsverband worden aangeboden. In hoofdstukken 4 en 6 wordt op basis van meer recente gegevens uit het Survey integratie minderheden (SIM) dieper ingegaan op sportdeelname en op betrokkenheid bij sport (als vrijwilliger) van verschillende etnische groepen.

Tabel 2.1

Bevolkingsontwikkeling naar herkomstgroep, 1980-2050 (in absolute aantallen x mln.)

	autochtonen	niet-westerse allochtonen	westerse allochtonen	totale bevolking
1980	12,5	0,5	1,1	14,1
1990	12,8	0,9	1,2	14,9
2000	13,1	1,4	1,4	15,9
2005	13,2	1,7	1,4	16,3
2008/2010 ^a	13,2	1,8	1,5	16,4
2020 ^a	13,1	2,0	1,6	16,7
2030 ^a	13,0	2,3	1,7	17,0
2040 ^a	12,6	2,5	1,9	17,0
2050 ^a	12,0	2,7	2,1	16,8

a Prognose.

Bron: CBS (StatLine), geraadpleegd 13 juni en 12 augustus 2008

Huishoudensverduunning

Sinds 1950 is de omvang van de bevolking toegenomen met 6,4 miljoen inwoners. Dat komt neer op een stijging van 64%. Veel harder groeide in die periode het aantal huishoudens. Telde Nederland in 1950 nog 2,5 miljoen huishoudens, in 2007 waren dat er 7,2 miljoen, een stijging van 289%. Dit houdt in dat huishoudens de afgelopen decennia steeds kleiner zijn geworden. In 1950 telde een gemiddeld huishouden bijna 4 personen; in 2007 waren dat er nog maar 2,3 (tabel 2.2). Een oorzaak is dat het aantal kinderen per huishouden sterk is gedaald; daarnaast wordt er later begonnen met het starten van een gezin. Kreeg een vrouw in 1970 haar eerste kind gemiddeld als ze 24,3 jaar was, 35 jaar later was dat opgelopen tot 29,4 jaar. Het aandeel eenpersoonshuishoudens nam toe van 10% in 1950 tot 35% in 2007 (tabel 2.2). Daarbij vertoont het aandeel alleenstaanden een duidelijk verband met de mate van verstedelijking: in de G4 bestaat de helft van de huishoudens uit eenpersoonshuishoudens (met Amsterdam met 56% als absolute top). In de andere gemeenten met meer dan 100.000 inwoners is dat aandeel 41% en in de rest van Nederland 29%. De meest recente cijfers lijken echter uit te wijzen dat de grootste veranderingen bij de huishoudensverduunning achter de rug zijn.

Tabel 2.2

Huishoudenontwikkeling, kerncijfers 1950-2007 (in absolute aantallen en procenten)

	bevolking (x mln)	huishoudens (x mln)	% eenpersoons- huishoudens	aantal personen per huishouden
1950	10,0	2,5	10	3,9
1960	11,4	3,2	12	3,6
1970	13,0	4,0	17	3,2
1980	14,1	5,0	22	2,8
1990	14,9	6,1	30	2,4
2000	15,9	6,8	33	2,3
2005	16,3	7,1	35	2,3
2006	16,3	7,1	35	2,3
2007	16,4	7,2	35	2,3

Bron: CBS (StatLine), geraadpleegd 5 augustus 2008

Alleenstaanden onder de 40 jaar doen over het algemeen meer aan sport dan mensen die samenwonen, al dan niet met kinderen (Van der Meulen 2003). Hiervoor dienen zich velerlei verklaringen aan. Huishoudensverduunning kan gezien worden als een verschijningsvorm van een bredere maatschappelijke trend, namelijk individualisering. Door de individualisering ligt de biografie bij de geboorte minder vast dan vroeger en is men min of meer gedwongen om de eigen biografie vorm te geven: een 'keuzebiografie' (Beck 1986). Daar staat tegenover dat in een samenleving waarin mensen meer op zichzelf zijn teruggeworpen, er juist behoefte bestaat aan collectieve belevingen (Schnabel 2000: 22). De mens is als sociaal wezen nu eenmaal op zoek naar bevestiging in en door een groep, al wil men graag zelf bepalen welke groep dat is en wanneer men daarvan deel wenst uit te maken. De stijgende deelnamecijfers aan sportevenementen bevestigen deze behoefte aan gemeenschappelijke, doch ongebonden beleving (zie ook hoofdstuk 5).

Huishoudensverduunning heeft daarnaast op macroniveau consequenties voor de efficiëntie waarmee huishoudelijke taken kunnen worden verricht. Doordat huishoudelijke taken over minder personen worden verdeeld, vereisen zij dus per persoon meer tijd (Knulst en Van Beek 1990: 23). Ook liggen zaken als vaste lasten voor huisvesting, mobiliteit en dergelijke per persoon hoger naarmate men die met minder mensen (kleinere huishoudens) kan delen. De huishoudensverduunning soupeert daarmee een aanzienlijk deel van de gestegen welvaart op (vgl. Pommer 2005).

2.3 Sociaaleconomische ontwikkelingen

Onderwijsexpansie

Naast grijzer en gekleurder wordt de Nederlandse bevolking ook hoger opgeleid. Die trend heeft zich ook de afgelopen jaren nog verder voortgezet. Het aandeel 15-65-jarigen met een hbo- of wo-diploma steeg van 26% in 2004 naar 28% in 2007 (tabel 2.3). Beschikte in 2004 nog 32% van de bevolking over een lager diploma, in 2007 was dat nog maar 29%. Dit komt overeen met een afname van 315.000 personen.

Allochtonen die naar Nederland komen, zijn over het algemeen lager opgeleid dan de Nederlandse bevolking. Ook onder de verschillende allochtone groepen valt echter een stijging van het gemiddelde opleidingsniveau te constateren. Die stijging is waarneembaar bij Turken en Marokkanen en bij Surinamers. Uitzondering op de regel vormen de Antillianen; onder deze groep valt niet een eenduidige stijging van het opleidingsniveau waar te nemen. Aangezien het opleidingsniveau bij autochtonen vanaf 2002 niet heel hard meer stijgt, groeien de opleidingsniveaus van autochtonen en allochtonen iets naar elkaar toe. Onder Turken en Marokkanen daalde vooral het aandeel zeer laag opgeleiden (maximaal basisonderwijs). Voor allochtonen lijkt er echter nog wel een opleidingsplafond te bestaan, aangezien de afname van het aandeel zeer laag opgeleiden zich vooral vertaalt in een toename van het aandeel vbo/mavo-opgeleiden, en slechts voor een relatief klein deel in een stijging van het aandeel hoger opgeleiden (Turkenburg en Gijsberts 2007: 80).

Tabel 2.3

Personen van 15 tot 65 jaar die geen onderwijs volgen, naar opleidingsniveau, 2001-2007 (in procenten)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
lager	37	35	34	32	31	30	29
middelbaar	41	42	42	41	42	43	43
hoger	22	23	24	26	26	26	28
onbekend	1	0	0	1	1	1	1

Bron: CBS (EBB'01-'07); <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/onderwijs/cijfers/incidenteel/maatwerk/2008-2436-maatwerk.htm>, geraadpleegd op 22 september 2008

Aangezien hoogopgeleiden over het algemeen meer aan sport doen dan laagopgeleiden (Breedveld en Tiessen-Raaphorst 2006: 85), zou verwacht mogen worden dat een verhoging van het opleidingsniveau positieve gevolgen heeft voor de sportdeelname. Een vergelijkbare verwachting leefde overigens ook op het terrein van de cultuurparticipatie; deze participatie hangt eveneens met het opleidingsniveau samen. De stijging van het bezoek aan culturele instellingen heeft in de afgelopen decennia echter geen gelijke tred gehouden met de stijging van het opleidingsniveau (Knulst 1992). De oorzaak is gelegen in de verandering van leefstijlen. Cultuur ging

een andere plaats innemen in de vrijetijdsbestedingen van de bevolking, dat uit een steeds gevarieerder aanbod kon kiezen. Of zich bij sport eenzelfde mechanisme heeft voorgedaan, wordt gezien in hoofdstuk 4.

Arbeidsdeelname: toe- en afnamen

Zeker vanaf het moment dat in 1994 minister-president Kok ‘werk, werk, werk’ tot het motto van zijn kabinetsbeleid maakte, is het arbeidsmarktbeleid erop gericht geweest om de arbeidsparticipatie te vergroten. De laatste jaren krijgt dit thema, als gevolg van het debat over de vergrijzing, opnieuw veel aandacht. Cijfers uit de Enquête beroepsbevolking (EBB) van het CBS wijzen echter uit dat de langetermijnstijging in de arbeidsdeelname in recente jaren niet verder heeft doorgezet: de arbeidsdeelname lag in 2006 op hetzelfde peil als in 2000 (tabel 2.4). Van de Nederlandse bevolking tussen de 20 en 65 jaar heeft 65% werk voor ten minste 12 uur per week. Achter die constante gaan echter tegengestelde ontwikkelingen schuil. Onder mannen daalde de arbeidsdeelname vanaf 2001, terwijl juist meer vrouwen gingen werken: in 2000 was 52% van de vrouwen aan het werk en in 2006 56%. Conform de beleidsambitie stijgt de arbeidsparticipatie onder de 50-64-jarigen, en daartegenover staat dan weer een daling van de arbeidsdeelname onder de jongeren (15-24 jaar).

Tabel 2.4

Nettoarbeidsparticipatie,^a bevolking van 15-64 jaar, naar sekse en leeftijd, 2000-2006 (in procenten)

	sekse			leeftijd				
	totaal	mannen	vrouwen	15-24 jr	25-34 jr	35-44 jr	45-54 jr	55-64 jr
2000	65	77	52	44	82	77	70	34
2001	65	77	53	45	81	78	72	35
2002	65	76	54	44	80	78	73	37
2003	64	74	54	42	80	77	73	38
2004	63	73	54	39	80	77	73	39
2005	63	72	54	38	80	77	73	40
2006	65	73	56	39	82	78	75	42

a Minimaal 12 uur per week.

Bron: CBS (EBB'00-'06; StatLine) <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=70177ned&D1=43,56-66&D2=a&D3=191&D4=a&HDR=T&STB=G1,G3,G2&VW=T> geraadpleegd op 5 augustus 2008.

Na jaren van economische voorspoed bereikte het aantal werklozen in 2001 een laagterecord met 252.000 personen. Vanaf dat jaar ging het echter economisch minder voor de wind en steeg het aantal werklozen weer naar 483.000 personen in 2005, om in het daaropvolgende jaar weer flink te dalen naar 413.000 (CBS StatLine).

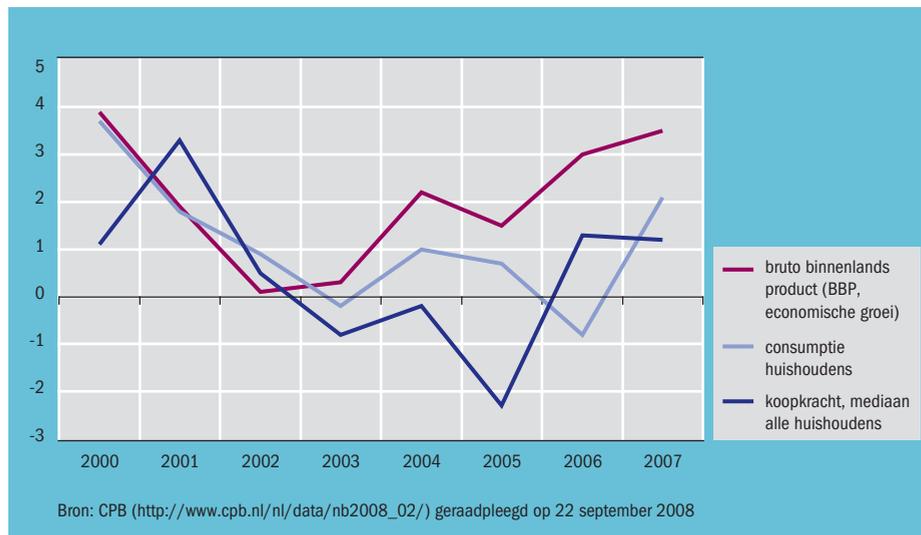
Welvaart: het zuur en het zoet

Nederland is in financieel opzicht de afgelopen decennia onmiskenbaar welvarender geworden. De economische terugval vanaf 2001 betekende weliswaar een tijdelijke pas op de plaats, maar na de dotcomcrisis aan het begin van het nieuwe millennium nam het bruto binnenlands product (BBP) vanaf 2002 jaarlijks toe. In de jaren 2006 en 2007 steeg het BBP wederom fors met respectievelijk 3,0% en 3,5% (figuur 2.2).

Met Nederland als natie ging het echter beter dan met de Nederlandse huishoudens en hun consumptie. Die consumptie kende een dip in 2006, een jaar waarin gemiddeld over alle huishoudens 1% minder werd uitgegeven dan in het jaar ervoor. In 2007 werd echter een krachtig herstel zichtbaar. De koopkracht van Nederlanders had zich al een jaar eerder hersteld. Na de magere jaren, waarin de broekriem moest worden aangehaald, steeg na het dal in 2005 de koopkracht in 2006 met meer dan 1% op jaarbasis.

Figuur 2.2

Kerngegevens economische ontwikkeling in Nederland, 2000-2007 (in procenten mutatie per jaar)

Door de gestegen welvaart is een buitenlandse vakantie binnen het financiële bereik van steeds meer mensen gekomen. Voor een deel gaat het hierbij om sportieve vakanties, zoals wintersport, en om deelname aan sportevenementen in het buitenland, zoals de marathon van New York. Gemiddeld gaven mensen in 2006 376 euro uit aan vakanties (Continu vakantie onderzoek, download van www.nbtcniporesearch.nl op 31 januari 2008). De toegenomen vakantie-activiteit sluit aan bij een bredere langetermijntwikkeling, die door Schnabel (2000) is aangeduid met 'intensivering'. Deze ontwikkeling 'verwijst naar de veranderende dynamiek en de toenemende

betekenis van de belevingscomponent in het moderne leven. Er moet veel meer in een leven en dat meer moet zowel afwisselend als belonend zijn. De beleving van werk, relaties, het eigen leven en het eigen lichaam, vrije tijd, sport enz. staat steeds sterker in het teken van het verlangen naar een intense en intensieve beleving en ervaring' (Schnabel 2000: 24; cursivering in het origineel). De koppeling van sport aan intense en intensieve beleving en ervaring ligt ook voor de hand. 'Sport is een zoektocht naar sensatie, want de samenleving is routine geworden, sport is wegkomen van de routine en de sleur om nieuwe emoties te vinden' (Dunning, geciteerd in de NRC, 7 juli 2007; zie ook Elias en Dunning 2007).

In de recente periode is echter weinig verandering meer gekomen in het vakantiegedrag (tabel 2.5). Het aantal Nederlanders dat op vakantie gaat, bedroeg 12,3 miljoen in 2003 en 12,4 miljoen in 2006. Het gemiddelde aantal vakanties per jaar lag steeds rond de 2,8. Het aantal korte vakanties (max. drie dagen incl. dag van vertrek en van terugkomst) daalde zelfs enigszins. Vermoedelijk is hierin de weerslag te zien van de dalingen in de koopkracht die zich in de periode 2003-2005 manifesteerden.

Tabel 2.5

Omvang en intensiteit van de vakanties van Nederlanders, 2002-2006 (in absolute aantallen en gemiddelden)

	2002	2003	2004	2005	2006
totaal aantal vakanties (x mln)	35,5	34,6	35,2	34,4	34,5
aantal deelnemers (x mln)	12,3	12,5	12,5	12,4	12,4
gemiddeld aantal vakanties per deelnemer	2,9	2,8	2,8	2,8	2,8
aantal korte vakanties (x mln)	13,1	12,6	12,5	12,2	12,2
aantal deelnemers (x mln)	6,3	6,3	6,2	6,2	6,3
gemiddeld aantal korte vakanties per deelnemer	2,1	2,0	2,0	2,0	1,9
aantal lange vakanties (x mln)	22,4	22,0	22,7	22,2	22,4
aantal deelnemers (x mln)	11,3	11,4	11,6	11,5	11,4
gemiddeld aantal lange vakanties per deelnemer	1,98	1,93	1,96	1,93	1,97

Bron: CBS (2007: 14)

2.4 Verandering in de vrije tijd

Tijdsbesteding 2000-2005: meer verplichtingen, evenveel vrije tijd, meer sport

Dat tussen 1975 en 2005 meer mensen zijn gaan werken en het aantal taakcombinerders is gegroeid, heeft bijgedragen aan een toename van de tijd die gemoeid is met verplichtingen (werk, onderwijs en huishoudelijke taken; zie tabel 2.6). Hoewel meer mensen de afgelopen decennia in deeltijd zijn gaan werken, heeft de gestegen

arbeidsparticipatie er toch voor gezorgd dat de gemiddelde arbeidstijd is toegenomen. Aan de tijdsbesteding aan andere activiteiten met een verplicht karakter (onderwijs en zorgtaken) veranderde relatief weinig, waardoor de totale tijd besteed aan verplichtingen tussen 1975 en 2000 met 3,2 uur per week steeg. Tussen 2000 en 2005 kwam daar nog eens 0,4 uur aan verplichtingen bij.

Toename van de tijd voor verplichtingen betekent dat de gemiddelde hoeveelheid vrije tijd van Nederlanders is afgenomen. In de periode tussen 1975 en 2005 kregen Nederlanders gemiddeld ongeveer 3 uur minder tijd vrij te besteden (tabel 2.6). Die trend is ook de laatste jaren niet gekeerd, al daalde de hoeveelheid vrije tijd tussen 2000 en 2005 niet verder. Onder de Nederlandse bevolking van 20-64 jaar tekent de uitruil van vrije tijd tegen betaalde arbeid zich nog scherper af. De 20-64-jarigen gingen ruim 6 uur meer werken, een ontwikkeling die in belangrijke mate vanaf 1995 haar beslag kreeg (Breedveld et al. 2006).

Tabel 2.6

Verdeling van het tijdsbudget^a over verplichtingen, verzorging en vrije tijd (steeds incl. reistijd), bevolking van 12 jaar en ouder, 1975-2005 (in uren per week)

	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005
verplichtingen	40,7	40,8	40,7	42,0	42,6	43,9	44,3
persoonlijke verzorging	76,3	76,8	75,3	75,5	75,0	76,6	76,2
vrije tijd	47,9	47,0	49,0	47,2	47,3	44,8	44,7

a Eén week telt 168 uur. De uren tellen niet helemaal op tot 168 uur per week, doordat niet alle activiteiten eenduidig aan een van deze drie categorieën toe te schrijven zijn en doordat ook het bijhouden van het dagboekje als activiteit gerapporteerd werd. In elk jaar betreft die anderhalf tot twee uur per week.

Bron: SCP (TBO'75-'05)

Tabel 2.7

Vrijetijdsbesteding (zonder mobiliteit), bevolking van 12 jaar en ouder, 1975-2005 (in uren per week)

	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005
lezen gedrukte media	6,1	5,7	5,3	5,1	4,6	3,9	3,8
audio, tv, pc, internet	12,4	12,1	13,6	13,7	14,2	14,8	15,1
sociale contacten	12,7	12,5	11,5	11,4	10,9	10,1	9,1
maatschappelijke participatie	2,0	2,0	2,2	2,1	2,2	1,8	1,8
uitgaan	2,4	2,2	2,4	2,6	2,6	2,5	2,7
zelf sporten/bewegen	1,5	1,5	2,1	1,8	2,1	1,8	2,6
(overige) hobby's	8,2	8,7	9,0	7,7	7,5	6,8	6,1

Bron: SCP (TBO'75-'05)

Tussen 2000 en 2005 bleef de hoeveelheid beschikbare vrije tijd vrijwel stabiel. In die periode gingen Nederlanders wel beduidend meer tijd besteden aan het sporten en bewegen (tabel 2.7).¹ Ook werd er meer tijd besteed aan het gebruik van moderne media. Minder tijd werd er in 2005 besteed aan sociale contacten en aan (overige) hobby's. De tijdsbesteding aan gedrukte media, maatschappelijke participatie en uitgaan bleef in die periode ongewijzigd (de kleine fluctuaties zijn niet statistisch significant).

Dalende organisatiegraad van de vrije tijd

Een van de algemene kenmerken van de vrijetijdsbesteding is de mate waarin Nederlanders zich bij verenigingen aansluiten om gezamenlijk actief te zijn. Dit wordt ook wel de organisatiegraad van de vrije tijd genoemd. Het verenigingsleven is een belangrijke sociale context van de vrijetijdsbesteding. De organisatiegraad is in tabel 2.8 gemeten als het percentage van de bevolking dat lid is van een of meer vrijetijdsverenigingen. Deze organisatiegraad gaf sinds 1995 een lichte daling te zien, zowel in het percentage van de bevolking dat zich voor de vrijetijdsbesteding ergens bij aangesloten had, als in het aantal lidmaatschappen van georganiseerden. Die trend heeft zich tussen 2003 en 2007 voortgezet. Het gecombineerde effect van beide aspecten komt tot uiting in het aantal lidmaatschappen per 100 personen. Dat daalde van 48 in 2003 naar 45 in 2007. Ook deze daling sluit aan bij een langduriger proces van afname van aantallen lidmaatschappen. De daling deed zich binnen alle leeftijdsgroepen voor, het sterkst onder de jongvolwassenen (Van den Broek et al. 2007). Of ook de sportverenigingen door deze trend zijn getroffen, wordt in hoofdstuk 4 besproken.

Tabel 2.8

Organisatiegraad van de vrijetijdsbesteding, bevolking van 12 jaar en ouder, 1995-2007 (in procenten en absolute aantallen)

	1995	1999	2003	2007
organisatiegraad in vrijetijdsverenigingen ^a (%)	42	42	41	39
aantal lidmaatschappen per 100 georganiseerden	133	124	118	116
aantal lidmaatschappen per 100 personen	57	52	48	45

a Percentage van de bevolking dat lid is van een of meer vrijetijdsverenigingen: jeugdclubs, amateurkunst-, hobby- of sportvereniging.

Bron: SCP (AVO'95-'07)

Daling van de organisatiegraad in de vrije tijd is een van de manieren waarop de informalisering zichtbaar wordt. Deze bredere maatschappelijke trend verwijst naar de 'deinstitutionalisering van organisaties en organisatievormen, zoals die zich vooral in de 19^e en de eerste helft van de 20^e eeuw hebben ontwikkeld. [...] Niet lidmaatschap of fysieke aanwezigheid zullen de belangrijke criteria van participatie zijn, maar "entree" (inloggen) en communicatie' (Schnabel 2000: 23; cursiveringen in het origineel). Van duurzame formele organisatie naar vluchtige informele netwerken, zo kan het informaliseringproces samengevat worden. Dit proces is ook in de sport zichtbaar in de daling van het verenigingslidmaatschap onder sporters, in de stijgende populariteit van 'informele' sporten als fitness, fietsen en zwemmen (Breedveld en Tiessen-Raaphorst 2006) en in de gewijzigde bereidheid om als vrijwilliger in de sport actief te zijn: liever voor korte en afgebakende klussen dan voor structurele taken (Kalmthout et al. 2006).

Mediagebruik: de gestage opmars van de informatisering

Sport kun je niet alleen beoefenen, maar ook via de media volgen. Daarom wordt hier in meer detail ingegaan op ontwikkelingen in het mediagebruik. Het zogenoemde mediatijsbudget is al jaren stabiel op zo'n 19 uur per hoofd van de bevolking per week (als hoofdactiviteit; zie tabel 2.9). De samenstelling van dat tijdsbudget is echter wel danig veranderd. Sinds de intrede van pc en internet in de Nederlandse huishoudens zijn Nederlanders hieraan steeds meer tijd gaan besteden, en minder aan gedrukte media, radio en televisie. In 2005 had 68% van de respondenten vrije tijd besteed aan computeren/interneten (2000: 45%). Gemiddeld zaten Nederlanders in hun vrije tijd 3,8 uur per week achter de computer, dat is ruim meer dan ze in dat jaar aan sport en bewegen besteedden (vgl. tabel 2.7). Inmiddels stond in 2007 in 90% van de huishoudens een pc en had 88% van de huishoudens toegang tot internet (81% via ADSL of kabel; in 2005 was dat nog 60%; cijfers niet in de tabel).²

De 'informatisering' (Schnabel 2000) geldt als een van de belangrijkste ontwikkelingen van de afgelopen decennia. De impact daarvan is inmiddels duidelijk zichtbaar bij de jeugd. Een nieuwe generatie is opgegroeid met de aanwezigheid van digitale media en ze wordt daarom wel de digitale generatie genoemd (De Haan en Van 't Hoff 2006). De vanzelfsprekende aanwezigheid van de digitale media en het gemak en genoegzaam waarmee jongeren ze hanteren, gaat gepaard met een daling in de relatieve aantrekkelijkheid van andere media. Tieners brachten in 2005 meer tijd door voor het computerscherm dan voor het televisiescherm (zie figuur 2.3). Internet lijkt het belangrijkste vrijetijdsmedium voor jongeren te worden. Tevens kan het mediagebruik van de jongeren dienen als voorspeller van toekomstige verdere verschuivingen binnen het mediatijsbudget onder de gehele bevolking.

Tabel 2.9

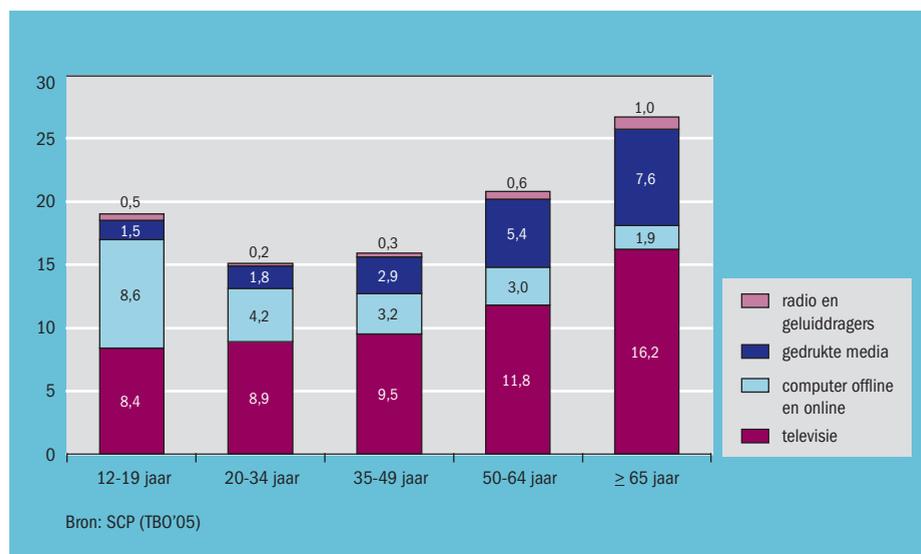
Mediagebruik: televisiekijken (incl. video, dvd, teletekst en kabelkranten), naar radio luisteren (incl. audio), lezen gedrukte media, computergebruik (incl. internet) als hoofdactiviteit, bevolking van 12 jaar en ouder, 1975-2005 (in procenten en uren per week)

	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005
mediagebruik: participatie (%)	99	100	100	100	99	99	99
tv (incl. video, teletekst)	94	96	98	97	96	97	95
audio (radio en muziek)	68	60	52	50	41	36	28
gedrukte media	96	95	94	91	89	84	81
computer, internet/e-mail			4	13	23	45	68
mediagebruik (uren per week)	18,5	17,8	19,0	18,8	18,8	18,7	18,9
tv (incl. video, teletekst)	10,2	10,3	12,1	12,0	12,4	12,4	10,8
audio (radio en muziek)	2,2	1,8	1,4	1,2	0,8	0,7	0,5
gedrukte media	6,1	5,7	5,3	5,1	4,6	3,9	3,8
computer, internet/e-mail			0,1	0,5	0,9	1,8	3,8

Bron: SCP (TBO'75-'05)

Figuur 2.3

Mediatijdsbesteding als hoofdactiviteit in de vrije tijd, naar leeftijdscategorie, 2005 (in uren per week)

2.5 Gezondheid

Lichte toename overgewicht

Gezondheid wordt een steeds belangrijker thema in de Nederlandse samenleving. De overheid probeert mensen zich meer bewust te laten zijn van de gevolgen van een ongezonde leefstijl (overgewicht, roken, overmatig alcoholgebruik). Zij ziet gezondheid als een keuze (vws 2006) waarbij zij een sturende rol probeert in te nemen. Deze keuze hangt mogelijk ook samen met de sportbeoefening.

In de preventienota *Kiezen voor gezond leven* (vws 2006) vormt sport en bewegen een middel om overgewicht te voorkomen of te verminderen. Gewicht wordt veelal afgemeten aan de Body Mass Index (BMI), waarbij een BMI van 25 of hoger als overgewicht wordt aangemerkt.³ Het aandeel van de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder met overgewicht is tussen 2000 en 2007 toegenomen van 44% tot 46% (tabel 2.10). 10% van de mannen en 12% van de vrouwen vertoonde in dat jaar ernstig overgewicht (een BMI hoger dan 30; CBS StatLine). Ter vergelijking: in 1981 had 4% van de mannen en 6% van de vrouwen last van ernstig overgewicht (Visscher en Bemelmans 2007). In de afgelopen decennia heeft zich dus een duidelijke toename van overgewicht voorgedaan, al lijkt de toename zich in recenter jaren niet zo sterk meer te ontwikkelen. De toename van het aandeel personen met overgewicht manifesteert zich het duidelijkst bij de groep tot 45 jaar. Bij de groep 45-plussers is in het nieuwe millennium geen toename van het aandeel personen met overgewicht waarneembaar.

Tabel 2.10

Personen met overgewicht,^a bevolking van 15 jaar en ouder, 2000-2007 (in procenten)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
totale bevolking	44	45	45	46	47	45	47	46
mannen	48	50	51	51	51	50	51	51
vrouwen	40	40	39	41	42	40	42	40
15-24 jaar	17	19	19	20	23	15	20	20
25-44 jaar	37	39	38	39	41	38	41	40
45-64 jaar	55	54	55	55	54	54	53	53
≥ 65 jaar	55	55	54	58	56	55	57	55

a Overgewicht: BMI > 25.

Bron: CBS (StatLine) geraadpleegd op 6 augustus 2008

Roken: geen verdere dalingen

Wat voor overgewicht geldt, geldt ook in zekere zin voor een andere killer, het roken. Cijfers van Stivoro (2008) laten op lange termijn een daling zien van het rokende

aandeel van de bevolking, zij het dat deze daling sinds 2004 tot stilstand lijkt te zijn gekomen (tabel 2.11). In 2007 lag het aandeel respondenten dat in de vier weken voor het onderzoek gerookt had nog steeds op 28%. In het verleden hebben altijd meer mannen gerookt dan vrouwen. Hoewel veel meer mannen met roken zijn gestopt dan vrouwen, bestaat de oververtegenwoordiging van mannen onder de rokers nog steeds. Deze verhouding in rookgedrag tussen de seksen is stabiel gebleven tussen 2004 en 2007. De meeste rokers bevinden zich nog steeds onder de 20-50-jarigen, al zijn de verschillen met de andere leeftijdsgroepen door de tijd heen kleiner geworden.

Tabel 2.11

Personen die roken, bevolking van 10 jaar en ouder, 2000-2007 (in procenten 'afgelopen vier weken gerookt')

		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
totaal ^a		33	30	31	30	28	28	28	28
mannen ^a		37	33	34	33	31	31	31	31
vrouwen ^a		29	27	28	27	25	24	25	25
10-14 jaar	man	9	10	11	9	6	7	6	7
10-14 jaar	vrouw	11	9	10	7	8	7	6	7
15-19 jaar	man	21	27	27	26	24	24	28	23
15-19 jaar	vrouw	24	29	28	26	21	19	28	20
20-34 jaar	man	43	38	39	37	34	35	38	37
20-34 jaar	vrouw	33	32	31	31	28	28	28	27
35-49 jaar	man	41	40	40	40	37	36	34	33
35-49 jaar	vrouw	36	34	35	34	31	30	30	30
50-64 jaar	man	36	31	31	31	31	30	31	31
50-64 jaar	vrouw	28	23	26	25	27	24	25	27
≥ 65 jaar	man	26	18	18	16	15	16	15	15
≥ 65 jaar	vrouw	15	14	15	15	13	13	13	13

b Bevolking van 15 jaar en ouder.
Bron: Stivoro (2008)

Drinken: stabiliteit

Afgaande op wat respondenten aangeven in bevolkingsonderzoek, is na 2003 het aandeel van de (volwassen) bevolking dat regelmatig alcohol gebr uikt (gemiddeld drie of meer glazen per dag) de afgelopen jaren gedaald van 11% in 2001 naar 9% in 2007 (tabel 2.12). Ook hiervoor geldt dat de laatste jaren (na 2004) eerder worden gekenmerkt door stabiele cijfers dan door verdere dalingen. Minder mensen drin-

ken gemiddeld wel meer: het gemiddelde aantal gedronken glazen per dag nam toe van 1,0 in 2001 tot 1,2 in 2007. Minder Nederlanders drinken regelmatig, maar meer mensen drinken af en toe. Behoorde in 2001 nog 15% van de 15-24-jarigen tot de stelselmatige alcoholgebruikers, in 2005 was dat gedaald naar 8%; sindsdien is het weer iets gestegen naar 10%. De meeste stevige drinkers treffen we aan onder de 45-64-jarigen, al zijn de verschillen tussen leeftijdsgroepen gering.

Tabel 2.12

Alcoholgebruik, bevolking van 15 jaar en ouder, naar geslacht, leeftijd en opleidingsniveau, 2001-2007 (in procenten van de bevolking die gemiddeld drie of meer glazen per dag drinkt)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
totaal	11	10	9	9	9	10	9
mannen	18	16	15	15	15	16	14
vrouwen	5	4	4	3	4	3	4
15-24 jaar	15	12	10	9	8	10	10
25-44 jaar	11	8	8	7	7	8	7
45-64 jaar	14	13	13	12	13	14	11
≥ 65 jaar	9	7	6	8	8	8	8
vbo	12	12	10	9	9	11	10
mavo	10	11	8	8	9	8	6
havo/vwo/mbo	13	11	11	10	10	11	10
wo/hbo	13	9	10	9	10	10	9

Bron: CBS (POL5'01-'07)

2.6 Samenvatting

De Nederlandse bevolking groeit al geruime tijd en deed dat ook tussen 2004 en 2008. Naar verwachting blijft de omvang van de bevolking groeien tot 2035. De bevolking bestaat voor een steeds groter deel uit ouderen en (niet-westerse) allochtonen. Deze demografische ontwikkeling zal in de komende decennia doorzetten. Het aantal huishoudens in Nederland steeg relatief sneller dan het aantal inwoners. Dit kwam vooral door de sterke groei van het aantal eenpersoonshuishoudens.

Meer mensen in Nederland betekent ook meer potentiële sporters, maar de vergrijzing en verkleuring zetten het aandeel sporters mogelijk onder druk. Mogelijk, omdat de sportdeelname een sociaal-cultureel verschijnsel betreft, dat dan ook aan veranderingen onderhevig is. De relatie tussen sport en vergrijzing/verkleuring ligt niet vast. Ouderen en allochtonen kunnen actiever worden in de sport en daarmee

de voorspelling tenietdoen dat vergrijzing en verkleuring leiden tot een gemiddeld lagere sportdeelname.

Nederlanders zijn gemiddeld hoger opgeleid dan voorheen, en een groeiend aandeel van de beroepsbevolking is aan het werk. In de periode 2004-2007 steeg het aandeel 15-65-jarigen met een hbo- of wo-diploma van 26% naar 28%. Stijgende opleidingsniveaus zijn in principe gunstig voor de sportontwikkeling in Nederland, al geldt ook hier de kanttekening dat de relatie tussen het ene sociaal-culturele verschijnsel en het andere per definitie geen vast gegeven vormt.

De arbeidsparticipatie stabiliseerde zich de afgelopen jaren, al waren er binnen bevolkingsgroepen wel verschuivingen zichtbaar. Het aandeel werkende vrouwen steeg, het aandeel werkende mannen daalde. Hierdoor daalde de gemiddelde arbeidsduur onder de Nederlandse beroepsbevolking. De totale tijd besteed aan verplichtingen (arbeid, onderwijs en huishoudelijke taken) steeg tussen 2000 en 2005 met 0,4 uur per week; de hoeveelheid vrije tijd bleef in deze periode stabiel. Er was in 2007 wat meer te besteden dan in 2005, een jaar waarin de koopkracht een laagterecord in het nieuwe millennium vestigde. Het aantal vakanties stabiliseerde zich de afgelopen jaren.

In vrijwel alle huishoudens is tegenwoordig een pc aanwezig en de voortgaande opmars van het internetgebruik heeft de samenstelling van het mediatijsbudget sterk beïnvloed. Vooral het televisiekijken heeft sinds 2000 aan tijd ingeboet. In mindere mate geldt dat ook voor het lezen van gedrukte media en het naar de radio luisteren, maar onduidelijk is in hoeverre dit door de opkomst van internet komt. Steeds minder tijd wordt besteed aan het onderhouden van sociale contacten; deze trend zette ook de laatste jaren door. In het kielzog van die ontwikkeling daalde ook in recente jaren de organisatiegraad in de vrije tijd verder: minder mensen worden lid van een vereniging.

Sporten en gezondheid hangen met elkaar samen. Op lange termijn is het gezondheidsgedrag van de Nederlanders erop vooruitgegaan. Sinds 2004 is deze vooruitgang echter tot stilstand gekomen. Er waren in 2007 evenveel regelmatige alcoholgebruikers als in 2004. Het aandeel rokers onder de Nederlandse bevolking is sinds 2004 stabiel en ook het percentage Nederlanders met overgewicht vertoonde sindsdien weinig verandering.

Noten

- 1 De recente toename van sport en bewegen hoeft niet uitsluitend het resultaat te zijn van een groeiende voorkeur voor een actievere levensstijl. Over de langere termijn bezien is deze ontwikkeling onmiskenbaar, maar de twee laatste peilingen (in 2000 en 2005) lijken behalve door die trend ook te zijn beïnvloed door de wisselende weersomstandigheden (Breedveld et al. 2006). De oktoberweken van het onderzoek in 2000 waren verhoudingsgewijs koel en nat, terwijl oktober 2005 relatief veel zon en hoge temperaturen kende. Het laat zich raden dat het in het laatste geval veel aantrekkelijker was om te gaan sporten of een stukje te wandelen of fietsen.
- 2 Cijfers zijn afkomstig van [http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=71098ned&D1=33-133&D2=0-2&D3=\(1-11\)-l&VW=T](http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=71098ned&D1=33-133&D2=0-2&D3=(1-11)-l&VW=T).
- 3 De Body Mass Index (BMI) vormt een maat voor onder- of overgewicht. De BMI wordt berekend door het gewicht (in kilo's) te delen door de lengte (in meters) in het kwadraat. Voor volwassenen geldt dat een BMI van 25 of hoger beschouwd wordt als overgewicht. Een BMI van 30 of hoger is ernstig overgewicht. Voor kinderen gelden andere grenzen, gekoppeld aan de leeftijd.

Literatuur

- Beck, U. (1986). *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Breedveld, Koen en Andries van den Broek (2008). Sport en uitgaan. In: Andries van den Broek en Saskia Keuzenkamp (red.), *Het dagelijkse leven van allochtone stedelingen* (p. 170-188). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Breedveld, Koen en Annet Tiessen-Raaphorst (2006). Beoefening. In: Koen Breedveld en Annet Tiessen-Raaphorst (red.), *Rapportage sport 2006* (p. 82-106). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Breedveld, Koen, Andries van den Broek, Jos de Haan, Lucas Harms, Frank Huysmans en Erik van Ingen (2006). *De tijd als spiegel. Hoe Nederlanders hun tijd besteden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau en www.tijdsbesteding.nl.
- Broek, A. van den, J. de Haan en J. de Hart (2007). Sociale participatie. In: R. Bijl, J. Boelhouwer en E. Pommer (red.), *De sociale staat van Nederland 2007* (p. 189-211). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- CBS (2007). *Toerisme en recreatie in cijfers 2007*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Elias, N. en E. Dunning (2007). *Sport en spanning. De zoektocht naar sensatie in de vrije tijd*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Haan, J. de en C. van 't Hof (red.) (2006). *Jaarboek ICT en samenleving 2006. De digitale generatie*. Amsterdam: Boom.
- Kalmthout, J. van, J. Lucassen en J. Janssens (2006). *Sportverenigingen 2000-2005. Stabiele sportverbanden in turbulente tijden*. 's-Hertogenbosch/Nieuwegein: W.J.H. Mulier Instituut / Arko Sports Media.
- Knulst, W.P. (1992). Waarom blijft het cultureel rendement van een stijgend opleidingsniveau achter bij de verwachtingen? In: P. Dekker en M. Konings-van der Snoek (red.), *Sociale en culturele kennis. Hoe bevalt de Nederlandse vrouw? En 44 andere vragen beantwoord*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Knulst, W.P. en P. van Beek (1990). *Tijd komt met de jaren. Onderzoek naar tegenstellingen en veranderingen in dagelijkse bezigheden van Nederlanders op basis van tijdbudgetonderzoek*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Pommer, E. (2005). Demografie, economie en overheid. In: R. Bijl, J. Boelhouwer en E. Pommer (red.), *De sociale staat van Nederland 2007* (p. 17-45). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Schnabel, P. (2000). Een sociale en culturele verkenning voor de langere termijn. In: SCP/CPB, *Trends, dilemma's en beleid. Essays over ontwikkelingen op langere termijn* (p. 11-27). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Centraal Planbureau.
- Stivoro (2008). *Onderweg naar een rookvrije horeca. Jaarverslag 2007*. Den Haag: Stivoro.
- Turkenburg, M. en M. Gijsberts (2007). Opleidingsniveau en beheersing van de Nederlandse taal. In: J. Dagevos en M. Gijsberts (red.), *Jaarrapport integratie 2007*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Visscher, T.L.S. en W. Bemelmans (2007). Neemt het aantal mensen met overgewicht of ondergewicht toe of af? In: *Volksgezondheid Toekomst Verkenning, Nationaal Kompas Volksgezondheid*. Bilthoven: RIVM, geraadpleegd op 4 juli 2007 via www.nationaalkompas.nl.
- vws (2006). *Kiezen voor gezond leven (Preventienota 2006-2010)*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

3 Ontwikkelingen in het sportbeleid 2005-2008

Hugo van der Poel (Universiteit van Tilburg / W.J.H. Mulier Instituut)¹

3.1 Inleiding

Dit hoofdstuk behandelt de ontwikkelingen in het sportbeleid in de periode 2005 – zomer 2008, met waar nodig een aanloop uit voorgaande jaren en waar mogelijk een doorkijk naar 2009 en verder. De opzet van dit hoofdstuk is vergelijkbaar met die van voorgaande edities van de Rapportage sport. Voor de introductie van de diverse spelers in het sportbeleidsnetwerk en de beleidsmatige ontwikkelingen tot aan 2006 wordt naar die edities verwezen.²

In paragraaf 3.2 schetsen we de ontwikkelingen die hebben plaatsgevonden bij de belangrijkste spelers in het sportbeleidsnetwerk, te weten het rijk, de gemeenten en de sportkoepel NOC*NSF. We ronden de paragraaf af met een overzicht van de belangrijkste wijzigingen die zich verder in het sportbeleidsnetwerk hebben voorgedaan. Paragraaf 3.3 behandelt de hoofdthema's in het recente sportbeleid. Deze zijn gelijk aan de thema's uit de voorgaande editie van de Rapportage sport. Daaraan is één thema toegevoegd: het Olympisch Plan 2028. Dit hoofdstuk sluit af met een concluderende paragraaf (§ 3.4).

3.2 Spelers in het sportbeleidsnetwerk: doelstellingen en taakverdeling

De rijksoverheid

De politieke verantwoordelijkheid voor de sport was in het kabinet-Balkenende II (CDA-VVD-D66) en het minderheidskabinet-Balkenende III (CDA-VVD) in handen van CDA-staatssecretaris Ross-van Dorp en VVD-minister Hoogervorst, beiden van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS). In februari 2007 trad het kabinet-Balkenende IV (CDA-PvdA-CU) aan, met CDA-minister Klink voor VWS en PvdA-staatssecretaris Bussemaker als eerstverantwoordelijke voor de portefeuille Sport. Ambtelijk werd de directie Sport ondergebracht bij het directoraat-generaal Volksgezondheid.³

Het nationale sportbeleid heeft de afgelopen jaren in het teken gestaan van *Samen voor sport. Uitvoeringsprogramma van de kabinetsnota 'Tijd voor sport. Bewegen, meedoen, presteren'* (VWS 2006). In de op 15 oktober 2007 aan de Kamer aangeboden beleidsbrief *De kracht van sport* (VWS 2008) laat staatssecretaris Bussemaker weten hierop verder te willen bouwen, maar wel enkele accenten te willen leggen en nieuwe prioriteiten te willen stellen. Ook het kabinet-Balkenende IV acht de sport 'van groot belang voor de samenleving' (VWS 2008: 5). Er wordt niet op sport bezuinigd. Integendeel, het budget voor sport op de rijksbegroting voor 2008 wordt uitgebreid met 10 miljoen

euro in 2008 en 20 miljoen euro vanaf 2009. In de Troonrede van 2008 wordt geconstateerd dat 'sportbeoefening en goede gezondheid nauw samenhangen' en wordt het Olympisch Plan 2028 genoemd als 'een bron van inspiratie' (Troonrede 2008).

De nota *Tijd voor sport* en het uitvoeringsprogramma kennen, in navolging van de nota *Sport, bewegen en gezondheid* (vws 2001) meetbare doelstellingen, waarop 'zowel de rijksoverheid als de partners kunnen worden afgerekend' (vws 2006: 3). Monitoring en evaluatie van het rijkssportbeleid vinden plaats door het W.J.H. Mulier Instituut (Van den Heuvel 2007; Van den Heuvel en Van Schendel 2008).

De gemeenten

Begin 2008 zijn er 443 gemeenten in Nederland. De gemeenten gaven in 2006 gezamenlijk 1241 miljoen euro uit aan sport, tegenover 346 miljoen euro aan inkomsten uit de sport. De netto-uitgaven waren daarmee 895 miljoen euro (zie hoofdstuk 7). Van de totale overheidsuitgaven aan sport in 2006 werd 88% uitgegeven door de gemeenten. Ten opzichte van 2005 en gecorrigeerd voor inflatie, zijn de gemeentelijke uitgaven in 2006 met 5% gestegen (zie hoofdstuk 7).⁴

De meeste gemeenten zijn lid van zowel de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) als Vereniging Sport en Gemeenten (VSG; de opvolger van de vroegere Landelijke Contactraad (LC)). Volgens een overeenkomst tussen beide organisaties richt de VNG zich op algemeen bestuurlijke thema's en sport als onderdeel van integrale beleidsvoering. VSG richt zich op sectoraal sportbeleid en vakinhoudelijke thema's, en op de toetsing van beleidsvoornemens op vakinhoudelijke en uitvoeringsconsequenties. In oktober 2005 presenteerde de toenmalige Landelijke Contactraad de *Routekaart voor de toekomst* (LC 2005). Inmiddels is het grootste deel van de daarin opgenomen doelstellingen behaald. Zo is de omzetting van de Stichting Landelijke Contactraad in de Vereniging Sport en Gemeenten succesvol verlopen (SportLokaal 2007a). De voorziene verregaande samenwerking met het Nederlands Instituut voor Sport en Bewegen (NISB) is echter niet van de grond gekomen en in 2007 zijn initiatieven in die richting beëindigd. De samenwerking met de VNG daarentegen ontwikkelt zich wel. De beleidsadviseurs van VSG gaan zich ontwikkelen tot meer algemene (VNG/VSG-)beleidsadviseurs. De bedoeling is verder het deel van VSG dat zich bezighoudt met belangenbehartiging en ondersteuning van landelijk beleid in 2009 onder te brengen in het Huis voor de Gemeenten, dat door de VNG in Den Haag wordt ingericht. De afdeling die zich bezighoudt met consultancy en met de organisatie van kennisdagen en congressen (Salc bv) blijft gevestigd in Oosterbeek. Vanuit deze afdeling moet een nieuwe consultancy bv tot ontwikkeling worden gebracht, waarin activiteiten als interim-management, haalbaarheidsstudies, advisering, onderzoek e.d. een plaats krijgen. Hierbij speelt op de achtergrond de wens (en noodzaak) de afhankelijkheid van (rijks)subsidies terug te dringen. VSG, VNG en NOC*NSF organiseren samen de verkiezing van sportgemeente van het jaar. In 2006 was Rotterdam de sportgemeente van het jaar, in 2007 én in 2008 was dat Enschede.

NOC*NSF

Bij NOC*NSF hebben zich in de afgelopen jaren geen grote organisatorische veranderingen voorgedaan. Het beleid heeft in het teken gestaan van het uitvoeren van de Sportagenda 2005-2008. Deze agenda kent drie hoofddoelen: een groter marktaandeel verkrijgen in de sportmarkt, om daarin de belangrijkste speler te blijven; een plaats van Nederland in de top 10 van beste sportlanden in de wereld; en intensievere samenwerking om de georganiseerde sport te versterken. De drie hoofddoelen kennen elk een uitwerking in meerdere subdoelstellingen.

In de loop van 2007 is begonnen met het opstellen van de Sportagenda 2009-2012. Daarin blijven de drie reeds genoemde hoofddoelstellingen herkenbaar. De formulering van de eerste ambitie is nu geworden: 'meer mensen sporten een leven lang'. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen bonden die zich vooral richten op ledengroei en bonden die zich vooral gaan richten op ledenbehoud door kwaliteitsverbetering van de eigen organisatie en het sportaanbod. De versterking van de marktgerichtheid bij bonden wordt doorgezet. Ruim zestig bonden hebben strategische marketingplannen ontwikkeld en zijn bezig met die te implementeren. Ook werken ze aan de versterking van de eigen expertise op het terrein van marketing. Er wordt steeds meer doelgroeponderzoek verricht en de wensen, behoeften en voorkeuren van bondsleden worden gedetailleerd in kaart gebracht. Hiermee worden groeikansen voor de bonden geïdentificeerd, waarna het de uitdaging is om daar ook op in te spelen met nieuwe vormen van aanbod.

De tweede doelstelling blijft het behoren tot de top 10 van de sportwereld (zie hoofdstuk 11). De derde doelstelling combineert versterking van de samenwerking in de georganiseerde sport met een sterker accent op organisatie-ontwikkeling en goed sportbestuur. Gekoppeld aan de nieuwe sportagenda, wordt er een nieuwe verdeelsystematiek van de Lotto-gelden ontwikkeld (zie verder in § 3.3, onder het kopje Financiering, wet- en regelgeving).

Overige spelers

De provincies

De provincies spenderen gezamenlijk iets meer dan 10 miljoen euro aan sport (zie hoofdstuk 7). De taak van de provincies is niet zozeer om eigen sportbeleid te ontwikkelen, als wel om de implementatie van het landelijk sportbeleid te faciliteren en de lokale sport te ondersteunen. Het beschikbare geld gaat voor een groot deel naar de provinciale sportraden, die feitelijk de steunfunctie voor het lokale sportbeleid en sportverenigingen vervullen. Bij deze provinciale sportraden is een ontwikkeling gaande naar een groter aandeel eigen inkomsten.⁵ Het Interprovinciaal Overleg Sport ontvangt geen instellingssubsidie meer, maar functioneert als directeurenoverleg van de provinciale sportraden.

Nederlands Instituut Sport en Beweging (NISB)

In april 2007 is oud-staatssecretaris van sport Clémence Ross-van Dorp aangetreden

als nieuwe directeur van het Nederlands Instituut voor Sport en Bewegen (NISB). Vanaf 1 januari 2008 kent NISB een nieuw bestuursmodel, met een directeur-bestuurder en een onafhankelijke Raad van Toezicht. Met het nieuwe bestuursmodel is NISB losser komen te staan van de spelers die zitting hadden in het bestuur, zoals VSG/VNG en NOC*NSF.

NISB groeit nog steeds flink door en heeft in 2008 ongeveer tachtig mensen in dienst. Het is uitgegroeid tot een volwaardig innovatie- en kennisinstituut als het gaat om de bevordering van een actieve leefstijl. Het instituut ondersteunt de implementatie van het sport- en beweegbeleid, maar door de bundeling van kennis en ervaring op dit terrein treedt het ook steeds meer beleidsadviserend op. Naast de programmafinanciering van het rijk en inkomsten uit projecten, komt steeds meer geld binnen uit sponsoring en projecten voor bedrijven. Voor de verdere uitbouw van de zakelijke dienstverlening is binnen de Stichting NISB een besloten vennootschap opgericht, die tegen een marktconform tarief bij de onderscheiden afdelingen van NISB producten en diensten inkoop.

De activiteiten in de periode 2006-2008 waren geclusterd in drie programma's: Jeugd: sport en bewegen in de BOS-driehoek; Vernieuwing sport- en beweegbeleid; en Gezondheid en actieve leefstijl. Daarnaast levert NISB een grote bijdrage aan het Nationaal actieplan sport en bewegen (NASB), de publiekscampagne '30minutenbewegen' (voorheen FLASH, zie verder www.30minutenbewegen.nl) en de ontwikkeling van de BeweegKuur (zie onder Sport, bewegen en gezondheid, in § 3.3). Tot slot is er het Kennis- en Informatiecentrum (KIC), waar men terecht kan met vragen op het gebied van de bevordering van sport en bewegen (NISB 2008).

Nederlandse Sport Alliantie (NSA)

In 2005 is door de levensbeschouwelijke sportkoepels Nederlandse Culturele Sportbond (NCS), Nederlandse Katholieke Sportstichting (NKS) en Nederlandse Christelijke Sport Unie (NCSU) de Nederlandse Sport Alliantie (NSA) opgericht. De voornaamste aanleiding hiertoe was de stopzetting van instellingsubsidies voor de sportbonden, en het besluit van de Algemene Ledenvergadering van NOC*NSF om de gevolgen daarvan voor een deel op te vangen door de gelden van de Lotto voor de sportkoepels te besteden aan de bonden. Daarmee verloren de levensbeschouwelijke koepels een belangrijke inkomstenbron. De rechtszaak door de koepels aangespannen om dit besluit terug te draaien is door de koepels verloren.

De NSA is de bundeling van de externe dienstverlening (bv. richting gemeenten en sportbonden) van de drie koepels. De koepels blijven zelfstandige ledenorganisaties, met behoud van hun eigen achterban van lidorganisaties en lidverenigingen, hun eigen identiteit en tradities. De NSA richt zich nadrukkelijk op de bevordering van de recreatieve sport- en beweegcultuur, oftewel de recreatieve sportbeoefening 'in gemeenschappen die een duurzaam karakter hebben en hun identiteit ontleen aan gedeelde waarden en normen'. De NSA wil zich ontwikkelen tot een netwerkorganisatie of platform voor al die mensen en organisaties die zich herkennen in deze

oriëntatie op sport en bewegen, en vanuit deze oriëntatie sport en bewegen willen ontwikkelen en organiseren.

In 2007 en 2008 heeft de NSA op basis van een amendement van de Tweede Kamer op de sportbegroting in 2007 en 2008 telkens 1 miljoen euro subsidie ontvangen van vws. De NSA-bijdrage uit de Lotto-gelden wordt geleidelijk afgebouwd. Vanaf 2009 kan de NSA een beroep doen op een bijdrage vanuit de Lotto-gelden van 300.000 euro per jaar om invulling te geven aan de rol van kennisplatform op het gebied van de waardegeoriënteerde sport.

NebasNsg wordt Gehandicaptensport Nederland

De koepel van gehandicaptensportverenigingen, NebasNsg, is met ingang van 2008 Gehandicaptensport Nederland gaan heten. De organisatie bestaat uit verschillende onderdelen. Er is de sportbond voor de aangesloten lidorganisaties, een aparte afdeling voor watersport, een afdeling Special Olympics Nederland die zich richt op de organisatie van evenementen, het Fonds Gehandicaptensport gericht op fondsen- en sponsorwerving, en de Adviesgroep. Bij Gehandicaptensport Nederland zijn 70 mensen werkzaam (SB&M 2008).

Tijdens de Paralympics in Sydney in 2000 is een traject in gang gezet gericht op organisatorische integratie. Hiermee wordt het streven aangeduid om mensen met een beperking in te bedden in de reguliere sport (Janssens et al. 2007). Op 16 april 2008 werd met een conferentie op Papendal het project Organisatorische integratie officieel afgesloten. Op dat moment was 80% van de gehandicaptensport ondergebracht bij reguliere bonden en nam NOC*NSF de volle verantwoordelijkheid voor sporters met een beperking op zich. Al eerder (in 2005) had NOC*NSF de verantwoordelijkheid voor de uitzending naar de Paralympische Spelen overgenomen van NebasNsg. Gehandicaptensport Nederland en NOC*NSF hebben nu een gezamenlijk meerjarenprogramma gehandicaptensport in Nederland 2008-2012 opgesteld (Meulenstein 2008), waarin de rol- en taakverdeling tussen beide organisaties is geregeld en gezamenlijke doelstellingen en resultaatsafspraken zijn opgenomen. De sportbondfunctie van Gehandicaptensport Nederland zal in de loop van de tijd verdwijnen. Daarentegen zullen de belangenbehartiging en de functie als het kennis- en adviescentrum voor het sporten met een beperking toenemen. Gehandicaptensport Nederland wil zich ontwikkelen tot platform voor kennisontwikkeling en uitwisseling op dit terrein.

Stichting Anti-Doping Autoriteit Nederland

Het Nederlands Centrum voor Dopingvraagstukken (NeCeDo) en de Stichting Doping Controle Nederland (DoCoNed) zijn 1 juli 2006 gefuseerd tot de Stichting Anti-Doping Autoriteit Nederland, kortweg Dopingautoriteit. De preventie en controle zijn met deze fusie in één organisatie ondergebracht. De stichting werkt vooral in opdracht van vws en NOC*NSF, en werkt samen met andere organisaties op het gebied van dopingbestrijding in binnen- en buitenland.

3.3 Thema's in het landelijk sportbeleid

In deze paragraaf worden de belangrijkste thema's van het landelijke sportbeleid verder uitgediept conform de opzet van de voorgaande Rapportages. Toegevoegd is het nieuwe thema Olympisch Plan 2028.

Sport, bewegen en gezondheid

De nota *Tijd voor sport* werkt het thema 'Gezond door sport' uit in twee deelprogramma's: het Nationaal Actieplan Sport en Bewegen (NASB) en Gezonde sportbeoefening. Onder dit laatste vallen de ondersteuning van de sportgeneeskunde, een doelmatiger inrichting van de sportmedische begeleiding van topsporters, en het beleid gericht op preventie van sportblessures (vws 2005: 34-35). Dit tweede deelprogramma is in uitvoering genomen en wordt gemonitord (zie Van den Heuvel en Van Schendel 2008: 10-12), maar komt niet expliciet meer terug in *Samen voor sport* en *De kracht van sport*.

In het Uitvoeringsprogramma *Samen voor sport* gaat veel aandacht uit naar het NASB. Het doel van dit programma is: 'Meer mensen sporten en bewegen voldoende en minder mensen zijn inactief.' Beoogd wordt dat in 2010 het aandeel volwassen Nederlanders dat aan de combinorm voldoet, minimaal 65% is en dat het aandeel inactieve volwassen Nederlanders maximaal 7% is (Van den Heuvel en Van Schendel 2008, 8). Het programma werkt op vijf aandachtsgebieden: wijk, school, werk, zorg en sport. Met 'aandachtsgebied' worden de fysieke en sociale omgevingen bedoeld die mensen sterker moeten gaan uitnodigen om te bewegen en sporten. Per aandachtsgebied zijn er verschillende wijzen van aanpak en partners met wie wordt samengewerkt. Conform *Tijd voor sport* is in de periode 2006-2010 in totaal 45,5 miljoen euro beschikbaar voor de uitvoering van NASB, oplopende van 3,7 miljoen in 2006 tot 13,7 miljoen in 2010.

In de beleidsbrief *De kracht van sport* wordt een extra impuls aangekondigd voor de uitvoering van het NASB. Het beweegbeleid van het NASB wordt gezien als belangrijk onderdeel van het kabinetsbeleid gericht op gezondheidsbevordering, in het bijzonder het tegengaan van overgewicht, zoals verwoord in de in 2007 verschenen kaderbrief *Visie op preventie en gezondheid* (zie vws 2008: 13). De te behalen resultaten zijn nu dat in 2012 minimaal 70% van de volwassenen en 50% van de jeugdigen tot 18 jaar aan de beweegnorm voldoet, en dat het aandeel inactieve volwassenen dan maximaal 5% is (vws 2008: 31).⁶ De beweegnorm wordt onder de aandacht van de bevolking gebracht met de publiekscampagne '30minutenbewegen', uitgevoerd door NISB. Extra aandacht is er voor de BeweegKuur,⁷ voor projecten gericht op bewegingsbevordering in wijken en buurten, en voor de doelgroep jeugd.⁸ Ten opzichte van de meerjarenraming in *Samen voor sport* (vws 2006: 15) is er in de uitgaven voor het NASB sprake van een groei van 9,4 naar 13,3 miljoen euro in 2008, en van 13,7 naar 18 miljoen euro in 2010, oplopend tot 18,9 miljoen euro in 2012 (vws 2008: 36).

Op 3 april 2008, de dag van 30 minuten bewegen, zijn de bestuurlijke ('kaderstellende') afspraken over de Impuls Nationaal actieplan sport en bewegen vastgelegd

door staatssecretaris Bussemaker, voorzitter Pans van de VNG en NOC*NSF-voorzitter Terpstra (in te zien op www.nasb.nl). Het geld van het rijk (38 miljoen euro) komt in twee tranches beschikbaar voor de honderd gemeenten met de grootste gezondheidsachterstanden, waarbij de deelnemende gemeenten eenzelfde bedrag dienen te investeren. Naast deze impuls is er een ondersteuningstraject opgezet, waarlangs kennis, informatie en instrumenten beschikbaar komen voor de aanvragende gemeenten, maar ook voor de niet direct aan de impuls deelnemende gemeenten. De ondersteuning komt vooral van de VSG en NISB.

In 2007 is de balans verschenen van de eerste helft van het bestaan van het Convenant overgewicht. De uitkomsten doen paradoxaal aan: de belangstelling voor het thema is toegenomen en meer partijen zijn actief betrokken geraakt bij de bestrijding van overgewicht, tot aan de EU toe, die maatregelen aankondigt die 'een Europese overgewichtsepidemie moeten voorkomen'. Tegelijkertijd wordt echter vastgesteld dat de doelstelling dat er in 2010 niet meer volwassenen en minder kinderen met overgewicht zullen zijn, niet zal worden gehaald (Convenantbureau Overgewicht 2007: 6). De balans blikt terug op de hoogtepunten van 2007, maar constateert daarbij dat de aandacht van het nieuwe kabinet voor de 'sluipmoordenaar' overgewicht onvoldoende is.⁹ Voor de resterende convenantsperiode is afgesproken 'alles op alles te zetten om de toename van overgewicht af te remmen', waarbij de prioriteiten voor 2008 vooral zijn gericht op de jeugd en mensen met een lager inkomen (Convenantbureau Overgewicht 2007: 16 e.v.).

Een belangrijke mijlpaal is de invoering van het rookverbod in sportkantines met ingang van 1 juli 2008. In *Roken en rookbeleid in de sport. Meting 2006* (Nuyten et al. 2007) was vastgesteld dat de sportsector in 2006 niet voldeed aan de diverse doelstellingen die in het zelfreguleringstraject waren afgesproken. Het ging hierbij om afspraken als niet roken tijdens jeugdactiviteiten en vergaderingen, geen rookwaren verkopen en het kenbaar maken van de gemaakte rookafspraken. Geconcludeerd werd verder dat er lang niet overal duidelijkheid was over de wettelijke en vrijwillig overeengekomen regels ten aanzien van het rookbeleid. De verwachting werd uitgesproken dat zelfregulering niet genoeg zou zijn om de sportsector rookvrij te krijgen, omdat een deel van de sportaanbieders vreesde voor de gevolgen voor de sfeer in en de omzet van de kantine (Nuijten et al. 2007). Met de algehele invoering van het rookverbod is de onduidelijkheid op dit terrein in ieder geval opgeheven.

Bindingen door sport

De tweede pijler van *Tijd voor sport* is 'meedoen'. In *Samen voor sport* heet het dat sport niet alleen bewegen is, maar ook ontmoeten, voor de sporters zelf en voor de vrijwilligers die de sportbeoefening mogelijk maken. Sport heeft een sociale component, waardoor kansen ontstaan voor 'binding, integratie en sociale cohesie. Vanwege de educatieve waarden van sport biedt sport ook uitgelezen mogelijkheden voor opvoeding en onderwijs' (VWS 2006: 17).

De Breedtesportimpuls (BSI), gericht op verbetering van het lokale sportaanbod, loopt nu geleidelijk af. De eerste projecten zijn gestart in 2000. De inzet van rijksmid-

delen was ruim 11 miljoen euro in 2006, 8 miljoen in 2007 en ruim 4 miljoen in 2008. Voor 2009 wordt nog ruim 1 miljoen euro aan uitgaven verwacht, en dan nog eens 150.000 euro in 2010 (VWS 2006: 22).¹⁰

In *Tijd voor sport* vielen onder ‘meedoen’:

- 1 opvoeden door school en sport (waaronder de Alliantie school & sport samen sterker);
- 2 vernieuwen lokaal sportbeleid (waarbij o.a. een keurmerk voor verenigingen¹¹ werd aangekondigd, en er aandacht was voor de organisatorische integratie van sporters met een beperking);
- 3 meedoen allochtone jeugd door sport;
- 4 versterken waarden en normen door sport (waaronder het Masterplan arbitrage viel);
- 5 integrale buurtaanpak en sport (met de Tijdelijke stimuleringsregeling buurt, onderwijs en sport (BOS-regeling));
- 6 kennis en informatie.

Samen voor sport kent een iets afwijkende beschrijving van de programma’s of speerpunten:

- 1 Alliantie school & sport samen sterker;
- 2 Gemeenten aan zet (waaronder de BOS-regeling valt);
- 3 nieuwe sportmogelijkheden (in belangrijke mate overlappend met het speerpunt Vernieuwen lokaal sportbeleid uit *Tijd voor sport*, waaronder het beleid ten aanzien van de proeftuinen¹²);
- 4 Meedoen allochtone jeugd door sport;
- 5 Waarden en normen bij de sportverenigingen;
- 6 Masterplan arbitrage;¹³
- 7 Sportkader (dit viel eerder onder Versterken waarden en normen door sport (VWS 2005: 45) en focust op de versterking van het sporttechnisch kader).

De kracht van sport komt met drie impulsen op de pijler ‘meedoen’. Dit betreft:

- 1 de Impuls brede scholen, sport en cultuur (de ‘combinatiefuncties’);
- 2 stimulering gehandicaptensport;
- 3 versterking van de sportwereld als gezonde, sportieve en sociaal veilige omgeving.

Jeugd, school en sport

In 2004 is de Tijdelijke stimuleringsregeling buurt, onderwijs en sport (de BOS-impuls) in werking getreden. Volgens de website van het BOS-Ondersteuningsnetwerk worden met de BOS-impuls ‘achterstanden van jongeren van 4 tot 19 jaar aangepakt. Het laagdrempelig aanbieden van “arrangementen” moet een gezonde en actieve leefstijl bevorderen én onderwijs- en opvoedingsachterstanden terugdringen’. Tot 1 april 2006 konden gemeenten hiervoor projectvoorstellen indienen. In totaal zijn 443 projecten gehonoreerd in 226 gemeenten (www.bosimpuls.nl).¹⁴ De projecten in de derde en laatste tranche lopen af in 2010. De uitgaven van het rijk

lopen terug van 18,5 miljoen euro in de jaren 2006-2008, naar 10 miljoen in 2009 en 5 miljoen in 2010 (vws 2006: 22). Bureau Berenschot (Van Teulingen 2007) concludeert op grond van een telefonische enquête bij 107 projecten in 53 gemeenten uit de eerste en tweede tranche van de BOS-regeling dat met de projecten meer jongeren worden bereikt dan van tevoren was verwacht, en dat naar verwachting twee derde van de projecten door de betrokken gemeenten zal worden gecontinueerd als de BOS-gelden van het rijk wegvallen. Dit lijkt erop te wijzen dat de BOS-regeling wat betreft output redelijk succesvol is. De kwalitatieve informatie indiceert verder dat vooral de inzet van sportconsulenten/bewegmanagers¹⁵ en de versterking van de relatie sport-school tot meer sportgedrag leiden. Als moeilijkst bereikbare doelgroep wordt de groep van 14-19 jaar genoemd.¹⁶ Een rapport van TNO Kwaliteit van Leven stelt vraagtekens bij de (meetbaarheid van de) *outcome* van de BOS-regeling. Er is onvoldoende (kwantitatieve) informatie beschikbaar om te kunnen vaststellen of de effecten (op gedragsniveau) die beoogd werden, zich (blijvend) voordoen en, zo ja, of die toe te schrijven zijn aan de BOS-regeling (Bakker et al. 2007).

In *Tijd voor sport* wordt melding gemaakt van de Alliantie school & sport samen sterker (zie ook Breedveld en Tiessen-Raaphorst 2006: 64 e.v.). De Alliantie beoogt een intensivering tussen school (primair en voortgezet onderwijs, en beroepsonderwijs en volwasseneneducatie) en sport(verenigingen), en zou moeten leiden tot 'een situatie waarin iedere leerling dagelijks binnen en buiten schooluren op 90% van alle scholen kan sporten.' Daarnaast wordt een breed onderzoeksprogramma aangekondigd, waarmee het kabinet zicht wil krijgen 'op de voorwaarden die nodig zijn om in het onderwijs meer ruimte te geven voor sport en beweging' (vws 2005: 38-39). Voor de programmalijn Opvoeden door sport en school is in de periode 2007-2010 elk jaar 3 miljoen euro beschikbaar, in gelijke delen te betalen door de ministeries van OCW en vws.

Samen voor sport besteedt veel aandacht aan de Alliantie (vws 2006: 17). De samenwerking wordt ondergebracht in vijf programmalijnen (gezamenlijk sport- en beweegaanbod; gezamenlijke kaderfuncties en -opleidingen; gezamenlijke multifunctionele accommodaties; samenwerking topsport- en onderwijsvoorzieningen; communicatie, monitoring en evaluatie) en 17 prestatievelden, met telkens een opdrachtnemer, die verantwoordelijk is voor de te behalen resultaten. Verder wordt gemeld dat het brede onderzoek oftewel de 'brede analyse' is aanbesteed en dat de uitkomsten eind 2006 worden verwacht. Voor 2007 is 1 miljoen euro meer beschikbaar dan aangekondigd in *Tijd voor sport*. Voor de jaren daarop heeft vws nog steeds 1,5 miljoen euro per jaar gereserveerd voor deze programmalijn (vws 2006: 18-19).

Het aangekondigde onderzoek is gerapporteerd door een superviserende Tijdelijke commissie brede analyse (TCBA). De bedoeling was om de uitkomsten te gebruiken voor de onderbouwing van een plan gericht op de realisatie van de doelstelling dat op 90% van alle scholen elke leerling zou kunnen sporten binnen en buiten de schooluren. De val van het kabinet-Balkenende III doorkruiste deze opzet en noodzaakte tot een tussenrapportage van het onderzoek in 2006. In het definitieve

eindrapport, dat verscheen in maart 2007, werd gesignaleerd dat er een grote kloof gaapte tussen de geformuleerde en de huidige situatie. De TCBA concludeerde 'dat bij ongewijzigd beleid en ontbrekende investeringen een (gezamenlijk) vijfdaags sportaanbod onmogelijk gerealiseerd kan worden' en dat in alle gevallen ter realisatie van deze ambitie 'substantiële investeringen in kader en accommodaties noodzakelijk zijn' (Voogt 2007: 26).¹⁷

In het Beleidsprogramma 2007-2011 *Samen werken, samen leven* (TK 2006/2007b) van het kabinet-Balkenende IV wordt sport weliswaar van groot belang geacht, maar wordt niet de grootschalige investering aangekondigd die nodig wordt geacht om deze doelstelling te halen. De intensivering van het sportbeleid komt neer op 10 miljoen euro in 2008, en 20 miljoen vanaf 2009. In *De kracht van sport* wordt duidelijk dat het nieuwe kabinet alle kaarten zet op de combinatiefuncties, die aangekondigd worden als één middel met meerdere doelen.¹⁸ Dit is te beschouwen als een opschaling van een twaalfstal pilots met combinatiefuncties, uitgezet door de Alliantie school & sport in het schooljaar 2007/'08. Op 10 december 2007 tekenen vws, OCW, NOC*NSF, VNG, de Vereniging Bijzondere Scholen en de Cultuurformatie de bestuurlijke afspraken in het kader van de Impuls brede scholen, sport en cultuur. Hiermee wordt vastgelegd dat in 2012 er 1100 fte's in het onderwijs zullen zijn gerealiseerd,¹⁹ 1250 fte's in de sportsector en 150 fte's in de cultuursector (www.combinatiefuncties.nl). Van de 20 miljoen euro die vanaf 2009 bij vws beschikbaar is voor de intensivering van het sportbeleid, gaat 15 miljoen naar deze Impuls. Daarnaast komen er vrijvallende BOS-middelen beschikbaar, oplopend van 4,6 miljoen euro in 2009 tot 13,3 miljoen in 2012. Gemeenten gaan matchen met een bedrag oplopend van 19,9 miljoen euro in 2009 tot 71,4 miljoen in 2012.²⁰ Het bijzondere van deze impuls, vergeleken met bijvoorbeeld de BSI en BOS-regeling, is dat het hier om structureel geld gaat.

Op 8 oktober 2008 heeft de Alliantie haar werkzaamheden afgesloten. In het eindrapport stelt de programmadirecteur dat de doelstelling van een dagelijks sportaanbod op 90% van de scholen weliswaar niet is gehaald, maar dat er desondanks veel is bereikt (Kusters en Rosenboom 2008). Daarbij refereert hij onder andere aan de Impuls brede scholen, sport en cultuur, die ten tijde van de Alliantie gestalte kreeg. Minder voortgang boekte de Alliantie op het terrein van accommodaties en het mbo-onderwijs. In het nieuwe *Beleidskader sport, bewegen en onderwijs* dat OCW en vws diezelfde dag presenteren, is dit laatste een belangrijk aandachtspunt (vws en OCW 2008). In de notitie zeggen OCW en vws 28 miljoen euro toe voor de periode tot en met 2011, om de doelstelling uit *Kracht voor sport* ten aanzien van het bewegen van de jeugd te realiseren. Daarvan is 18 miljoen bestemd voor een impuls voor het mbo. De 90%-doelstelling wordt in het *Beleidskader* niet meer genoemd.

Naast de Impuls brede scholen, sport en cultuur, is er een tweede relatief groot programma op het gebied van jeugd en sport: het programma Meedoen allochtone jeugd door sport (vws 2005: 42-43; vws 2006: 27-29). Dit programma is gericht op een toename van de sportparticipatie van allochtone jongeren, van 70% tot 85%,

het liefst in georganiseerd verband, en met bijzondere aandacht voor hindoestaanse en islamitische meisjes. Ook voor dit programma zijn er bestuurlijke afspraken gemaakt, tussen rijk, sportbonden, gemeenten en de MOgroep (maatschappelijk ondernemers). Het programma loopt tot einde 2010. Bij de uitvoering zijn 11 gemeenten en ruim 500 verenigingen in negen takken van sport betrokken. De resultaten van de tussenmeting eind 2008 suggereren dat deze verenigingen wisselend succes boeken in het verhogen van de sportdeelname van de allochtone jeugd (Frelief en Breedveld 2008). Er is in totaal een bedrag van 65 miljoen euro voor beschikbaar. Sinds januari 2008 is de projectleiding in handen van NISB (www.meedoenallochtonejeugddoorsport.nl).

Het amendement van de Tweede Kamerleden Hamer (PvdA) en Mosterd (CDA) bij de nieuwe Wet op het voortgezet onderwijs (TK 2005/2006), aangenomen door een kamermeerderheid, bepaalt dat scholen gespreid over de schoolweken zoveel bewegingsonderwijs moeten aanbieden, dat de bestaande kerndoelen van dit vak kunnen worden gehaald. In de toelichting bij het amendement is geëxpliciteerd dat de nieuwe wet weliswaar geen minimumuren meer voorschrijft, maar dat er feitelijk wel van uit dient te worden gegaan dat het aantal uren dat voor het bewegingsonderwijs beschikbaar was, gehandhaafd blijft. In een brief van mei 2007 aan staatssecretaris Van Bijsterveldt, verantwoordelijk voor het middelbaar onderwijs, merkt de Koninklijke Vereniging van Leraren Lichamelijke Opvoeding (KVLO) op dat veel scholen de afschaffing van de uren tabel toch gebruiken om het aantal uren lichamelijke opvoeding te verminderen. De KVLO signaleert dat deze ontwikkeling haaks staat op alle inspanningen gericht op het dagelijks laten sporten van alle leerlingen in en rond de school (www.kvlo.nl). In het primair onderwijs wordt gewerkt aan de ontwikkeling van een Leerlingvolgsysteem voor Sport en Beweging (inclusief zwemvaardigheid) door Cito en VSG (SportLokaal 2007b; Van Weerden en Feldbrugge 2008).

Topsport

Tijdens de Olympische Spelen in Peking (2008) maakt staatssecretaris Bussemaker bekend 4 miljoen euro extra te willen uitgeven aan de centra voor topsport en onderwijs (CTO's), waarmee het totaalbedrag voor deze centra uitkomt op 7 miljoen euro tot 2012. Het betreft hier grotendeels een herschikking binnen de sportbegroting.

De impuls illustreert het accent dat in het topsportbeleid wordt gelegd op talenten. In *De kracht van sport* is het 'excelleren van talenten' een van de zes prioriteiten; daarmee komt nieuw geld beschikbaar voor het programma talentherkenning en -ontwikkeling (vanaf 2009 elk jaar 5 miljoen euro). De bedoeling is nu dat het aantal Nederlandse talenten, al dan niet gehandicapt, in 2011 met 20% is gegroeid ten opzichte van 2007. In beide voorgaande nota's was dit 10% in 2010.²¹ Deze groei moet bewerkstelligd worden door het aanstellen van (meer en beter gekwalificeerde en gespecialiseerde) talentcoaches, uitbreiding van het aantal LOOT-scholen, de inrichting van CTO's en enkele, aan specifieke trainingsaccommodaties (bv. zeilen) gebonden nationale trainingscentra, en de bevordering van de deelname aan en organisatie van kwalitatief hoogwaardige trainings- en wedstrijdprogramma's

(NOC*NSF 2007; vws 2008). Het accent dat op talentontwikkeling wordt gelegd, spoort met onderzoeksuitkomsten die uitwijzen dat op dit terrein voor Nederland de meeste winst is te boeken (Van Bottenburg et al. 2003; De Bosscher et al. 2008; zie verder hoofdstuk 11). Het past ook in een maatschappelijk en politiek klimaat waarin, zoals dat heet, weer 'ruimte is om te excelleren' en veel wordt verwacht van de topsporter als rolmodel, met name voor de jeugd.²²

Voor het beleid gericht op het aantrekken van topsportevenementen, zie hieronder de paragraaf Accommodaties, ruimte en evenementen.

Olympisch Plan 2028

In maart 2005 heeft het bestuur van NOC*NSF een werkgroep in het leven geroepen die zich bezighield met de vraag: 'Op welke wijze kan een onderzoek naar de haalbaarheid van en het draagvlak voor de organisatie van de Olympische en Paralympische Spelen in Nederland worden ingericht?' In de tussenrapportage gepresenteerd aan het bestuur van NOC*NSF in december 2005, werd gesteld dat Nederland de organisatie van de Spelen financieel-economisch en organisatorisch aankan, maar dat betwijfeld moet worden of Nederland er wel het juiste sportklimaat voor heeft en of er wel voldoende draagvlak is bij de bevolking. Tijdens de Winterspelen in Turiijn (begin 2006) werden de resultaten besproken in verschillende expertmeetings. Door de Algemene Ledenvergadering (ALV) van NOC*NSF werd in mei 2006 ingestemd met de uitvoering van de haalbaarheidsstudie. Die studie onderscheidde een zestal bouwstenen: topsport, sportontwikkeling, evenementen, media-aandacht, sportwaarden en maatschappelijke thema's (de maatschappelijke betekenis van sport).

Voor de uitvoering van de haalbaarheidsstudie was rond de 2 miljoen euro beschikbaar, met name voor onderzoek dat is verricht door diverse externe bureaus. Bij de uitvoering en bespreking van de voortgang was een groot aantal partijen en samenwerkingspartners betrokken uit de wereld van de sport, nationale en lokale overheden (i.h.b. de burgemeesters van Amsterdam en Rotterdam) en het bedrijfsleven. De uitkomsten van de haalbaarheidsstudie zijn in expertmeetings tijdens de Zomerspelen in Peking besproken en zullen worden voorgelegd aan de ALV van november 2008. Naar verwachting zal worden voorgesteld over te gaan naar fase II, de op- en uitbouw van Nederland als sportland, zodat Nederland in 2016 klaar is voor het eventueel doen van een kansrijk bod om de Olympische Spelen van 2024, 2028 of 2032 te organiseren (www.sport.nl/nocnsf/olympischplan). In bestuurlijk Nederland is het Olympisch Plan goed gevallen. De gedachte lijkt te zijn dat de Olympische Spelen van 2028 een punt vormen op de horizon, die de energie helpt bundelen en waarop ambities kunnen worden gericht, bijvoorbeeld op het infrastructurele vlak. Nederland heeft daarmee weer iets om voor te gaan. Ook al zou Nederland de Spelen niet toegewezen krijgen, dan nog zou Nederland kunnen profiteren van de positieve effecten die alleen al het bieden (en het proces ernaartoe) oplevert.

Accommodaties,²³ ruimte en evenementen

Voor de organisatie van topsportevenementen is vanuit vws jaarlijks 4,7 miljoen

euro beschikbaar (vws 2005 en 2006). Het beleid ter zake is niet geïntensiveerd, maar is wel strakker gericht op de top 10-ambitie van het nationale sportbeleid. Dit houdt in dat eigenlijk alleen evenementen worden ondersteund die daaraan op enigerlei wijze bijdragen. De organisatie van grootschalige evenementen wordt relevant geacht voor de ontwikkeling van de desbetreffende sporten, het (nationaal en internationaal) zichtbaar maken van Nederland als sportland, en het aan de wereld tonen dat Nederland is staat is dit type evenementen te verzorgen. De bijdrage van vws aan de studies naar de haalbaarheid van het organiseren van de Olympische Spelen in Nederland is uit dit budget gefinancierd.

Bij de privatisering van sportaccommodaties is een status quo bereikt (Van den Heuvel en Van Sterkenburg 2008; zie ook hoofdstuk 6). Gemeenten lijken nu vooral te zoeken in de richting van een intern verzelfstandigd sportbedrijf, waarin ten minste het onderhoud en beheer van de gemeentelijke sportaccommodaties zijn ondergebracht (zie bv. www.sportbedrijfleiden.nl en www.sportbedrijftilburg.nl). In enkele gemeenten is er sprake van het 'centraliseren' van het beheer van 'maatschappelijk vastgoed', waaronder de sportaccommodaties. Het bekendste voorbeeld is waarschijnlijk de SRO Groep.²⁴

Bovengenoemde organisatorische ontwikkelingen sporen met de belangrijkste trend in de realisatie van sportvoorzieningen: de opkomst van multifunctionele accommodaties. Een voorbeeld van een aansprekend multifunctioneel complex is Sportstad Heerenveen.²⁵ Belangrijk voor de topsport zijn onder meer de begin 2008 geopende Flik-Flak Hal in Den Bosch en Omnisport Apeldoorn, dat eind 2008 wordt geopend en plaats biedt aan internationale topsportwedstrijden op het gebied van indooratletiek, volleybal en baanwielrennen (www.omnisportapeldoorn.nl; Groot 2008). Dat de ontwikkeling in de breedte ook niet stilstaat, is onder meer gebleken uit de grote belangstelling voor de Regeling stimulering aanpassing huisvesting brede scholen en aanpassing sportaccommodaties, waarvoor 46 miljoen euro beschikbaar was (10 miljoen voor sportaccommodaties, 36 miljoen voor brede scholen). Er kwamen 575 subsidieverzoeken binnen voor aanpassingen voor brede scholen, en 346 subsidieverzoeken voor het multifunctioneel maken van sportaccommodaties, voor een totaalbedrag van aangevraagde subsidie van bijna 150 miljoen euro (Sportlokaal 2006).

In 2006 kwam de Stichting Waarborgfonds Sport (sws)²⁶ in financieel zwaar weer en deed een beroep op de Lotto-gelden. Onderzoek wees uit dat de problemen waren voortgekomen uit onvolkomenheden in de gebruikte rekenmodellen. NOC*NSF, vertegenwoordigd in het bestuur en zelf feitelijk weer garant staand voor sws, heeft daarop voorgesteld de financiële administratie te stroomlijnen met die van NOC*NSF en de organisatie per september 2008 onder te brengen op Papendal. De VNG heeft in de gang van zaken aanleiding gezien zich terug te trekken uit het bestuur van sws.

In een brief aan de Tweede Kamer laat minister Rouvoet van Jeugd en Gezin, mede namens de ministers Cramer (VROM) en Vogelaar (Wonen, Wijken en Integratie, WWI), weten dat ook het kabinet-Balkenende IV geen ondersteuning biedt aan de Initiatiefwet buitenspeelruimte, waarin wordt vastgelegd dat 3% van de oppervlakte

van een woonwijk beschikbaar moet zijn als speelruimte voor kinderen. Een dergelijke wet druist in tegen de gedachte dat dit soort zaken behoren tot het taakgebied en de verantwoordelijkheid van gemeenten. In de brief wordt wel aangekondigd dat de toepassing van het handboek *Spelen met ruimte* (NCFC 2006) en de feitelijke toepassing van de 3%-norm gemonitord gaan worden (TK 2006/2007a).

Een interessante ontwikkeling op het grensvlak van sport en spelen is de realisatie van hedendaagse varianten van de aloude trapveldjes, zoals de inmiddels ruim 80 Cruyff Courts en 40 Krajicek playgrounds (zie ook hoofdstuk 6). Deze veldjes worden vooral aangelegd in de grote steden, maar in ieder geval in wijken waar het bestaande aanbod van sport- en speelvoorzieningen beperkt is. Op deze speelpleinen kunnen kinderen tennissen, voetballen, basketballen, enzovoort, al dan niet in een straatvariant. Er is veel aandacht voor begeleiding en samenwerking met buurtorganisaties en scholen in de directe nabijheid van de pleintjes. Er is altijd sprake van een grote betrokkenheid van de gemeente, die vaak het merendeel van de aanlegkosten betaalt en zich verplicht tot de inzet van een sportbuurtwerker op de pleintjes en andere vormen van toezicht en begeleiding (www.cruyff-foundation.org; www.krajicek.nl).

Financiering, wet- en regelgeving

Er zijn in de afgelopen jaren geen stappen meer gedaan in de richting van een aparte Sportwet (zie ook ditzelfde hoofdstuk in de *Rapportage sport 2006*). Behalve met betrekking tot de financiering van de sport (zie hieronder), werd een Sportwet ook genoemd als middel om iets aan het voetbalvandalisme te doen. Op dit specifieke punt is wel iets gebeurd. Midden 2007 is door CDA, PvdA en VVD, in samenwerking met de KNVB, een wetsvoorstel ingebracht dat bekend staat als de Voetbalwet. Hiermee wordt het mogelijk een lik-op-stukbeleid te voeren bij de bestrijding van het voetbalvandalisme, en stadionverboden te effectueren door een meldingsplicht. Gezien de brede steun voor het voorstel, werd gehoopt dat de wet zou ingaan per 1 januari 2008; echter, pas in mei 2008 ging het kabinet akkoord. De behandeling in de Tweede en Eerste Kamer kan nog wel een jaar duren, zodat de wet mogelijk eerst effectief is in het voetbalseizoen 2009/10 (*de Volkskrant*, 10 mei 2008).

Het antidopingbeleid wordt geïntensiveerd door een andere opzet van de dopingcontroles in Nederland. De overheid blijft bijdragen aan de preventie van dopinggebruik en aan dopingcontroles door de Dopingautoriteit. Er wordt niet overgaan tot het inzetten van (straf)wetgeving om dopinggebruik tegen te gaan. De handel in doping kan worden aangepakt via de in 2001 aangepaste Geneesmiddelenwet. De tuchtrechtelijke mogelijkheden van de sport zelf zijn afdoende om dopinggebruik tegen te gaan.

Op verzoek van IOC- en NOC*NSF-lid Anton Geesink is door 'mensen van buiten' onderzoek gedaan naar de bestuurlijke competenties in de Nederlandse sportsector, in het bijzonder in de Nederlandse sportbonden. In 2005 was de NOC*NSF-commissie Goed sportbestuur gekomen met *De 13 aanbevelingen voor goed sportbestuur* (NOC*NSF 2005). Nu was het de vraag over welke competenties sportbestuurders

moeten beschikken om hun bestuurstaak naar behoren te kunnen uitvoeren. In het onderzoek wordt geconstateerd dat processen als commercialisering, professionalisering, mondialisering en mediatisering de sportsector, en daarmee de eisen die gesteld moeten worden aan sportbestuurders, sterk beïnvloeden. Op basis van het onderzoek presenteren de onderzoekers een competentiemodel, met daarin veel aandacht voor een transparante bestuursstijl en de functiegebonden deskundigheid van bestuursleden²⁷ (De Vries et al. 2007).

Het rapport van De Vries et al. raketde weer een al langer lopende discussie op over de rol van NOC*NSF in de verdeling van de centraal binnenkomende gelden, waaronder worden begrepen gelden van IOC, Toto/Lotto, sponsors en overheden. Punt van discussie is dat NOC*NSF zowel ontvanger als verdeler van het geld is, en dat er dus een belangenconflict kan bestaan (De Vries et al. 2007: 42). Een heroverweging van de huidige verdelingssystematiek wordt aanbevolen, waarvoor concreet de figuur van een Nederlandse Sportautoriteit²⁸ wordt genoemd (De Vries et al. 2007: 53).

Wat betreft de ‘centraal binnenkomende gelden’ van overheden is het geld dat van vws²⁹ komt subsidiegeld gebonden aan de uitvoering van specifieke (meerjarige) programma’s en projecten. Inkomsten vanuit het IOC zijn vrij beperkt en gebonden aan de voorbereiding op en uitzending naar de Olympische en Paralympische Spelen.³⁰ Sponsorgeld³¹ komt binnen in het zogenoemde Performance-programma³², eveneens ten behoeve van specifieke projecten. De jaarlijkse inkomsten van NOC*NSF uit de Lotto zijn sinds 2003 ruim 40 miljoen euro. In 2006 ging ongeveer een zesde naar de eigen werkorganisatie, de helft werd verdeeld over de bonden, en de rest werd ingezet in projecten en voor borgstellingen/leningen.³³

In 2008 wordt gewerkt aan een nieuwe verdelingssystematiek van de Lotto-gelden, waarbij de inzet van deze gelden wordt afgestemd op de uitvoering van de Sportagenda 2009-2012. Goedkeuring van de plannen moet gebeuren in de ledenvergadering van NOC*NSF in november 2008. Belangrijkste karakteristiek van de nieuwe verdelingssystematiek is de differentiatie van de aangesloten bonden, die één, twee of drie sterren krijgen. De bedoeling is dat alle bonden in 2011 aan minimale kwaliteitseisen voldoen en daarmee één ster scoren. Dit zouden ze op eigen kracht moeten doen. Bonden kunnen daarna scoren op de ambities Een leven lang sporten, en Top 10 van de Sportagenda, waarbij het denkbaar is dat een bond op de ene ambitie bijvoorbeeld twee sterren scoort, en op de andere drie. De financieringswijze (c.q. een al dan niet meerjarentoewijzing uit de Lotto-middelen) wordt afhankelijk van deze score (NOC*NSF 2008a). NOC*NSF stuurt daarmee nadrukkelijk op de te leveren output en prikkelt bonden om ambities te formuleren en na te streven.

De discussie over de verdeling van de Lotto-gelden begint bij het beschikbaar blijven van die gelden. De minister van Justitie heeft een nieuwe Wet op de kansspelen in voorbereiding, met voor de sport als belangrijkste effect dat de invloed van NOC*NSF op de bestemming van de Lotto-gelden wordt beperkt. Vanuit de sportwereld (i.h.b. NOC*NSF) wordt nu bepleit dat een vast percentage (‘garantiepercentage’) van de totale kansspelopbrengsten voor goede doelen bestemd wordt voor de sportinfrastructuur. In het overleg over de sportbegroting in de Tweede Kamer eind 2007 heeft

staatsecretaris Bussemaker toegezegd zich hiervoor sterk te maken bij de minister van Justitie, van wie zelf ook al toezeggingen in deze richting zijn genoteerd (Geurtsen en Doornbos 2007: 1). Ter onderbouwing van haar pleidooi heeft NOC*NSF door Bureau Berenschot een onderzoek laten uitvoeren naar de kosten van de (organisatorische) infrastructuur van de sport. De strekking van het rapport is dat de huidige inkomsten uit de Lotto niet voldoende zijn om de sport als doel op zich in stand te houden, laat staan dat de sport ook nog (uit eigen middelen) zou moeten bijdragen aan de realisatie van allerlei maatschappelijke doelen (Geurtsen en Doornbos 2007).³⁴

Internationale ontwikkelingen

In *De kracht van sport* wordt de zesde prioriteit gevormd door het internationale beleid, waarbij met name de ontwikkelingssamenwerking, de samenwerking in EU-verband en het antidopingbeleid worden genoemd. Het in de sportbegroting beschikbare budget van 1,6 miljoen euro per jaar is opgehoogd tot 2 miljoen per jaar.

In het voorjaar van 2008 verscheen de beleidsnotitie *Een kans voor open doel. De kracht van sport in ontwikkelingssamenwerking* (vws en BuZa 2008). Het is een reactie op oproepen in meerdere VN-resoluties om sport te integreren in het beleid voor het realiseren van de millenniumdoelstellingen. Het in de notitie voorgestelde beleid heeft als doel 'het stimuleren van actieve sportdeelname van kansarme groepen aan goed begeleide sportactiviteiten, gericht op maatschappelijke doeleinden zoals emancipatie, conflictbeslechting, gezondheid en educatie' (vws en BuZa 2008: 2). Het beleid wordt uitgevoerd in de reguliere partnerlanden van de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking en in landen waarmee Nederland een bijzondere relatie onderhoudt, zoals Zuid-Afrika en Suriname. Er is voor de periode 2008-2011 een budget beschikbaar van 16 miljoen euro. Het beleid wordt uitgevoerd door Nederlandse ambassades en zo'n 35 Nederlandse organisaties op het terrein van sport, ontwikkelingssamenwerking en onderwijs, ondersteund door het Nederlands Centrum voor Duurzame Ontwikkeling (NCDO).

In de zomer van 2007 is door de Europese Commissie het *Witboek sport* uitgebracht (EC 2007; Jellinghaus 2007). De focus in het witboek ligt op de maatschappelijke, economische en organisatorische aspecten van sport.³⁵ Niet eerder kwam de Commissie met een zo omvattende visie op sport, inclusief een lijst actiepunten, later uitgewerkt in een separaat Actieplan. Niettemin is nog steeds niet in alle opzichten duidelijk waar, of en hoe sport zich dient te voegen naar de spelregels van de vrije markt, dan wel daarvan af kan wijken voor het behoud van het eigen karakter van de sport. Een aantal discussiepunten is vastgelegd in een memorandum, dat door Nederland en Frankrijk op 25 oktober 2007 is voorgelegd aan een informeel overleg van sportministers in Lissabon (TK 2007/2008b). In dit memorandum wordt gesteld dat Frankrijk en Nederland niet opteren voor een generieke uitzondering voor sport op het mededingingsbeleid, maar aan de andere kant de rechtsonzekerheid vooraf betreuren, die het gevolg is van het 'van-geval-tot-geval'-beleid dat ontstaat door gerechtelijke uitspraken. Zij pleiten voor duidelijkheid vooraf op het terrein van de

mediarechten, de teamsamenstelling, de opleiding van jonge talenten, de positie van spelersmakelaars en de zekerstelling van sportfinanciering. In mei 2008 is door het Europees Parlement in een resolutie steun uitgesproken voor het *Witboek sport*. Het Parlement gaat zeer gedetailleerd in op een groot aantal punten van het Europese sportbeleid, waaruit in algemene zin kan worden afgeleid dat het Parlement een grotere rol van Europa op het terrein van sport wenselijk acht. Het Parlement is ingenomen met het Frans-Nederlands memorandum en vraagt de Commissie de status van sport in de EU-wetgeving op de voorgestelde punten te verduidelijken. Ook wenst het Parlement in de begroting van de EU van 2009 een begrotingslijn voor voorbereidende acties op sportgebied, verwijzend naar artikel 149 van het Verdrag van Lissabon, dat voorziet in stimulerende maatregelen op sportgebied, en ervan uitgaand dat dit verdrag door alle lidstaten wordt geratificeerd (www.ec.europa.eu/prelex).

Nederland zet in internationaal verband sterker in op het terrein van het antidopingbeleid, met name om een betere coördinatie tussen overheden en opsporingsinstanties te bewerkstelligen³⁶ (VWS 2008: 42).

3.4 Conclusie

Inhoudelijk staan in het rijkssportbeleid de drie pijlers uit *Tijd voor sport* nog stevig overeind. Bewegen wint aan belang in de strijd tegen het overgewicht. Meedoen past naadloos bij de inzet van het kabinet-Balkenende IV voor de versterking van de sociale samenhang in Nederland en de aandacht voor normen en waarden. En presteren en excelleren mag weer; sterker nog, is gewenst voor een innovatieve economie, Holland-promotie en als rolmodel voor de jeugd.

De spelers in het sportbeleidsnetwerk laten een duidelijke ontwikkeling zien naar minder afhankelijkheid van overheidssubsidies en een concentratie op kerntaken, de eigen identiteit en/of een eigen niche in het sportbeleidsnetwerk. Spelers als VSG, NISB, NSA en Gehandicaptensport Nederland professionaliseren en verzakelijken op of rond een duidelijk profiel (integraal lokaal sportbeleid, bevordering actieve leefstijl, identiteitsgebonden recreatieve sport- en beweegcultuur resp. gehandicaptensport). De ontwikkeling van het sportbeleidsnetwerk, de rol- en taakverdeling van de verschillende spelers in dit netwerk en daarmee de vormgeving en richting van het beleid hebben zich de afgelopen jaren verder ontwikkeld conform het investerings-scenario (Van den Heuvel en Van der Poel 1999: 96 e.v.; Breedveld en Tiessen-Raaphorst 2006: 74-75).

Met de grotere geldstromen in de sport en het toenemende instrumentele belang dat eraan wordt toegekend, wordt de vraag steeds urgenter of het beleid ook werkelijk leidt tot de beoogde doelen. Een belangrijke stap in de richting van meetbaarheid van de beleidseffectiviteit is gezet door het kwantificeren van beleidsdoelen. Een tweede stap is dat het behalen van die kwantitatieve doelstelling nu ook wordt gemonitord. Op deze wijze verkrijgen we inzicht in de beleidsprestaties (zie bv. hoofdstuk 11 over topsport). In een aantal gevallen weten we dan ook iets over de effecten van het beleid, zoals bij de beweegnorm, doordat is vastgesteld dat het voldoen aan de

beweegnorm aantoonbaar positieve effecten heeft op de gezondheid. In een aantal andere gevallen zal nader onderzoek nodig zijn om vast te stellen of de beleidsprestaties ook daadwerkelijk leiden tot het gewenste maatschappelijk effect (nationale trots, sociale cohesie, enz.).

De decentralisatie van rijkstaken op terreinen als volksgezondheid en het onderwĳshuisvestingsbeleid geeft gemeenten meer mogelijkheden om zaken integraal aan te pakken. Dit werkt ook door in het lokale sportbeleid, met als paradoxaal effect dat het sportbeleid minder zichtbaar en eenduidig wordt. Op lokaal niveau is nu vaker sprake van intensieve samenwerking met andere afdelingen, zoals onderwijs-, (wijk)welzijn-, jeugdbeleid en (preventief) gezondheidsbeleid. Op die afdelingen worden uren en gelden vrijgemaakt die ten goede komen aan sport en bewegen. Omgekeerd krijgt het sportbeleid trekken van beweegbeleid, en worden sportvoorzieningen ingezet voor brede scholen en naschoolse opvang, als werkervaringsplaatsen en ten dienste van het gezondheidsbeleid. De inbedding van de combinatiefunctionaris is een actueel voorbeeld van het bedoelde integrale beleid. Een ander voorbeeld is de inspanningsverplichting voor de gemeenten die participeren in het NASB, om het beweegbeleid te verwerken in de verplichte vierjaarlijkse gemeentelijke gezondheidsnota's.

De hierboven genoemde professionalisering en verzakelijking is op gemeentelijk niveau ook zichtbaar bij de opkomst van intern verzelfstandigde sportbedrijven. De opwaardering van sport als beleidsinstrument en verweving van sportbeleid met andere beleidsterreinen noodzaakt gemeenten grip te houden op de inzet van dit instrument en zet een rem op verdergaande privatisering van sportvoorzieningen. Anderzijds wordt gepoogd door interne verzelfstandiging toch een hogere productiviteit van dit instrument te bewerkstelligen.

Er is een duidelijke rode draad in het landelijk sportbeleid sinds de jaren zeventig, namelijk de stimulering van de sportdeelname oftewel van de vraagkant van de sportmarkt. Wat opvalt, is dat steeds duidelijker onderkend wordt dat meedoen niet genoeg is. Voor de realisatie van de beoogde meerwaarden van sport, zoals opvoeding en versterking van de sociale cohesie, zijn gezonde sportverenigingen nodig, met een goed sporttechnisch kader, voldoende en heldere arbitrage, enzovoort. De meerwaarde van sport ontstaat niet vanzelf; daaraan moet gericht, vakkundig en integer worden gewerkt. Verder krijgt het al in de jaren tachtig bepleite geïntegreerde beleid voor lichamelijke opvoeding en sport (zie § 13.2) nu echt gestalte. De Alliantie school & sport is hierin een belangrijke katalysator geweest.

Ook met de Impuls brede scholen, sport en cultuur stimuleert de rijksoverheid de vraagzijde van de sportmarkt. Tegelijkertijd is deze impuls illustratief voor het onderbelicht blijven van de aanbodzijde. Om de doelstellingen van het sport- en beweegbeleid te kunnen halen, zijn er meer accommodaties nodig. Het onderliggende probleem is dat de kosten van gymnastiek- en sportaccommodaties voor het grootste deel gedragen worden door gemeenten, terwijl de (financiële) opbrengsten van een intensiever sport- en beweeggedrag terechtkomen bij ondernemers (bv. verkopers van sportartikelen en bouwers van sportaccommodaties), zorgverzekeraars

en de rijksoverheid (bv. via lagere kosten voor volksgezondheid en belasting- en premieafdrachten).

Een soortgelijk vraagstuk speelt bij de financiering van de organisatorische sportinfrastructuur, waarmee in deze context bedoeld is de instandhouding van de organisaties (verenigingen, bonden en koepels) die de beoefening van sport in competitieverband mogelijk maken. De overheid lift nu mee op de onbedoelde neveneffecten van sport als vorm van vrijetijdsbesteding. Maar zelfs al zou de overheid alleen willen investeren in sport vanwege de positieve effecten ervan ('sport als middel'), dan blijft nog de vraag of de overheid niet een bijdrage aan de organisatorische sportinfrastructuur zou moeten leveren. Immers, zonder die infrastructuur is het behalen van de positieve meerwaarden niet mogelijk.

De inzet van *Nederland Sportland* (NOC*NSF 2000; Breedveld 2003: 43) is in de afgelopen jaren verbonden geraakt met de discussie over de organisatie van de Olympische Spelen in Nederland. Het belangrijkste vraagstuk dat in de periode 2008-2016 moet worden aangepakt, is de verbreding van het draagvlak. De aanpak die zich hierbij aftekent, is tweeledig. Ten eerste is het zaak de betrokkenheid van de bevolking bij sport te vergroten. Hiervoor wordt ingezet op een grotere sportdeelname, meer geslaagde sportevenementen in eigen land (WK Voetbal in 2018), het benadrukken van de samenhang in de sport en het tegengaan van de perceptie dat er een tegenstelling bestaat tussen topsport enerzijds en recreatie- en reguliere wedstrijdsport anderzijds. In dit geval zijn de Olympische Spelen een stok achter de deur om werkelijk in te zetten op *Nederland sportland*. Ten tweede is er een gerichte communicatiestrategie voorzien, waarmee de bevolking duidelijk wordt gemaakt dat de Olympische Spelen aantoonbaar maatschappelijke, ruimtelijke en economische voordelen voor het organiserende land kunnen hebben. Hier raakt de organisatie van de Olympische Spelen aan de langetermijnplannen voor de economische en ruimtelijke ontwikkeling van Nederland, en in het bijzonder de Randstad. De organisatie van de Olympische Spelen vraagt derhalve om een ruimtelijk-economische visie op Nederland, waarin de ontwikkeling van (congres)toerisme, de vrijetijdseconomie en de media, en dus ook de organisatie van grootschalige (sport)evenementen een belangrijke plaats innemen. Idealiter zal het zo zijn dat er geen hotels en accommodaties worden gebouwd en metro's aangelegd ten behoeve van de Spelen, maar dat de Spelen in Nederland worden georganiseerd omdat dit land ruimschoots beschikt over de benodigde accommodaties, transport- en verblijfsmogelijkheden.

Noten

- 1 Met dank aan Rick Verelzen (VNG), Paul Coppes en Ronald Huijser (VSG), Clémence Ross-van Dorp (NISB), Geert Slot (NOC*NSF), Theo Straub en Maarten Koornneef (VWS), Jos Kusters (Alliantie school & sport), Frans van de Ven (gemeente Den Haag) en Mirjam Stuij (Mulier Instituut) voor het leveren van (achtergrond)informatie, (concept)rapporten en/of commentaar op eerdere versies van dit hoofdstuk.
- 2 In voorgaande edities van de *Rapportage sport* is een overzicht te vinden van de belangrijkste literatuur over de ontwikkeling van het Nederlandse sportbeleid en sportbeleidsnetwerk. Zie verder over ontwikkelingen in het sportbeleid De Knop et al. (2006) en de nieuwe edities van het *Jaarboek Sport* (Mulier Instituut). In *Sportbeleid in internationaal vergelijkend perspectief* (Westerbeek 2007) is een hoofdstuk opgenomen over het sportbeleid in Nederland en Australië. Voor sportbeleid in Europees perspectief zie Scheerder et al. (2007).
- 3 Daarvoor viel sport rechtstreeks onder de toenmalige secretaris-generaal Roel Bekker.
- 4 Probleem hierbij is dat gemeenten het rijksgeld in toenemende mate samenvoegen met middelen uit andere beleidsterreinen, zoals onderwijs of welzijn. Deze gelden staan dan niet op de gemeentelijke begroting bij Sport & recreatie, maar elders op de begroting, waar niet goed zichtbaar is dat deze gelden (mede) ter beschikking staan van de sport. Dit probleem doet zich overigens ook bij het nationale beleid voor, waar steeds meer geld bij andere ministeries dan vws geheel of gedeeltelijk bestemd is voor sport. Voorbeelden zijn het geld van het ministerie van Defensie voor de topsporters in dienst bij Defensie, geld van het ministerie van Economische Zaken voor de haalbaarheidsstudie van de Olympische Spelen, en het geld van het ministerie van Volksgezondheid, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (portefeuille Wonen, Wijken en Integratie) voor het programma Meedoen allochtone jeugd door sport.
- 5 Zo meldt bijvoorbeeld Sportservice Noord-Brabant (SSNB) op haar website dat ze zich ontwikkeld heeft van een 'louter gesubsidieerde Provinciale Steunfunctie [...] tot een bedrijf dat voor een groot gedeelte zijn eigen inkomsten genereert en die dan weer volledig ten goede laat komen aan de Brabantse (top)sport' (www.ssnb.nl). Haar werkzaamheden heeft SSNB ondergebracht in vier business units, te weten een sportadviesbureau, een evenementenbureau, het Olympisch Netwerk Brabant (ter ondersteuning van topsporters) en een afdeling Detachering en pay-rolling. Dit laatste verwijst naar een steeds belangrijker taak van de sportraden in de ondersteuning van het sportaanbod door verenigingen: de verloning van betaalde krachten in de sport.
- 6 Bij de term 'beweegnorm' ligt enige verwarring op de loer. Er is een Nederlandse norm gezond bewegen (NNGB) die tot 2005 als de beweegnorm werd gehanteerd voor het bepalen van streefcijfers. Daarnaast zijn er de fitnorm, inhoudende dat men ten minste drie keer per week minimaal 20 minuten zwaar intensieve activiteit verricht, en de combinorm, die inhoudt dat men voldoet aan de Nederlandse Norm Gezond Bewegen en/of de fitnorm. De verwarring kan ontstaan doordat in recente sportnota's de term 'beweegnorm' niet meer verwijst naar de NNGB, maar naar de 'combinorm' (zie o.a. vws 2006: 10; vws 2008: 31; www.gezondbewegen.nl en het hoofdstuk 'Sport, bewegen en gezondheid' in de *Rapportages sport*). Wat betreft de resultaatsafspraken voor de jeugd, zie noot 8.
- 7 De BeweegKuur is een programma in ontwikkeling dat mensen met (een hoog risico op) diabetes probeert te bewegen tot een actievere leefstijl. De eerstelijnszorg heeft hierbij een doorverwijsfunctie. NISB treedt op als projectleider. 'De BeweegKuur is

- een mix van diagnose, advies, coaching en individuele en groepsgerichte activiteiten, gericht op bewegen en de bevordering van een actieve leefstijl. Ook is er veel aandacht voor voeding [...]. De BeweegKuur heeft alle kenmerken van een ketenaanbod, waarbinnen huisartsen en hun praktijkondersteuners, doktersassistenten, fysiotherapeuten, diëtist en diabetesverpleegkundigen goed met elkaar samenwerken' (NISB 2008). In 2008 is mede aan de hand van bestaande projecten als Big move, in Amsterdam, Van klacht naar kracht, in Rotterdam, en Bewegen op recept, in Den Haag, een prototype BeweegKuur ontwikkeld die in 2008 in zeven regio's wordt uitgetoetst. In 2009 moet de ontwikkeling van de BeweegKuur zover zijn dat de effectiviteit ervan wetenschappelijk kan worden getoetst. Bij gebleken effectiviteit zou uiterlijk in 2013 de BeweegKuur opgenomen kunnen zijn in het basispakket van de zorgverzekering.
- 8 De 'oude' beweegnorm (NNGB) voor jeugdigen tot 18 jaar houdt in dat men alle dagen minimaal één uur matig intensief beweegt, waarbij de activiteiten minimaal twee keer per week gericht zijn op het verbeteren of handhaven van de lichamelijke fitheid (kracht, lenigheid en coördinatie) (www.gezondbewegen.nl). Het lastige hierbij is dat in deze beweegnorm voor jeugdigen in feite al een fitnorm is ingebouwd, en dat zo onduidelijk blijft wat de combinorm voor jeugdigen nu precies inhoudt. Door het ontbreken van geschikt onderzoek zijn de resultaten voor de beweegnorm voor 12-17-jarigen die in de vorige Rapportage sport werden gepresenteerd, gebaseerd op zeven dagen dertig minuten matig intensief bewegen. Hierbij werd dus een lagere eis gesteld aan de hoeveelheid tijd en liet men de eis dat er tweemaal per week expliciet aan handhaving of verbetering van de fitheid moest worden gewerkt, geheel vallen (Breedveld en Tiessen-Raaphorst 2006: 231). Wat de Impuls NASB precies betekent voor de stimulering van sport en bewegen bij de jeugd, komt aan bod in de paragraaf Jeugd, school en sport.
  - 9 Overgewicht is vaak een aspect van een ongezonde leefstijl, waarbij er sprake is van een combinatie met (overmatig) alcoholgebruik, druggebruik, weinig bewegen en onveilig vrijen. Dit suggereert ten minste dat het beleid gericht moet zijn op het aanpakken van die ongezonde leefstijl, hetgeen dan een integrale aanpak vergt (zie het in 2008 verschenen rapport *Spelen met gezondheid* van het RIVM, te raadplegen via www.convenantovergewicht.nl).
  - 10 In de *Beleidswijzer sport en bewegen* (Hoyng en De Jong 2007) heeft NISB een instrument ontwikkeld om (op lokaal niveau) een sport- en beweegbeleid te ontwikkelen, op basis van ervaringen opgedaan in (de implementatie van) de BSI en BOS-impuls. Via de Menukaart sport en bewegen (www.menukaartsportenbewegen.nl) worden daarbij ook voorbeelden geboden van de inhoud van een dergelijk beleid. Met beide instrumenten wordt beoogd de uitkomsten en ervaringen van beide impulsprojecten om te zetten naar meer structureel beleid.
  - 11 In *De kracht van sport* wordt het idee van een keurmerk vervangen door de invoering van een gedragscode bij verenigingen (vws 2008: 38).
  - 12 In de Proeftuinen nieuwe sportmogelijkheden wordt geëxperimenteerd met nieuwe vormen van sportaanbod, waarmee wordt geprobeerd aansluiting te vinden bij actuele ontwikkelingen aan de vraagzijde. Zie verder vsg (2008) en www.sport.nl/verenigingen.
  - 13 Het Masterplan arbitrage is gericht op het werven van 50.000 nieuwe scheidsrechters. Dat is nodig om in 2011 90% van alle wedstrijden te kunnen laten leiden door een bevoegd scheidsrechter, zo schatten NOC*NSF en de sportbonden in. Het Masterplan bevat diverse speerpunten, zoals bevordering van sportiviteit, opleidingen voor scheidsrechters, de verbetering van het imago van scheidsrechters en het warm maken van de jeugd voor een rol als scheidsrechter (vws 2006: 33-34); www.sport.nl; www.fluitendhetveldop.nl).

- 14 In *Tijd voor sport* is als doelstelling opgenomen 400 projectgebieden in 2007 (vws 2005: 38). Deze doelstelling is dus gehaald.
- 15 Volgens een rapport van NISB realiseert nu driekwart van de gemeenten bewegemanagement. In 2007 ging het in totaal om bijna 1100 locaties met bewegemanagement (Hilhorst en Steenbergen 2007).
- 16 Ongeveer de helft van de 60 ROC's in Nederland heeft in het najaar van 2008 een intentieverklaring ondertekend om sport en bewegen weer in het beroepsonderwijs op te nemen. In het kader van de Alliantie school & sport hebben in 2007 12 instellingen, en in 2008 9 instellingen voor middelbaar beroepsonderwijs een zogeheten sprintpremie ontvangen, ter facilitering van hun inspanningen om bij deze doelgroep een actieve leefstijl te bevorderen. De ervaringen zijn vastgelegd in het *Handboek bewegen en sport in het mbo* (Van Egdome 2008).
- 17 Ter illustratie: het rapport van de TCBA (Voogt 2007) meldt dat een kwart van de basisscholen over een eigen gymnastieklokaal beschikt, dat in het basisonderwijs gemiddeld 1,5 uur per week bewegingsonderwijs wordt gegeven (verspreid over een of twee dagen), en dat in een minderheid van de scholen dit onderwijs wordt verzorgd door een vakleerkracht.
- 18 Een combinatiefunctie houdt in dat iemand is aangesteld bij één werkgever, maar werk verricht in of ten behoeve van twee werkvelden/sectoren, zoals (bewegings) onderwijs en (de) sport(vereniging). De doelen waarop wordt gemikt, zijn:
- 1 uitbreiding van het aantal brede scholen met sport- en cultuuraanbod (om te beginnen in de krachtwijken);
  - 2 versterking van sportverenigingen (met name wat betreft hun capaciteit om maatschappelijke functies te vervullen);
  - 3 stimulering dagelijks sport- en beweegaanbod op en rond scholen;
  - 4 bevordering appreciatie van kunst en actieve kunstbeoefening onder jongeren (www.combinatiefuncties.nl).
- Doelstelling 3 komt overeen met de doelstelling van de Alliantie school & sport, al ontbreekt de kwantitatieve specificatie. Doelstellingen 1 en 2 komen inhoudelijk overeen met twee prestatievelden van het implementatieplan van de Alliantie. De eerste tranche van de Impuls brede scholen, sport en cultuur, is in 2008 beschikbaar gekomen voor de 31 grootste gemeenten. De rijksoverheid betaalt in het eerste jaar 100% van de kosten van de combinatiefunctionarissen; daarna dragen de gemeenten 60% van de kosten bij. Eind 2008, begin 2009 gaan de eerste combinatiefunctionarissen aan de slag.
- 19 Daarvan zijn er 850 fte's in het primair onderwijs en 250 fte's in het voortgezet onderwijs. Ter vergelijking: er werken ruim 12.000 gymleraren in Nederland, van wie de (loon)kosten 928 miljoen euro bedragen (zie hoofdstuk 7; PRC 2008: 33 en 36).
- 20 Voor de cultuurcomponent in deze Impuls is de bijdrage van OCW tot en met 2010 ongeveer 10 miljoen euro, en daarna bijna 19 miljoen.
- 21 In 2007 waren er 2700 talentvolle sporters in Nederland (Van den Heuvel en Van Schendel 2007: 28).
- 22 In *De kracht van sport* wordt gesteld dat voor de (extra) investeringen in de topsport iets terug wordt verwacht voor de samenleving. 'Dat kan al door bewust om te gaan met het feit dat topsporters een "rolmodel" zijn en zelf de toon zetten voor bijvoorbeeld sportiviteit en respect.' Topsporters wordt ook gevraagd om op te treden als 'ambassadeurs' voor het sportbeleid (vws 2008: 13).
- 23 Het begrip 'accommodatie' wordt breed opgevat. Het betreft zowel voorzieningen t.b.v. de gereguleerde wedstrijdsport (sporthallen, voetbalvelden), als voorzieningen voor meer informele vormen van sport, spel en recreatie (parken, voetbalkooien, half-pipes).

- 24 In 1997 bracht de gemeente Amersfoort haar voorzieningen op het gebied van sport, recreatie, onderwijs en welzijn onder in de NV SRO, waarbij de aandelen in handen van de gemeente bleven. Inmiddels zijn er 400 medewerkers werkzaam in Amersfoort en omliggende gemeenten, en in Haarlem (www.sro.nl). De SRO Groep realiseert, onderhoudt en voert risicodragend de bedrijfsvoering van het maatschappelijk vastgoed, en heeft daarnaast een taak op het gebied van sportontwikkeling.
- 25 Een consortium van SC Heerenveen, de gemeente, ROC Friesland College en De Friesland Zorgverzekeraar, heeft, met subsidie van het rijk voor de regionale ontwikkeling in het noorden, een complex gerealiseerd met daarin een uitbreiding van het Abe Lenstra Stadion, een gezondheidsboulevard, een Lifestylepassage (afslanken, ooglasers e.d.), een sportcentrum (o.a. zwembad, sporthal en turnhal), een onderwijscentrum (CIOS, mogelijkheden voor praktijkgericht onderwijs) en een congres- en vergadercentrum. Er zijn verder nog plannen voor kantoren, winkels, hotel, bioscoop en appartementen (www.sportstadheerenveen.nl; Groot 2006). Zie ook Verweij en Machiels (2007: 48-49), waarin nog 28 andere voorbeelden zijn te vinden.
- 26 SWS speelt een belangrijke rol in de realisatie van accommodaties, door borg te staan voor leningen ten behoeve van de bouw van sportaccommodaties van of voor bij NOC*NSF aangesloten sportverenigingen. Aan de borgstelling zijn enkele voorwaarden verbonden, zoals een gemeentegarantie en/of een substantiële bijdrage in de bouwkosten, en een positief sporttechnisch advies van het Instituut voor Sportaccommodaties (ISA). Naast de borgstelling verricht SWS haalbaarheidsstudies op commerciële basis (www.sws.nl). Van belang is hier verder dat ISA steeds losser komt te staan van NOC*NSF. In januari 2006 heeft NOC*NSF 20% van haar aandelen in ISA BV verkocht aan TNO Deelnemingen BV. In maart 2008 is het belang verder teruggebracht door nog eens 45% van de aandelen te verkopen aan TNO voor een bedrag van 1,1 miljoen euro (NOC*NSF 2008b).
- 27 Aanbevolen wordt dit bestuurscompetentiemodel verplicht in te voeren in de Nederlandse sportsector, in samenhang met een uniforme gedragscode, een directiestatuut e.d. Verder wordt bepleit dat er een transparante werving van bestuursleden plaatsvindt op basis van een geheime verkiezing, dat dubbellidmaatschap van bondsbestuur en koepelbestuur mogelijk wordt, dat er een nieuwe verdelingssystematiek komt voor met name de Lotto-gelden, en dat de instelling van een Nederlandse Sportautoriteit onderzocht wordt.
- 28 Hoewel er bij de behandeling van de nota *Tijd voor sport* in de Kamercommissie vrij brede steun was voor het idee van een Sportautoriteit, liet de toenmalige staatssecretaris Ross-van Dorp weten hieraan geen behoefte te hebben: 'De sportautoriteit zit hier, want dat zijn wij. Ik zou werkelijk niet weten wat wij hier met elkaar doen als wij eraan twijfelen of de middelen wel zo zijn weggezet dat dit de doelen dient' (SB&M 2005/2006: 36). De Tweede Kamer heeft daarna niet meer aangedrongen op de instelling van een Sportautoriteit.
- 29 Voor 'vws projectinkomsten' staat voor 2007 € 10,5 miljoen geboekt, waarvan al € 1,9 miljoen was verwerkt in de jaarrekening van 2006 (NOC*NSF 2008, 26). Voor de werkorganisatie NOC*NSF is geen geld van vws beschikbaar.
- 30 IOC-geld is niet terug te vinden in het overzicht van baten en lasten 2007. Wel is op de balans in het voorzieningenfonds Performance 2008 een dotatie van het IOC te vinden van 595.000 euro (NOC*NSF 2008b: 20).
- 31 In 2007 was dit 13,7 miljoen euro, en in 2006 11,4 miljoen (NOC*NSF 2008b: 6). Ter vergelijking: in 2006 ontvingen de sportbonden tezamen 24,3 miljoen euro aan sponsorgeld. Sportverenigingen trokken rechtstreeks € 95,3 miljoen aan, en Betaald Voetbal Organisaties haalden € 163,6 miljoen op (PRC 2008: 51).
- 32 Het Performance programma staat voor de vierjaarlijkse cyclus tussen opeenvolgende

Olympische en Paralympische Spelen. Voor deze periode worden sponsorovereenkomsten afgesloten met sporters, sportbonden en bedrijven ten aanzien van presaties op sportief, organisatorisch en financieel gebied voor een zo goed mogelijke voorbereiding op de Olympische Spelen.

- 33 Van de Lotto-inkomsten van NOC*NSF in 2006 ging 0,7 miljoen euro direct naar het Performance-programma en 42 miljoen naar het Lotto-fonds. Van dat fonds werd 11,6 miljoen euro doorgestort naar de eigen organisatie van NOC*NSF, waarvan ongeveer een derde voor projecten en twee derde (7 miljoen) voor de eigen werkorganisatie. Er bleef 4 miljoen achter in het Lottofonds voor de opbouw van middelen t.b.v. toekomstige bestedingsplannen van de bonden. Er werd 26,4 miljoen euro doorgestort naar bonden. In 2006 ging daarnaast vanuit de Lotto 0,4 miljoen direct naar sportbonden en 1,2 miljoen direct naar sportverenigingen (PRC 2008: 53).
- 34 Het rapport bestempelt de basissportinfrastructuur die nodig is om de sportbeoefening in stand te houden, als een collectief (publiek) goed. 'Kenmerk van een collectief goed is dat het onmogelijk is om mensen die niet betalen van gebruik van het goed uit te sluiten, en waarbij de consumptie door de een niet ten koste gaat van de consumptie door de ander' (Geurtsen en Doornbos 2007: 7). De auteurs stellen dat op grond van deze definitie de sport te beschouwen is als een collectief goed, en dat derhalve de overheid een taak heeft hiervoor zorg te dragen. 'De overheid zorgt dan dat iedereen meebetaalt via algemene belastingheffing' (Geurtsen en Doornbos 2007: 7). De auteurs hanteren hier een duidelijk andere redenering dan de toenmalige minister Hoogervorst van vws, die de instellingsubsidies voor sportorganisaties heeft afgeschaft, en die geen taak zag voor de overheid om de sportinfrastructuur in stand te houden (Breedveld en Tiessen-Raaphorst 2006: 53). Opvallend is dat de auteurs hun redenering vervolgens geen kracht bijzetten door te bepleiten dat de overheid (weer) uit de algemene belastingmiddelen gaat bijdragen aan de sportinfrastructuur, maar een (vaste en hogere) financiering vanuit de opbrengsten van kansspelen bepleiten.
- 35 Wat betreft de economische betekenis van sport in Europa wordt gesproken over een toegevoegde waarde van 407 miljard euro in 2004, goed voor 3,7% van het BBP van de EU en werkgelegenheid voor 15 miljoen mensen (= 5,4% van de totale beroepsbevolking). Opvallend is dat in het Witboek bijna alles terugkomt wat ook in het Nederlandse sportbeleid is te vinden, van aandacht voor de gezondheidswaarde en het vrijwilligerswerk in de sport, tot gehandicaptensport en de bestrijding van doping. Desalniettemin heeft een gezamenlijke commissie van de Eerste en Tweede Kamer op grond van een subsidiariteitstoets van het Witboek sport vastgesteld dat het hier om aanvullend beleid gaat, dat geen aantasting vormt van de primaire bevoegdheden van de nationale lidstaten op het gebied van sport. Wel wordt de regering verzocht er nauwlettend op toe te zien dat dat ook zo blijft, en dat Europees optreden zich dient te beperken tot grensoverschrijdende aspecten van de sport (TK 2007/2008a; de Tweede Kamer heeft het advies van de commissie overgenomen). Met de aanname van het Verdrag van Lissabon (de afgezwakte 'EU-Grondwet') wordt de rechtsgrondslag voor Europees optreden op het terrein van sport verbreed tot meer dan alleen de grensoverschrijdende aspecten van sport (Breedveld en Tiessen-Raaphorst 2006: 72).
- 36 In 2005 heeft Nederland het voorzitterschap overgenomen van het Internationale Anti-Doping Arrangement (IADA, een multilaterale overeenkomst van landen die een voortrekkersrol willen vervullen op het gebied van antidopingbeleid; zie www.iada.rf.se/tr.aspx). Het voorzitterschap werd bekleed door Peter de Klerk, senior beleidsmedewerker van het ministerie van vws, die ook werd benoemd tot voorzitter van de WADA Cost Committee, die zich heeft beziggehouden met de financiële en praktische implicaties van bestaand en voorgenomen antidopingbeleid (www.dopingautoriteit.nl). Met

ingang van 1 november 2008 is Peter de Klerk de voorzitter van Cahama, de commissie van de Raad van Europa die de inbreng van de lidstaten in het antidopingbeleid van de World Anti-Doping Agency (WADA) coördineert.

Literatuur

- Bakker, I., S. de Vries, N. Bekkema, M. Klein Velderman en M. Hopman-Rock (2007). *Evaluatie van de BOS-impuls. Verkennend onderzoek met betrekking tot de achterstandsgebieden leefbaarheid, sociale samenhang en overlast en tevredenheid, samenwerking en continuering*. Leiden: TNO.
- Bosscher, V. de, J. Bingham, S. Shibli, M. van Bottenburg en P. de Knop (2008). *The global sporting arms race. An international comparative study on sports policy factors leading to international sporting success*. Oxford: Meyer & Meyer Sport.
- Bottenburg, M. van, C. Roques en S. Smit (2003). *Ontwikkelingen in het topsportklimaat (1998-2002): verslag van de 1-meting (2002) en vergelijking van de 0-meting (1998) van het topsportklimaat in Nederland*. 's Hertogenbosch/Nieuwegein: W.J.H. Mulier Instituut/ Arko Sports Media.
- Breedveld, K. (red.) (2003). *Rapportage sport 2003*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau
- Breedveld, K. en A. Tiessen-Raaphorst (red.) (2006). *Rapportage sport 2006*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Convenantbureau Overgewicht (2007). *Energie in balans 2007. Harder lopen*. Den Haag: Convenantbureau Overgewicht.
- EC, Europese Commissie (2007). *Witboek sport*. Brussel: Commissie van de Europese Gemeenschappen.
- Egdom, H. van (red.) (2008). *Handboek bewegen en sport in het mbo*. Nieuwegein: Arko Sports Media.
- Geurtsen, A. en F. Doornbos (2007). *Onderzoek kosten sportinfrastructuur. Eindrapportage*. Utrecht: Berenschot.
- Groot, Y. (2006). Heerenveen scoort met Sportstad. In: *SportLokaal*, jg. 1, nr. 5, p. 13-15.
- Groot, Y. (2008). Nieuw Omnisportcentrum zal internationale wedstrijden trekken. In: *SportLokaal*, jg. 3, nr. 2, p. 21-23.
- Frelier, M. en K. Breedveld (2008). *Tussenmeting Meedoen allochtone jeugd door sport*. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Heuvel, M. van den (2007). *Evaluatie en monitoring vws-nota Tijd voor sport. Instrumentontwikkeling en plan van aanpak, 2006-2010*. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Heuvel, M. van den en M. van Schendel (2008). *Startrapportage monitoring en evaluatie van Tijd voor sport, Samen voor sport en de Kracht van sport*. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Heuvel, M. van den en J. van Sterkenburg (2008). *De ondernemende overheid in de sport. Publiek ondernemerschap en new public management in de lokale sportsector*. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut / Arko Sports Media.
- Heuvel, M. van den en H. van der Poel (1999). *Sport in Nederland. Een beleidsgerichte toekomstverkenning*. Tilburg/Haarlem: TUP/De Vrieseborch.
- Hilhorst, J. en J. Steenbergen (2007). *3-Meting beweging in beweegmanagement. Inzicht in locaties met beweegmanagement*. Bennekom: NISB.
- Hoyng, J. en I. de Jong (2007). *Beleidswijzer sport en bewegen*. Bennekom: NISB.
- Janssens, J., M. van den Heuvel, m.m.v. M. Delnoij, M. Frelier, J. van Kalmthout, L. Kösters, C. Roques en B. Rijnen (2007). *Organisatorische integratie. Evaluatie beleid 2001-2006. Een onderzoek in opdracht van NebasNsg*. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut.

- Jellinghaus, S.F.H. (2007). Het Europese witboek voor de sport. De Europese commissie bekend kleur! In: *SportLokaal*, jg. 2, nr. 5, p. 21-23.
- Knop, P. de, J. Scheerder en B. Vanreusel (red.) (2006). *Sportsociologie. Het spel en de spelers* (tweede druk). Maarssen: Elsevier Gezondheidszorg.
- Kusters, J. en A. Rosenboom (2008). *Eindrapportage Alliantie school & sport. Samen werken is samen sterker*. Den Haag: Alliantie school & sport.
- LC (2005). *Routekaart voor de toekomst. Geraadpleegd op 22 december 2005 via www.lc.nl*.
- Meulenstein, L. (2008). *Meerjarenprogramma gehandicaptensport in Nederland 2008-2012*. Bunnik: Gehandicaptensport Nederland.
- Mulier Instituut (a). *Jaarboek Sport.Beleid en Onderzoek. Edities 2000/2001 – 2007/2008*. Nieuwegein/'s-Hertogenbosch: Arko Sports Media / W.J.H. Mulier Instituut.
- NCFC, Netwerk Child Friendly Cities (red.) (2006). *Spelen met ruimte. Handboek gemeentelijk speelruimtebeleid*. Amsterdam: Mets & Schilt Uitgevers.
- NISB (2008). *Beweging in beleid. Agenda 2008*. Bennekom: NISB.
- NOC*NSF (2000). *Manifest Nederland sportland*. Arnhem: NOC*NSF.
- NOC*NSF (2005). *De 13 aanbevelingen voor goed sportbestuur*. Arnhem: NOC*NSF-commissie Goed sportbestuur.
- NOC*NSF (2007). *Masterplan talentontwikkeling 2006-2010. Talent centraal*. Arnhem: NOC*NSF.
- NOC*NSF (2008a). *Investeren in groei! Contouren Realisatieplan & Lotto bestedingsplan 2012* (notitie vastgesteld tijdens Algemene Ledenvergadering 25 maart 2008). Arnhem: NOC*NSF.
- NOC*NSF (2008b). *Jaarrekening NOC*NSF 2007*. Arnhem: NOC*NSF.
- Nuijten, S., M. van Schendel en J. Janssens (2007). *Roken en rookbeleid in de sport. Meting 2006*. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- PRC, Policy Research Corporation (2008). *De economische betekenis van sport in Nederland*. Rotterdam: Policy Research Corporation.
- SB&M, Sport Bestuur & Management (2005/2006). *Staatssecretaris Ross-van Dorp: 'WIJ zijn de autoriteit!' In: Sport Bestuur & Management*, jg. 8, nr. 6, p. 36.
- SB&M, Sport Bestuur & Management (2008). *Reken af met stereotypen. G-sport is een verrijking van de vereniging*. In: *Sport Bestuur & Management*, jg. 11, nr. 4, p. 8-11.
- Scheerder, J., C. van Tuyckom en A. Vermeersch (2007). *Europa in beweging. Sport vanuit Europees perspectief*. Gent (B): Academia Press / Publicatiefonds voor Lichamelijke Opvoeding.
- SportLokaal (2006). *Aanvragen en toekenning 'Regeling brede scholen en sportaccommodaties' in cijfers*. In: *SportLokaal*, jg. 1, nr. 6, p. 42.
- SportLokaal (2007a). *Metamorfose gaat voort. Na het saneren het vitaliseren*. In: *SportLokaal*, jg. 2, nr. 3, p. 6-7.
- SportLokaal (2007b). *Initiatief vsG en Cito. Leerlingvolgsysteem Sport & Beweging*. In: *SportLokaal*, jg. 2, nr. 5, p. 26-27.
- Teulings, Y.A.M. van (2007). *Rapportage Monitor 1^e en 2^e tranche tijdelijke stimuleringsregeling buurt, onderwijs en sport*. Utrecht: Berenschot.
- TK (2005/2006). *Wijziging van de Wet op het voortgezet onderwijs ter aanpassing van de profielen in de tweede fase van het vwo en het havo (aanpassing profielen tweede fase vwo en havo). Nader gewijzigd amendement van de leden Hamer en Mosterd ter vervanging van dat gedrukt onder nr. 16. Tweede Kamer, vergaderjaar 2004/2005, 30187, nr. 25*.
- TK (2006/2007a). *Brief van de minister van Jeugd en Gezin [betreffende het] Voorstel van wet van de leden Kant en Langkamp houdende regels met betrekking tot de bevordering van de aanleg en het behoud van buitenspeelruimte voor kinderen (Wet buitenspeelruimte)*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2006/2007, 28996, nr. 12.

- TK (2006/2007b). Beleidsprogramma 2007-2010 Samen werken, samen leven. Tweede Kamer, vergaderjaar 2006/2007, 31070, nr. 1.
- TK (2007/2008a). Subsidiariteitstoets van het Witboek Sport (COM(2007) 391). Tweede Kamer, vergaderjaar 2007-2008, 31303, nr. 5.
- TK (2007/2008b). Frans-Nederlands memorandum Witboek sport. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007/2008, 31202, nr. 7.
- Troonrede (2008). Geraadpleegd via www.regering.nl/Het_kabinet/Troonrede_2008.
- Verweij, A. en J. Machiels (2007). *Handboek multifunctionele accommodaties voor sport en onderwijs. Inspireren, realiseren en innoveren*. Oosterbeek: vsg en Alliantie school & sport.
- Voogt, J. (2007). *Eindrapportage Tijdelijke commissie brede analyse*. Enschede: SLO.
- Vries, J. de, K. Nagtegaal, R. Baatenburg de Jonge, G. Bekker, S. Löwik en R. Wardenaar (2007). *Besturen als sport. Een onderzoek naar competenties van besturen in de Nederlandse sportsector*. Den Haag: Universiteit Leiden, Campus Den Haag.
- vsg (2008). *Visie- en ontwikkelgids vernieuwing lokaal sportbeleid. 101 vernieuwende ideeën voor een vitaal sportbeleid*. Oosterbeek: vsg.
- vws (2001). *Sport, bewegen en gezondheid. Naar een actief kabinetsbeleid ter vergroting van de gezondheid door en bij sport en beweging*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- vws (2005). *Tijd voor sport. Bewegen, meedoen, presteren*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- vws (2006). *Samen voor sport. Uitvoeringsprogramma van de kabinetsnota 'Tijd voor sport. Bewegen, meedoen, presteren'*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- vws (2008). *De kracht van sport*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- vws en BuZa (2008). *Een kans voor open doel. De kracht van sport in ontwikkelingssamenwerking*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport en ministerie van Buitenlandse Zaken.
- Weerden, J.J. van, en E.M. Feldbrugge (2008). *Verslag van de pilot Sport & Bewegen. Leerling- en onderwijsvolgsysteem*. Arnhem: Cito.
- Westerbeek, H. (red.) (2007). *Sportbeleid in internationaal vergelijkend perspectief*. Nieuwegein: Arko Sports Media.

4 Sportdeelname

Carlijn Kamphuis (Sociaal en Cultureel Planbureau) en Remko van den Dool
(W.J.H. Mulier Instituut)

4.1 De kracht van sport

Het huidige kabinet acht sport van groot belang voor de samenleving, zo schrijft de staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (vws), mevrouw Bussemaker, in de *Beleidsbrief De kracht van sport* (TK 2007/2008). Sport wordt hierin omschreven als 'het belangrijkste sociale verband van onze huidige samenleving'. Daarnaast onderschrijft de staatssecretaris ook expliciet het belang van sportparticipatie voor de bestrijding van bewegingsarmoede, zeker voor de meest kwetsbare groepen in de samenleving, waaronder ouderen, gehandicapten, chronisch zieken, mensen uit achterstandswijken en allochtonen (zie ook hoofdstukken 3, 9 en 12).

De begroting van het ministerie van vws voor 2009 bevat expliciete beleidsdoelstellingen met betrekking tot sportdeelname (TK 2008/2009). Zo wil de minister dat in 2011 minimaal 65% van de Nederlandse bevolking de RSO-norm (Richtlijn sportdeelname onderzoek) haalt, dat wil zeggen: minimaal twaalf keer per jaar aan sport doet (2003: 60%). Tevens wil de minister dat in 2011 minimaal 38% van de Nederlandse bevolking lid is van een sportvereniging (2003: 36%) (TK 2008/2009).

Dit hoofdstuk biedt de meest actuele cijfers over actieve sportbeoefening in Nederland. Daartoe zijn de cijfers uit de *Rapportage sport 2006*, die voornamelijk betrekking hadden op de jaren tot en met 2003, aangevuld met nieuwe cijfers over de jaren 2005 en 2007. De belangrijkste bronnen waaruit dit hoofdstuk put zijn het Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek (AVO),¹ en het Survey integratie minderheden (SIM).² Beide onderzoeken zijn uitgevoerd door het SCP.

De opzet van dit hoofdstuk is als volgt. In paragraaf 4.2 staat de sportdeelname centraal: trends in sportdeelname door de tijd heen, sportdeelname naar demografische kenmerken en sportdeelname door allochtonen. Paragraaf 4.3 gaat vervolgens in op de beoefening van diverse takken van sport. In paragraaf 4.4, ten slotte, wordt gekeken naar lidmaatschap van sportverenigingen, deelname aan trainingen en competities, en aan sportevenementen. In paragraaf 4.5 vatten we de belangrijkste bevindingen samen.

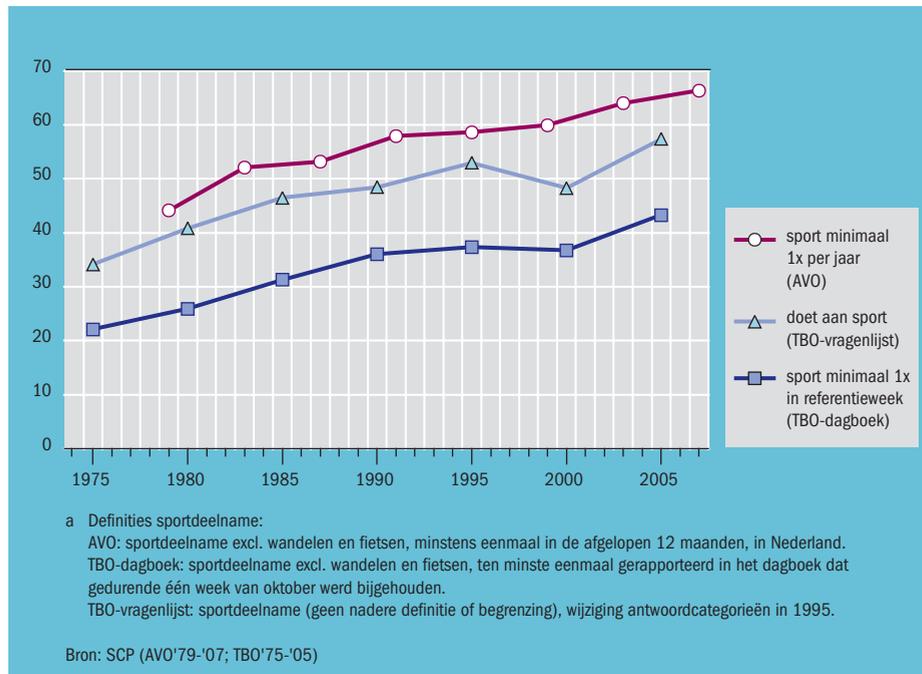
4.2 Sportdeelname

In de *Rapportage sport 2006* werden cijfers over sportdeelname tot en met het jaar 2003 gepresenteerd (Breedveld en Tiessen-Raaphorst 2006). De nieuwste cijfers wezen toen eenduidig op een stijging van de sportdeelname, na de wat afgevlakte groei in

sportdeelname gedurende de tweede helft van de jaren negentig. De nieuwste cijfers over de meetjaren 2005 en 2007 laten een voortzetting van de stijgende lijn in sportdeelname zien (figuur 4.1).

Figuur 4.1

Sportdeelname,^a bevolking van 18-79 jaar, 1975-2007 (in procenten)

De reeks AVO-onderzoeken laat de hoogste sportdeelnamecijfers zien, oplopend tot ruim 66% in 2007. Dit wil zeggen dat 66% van de volwassenen in Nederland (18-79 jaar) in 2007 in het afgelopen jaar ten minste één keer aan sport heeft gedaan. Wandelsport en fietssport zijn hierin niet meegenomen, omdat daarover geen langetermijntrends bekend zijn.

De trend op basis van de TBO-vragenlijstgegevens³ ligt lager dan die op basis van het AVO: in de laatste TBO-meting van 2005 rapporteerde 58% aan sport te doen. In de TBO-vragenlijst ontbreekt echter een duidelijke definitie van sportdeelname. Mogelijk rekenen mensen die slechts een paar keer per jaar aan sport doen zich daardoor niet tot de sporters. Dat sportdeelname op basis van het TBO-dagboek nog weer lager ligt dan op basis van de TBO-vragenlijst, met 42% in de meting van 2005, is niet verwonderlijk. Dit cijfer laat namelijk het percentage mensen zien dat in hun dagboek, ingevuld gedurende één week in oktober, ten minste één aaneengesloten kwartier 'sporten' als hoofdactiviteit invulde.

Alle drie de lijnen in figuur 4.1 laten een duidelijke stijging in sportdeelname zien. Deze trend wordt bevestigd door uitkomsten uit de Gezondheidsenquête uit het Permanent leefsituatie onderzoek (POLS) van het CBS. In dit onderzoek geven respondenten aan hoeveel minuten per week ze gemiddeld aan sport doen. Dit steeg tussen 2000 en 2007 van 130 minuten per week naar 139 minuten per week.⁴

Twee onderzoeken bieden geen ondersteuning voor de stelling dat de sportdeelname in recente jaren is gestegen. Zo laat het CBS-Dagrecreatieonderzoek een daling in het aantal sportieve dagtochten zien,⁵ van ruim 3 miljoen in 2002 naar 2,5 miljoen in 2007. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat steeds meer mensen op min of meer regelmatige basis sporten en daarom tijdens dagtochtjes wellicht liever andere activiteiten ondernemen (bv. bezoek aan musea, strand, café, film, pretpark).⁶ Ook in de registratie van 'Ongevallen en bewegen in Nederland (ObiN) wordt bij de meest recente metingen geen stijging waargenomen in de hoeveelheid tijd die aan sportief bewegen wordt besteed (zie hoofdstuk 9).

Sportdeelname onder verschillende bevolkingsgroepen

De gemiddelde sportdeelname onder de gehele Nederlandse bevolking van 6-79 jaar, dus inclusief de jeugd, ligt op 71%, exclusief wandelen en fietsen; dit is een stijging van 2 procentpunten ten opzichte van de meting uit 2003 (zie tabel 4.1). In dat tijdvak nam het aandeel 6-79-jarigen dat minimaal twaalfmaal per jaar sport (de RSO-norm) toe van 61% tot 65%.

Tussen 1979 en 2007 is de sportdeelname onder vrouwen sneller gestegen dan onder mannen. Vrouwen hadden daardoor in 1999 hun oorspronkelijke achterstandspositie ten opzichte van mannen al goedgemaakt. In 2007 zijn ze de mannen voorbijgestreefd: in dat jaar deed 72% van de vrouwen aan sport, tegenover 69% van de mannen. Dit geldt voor zowel sportdeelname inclusief als exclusief wandelen en fietsen. Alleen wanneer de ondergrens van minimaal twaalf keer sporten per jaar wordt gehanteerd, steken mannen nog iets boven de vrouwen uit (65% vs. 64%).

In alle leeftijdsgroepen is de sportdeelname gestegen. Vooral ouderen tussen de 65 en 79 jaar hebben tussen 2003 en 2007 een sprong gemaakt, van 33% naar 41%. Wanneer wandelen en fietsen worden meegerekend, is dit zelfs een stijging van 42% naar 54%. De verschillen in sportdeelnamecijfers bij het wel of niet meerekenen van wandelen en fietsen zijn het grootst onder 50-plussers – een indicatie dat wandelen en fietsen juist onder deze leeftijdsgroep populaire sporten zijn.

Sociaaleconomische verschillen in sportdeelname zijn hardnekkig. Toch zien de trends door de jaren heen er niet ongunstig uit: in de afgelopen 25-30 jaar is de sportdeelname onder de laagopgeleiden en de lage inkomensgroepen sneller gestegen dan onder de hoogopgeleiden en hogere inkomensgroepen. De verschillen blijven desalniettemin groot, met name naar opleidingsniveau (tabel 4.1). Etnische verschillen in sportdeelname zijn sinds de eerste meting in het AVO'95 wat kleiner geworden, althans, wanneer gekeken wordt naar sportdeelname exclusief wandelen en fietsen (zie ook de uitkomsten verderop uit het SIM-onderzoek). Verschillen in sportdeelname naar de RSO-norm zijn nog steeds aanzienlijk.

Ook in 2007 blijven mensen met een handicap of met een chronische ziekte nog duidelijk achter in de sportdeelname (zie de cijfers in de bijlage B4.1 en in Van Lindert et al. 2008).

Sporten in de wijk

De laatste jaren is er in het onderzoek naar beweeggedrag steeds meer aandacht gekomen voor de buurt als setting voor sporten en bewegen. Studies uit binnen- en buitenland laten zien dat (percepties van) buurtkenmerken een relevante rol spelen in de keuze om wel of niet te gaan wandelen, fietsen en sporten (Kamphuis et al. 2008). Daarnaast blijkt dat inwoners van slechtere buurten gemiddeld minder sporten dan mensen uit welgestelde buurten, ook wanneer rekening wordt gehouden met de verschillen in demografische samenstelling tussen deze buurten (Van Lenthe et al. 2005). De AVO-cijfers sluiten aan bij dit patroon, met 83% sportdeelname onder inwoners van de beste wijken en 69% sportdeelname onder inwoners van de slechtste wijken (al is hier niet bekeken in hoeverre deze verschillen zijn toe te schrijven aan verschillen in demografische opbouw van buurten).

Tabel 4.1

Sportdeelname, bevolking van 6-79 jaar, naar achtergrondkenmerken, 1979-2007 (in procenten)

	excl. fiets-/wandelsport ^a						incl. fiets-/wandelsport			
	>1x per jaar						>1x per jaar		>12x per jaar (RSO-norm)	
	1979	1987	1995	1999	2003	2007	2003	2007	2003	2007
totaal	53	59	64	65	69	71	73	78	61	65
man	56	60	63	65	68	69	73	77	62	65
vrouw	50	57	64	65	69	72	73	78	60	64
6-11 jaar	79	85	89	91	93	95	93	95	86	85
12-19 jaar	81	82	85	86	90	92	90	92	80	81
20-34 jaar	66	72	74	74	77	81	79	84	65	70
35-49 jaar	46	58	64	63	70	72	75	78	60	61
50-64 jaar	20	31	45	48	54	55	64	70	53	60
65-79 jaar	8	19	26	34	33	41	42	54	32	44
lo, lbo, mavo ^b	35	42	45	47	51	53	57	63	44	49
havo, vwo, mbo ^b	62	66	70	70	72	73	77	81	63	66
hbo, wo ^b	65	70	76	75	79	79	84	86	73	74

Tabel 4.1 (vervolg)

	excl. fiets-/wandelsport ^a						incl. fiets-/wandelsport			
	>1x per jaar						>1x per jaar		>12x per jaar (RSO-norm)	
	1979	1987	1995	1999	2003	2007	2003	2007	2003	2007
laag inkomen ^c	41	54	51	55	56	63	61	71	48	55
middeninkomen ^c	54	54	66	66	70	70	75	77	62	66
hoog inkomen ^c	62	68	74	73	79	78	83	85	71	73
autochtonen			64	66	69	71	74	79	62	67
allochtonen ^d			58	57	63	69	66	73	53	56
bovengemiddelde wijk ^e	-	-	71	71	75	75	79	81	67	70
gemiddelde wijk ^e	-	-	64	64	70	71	75	79	63	66
benedengemiddelde wijk ^e	-	-	58	62	61	67	65	74	53	60

a Door een andere definitie van wandelen en fietsen in de vragenlijst van het AVO sinds 1995, zijn de gegevens over deze sporten van vóór 1995 niet meer vergelijkbaar met die van 1995 en verder. Voor een reeks over de tijd kunnen dus alleen deelnamecijfers excl. wandelen en fietsen worden weergegeven.

b Opleidingsniveau naar SOI-standaard, voltooid; excl. studenten en scholieren.

c Inkomensniveau is voor elk jaar ingedeeld in tertielen.

d De groep allochtonen uit het AVO bestaat voor grotendeels uit westerse allochtonen, 28% is niet-westers.

e Wijken zijn ingedeeld op basis van de door het SCP ontwikkelde sociale statusscore, die is samengesteld o.b.v. een aantal indicatoren, o.a. gemiddeld inkomen per huishouden, percentage huishoudens met laag inkomen, percentage laagopgeleiden (zie www.scp.nl/onderzoek/statusscores).

Voor cijfers over uitsplitsingen naar chronische ziekten en mate van handicap, zie bijlage B4.1.

Bron: SCP (AVO'79-'07)

Sporten naar de RSO-norm

Een vergelijking van de op twee-na-laatste en laatste kolom van tabel 4.1 laat zien dat de Nederlanders die aangeven te sporten (d.w.z. minimaal eens per jaar, 78% van de bevolking) dit ook meestal met enige regelmaat doen (namelijk minimaal twaalf keer per jaar, 65% van de bevolking). Vooral onder jongeren en 50-plussers, hogere sociaal-economische groepen, autochtonen, en matig en ernstig beperkten zijn de sportdeelnameverschillen naar minimaal één keer per jaar of minimaal twaalf keer per jaar klein. Van de mensen die zeggen minimaal twaalf keer per jaar te sporten, doet 43% dit 12-59 keer per jaar, 29% sport 60-119 keer per jaar en 28% van de sporters die de RSO-norm halen sport 120 keer per jaar of vaker (zie tabel 4.2). Deze verdeling over frequentieklassen is in 2007 niet anders dan in 2003.

Tabel 4.2

Sportfrequentie van sporters die aan de RSO-norm voldoen, sportende bevolking van 6-79 jaar, 2003 en 2007 (in procenten)

	2003	2007
minstens 12x per jaar sporten (RSO-norm)	100	100
12-59 keer	43	43
60-119 keer	29	29
≥ 120 keer	28	28

Bron: SCP (AVO'03 en '07)

Allochtonen en sportdeelname

In 2006 is het Survey integratie minderheden (SIM) gehouden, een grootschalig onderzoek dat bijzonder geschikt is om de sportdeelname van allochtonen nader te bekijken. Zoals reeds toegelicht in de noten 1 en 2 van dit hoofdstuk, verschillen het AVO en het SIM op een aantal punten van elkaar, waardoor de cijfers onderling niet te vergelijken zijn. Een belangrijk verschil tussen het AVO en het SIM is dat de allochtonen in het AVO voor 72% uit westerse allochtonen bestaan, terwijl de SIM-allochtonen allemaal niet-westers zijn. Bovendien hebben de AVO-cijfers steeds betrekking op de bevolking van 6-79 jaar, terwijl aan het SIM alleen mensen van 15-79 jaar deelnamen. Al deze verschillen leiden ertoe dat sportdeelnamecijfers gebaseerd op het SIM overwegend lager uitvallen dan die op basis van het AVO.

Wanneer wandelen en fietsen in de beschouwing meegenomen worden, is het verschil in sportdeelname tussen allochtonen en autochtonen groter dan wanneer deze activiteiten weggelaten worden (tabel 4.3). Dit komt doordat niet-westerse allochtonen minder wandelen en fietsen als sport. Ook uit eerder onderzoek is naar voren gekomen dat allochtonen liever niet fietsen, niet als sport en niet als transportmiddel. Onder allochtone jongeren heeft de fiets een slecht imago en lage status: die neem je alleen als je echt niet anders kunt, bijvoorbeeld omdat je brommer stuk is (Harms 2008: 163-165). Allochtone vrouwen zijn terughoudend, onder meer omdat ze fietsen gevaarlijk vinden en het als kind niet geleerd hebben (Olde Kalter 2008). Met name bij de vrouwen zijn de verschillen in sportdeelname groot, vooral die tussen autochtone en Turkse en Marokkaanse vrouwen. Verder zijn de verschillen in sportdeelname tussen autochtone en allochtone jongeren aanzienlijk kleiner dan bij ouderen (zie ook Breedveld en Van den Broek 2008).

Tabel 4.3

Sportdeelname in de vrije tijd,^a bevolking van 15-79 jaar, naar etniciteit en enkele achtergrondkenmerken, 2006, (in procenten)

	autochtonen	niet-westerse allochtonen				
		totaal	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen
totaal, excl. wandelen en fietsen	57	48	41	43	55	55
totaal, incl. wandelen en fietsen	63	50	44	44	56	57
man	62	57	51	49	64	66
vrouw	65	43	36	39	49	49
15-19 jaar	75	70	63	72	68	70
20-34 jaar	82	59	49	57	65	67
35-49 jaar	64	45	39	31	59	48
50-64 jaar	58	32	29	16	37	40
65-79 jaar	37	16	13	7	27	13
lo, lbo, mavo ^b	44	34	33	28	40	39
havo, vwo, mbo ^b	65	56	55	63	56	54
hbo, wo ^b	80	74	63	63	82	76

a Ten minste één keer in het afgelopen jaar; inclusief wandelen en fietsen.

b Exclusief scholieren en studenten.

Bron: SCP (SIM'06)

Etnische verschillen doen zich ook voor bij hogere frequenties van sportbeoefening (zie tabel 4.4). Ongeveer een derde van de autochtonen, Surinamers en Antillianen sport minimaal twee keer per week, tegenover slechts een kwart van de Turkse en Marokkaanse allochtonen. Eén keer per week sporten haalt 23% van de autochtonen tegenover gemiddeld 15% van de niet-westerse allochtonen. De helft van de allochtonen, met de Turken en Marokkanen als uitschieters (beiden 56%), sporten nooit of minder dan één keer per jaar; van de autochtone bevolking is dit 37%.

Tabel 4.4

Sportfrequentie in de vrije tijd in de afgelopen 12 maanden (incl. wandelen en fietsen), bevolking van 15-79 jaar, naar etniciteit, 2006 (in procenten)

	autochtonen	niet-westerse allochtonen				
		totaal	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen
minstens 12x per jaar (RSO-norm)	60	47	40	41	52	54
≥ 2x per week	33	28	24	25	32	32
1x per week	23	15	13	12	17	17
≥ 1x per maand	4	4	4	4	4	5
≥ 1x per jaar	4	4	4	3	4	3
< 1x per jaar / nooit	37	50	56	56	44	43

Bron: SCP (SIM'06)

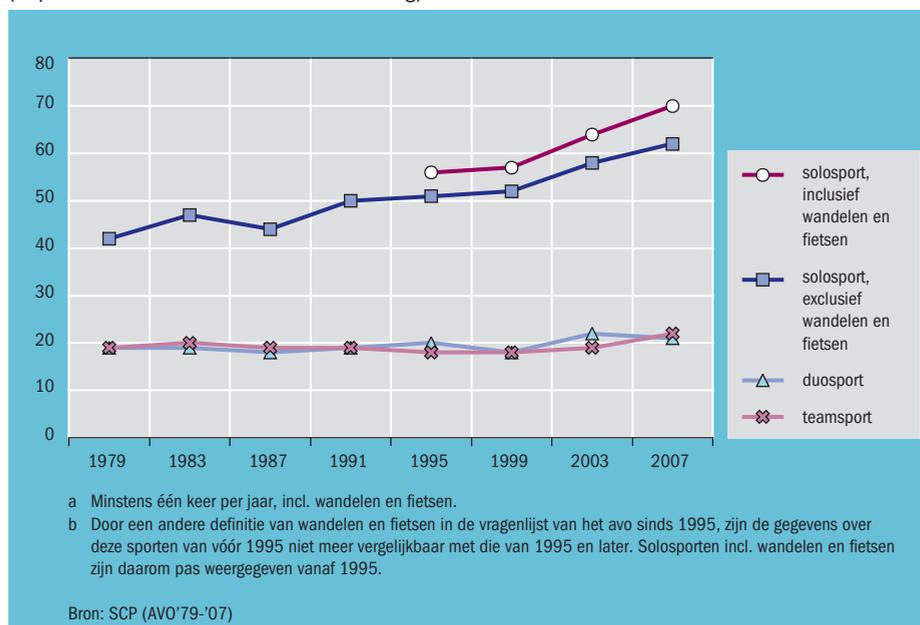
4.3 Beoefening van diverse takken van sport

Evenals in voorgaande jaren overstijgt in 2007 het aantal beoefenaren van solo-sporten (d.w.z. sporten die voor recreatieve beoefening geen directe tegenstander vereisen) ruim het aantal beoefenaren van duosporten (sporten waarvan de spelvorm ten minste één tegenstander vereist) en teamsporten (sporten die in teamverband worden beoefend). Het aandeel Nederlanders dat een of meerdere team- of duosporten beoefent, schommelt al sinds 1979 rond de 20%. Daarentegen is het percentage Nederlanders dat een of meer solosporten per jaar beoefent, in dezelfde periode sterk gestegen (zie figuur 4.2 en figuur 6.1 in hoofdstuk 6, gebaseerd op cijfers over verenigingslidmaatschappen).

Zwemmen was, en is ook in 2007, de populairste solosport: een op de drie Nederlanders zwemt minimaal eens per jaar (tabel 4.5). Fitness/aerobics is sinds 1995 echter met een gestage opmars bezig. Ook het aantal joggers/hardlopers blijft onverminderd groeien (Bottenburg 2006); in 2007 beoefende een op de vijf Nederlanders deze sport. Overigens heeft de stijging in het aandeel hardlopers tussen 2003 en 2007 vermoedelijk deels een methodische achtergrond (zie noot c bij tabel 4.5). Bij de solosporten zitten met name golf en fietsen/wielrennen ook de laatste jaren nog in de lift. Skaten/skeelers lijkt daarentegen over zijn hoogtepunt heen.

Figuur 4.2

Sportdeelname^a, bevolking van 6-79 jaar, naar solo-, duo-, en teamsport, 1979-2007^b
(in procenten van de Nederlandse bevolking)

Voetbal is sinds jaar en dag koploper bij de teamsporten en voor zowel veld- als zaalvoetbal duiden de nieuwste cijfers op een nog steeds stijgende populariteit. De toename bij veldvoetbal van 11% (2003) tot 14% (2007) is opmerkelijk. Vooral jongeren van 12-19 jaar zijn meer gaan voetballen (cijfers niet in de tabel). Daarnaast zijn ook volwassenen ouder dan 35 jaar meer gaan voetballen. De stijging wordt ondersteund door de ledenaantallen van de KNVB; deze laten tussen 2003 en 2007 een stijging van 8% zien (zie hoofdstuk 6, tabel 6.4). Ook de overige teamsporten laten een gunstig beeld zien: het percentage beoefenaars ligt in 2007 1 procentpunt hoger of is gelijkgebleven ten opzichte van 2003.

Tabel 4.5

Sportdeelname,^a bevolking van 6-79 jaar, naar verschillende takken van sport, 1979-2007
(in procenten)

	1979	1987	1995	1999	2003	2007
solosporten	51	53	56	57	64	70
atletiek	1	1	1	1	1	2
auto-/motorsport	1	1	1	2	2	2
fitness/aerobics	-	-	12	13	17	22
golf	-	-	1	2	3	4
gymnastiek/turnen	9	8	6	6	6	6
paardrijden	3	2	3	3	4	4
schaatsen	15	15	7	6	8	6
skeelers/skaten	-	-	-	11	10	7
fietssport/wielrennen	- ^b	- ^b	15	15	20	23
hardlopen/trimmen/joggen	8	9	10	8	12	18 ^c
wandelsport	- ^b	- ^b	8	11	14	15
zeilen/roeien/kanoën/surfen	6	8	8	6	8	7
zwemmen	32	31	36	33	38	36
duosporten	19	18	20	18	22	21
badminton	8	6	5	5	7	6
squash	-	-	3	3	3	3
tafeltennis	7	4	3	4	6	6
tennis	8	10	10	9	11	10
vecht- en verdedigingssporten	2	2	3	3	3	4
teamsporten	19	19	18	18	19	22
basketbal	2	2	2	2	3	3
handbal	2	1	1	1	1	2
hockey	1	2	2	1	2	3
korfbal	1	1	1	1	1	2
softbal/honkbal	-	-	1	1	1	1
veldvoetbal	12	10	10	10	11	14
volleybal	5	5	5	5	4	5
zaalvoetbal	3	4	4	4	5	6
overig	5	12	8	12	9	7

a Ten minste één keer per jaar.

b Door een andere definitie van wandelen en fietsen in de vragenlijst van het AVO sinds 1995, zijn de gegevens van vóór 1995 niet meer vergelijkbaar met die van 1995 en later en ontbreken daarom in de tabel.

c Vóór 2007 werd in de lijst met mogelijke sporten 'trimmen, joggen' als antwoordcategorie vermeld, terwijl deze antwoordcategorie sinds 2007 'hardlopen, trimmen, joggen' heet. Dit kan meer mensen hebben uitgenodigd hierop te scoren.

Bron: SCP (AVO'79-'07)

Mannen- en vrouwensporten

Dat voetbal een typische mannenaangelegenheid is, zal niemand verbazen. Van het mannelijk deel van de Nederlandse bevolking doet ruim 20% aan veldvoetbal en 10% aan zaalvoetbal, tegenover respectievelijk 6% en 2% van de vrouwen (zie tabel 4.6). Echter, uit trends door de tijd heen blijkt dat het aandeel vrouwen dat voetbalt tussen 1979 en 2007 wel behoorlijk is toegenomen (zie bijlage B4.2): waar in 1979 slecht 8% van alle amateurvoetballers vrouw was, is dit in 2007 opgelopen tot 23%. Andere sporten die populairder zijn onder mannen dan vrouwen zijn auto-/motorsport, golf, wielrennen, vecht-/verdedigingssporten en basketbal. Vrouwen hebben door de tijd heen wel meer interesse gekregen voor de vecht-/verdedigingssporten; het aandeel vrouwen in deze sporten liep op van 21% in 1979 tot 32% in 2007. De sporten die favoriet zijn onder vrouwen, zijn aerobics/fitness, gymnastiek/turnen, paardrijden, skaten/skeelers, wandelen en zwemmen.

Tabel 4.6

Sportdeelname,^a bevolking van 6-79 jaar, naar takken van sport en achtergrondkenmerken, 2007 (in procenten)

	totaal	geslacht		leeftijd		
		man	vrouw	6-19 jr	20-64 jr	65-79 jr
solosporten	70	68	73	79	71	50
atletiek	2	2	2	6	1	1
auto-/motorsport	2	3	0	2	2	0
fitness/aerobics	22	18	26	11	27	9
golf	4	5	2	2	4	3
gymnastiek/turnen	6	3	9	19	2	9
paardrijden	4	2	6	9	3	1
schaatsen	6	5	6	12	5	1
skaten/skeelers	7	5	9	18	5	1
wielrennen/fiets sport	23	27	19	14	25	25
hardlopen/joggen/trimmen	18	20	17	24	20	2
wandelsport	15	12	18	4	18	18
zeilen/roeien/kanoën/surfen	7	8	7	11	7	2
zwemmen	36	32	40	61	32	18
duosporten	21	24	18	39	18	6
badminton	6	6	7	17	4	1
squash	3	4	2	2	3	0
tafeltennis	6	7	5	16	3	1
tennis	10	11	9	15	9	5
vecht- en verdedigingssporten	4	5	2	9	3	0

Tabel 4.6 (vervolg)

	totaal	geslacht		leeftijd		
		man	vrouw	6-19 jr	20-64 jr	65-79 jr
teamsporten	22	28	15	55	15	3
basketbal	3	4	2	11	1	0
handbal	2	1	2	5	1	0
hockey	3	3	3	10	1	0
korfbal	2	1	2	5	1	0
softbal/honkbal	1	1	1	3	1	0
veldvoetbal	14	21	6	40	8	1
volleybal	5	4	5	9	4	1
zaalvoetbal	6	10	2	15	4	0
overig	7	6	8	10	7	6
geen sportdeelname	22	23	22	7	22	46

a Ten minste één keer per jaar.

Bron: SCP (AVO'07)

Jeugdsporten en sporten voor hoger opgeleiden

Wie jong is, sport. Onder de jeugd tot en met 19 jaar doet slechts 7% helemaal niet aan sport. Op een enkele uitzondering na (fitness, wielrennen, wandelen, golf) worden de sporten die in tabel 4.6 genoemd worden, vaker door jongeren dan door volwassenen of ouderen beoefend. Teamsporten zijn ook in 2007 vooral jeugdsporten. In mindere mate geldt dat ook voor duosporten.

Aangezien hoger opgeleiden meer sporten dan lager opgeleiden, is het niet vreemd dat ook de populaire sporten vaker door hoger opgeleiden worden beoefend (zie bijlage B4.3). Uitzonderingen hierop zijn veld- en zaalvoetbal en auto-/motor-sport, die favoriet zijn onder laag- en middelbaar opgeleiden. Sporten die amper door laagopgeleiden en vooral door hoogopgeleiden worden beoefend zijn golf, schaatsen, skaten/skeelers, watersporten (zeilen, roeien e.d.) en squash.⁷

Allochtonen en specifieke takken van sport

Over het geheel genomen doen niet-westerse allochtonen minder aan sport dan autochtonen, maar er zijn belangrijke uitzonderingen wanneer we specifieke etnische groepen en specifieke sporten bezien (zie tabel 4.7). Toerfietsen, wielrennen en wandelen blijken autochtone sporten bij uitstek: zo'n 10% van de autochtone Nederlanders beoefent deze sporten, terwijl het gemiddelde deelnamecijfer onder allochtonen op zo'n 2% tot 3% ligt. Ook paardrijden, schaatsen en watersporten zijn aan weinig allochtonen besteed (zie de volledige tabel in bijlage B4.4). Veruit de populairste solosport onder allochtonen is fitness of aerobics (Breedveld en Van den Broek 2008): een op de vijf Marokkanen, een op de vier Antillianen en bijna een op de

drie Surinamers beoefent deze sport.

Duosporten zijn – net als de solosporten – vooral een autochtone aangelegenheid. Echter, als het om teamsporten gaat, voeren allochtonen over het algemeen de boventoon. Gemiddeld doet 15% van de allochtonen aan een teamsport, tegenover 10% van de autochtonen. Dit verschil is vooral toe te schrijven aan de hoge deelnamecijfers van allochtonen bij voetbal. Zij voetballen gemiddeld dubbel zo vaak als autochtonen (12% vs. 6%), met Marokkanen aan kop (15%). Dat kan deels worden verklaard doordat allochtonen gemiddeld jonger zijn dan autochtonen, en jongeren voetballen meer dan ouderen.

Tabel 4.7

Deelname^a aan takken van sport,^{ab} bevolking van 15-79 jaar, naar etniciteit, 2006 (in procenten)

	autochtonen	niet-westerse allochtonen				
		totaal	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen
solosporten - totaal	48	35	30	31	41	38
duosporten - totaal	11	5	3	4	6	9
teamsporten - totaal	10	15	14	16	12	16
fitness/aerobics	21	23	16	21	29	25
toerfietsen/wielrennen	10	2	1	2	3	3
zwemmen	10	7	9	7	7	6
wandelsport	9	3	5	2	2	2
tennis	7	2	0	1	2	4
voetbal ^c	6	12	13	15	10	9
hardlopen/trimmen/joggen	6	5	3	3	9	6
gymnastiek/turnen	3	2	2	1	1	2
vecht- en verdedigingssporten	1	2	2	2	2	3
basketbal	0	2	1	1	2	3

a Ten minste één keer per jaar, incl. wandelen en fietsen.

b Een tak van sport is weergegeven in deze tabel als voor minimaal één bevolkingsgroep het deelnamepercentage hoger of gelijk is aan 3%. Zie voor de volledige tabel bijlage B4.4.

c In het SIM is geen onderscheid gemaakt tussen zaal- en veldvoetbal.

Bron: SCP (SIM'06)

Binnen etnische groepen zijn er opvallende verschillen in sportdeelname tussen mannen en vrouwen (tabel 4.8; zie ook bijlage B4.5 voor een uitsplitsing naar leeftijd en opleidingsniveau). Zowel allochtone als autochtone vrouwen beoefenen vaker een solosport dan allochtone en autochtone mannen. Onder autochtonen zijn de man-vrouwverschillen in deelname aan duosporten verwaarloosbaar, terwijl onder alle allochtone groepen de mannen twee tot vier keer zo vaak een duosport doen als de vrouwen. Ook teamsport is vooral een mannenaangelegenheid.

Tabel 4.8

Sportdeelname,^a bevolking van 15-79 jaar, naar etniciteit en geslacht, 2006 (in procenten)

	autochtonen	niet-westerse allochtonen				
		totaal	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen
solosporten ^b	48	35	30	31	41	38
man	46	33	28	28	41	37
vrouw	50	37	31	33	41	40
duosporten	11	5	3	4	6	9
man	12	7	4	5	8	13
vrouw	11	3	1	2	4	5
teamsporten	10	15	14	16	12	16
man	15	26	25	27	25	27
vrouw	6	3	3	3	1	5

a Ten minste één keer per maand sporten, incl. wandelen en fietsen
b Incl. wandelen en fietsen.

Bron: SCP (SIM'06) gewogen data

4.4 Lidmaatschap van sportverenigingen en deelname aan competities

Tussen 1974 en 2007 is het percentage volwassen Nederlanders dat lid is van ten minste één sportvereniging gegroeid (figuur 4.3). Echter, de cijfers uit verschillende bronnen over pakweg de laatste tien jaar laten geen eenduidige trend zien. De dalende trend in sportlidmaatschap die de TBO-vragenlijst sinds 1995 laat zien, is met de laatste meting van 2005 wat afgevlakt, maar nog steeds duidelijk aanwezig. De POLS-gegevens daarentegen laten, na een inzinking eind jaren negentig, weer een stijgende lijn zien. Op basis van het AVO lijkt het percentage mensen met een verenigingslidmaatschap sinds halverwege de jaren negentig langzaam iets af te nemen.

Figuur 4.3

Lidmaatschap van ten minste één sportvereniging, bevolking van 18-79 jaar, 1974-2007 (in procenten)

Wanneer kinderen worden meegerekend, laten de AVO-cijfers ook een iets afnemende trend zien in het percentage Nederlanders dat lid is van ten minste één sportvereniging: van 33% in 1983, naar 37% in 1991, naar 34% in 2007 (zie tabel 4.9).⁸ Het percentage sportende Nederlanders met ten minste één lidmaatschap is door de jaren heen sterker gedaald. Die daling heeft ook in recente jaren verder doorgezet.

Tabel 4.9

Lidmaatschap van sportverenigingen, algemene en sportende^b bevolking van 6-79 jaar, 1983-2007^{ac} (in procenten)

	1983	1987	1991	1995	1999	2003	2007
ten minste één lidmaatschap, algemene bevolking	33	34	37	36	35	35	34
ten minste één lidmaatschap, sportende bevolking ^b	51	53	54	53	50	49	47

a Deze reeks begint met 1983 i.p.v. 1979 wegens een iets andere vraagstelling.
 b Deel van de bevolking dat minimaal één keer per jaar aan sport doet, excl. wandelen en fietsen.
 c Deze cijferreeks wijkt enigszins af van die in de vorige Rapportage sport, omdat de cijfers op een andere vraag uit het AVO zijn gebaseerd. Voor de trends heeft deze verandering geen gevolgen.

Bron: SCP (AVO'83-'07)

Lidmaatschap naar tak van sport

Er zijn grote verschillen naar tak van sport in het lidmaatschap van sportverenigingen. Tabel 4.10 toont voor de top 10 van de meest beoefende sporten (in 2007) het aandeel sporters dat lid is van een vereniging voor de betreffende sport. Twee sporten springen eruit: van alle veldvoetballers en tennissers is respectievelijk 66% en 63% hiervoor lid van een vereniging. Daarentegen is voor veel populaire solosporten (wandelen, fietsen, hardlopen en zwemmen) het aandeel verenigingssporters beperkt tot enkele procenten.

Tabel 4.10

Lidmaatschap sportvereniging, sportende bevolking van 6-79 jaar,^a naar tak van sport in de top 10 van meest beoefende sporten,^b 1983-2007 (in procenten)

	1983	1987	1991	1995	1999	2003	2007
1 zwemmen	10	11	11	12	12	11	13
2 fietssport, wielrennen	3	3	5	4	3	5	7
3 fitness, aerobics	-	-	62	60	53	57	54
4 hardlopen, joggen, trimmen	11	10	8	10	9	9	11
5 wandelsport, nordic walking	2	2	6	5	5	3	6
6 veldvoetbal	65	65	68	71	67	64	66
7 tennis	62	59	65	63	59	62	63
8 watersport (zeilen, roeien, kanoën, surfen)	11	12	11	14	13	12	11
9 skeeleren, skaten	-	-	-	-	3	1	3
10 badminton	30	35	36	32	27	24	23

a Deel van de bevolking dat de betreffende sport minimaal één keer per jaar beoefent.

b De tien sporten met de hoogste deelnamecijfers onder de algemene bevolking van 6-79 jaar in 2007 (zie tabel 4.5)

Bron: SCP (AVO'83-'07)

Sportlidmaatschap naar persoonskenmerken

Mannen sporten vaker in verenigingsverband dan vrouwen (tabel 4.11). Tevens bestaan er grote verschillen naar leeftijd. Deze verschillen zijn in recente jaren niet of nauwelijks kleiner geworden. Hetzelfde geldt voor verschillen naar opleidingsniveau, inkomen, type wijk en etniciteit. Ook iemands gezondheidstoestand blijkt een rol te spelen bij het wel of niet lid worden van een sportvereniging: mensen met een chronische ziekte of met beperkingen zijn minder vaak lid (zie de uitgebreide tabel in bijlage B4.6 en Van Lindert et al. 2008).

Tabel 4.11

Lidmaatschap van een of meerdere sportverenigingen, sportende bevolking^a van 6-79 jaar, naar enkele achtergrondkenmerken, 1983-2007^b (in procenten)^c

	1983	1987	1991	1995	1999	2003	2007
sportende bevolking, totaal	51	53	54	53	50	49	47
man	56	56	57	58	53	53	51
vrouw	47	49	50	47	47	45	44
6-11 jaar	65	67	69	67	67	69	66
12-19 jaar	64	64	65	66	63	63	61
20-34 jaar	48	50	50	51	45	46	45
35-49 jaar	47	50	53	48	45	43	40
50-64 jaar	31	39	44	42	44	42	44
65-79 jaar	20	23	26	30	36	38	33
lo, lbo, mavo ^d	42	45	47	45	41	40	40
havo, vwo, mbo ^d	47	49	49	50	45	46	43
hbo, wo ^d	46	49	51	49	47	46	45
laag inkomen ^e	50	52	53	43	43	41	41
middeninkomen ^e	51	50	50	54	50	48	49
hoog inkomen ^e	53	55	57	58	56	55	52
autochtonen				53	51	50	50
allochtonen ^f				49	46	42	38
bovengemiddelde wijk ^g			53	55	52	50	53
gemiddelde wijk ^g			56	53	52	51	47
benedengemiddelde wijk ^g			50	50	45	45	43

a Deel van de Nederlandse bevolking dat minimaal één keer per jaar aan sport doet, excl. wandelen en fietsen.

b Deze reeks begint met 1983 i.p.v. 1979 wegens een iets andere vraagstelling.

c Deze cijferreeks wijkt enigszins af van die in de vorige Rapportage sport, omdat de cijfers zijn gebaseerd op een andere vraag uit het AVO. De trend is hetzelfde.

d Opleidingsniveau naar SOI-standaard, voltooid; exclusief studenten en scholieren.

e Inkomensniveau is voor elk jaar ingedeeld in tertielen.

f De groep allochtonen uit het AVO bestaat voor 72% uit westerse allochtonen; 28% is niet-westers.

g Wijken zijn ingedeeld op basis van de door het SCP ontwikkelde socialestatusscore, die is samengesteld o.b.v. een aantal indicatoren, o.a. gemiddeld inkomen per huishouden, percentage huishoudens met laag inkomen, percentage laagopgeleiden (zie <http://www.scp.nl/onderzoek/statusscores>)

Bron: SCP (AVO'83-'07)

Deelname aan trainingen en competities

De belangstelling om deel te nemen aan trainingen en competities is op lange termijn steeds iets verder gedaald. De AVO-cijfers uit 2003 leken te suggereren dat deze dalende trend was doorbroken. Daarentegen laten de cijfers over 2007 zien dat het aandeel wedstrijdssporters weer licht is gedaald (al is de daling beperkt; zie tabel 4.12).

Sportbeoefening in trainings- of competitieverband is en blijft het populairst onder mannen, 6-20-jarigen, autochtonen en de hogere inkomensgroepen. Opvallend is dat tussen 2003 en 2007 het deel van de 50-79-jarigen dat in trainings- of competitieverband sport, is toegenomen. Blijkbaar trekt sporten in competitieverband steeds meer ouderen aan, al blijft het verschil met jongeren groot.

Allochtonen, sportverenigingen en competities

In de tabellen 4.11 en 4.12 is kort ingegaan op de verschillen tussen autochtonen en allochtonen in verenigingslidmaatschap en deelname aan wedstrijdssport. Hiervoor werd gebruik gemaakt van de uitkomsten van het AVO. Aan de hand van het eerder aangehaalde SIM-onderzoek kunnen we een completer beeld schetsen van de verschillen die zich op deze terreinen voordoen tussen autochtonen en (niet-westerse) allochtonen.

Van de autochtone Nederlanders bezoekt 74% wel eens bijeenkomsten of activiteiten van een vereniging of vrijetijdsorganisatie, tegenover 53% van de niet-westerse allochtonen (zie tabel 4.13). De sportvereniging is daarbij de meest bezochte organisatie (43% resp. 28%). Op de tweede en derde plaats staan de bibliotheek (29% resp. 20%) en verenigingen voor amateurkunst, zoals muziek en creatieve hobby's (22% resp. 8%), gevolgd door organisaties voor geloof en religie (16% resp. 13%) (zie een uitgebreide versie van tabel 4.12 in bijlage B4.7). Marokkanen bezoeken het minst vaak activiteiten van een vrijetijdsorganisatie.

Een grotere mate van betrokkenheid bij organisaties uit zich in een lidmaatschap. 71% van de autochtone Nederlanders is lid van ten minste één vrijetijdsorganisatie. Voor de andere etnische groepen ligt dit aandeel ruim lager. Kennelijk is het daadwerkelijk lid worden van een vereniging voor veel niet-westerse allochtonen nog een te grote stap (zie Breedveld en Van den Broek 2008). Van alle verenigingen en organisaties zijn zowel autochtonen als niet-westerse allochtonen het vaakst lid van een sportvereniging (zie ook bijlage B4.7).

Tabel 4.12

Beoefening van sport in trainings- of competitieverband, sportende bevolking^a van 6-79 jaar, naar enkele achtergrondkenmerken, 1983-2007^b (in procenten)

	1983	1987	1991	1995	1999	2003	2007
sportende bevolking, totaal	50	49	48	43	38	42	41
man	55	54	54	51	45	48	48
vrouw	43	43	42	36	31	36	34
6-11 jaar	60	61	64	60	59	65	63
12-19 jaar	70	70	72	66	60	66	66
20-34 jaar	48	50	47	43	36	41	40
35-49 jaar	38	36	41	35	28	34	30
50-64 jaar	21	25	27	25	23	26	29
65-79 jaar	17	17	16	18	14	20	22
lo, lbo, mavo ^c	40	40	39	33	25	33	33
havo, vwo, mbo	43	42	41	38	32	36	36
hbo, wo ^c	37	38	42	38	31	37	32
autochtonen				44	38	43	43
allochtonen ^d				41	34	39	33
laag inkomen ^e	48	47	47	36	31	34	37
middeninkomen ^e	49	47	46	45	39	42	40
hoog inkomen ^e	51	51	51	47	41	48	44
bovengemiddelde wijken ^f			47	46	38	43	44
gemiddelde wijken ^f			50	44	40	42	41
benedengemiddelde wijken ^f			46	41	35	40	37

a Sportende bevolking, d.w.z. deel van de Nederlandse bevolking dat minimaal één keer per jaar aan sport doet, exclusief wandelen en fietsen.

b Deze reeks begint met 1983 i.p.v. 1979, omdat in 1979 de vraagstelling over trainingen en competities anders was dan de jaren daarna.

c Opleidingsniveau naar SOI-standaard, voltooid; exclusief studenten en scholieren.

d De groep allochtonen uit het AVO bestaat voor 72% uit westerse allochtonen; 28% is niet-westers.

e Inkomensniveau is voor elk jaar ingedeeld in tertielen.

f Wijken zijn ingedeeld op basis van de door het SCP ontwikkelde socialestatusscore, die is samengesteld o.b.v. een aantal indicatoren, o.a. gemiddeld inkomen per huishouden, percentage huishoudens met laag inkomen, percentage laagopgeleiden (zie <http://www.scp.nl/onderzoek/statusscores>)

Voor cijfers over chronisch zieken en mensen met een handicap, zie de uitgebreide tabel in bijlage B4.6.

Bron: SCP (AVO'83-'07)

Tabel 4.13

Bezoek en lidmaatschap vrijetijds- en sportverenigingen, bevolking van 15-79 jaar, naar etniciteit, 2006 (in procenten)

	autochtonen		niet-westerse allochtonen			
		totaal	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen
bezoekt wel eens bijeenkomst/activiteiten van						
een vereniging/organisatie in de vrije tijd ^a	74	53	51	46	58	59
een sportvereniging	43	28	23	26	31	34
is lid van						
een vereniging/organisatie in de vrije tijd ^a	71	44	38	42	50	49
een sportvereniging	38	24	19	24	27	28

a Vrijetijdsverenigingen: verenigingen/organisaties zoals hobby-, muziek- of dansvereniging, sportvereniging, buurtvereniging, politieke partij, politieke organisatie, natuur-/milieu-organisatie, bibliotheek (zie uitgebreide tabel in bijlage B4.7).

Bron: SCP (SIM'06)

Van de sportende allochtonen is gemiddeld 48% lid van een sportvereniging; sportende Turken zijn het minst vaak lid (43%) en sportende Marokkanen het vaakst (53%) (tabel 4.14). Man-vrouwverschillen in sportlidmaatschap zijn groot onder Turken, terwijl deze onder Surinamers relatief klein zijn. Opleidingsverschillen in sportlidmaatschap zijn het kleinst onder de Turken en het grootst onder Surinamers.⁹

De gemiddelde deelname van allochtone mannen aan competities, wedstrijden en toernooien doet niet veel onder voor die van autochtone mannen (al liggen de cijfers van het SIM wel ruim lager dan die van het AVO). Onder allochtone vrouwen, daarentegen, ligt competitiedeelname ruim lager dan onder autochtone vrouwen (19%), met Antilliaanse vrouwen (13%) en Turkse vrouwen (6%) als positieve uitersten (tabel 4.15). Allochtone jongeren tussen de 15 en 19 jaar nemen gemiddeld vaker deel aan competities of toernooien dan autochtone jongeren. Onder de ouderen is dit precies omgekeerd.

Tabel 4.14

Lidmaatschap van sportverenigingen,^a sportende bevolking^b van 15-79 jaar, naar etniciteit en enkele achtergrondkenmerken, 2006 (in procenten)

	autochtonen		niet-westerse allochtonen			
		totaal	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen
totaal	58	48	43	53	48	49
man	62	52	50	58	49	51
vrouw	55	43	32	45	46	46
15-19 jaar	61	48	43	50	51	48
20-34 jaar	61	51	50	56	51	48
35-49 jaar	61	44	34	48	46	49
50-64 jaar	56	45	43	39	40	52
65-79 jaar	41	39	_c	_c	_c	_c
lo, lbo, mavo ^d	51	41	40	48	35	41
mbo, havo, vwo ^d	68	47	42	47	48	49
hbo, wo ^d	56	54	47	61	54	54

a Exclusief wandelen en fietsen.
b Deel van de bevolking dat minimaal één keer per maand aan sport doet, excl. wandelen en fietsen.
c Niet weergegeven vanwege te kleine aantallen 65-79-jarigen in de specifieke allochtone groepen.
d Exclusief scholieren en studenten.

Bron: SCP (SIM'06)

Tabel 4.15

Deelname aan competitie, wedstrijden en toernooien,^a sportende bevolking^b van 15-79 jaar, naar etniciteit en enkele achtergrondkenmerken, 2006 (in procenten)

	autochtonen		niet-westerse allochtonen			
		totaal	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen
totaal	26	22	23	23	19	25
man	33	32	34	34	28	33
vrouw	19	9	6	8	7	13
15-19 jaar	38	40	38	39	32	49
20-34 jaar	35	22	26	20	20	23
35-49 jaar	21	15	13	17	15	13

Tabel 4.15 (vervolg)

	autochtonen	niet-westerse allochtonen				
		totaal	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen
50-64 jaar	20	11	3	11	11	15
65-79 jaar	6	0	0	0	0	0
lo, lbo, mavo ^c	17	16	19	14	17	18
mbo, havo, vwo ^c	28	17	20	16	14	17
hbo, wo ^c	24	17	15	17	17	18

a Exclusief wandelen en fietsen.
 b Deel van de bevolking dat minimaal één keer per maand aan sport doet, excl. wandelen en fietsen.
 c Excl. scholieren en studenten.

Bron: SCP (SIM'06)

Deelname aan sportevenementen

Naast structurele sportdeelname in verenigings- en competitieverband zijn er ook vele afzonderlijke, jaarlijkse sportevenementen waaraan duizenden Nederlanders deelnemen (tabel 4.16). Net als in de vorige editie van de Rapportage sport kende de Wednesday Night Skate – een skatetocht van 16 kilometer dwars door Rotterdam op vijf woensdagavonden in juli en augustus – de meeste deelnemers. De Nijmeegse Vierdaagse staat met een – gemaximeerd – deelnemersveld van ruim 42.000 mensen op een goede tweede plek. Ook het Palm Beach Life (ook wel het Beach Volleyball Circuit genoemd) mag op grote belangstelling rekenen. Bij dit evenement spelen ruim 39.000 mensen beachvolleybal op verschillende Nederlandse stranden, verdeeld over zeventien weekenden in mei tot en met augustus. In recente jaren zijn het vooral de hardloopevenementen die een duidelijke groei doormaken.

Andere populaire sportevenementen zijn de avond- en zwemvierdaagsen die in veel gemeenten gehouden worden. De wandelvierdaagse voor kinderen (niet in de tabel opgenomen) is een sportevenement van ongekende weerga: jaarlijks wordt hier door gemiddeld 250.000 kinderen aan deelgenomen, zo schat de Wandelbond (zie www.nwb-wandelen.nl). De Koninklijke Nederlandse Zwembond schat op basis van medailleverkoop dat aan de zwemvierdaagse jaarlijks gemiddeld 75.000 kinderen meedoen. De zwemvierdaagse is dus minder populair dan de wandelvierdaagse, maar overstijgt de deelnemersaantallen uit tabel 4.16 nog steeds ruim.

Tabel 4.16

Deelnemersaantallen van de top 20 sportevenementen,^a 2000-2007 (in absolute aantallen x 1000)

	skaten	2000	2001 ^b	2002	2003	2004	2005	2006	2007
1 Wednesday Night Skate		35	38	40	78	47	51	47	43
2 Internationale Vierdaagse Afstandsmarsen Nijmegen	wandelen	41	38	42	44	45	45	43	42
3 Palm Beach Life	volleybal	25	28	30	35	38	38	38	39
4 Airborne Wandeltocht	wandelen	28	30	35	30	34	33	33	30
5 Dam tot Dam Loop	hardlopen	21	25	26	29	40	30	30	30
6 Bloesemwandeltocht	wandelen	25	*	25	23	27	27	21	25
7 ING Amsterdam Marathon	hardlopen	8	9	10	12	16	20	25	24
8 Fortis City-Pier-City Loop	hardlopen	13	15	16	16	18	19	20	22
9 Fortis Zevenheulenloop Nijmegen	hardlopen	15	15	16	19	23	25	20	22
10 Fortis Marathon Rotterdam	hardlopen	13	15	11	15	12	17	20	20
11 4 Mijl van Groningen	hardlopen	7	10	13	13	15	13	15	18
12 Marathon Eindhoven	hardlopen	9	8	8	9	11	13	14	17
13 Jaarbeurs Utrecht Marathon	hardlopen	1	*	3	4	7	8	10	15
14 Egmond Wandel Marathon	wandelen					9	12	13	14
15 Toerversie Amstel Gold Race	fietsen			3	6	9	12	13	14
16 Lopen in het landschap	wandelen					10	11	12	13
17 Egmond Halve Marathon	hardlopen	10	10	12	11	12	12	12	13
18 Limburgs Mooiste	fietsen	5	6	6	4	4	4	12	13
19 Duinenmars	wandelen	15	18	14	15	15	13	15	12
20 Drentse Fiets 4Daagse	fietsen	25	20	20	20	20	20	*	12

* uitgevallen

a Exclusief het reguliere aanbod (reguliere seizoenscompetities en toernooien, geschat op 2,3 miljoen veelal kleinere evenementen, waarvan 1 miljoen voetbalwedstrijden onder KNVB-auspiciën).

b In 2001 uitval van diverse evenementen in verband met MKZ-uitbraak.

Bron: Respons Evenementenmonitor

4.5 Conclusie

In Nederland wordt meer gesport dan ooit: 71% van de bevolking tussen de 6 en 79 jaar deed in 2007 minimaal één keer aan sport, terwijl dit eind jaren zeventig nog op 53% lag. In 2007 sportte 65% van de bevolking op min of meer regelmatige basis, namelijk minimaal twaalf keer per jaar (zoals de RSO-norm voorschrijft). De doelstelling uit de begroting van het ministerie van VWS voor 2009 (TK 2008/2009) dat in 2011 minimaal 65% van de Nederlandse bevolking de RSO-norm haalt, lijkt dus al te zijn bereikt. Dit geldt echter alleen op basis van de cijfers van het Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek (AVO), waarin niet-westerse allochtonen sterk zijn ondervertegenwoordigd. Uit een ander onderzoek, het Survey integratie minder-

heden (SIM), blijkt dat van de niet-westerse allochtonen in Nederland in 2006 slechts 47% de RSO-norm haalde. Ook voor 65-plussers, lager opgeleiden, lagere inkomensgroepen en mensen met matige tot ernstige beperkingen ligt het percentage dat minimaal twaalf keer per jaar sport fors lager dan voor de bevolking als geheel. Er moet dus niet te vroeg worden gejuicht; continuering van het beleid om regelmatig sporten te stimuleren is nog steeds gewenst, zeker voor allochtonen, ouderen, lagere sociaaleconomische groepen en gehandicapten.

Specifieke sporten die de laatste jaren aan een opmars bezig zijn, zijn onder andere fitness en aerobics (zie ook hoofdstuk 14), fietssport/wielrennen, hardlopen en wandelen. Immer populair zijn zwemmen, voetbal en tennis. Ruim 30% van de gehele bevolking is voor het beoefenen van hun sport(en) lid van een of meerdere sportverenigingen; onder de sportende bevolking ligt dit cijfer op bijna 50%. Het aandeel verenigingsleden onder de sporters is ook in recente jaren wederom licht gedaald.

Lid zijn van een sportvereniging betekent niet per se dat iemand regelmatig samen met anderen sport (slapende leden zijn een bekend fenomeen). Voor een beter beeld hiervan is daarom gekeken naar het aandeel van de sportende bevolking dat hun sport in trainings- of competitieverband beoefent. De belangstelling hiervoor is gedaald ten opzichte van de jaren tachtig en ligt sinds eind jaren negentig rond de 40%. Net als voor de sportdeelnamecijfers liggen ook deze cijfers lager voor enkele bevolkingsgroepen, waaronder niet-westerse allochtonen, lagere inkomensgroepen en gehandicapten.

Het algemene beeld is dus dat steeds meer mensen gaan sporten, maar dat dit steeds vaker buiten clubverband gebeurt. Sporten die steeds populairder worden, zoals fitness, fietssport, wandelen en hardlopen, lenen zich daar uitstekend voor. Voor de sociale kracht van samen sporten is het jammer dat het aandeel sporters in clubverband afneemt. Sporten in verenigingsverband zou om die reden meer gepromoot kunnen worden.

Noten

- 1 Het Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek (AVO) is een langlopend, vierjaarlijks onderzoek onder de Nederlandse bevolking van 6-79 jaar, dat zich richt op zowel de meting van het gebruik van voorzieningen als op een breed scala aan andere onderwerpen. Sportdeelname wordt gemeten middels een toonblad met 26 sporten (plus de categorie 'overig', waar deelnemers zelf een sport kunnen invullen) en de bijbehorende vraag en toelichting: 'Wilt u de sportieve activiteit(en) die u in de afgelopen 12 maanden in Nederland heeft beoefend aankruisen? Het gaat uitsluitend om de sportieve activiteiten in uw vrije tijd, dus buiten werktijd en buiten de schooluren. Voor vissen en denksporten (zoals schaken, dammen, kaarten) niets aankruisen.' Voor elk van de aangekruiste sporten wordt vervolgens gevraagd naar frequentie, locatie en verband waarin de sport wordt beoefend (o.a. lidmaatschap sportvereniging, competitie). Voor meer informatie over het AVO, zie www.scp.nl/miss/AVO.shtml.
- 2 In het SIM, dat in 2006 is gehouden, waren de respondenten afkomstig uit de vier grootste groepen niet-westerse allochtonen in Nederland (Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen) en een groep autochtone Nederlanders (5250 respondenten in totaal; ruim 1000 respondenten per groep in de leeftijd van 15-79 jaar). Zij zijn over allerlei onderwerpen ondervraagd. De vragenlijst werd in een face-to-face interview afgenomen door een interviewer die de moedertaal van de respondent beheerste. Het blok met sportvragen werd ingeleid met de volgende toelichting: 'De volgende vragen gaan over sportieve activiteiten in uw vrije tijd. Dat is dus buiten werktijd of schooltijd. Vissen en denksport tellen niet mee.' Eerst werd gevraagd hoe vaak respondenten in de afgelopen twaalf maanden gesport hadden en vervolgens werd aan de hand van een toonblad met 25 sporten (plus de categorie 'anders, namelijk...') gevraagd welke sport werd beoefend, en of voor een van deze sporten in de afgelopen twaalf maanden was deelgenomen aan competities, toernooien en wedstrijden. Voor meer informatie over het SIM, zie www.scp.nl/miss/SIM.shtml.
- 3 Het Tijdsbestedingsonderzoek (TBO) wordt vijfjaarlijks uitgevoerd onder de Nederlandse bevolking vanaf 12 jaar. Het TBO bestaat uit verschillende onderdelen, namelijk een dagboek en vragenlijsten. In het dagboek noteren respondenten een week lang per kwartier wat de belangrijkste activiteit van dat kwartier was. In de vragenlijst wordt naar een breed scala aan onderwerpen gevraagd, onder meer sportdeelname. De cijfers op basis van het TBO-dagboek laten dus sportdeelname per week zien (namelijk bij de mensen die bij minimaal één kwartier van hun dagboekweek als activiteit 'sporten' hebben ingevuld; zie figuur 4.1). De cijfers van de TBO-vragenlijst gaan over sportdeelname in het algemeen (respondenten is gevraagd: 'Doet u aan sport? Zo ja, hoe vaak doet u dat?', met als antwoordcategorieën: nee; ja, dagelijks; ja, enkele keren per week; ja, 1 keer per week; ja, 1-3 keer per maand; ja, minder dan 1 keer per maand). Zie voor meer informatie over het TBO de website www.tijdsbesteding.nl.
- 4 Zie <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=03799&D1=231,242,254,267-270&D2=0-2,4-7&D3=0&D4=a&HDR=G2,T&STB=G1,G3&VW=T>.
- 5 De definitie van een dagtocht of uitje is: een recreatieve activiteit waarvoor men ten minste twee uur van huis is zonder dat daarbij een overnachting elders plaatsvindt. Dit is exclusief bezoeken aan familie of kennissen en exclusief dagtochten vanaf een vakantieadres. Terug naar standaardweergave
- 6 Zie <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/vrije-tijd-cultuur/publicaties/artikelen/archief/2008/2008-2533-wm.htm>.
- 7 De cijfers voor opleidingsniveau kunnen enigszins tegen de verwachting ingaan,

doordat studenten/scholieren niet worden meegenomen, maar alleen mensen met een afgeronde opleiding. Voor hockey bijvoorbeeld zou een veel sterkere gradiënt naar opleiding te zien zijn wanneer ook studenten zouden worden meegenomen, aangezien velen van hen deze sport beoefenen. De verschillen in deelname naar opleidingsniveau zijn nu maar klein, maar laten wel het verwachte patroon zien (oplopend van laag naar hoog opleidingsniveau: 0,3%, 1,6%, en 2,0%).

- 8 Deze cijferreeks heeft een andere basis dan de cijferreeksen over lidmaatschappen van sportverenigingen die in eerdere Rapportages sport werden gepresenteerd. Deze waren steeds gebaseerd op een vraag per beoefende tak van sport, of men voor die sport lid was van een sportvereniging. Die vraag bleek in 2007 meer ontbrekende waarden te kennen dan acceptabel was, althans om ontwikkelingen in de tijd te blijven meten. Om die reden is voor deze tabel alsmede voor tabellen 4.10 en 4.11 gebruik gemaakt van een andere vraag in de vragenlijst, namelijk naar het type verenigingen waarvan men lid is, waaronder sportverenigingen. Dit is ook de vraag die gebruikt is voor tabel 2.8 in hoofdstuk 2. Beide cijferreeksen laten overigens dezelfde trends zien.
- 9 Zoals eerder in de tekst uitgelegd, vallen de sportdeelnamecijfers op basis van het Survey integratie minderheden (SIM) gemiddeld wat lager uit dan die op basis van het Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek (AVO). Mede hierdoor komt het aandeel verenigingssporters onder de sporters in het SIM-onderzoek wat hoger uit dan in het AVO. Daarnaast mag verwacht worden dat de getrapte vraagstelling in het SIM – eerst vragen of men wel eens activiteiten bezoekt, vervolgens of men ook lid is – meer mensen ertoe heeft gebracht om zichzelf als lid van een organisatie te benoemen.

Literatuur

- Bottenburg, M. van (2006). *De tweede loopgolf*. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Breedveld, Koen en Andries van den Broek (2008). Sporten en uitgaan. In: Andries van den Broek en Saskia Keuzekamp (red.), *Het dagelijks leven van allochtone stedelingen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Breedveld, K. en R. van der Meulen (2003). Sport en cohesie. In: Koen Breedveld (red.), *Rapportage sport 2003* (p. 247-284). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Breedveld, Koen en Annet Tiessen-Raaphorst (red.) (2006). *Rapportage sport 2006*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Harms, Lucas (2008). *Overwegend onderweg*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kamphuis C.B.M., F.J. van Lenthe, K. Giskes, M. Huisman, J. Brug en J.P. Mackenbach (2008). Socioeconomic status, environmental and individual factors, and sports participation. In: *Medicine & Science in Sports & Exercise*, jg. 40, nr. 1, p. 71-81.
- Lenthe, F.J. van, J. Brug en J.P. Mackenbach (2005). Neighbourhood inequalities in physical inactivity. The role of neighbourhood attractiveness, proximity to local facilities and safety in the Netherlands. In: *Social Science & Medicine*, jg. 60, nr. 4, p. 763-775.
- Lindert, C. van, M. de Jong en R. van den Dool (2008). *Onbeperkt sportief*. 's-Hertogenbosch/Nieuwegein: W.J.H. Mulier Instituut/Arko.
- Olde Kalter, M.J. (2008). *Blijvend anders onderweg. Mobiliteit van allochtonen nader bekeken*. Den Haag: Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid.
- TK (2007/2008). *Toekomstig sportbeleid. Beleidsbrief De kracht van sport*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007/2008, 30234, nr. 13.
- TK (2008/2009). *Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (xvi) voor het jaar 2009*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2008/2009, 31700 xvi, nr. 2.

Bijlagen hoofdstuk 4, te vinden op www.scp.nl/publicaties bij de Rapportage sport 2008

- B4.1 Sportdeelname, bevolking van 6-79 jaar, naar achtergrondkenmerken, 1979-2007 (in procenten)
- B4.2 Sportdeelname, bevolking van 6-79 jaar, naar takken van sport, door mannen en vrouwen, 1979-2007 (in procenten)
- B4.3 Sportdeelname, bevolking van 6-79 jaar, naar takken van sport en achtergrondkenmerken, 2007 (in procenten)
- B4.4 Deelname aan takken van sport, bevolking van 15-79 jaar, naar etniciteit, 2006 (in procenten)
- B4.5 Sportdeelname, bevolking van 15-79 jaar, naar etniciteit, geslacht, leeftijd en opleidingsniveau, 2006 (in procenten)
- B4.6 Lidmaatschap van een of meerdere sportverenigingen, sportende bevolking van 6-79 jaar, naar achtergrondkenmerken, 1983-2007 (in procenten)
- B4.7 Bezoek en lidmaatschap van vrijetijds- en sportverenigingen, bevolking van 15-79 jaar, naar etniciteit, 2006 (in procenten)

5 Volgers van de sport

Carlijn Kamphuis (Sociaal en Cultureel Planbureau) en Remko van den Dool
(W.J.H. Mulier Instituut)

5.1 Inleiding

Sport boeit. Waar de meeste activiteiten in het leven vooral leuk zijn als je ze zelf doet, is met sport iets bijzonders aan de hand: het is ook mooi om het andere mensen te zien doen. Waar komt dat toch door? Het heeft te maken met een combinatie van inlevingsvermogen, spanning, identificatie met de sporter, drang om bij een club of groep te horen en pure bewondering (Kunnen 2007). Dat kijken naar sport niet bij slechts een enkeling favoriet is, spreekt uit de cijfers. De sportbijlage is het geliefde katern van menig krantenlezer, sportuitzendingen op televisie voeren stevast de ranglijsten aan van meest bekeken televisieprogramma's en sportevenementen trekken drommen mensen. Overigens hebben niet alle sporten de status van 'mediasport' (Stokvis 2003). Sport als massaspektakel betreft een select aantal sporten, uitgeoefend op de hoogste niveaus. Zodra het gaat om lagere niveaus of minder courante locaties dan voetbalstadions of een uitverkocht Thialf, is de belangstelling voor de prestaties van topsporters beduidend minder. In dergelijke situaties presteren topsporters voornamelijk onder het goedwillende oog van collega-sporters en gezinsleden, en gaan de eventuele opnamen niet de wereld rond, maar worden zij onderdeel van het familiearchief.

In dit hoofdstuk gaan we in op de verschillende wijzen waarop mensen als toeschouwer de sport volgen en op de verschillen die zich in dat opzicht voordoen tussen takken van sport. Eerst gaan we in op het volgen van sport via de media (tijdschriften, boeken, televisie en internet; § 5.2), en vervolgens op het als toeschouwer bijwonen van sportwedstrijden (§ 5.3). Paragraaf 5.4 bevat de conclusie. In de *Rapportage sport 2006* werd in dit hoofdstuk ook informatie over vrijwilligers in de sport gegeven. Deze paragraaf is in de huidige editie verplaatst naar hoofdstuk 6.

5.2 Volgers van sport via tijdschriften, internet, radio en televisie

Sporttijdschriften

De populariteit van sport blijkt onder meer uit het aantal tijdschriften met sport als onderwerp. Deze tijdschriften zijn tussen 2000 en 2003 gegroeid naar een betaalde kernoplage van ruim 1,5 miljoen; sindsdien neemt dit aantal langzaam af (zie tabel 5.1). Doordat ook het totaal aantal tijdschriften de laatste jaren terugloopt, blijft het aandeel van de sporttijdschriften op het totaal min of meer stabiel op circa 7%.

De terugloop in de oplage van tijdschriften is deels te verklaren door de sterke opkomst van het internet in het afgelopen decennium. De opheffing van het KNVB-

bondsblad *De Bal* (voorheen *Voetbal Totaal*), tot 2006 goed voor een oplage van ruim 750.000 stuks, is typerend voor de ontwikkeling van oude naar nieuwe media.¹ Zo is de KNVB, op basis van bereik- en waarderingsonderzoek, overgegaan op een gewijzigde communicatiestrategie met haar leden, die vanaf eind 2008 volledig online plaatsvindt.

Hoewel de verkoop van sporttijdschriften over het algemeen terugloopt, zijn er specifieke bladen waarvan de betaalde kernoplage de laatste jaren juist is gestegen. In deze categorie vallen bladen over fietssport (*Fiets*, *Fietssport Magazine*), golf (*Golf-journaal*, *Golfnieuws*) en hardlopen (*Runner's World*). Deze ontwikkeling loopt parallel aan de stijging in sportdeelname aan deze sporten, waarover in hoofdstuk 4 bericht werd (zie tabel 4.5).

Tabel 5.1

Betaalde kernoplage sporttijdschriften en alle tijdschriften, 1999-2007 (in aantallen x 1000)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
totaal betaalde kernoplage, alle tijdschriften	20.586	20.806	21.660	20.517	21.177	21.902	21.382	20.864	20.565
totaal betaalde kernoplage, sporttijdschriften	1.476	1.402	1.477	1.518	1.552	1.551	1.528	1.510	1.464
% sporttijdschriften van alle tijdschriften	7,2	6,7	6,8	7,3	7,3	7,1	7,1	7,2	7,1
sport algemeen	85	111	103	110	96	91	77	67	39
Sport International	44	48	37	40	37	40	33	21	0
Sportweek	42	63	66	70	59	51	44	46	39
auto- en motorsport	382	383	400	384	376	344	348	328	329
Auto Motor Klassiek	29	28	26	25	24	22	21	20	20
Auto Review	0	0	0	0	0	0	27	30	38
Autokampioen	52	57	55	52	54	47	43	37	33
Autovisie	54	56	58	57	57	52	50	47	46
Autoweek	131	128	126	123	124	121	117	108	110
Formule 1 Race Report	55	57	56	47	37	30	24	31	29
Moto 73	36	34	34	31	30	27	25	27	26
Motor	26	23	23	25	27	24	24	27	27
RaceReport	0	0	24	23	25	21	17	0	0
voetbal	242	240	227	265	284	300	303	301	278
Elf	0	0	0	42	67	81	87	85	80
Voetbal International	187	188	174	170	168	174	169	167	169
Voetbal Magazine	56	52	53	53	49	35	36	36	29
VI for Kids	0	0	0	0	0	11	11	13	0

Tabel 5.1 (vervolg)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
fietssport	82	85	82	89	105	110	104	104	99
Fiets	29	30	30	31	33	34	34	34	34
FietsActief	33	35	31	37	38	41	34	33	27
FietsSport Magazine ^a	0	0	0	0	34	35	35	37	38
Wieler Revue	20	20	21	20	0	0	0	0	0
golf	128	146	170	193	209	230	254	265	280
Golf2day	0	0	0	0	0	2	1	2	0
Golfers Magazine	13	14	16	18	18	19	19	17	17
GOLFjournaal ^a	77	85	91	98	101	106	114	122	133
GolfNieuws ^b	38	47	60	73	90	103	120	123	130
Het Golfblad	0	0	2	4	0	0	0	0	0
hockey	9	9	9	110	116	123	117	117	116
Hockey Magazine	9	9	9	8	8	8	7	7	6
Hockey Magazine Special ^a	0	0	0	102	108	116	110	111	110
watersport	50	49	116	52	51	49	44	40	39
Waterkampioen	50	49	49	52	51	49	44	40	39
Watersport Magazine	0	0	67	0	0	0	0	0	0
Zeilen	0	0	0	0	0	0	0	25	24
wintersport	156	160	154	146	141	134	122	114	106
Ski Magazine ^a	77	80	78	73	70	68	61	57	53
Snowboard Magazine ^a	78	80	76	73	71	67	61	57	53
overig	341	220	217	169	173	169	157	150	153
Atletiek	60	0	0	0	0	0	0	0	0
Badminton Bulletin ^a	125	55	52	0	0	0	0	0	0
Bridge ^a	76	78	78	79	78	78	77	75	74
Inline Skater	4	10	8	0	0	0	0	0	0
Op Pad	53	54	55	59	61	53	43	36	37
Runner's World	23	24	24	31	34	38	37	39	42

^a Bondsblad dat bij lidmaatschap wordt verstrekt.

^b Golfnieuws wordt verspreid onder alle zogeheten vrije golfers in samenwerking met de Nederlandse Golf Federatie.

Bron: Het Oplage Instituut (www.hoi-online.nl)

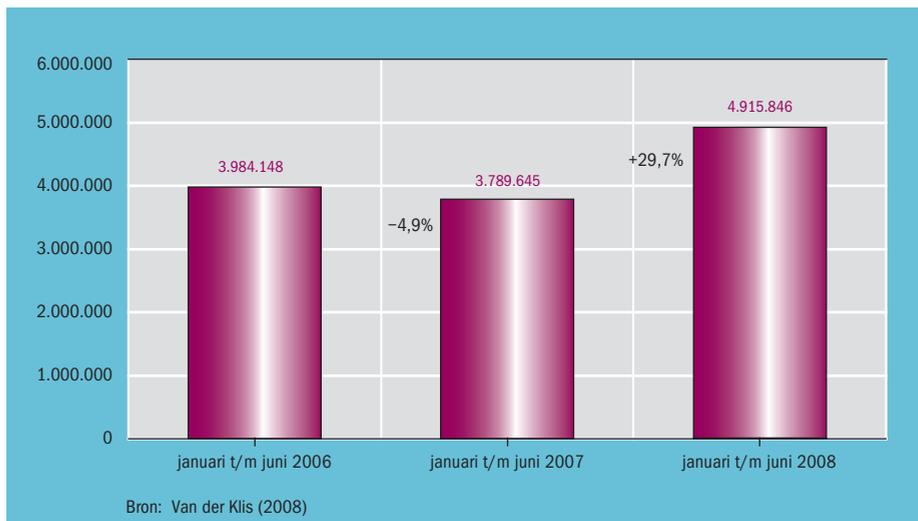
Sportboeken

Over de verkoop van sportboeken zijn geen trendcijfers beschikbaar, aangezien de registratiemethode van de boekenverkoop door de jaren heen een aantal keer veranderd is. Sinds 2006 registreert onderzoeksbureau GfK de boekenverkoop in opdracht van de Stichting Marktonderzoek Boekenvak. De cijfers in figuur 5.1 laten zien dat het aantal verkochte boeken in de categorie 'sport en spel' in eerste halfjaar van 2008

beduidend hoger was dan in het eerste halfjaar van 2006, terwijl in beide jaren een groot voetbaltoernooi (WK/EK) op het programma stond² (Van der Klis 2008). In het voetbaltoernooiloze jaar 2007 daalde de omzet met 4,9% naar bijna 3,8 miljoen euro, tegen bijna 4 miljoen euro een jaar eerder. In eerste halfjaar van 2008 beleefde de verkoop van sport- en spelboeken een nieuw hoogtepunt met een omzet van ruim 4,9 miljoen euro, een groei van 29,7% ten opzichte van 2007.

Figuur 5.1

Totale omzet en groei van boeken in de categorie 'sport en spel', halfjaarscijfers, 2006-2008 (omzet in euro's en groei in procenten)

Sport op internet

Internet is een geduchte concurrent van de klassieke media, ook als het aankomt op informatie en nieuws over sporten. Toch vinden we in de top 50 van meest geraadpleegde Nederlandstalige websites de sportwebsites pas terug in de lagere regionen (zie de tabel in bijlage B5.1): Voetbal International op plaats 26, Online Soccer Manager op 31 en Voetbalzone op 38. Populaire, algemene nieuwssites die in de top 50 staan, zoals www.telegraaf.nl, www.nu.nl, www.nos.nl en www.ad.nl, worden ongetwijfeld veel geraadpleegd voor het meest recente sportnieuws, maar hoe vaak dat gebeurt en hoeveel tijd daaraan wordt besteed, is niet bekend. Ook zijn er nog geen goede gegevens beschikbaar over de consumptie van sport via internet, bijvoorbeeld welke sportsites vaak worden bezocht, hoeveel tijd daar wordt doorgebracht, of hoeveel mensen lid zijn van specifieke community sites over sporten (bv. www.myasics.com).

Zendtijd en kijktijd van sport op televisie

Tussen 1991 en 2007 is de zendtijd aan sport op televisie verdrievoudigd, van 927 uur naar 2876 uur per jaar (tabel 5.2). Ook de afgelopen jaren is er sprake geweest van

een stijging van de zendtijd aan sport, althans in de even jaren. In die jaren wordt er gemiddeld meer sport uitgezonden dan in de oneven jaren, vanwege de WK's en EK's voetbal en de Olympische Spelen die in even jaren plaatsvinden. De totale zendtijd op televisie is tussen 1991 en 2007 meer dan verviervoudigd, onder andere doordat er veel nieuwe zenders bijkwamen. Doordat een aantal van deze nieuwe zenders (vrijwel) geen sport uitzenden (bv. de muziekzenders TMF en MTV en tekenfilmzender Nickelodeon) is het aandeel sport in de totale zendtijd bijna gehalveerd, van 6,0% in 1991 naar 3,7% in 2007. In deze dalende trend is de afgelopen jaren geen verandering gekomen. Dit beeld wordt overigens enigszins vertekend doordat de zendtijd van Eurosport en van abonneekanalen die puur en alleen sport uitzenden (Sport 1, Eredivisiekanal) niet is meegerekend.

Op de publieke zenders is de zendtijd aan sport wat afgenomen, al valt door de grote schommelingen geen duidelijke trend op te maken. RTL4 bemachtigde voor 2007 de uitzendrechten van de samenvattingen van het eredivisievoetbal, wat een duidelijke stijging laat zien in de sportzendtijd ten opzichte van de jaren daarvoor. Dat de uitzendrechten van de Formule 1-races in 2006 overgingen van SBS naar RTL draagt ook bij aan de stijging van sportzendtijd bij RTL in 2007 (en verklaart de daling bij SBS).

Tabel 5.2

Zendtijd aan sport, naar rubriek en zender, 1991-2007^a (in uren per jaar)

	1991	1992	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
totale zendtijd aan sport, naar rubriek	927	1.311	2.699	2.523	2.575	2.822	2.899	2.634	3.020	2.876
algemene sportprogramma's ^b	411	399	1.143	1.154	913	1011	1097	915	882	870
voetbalreportage ^c	55	85	369	345	538	328	340	305	693	524
overig sportreportage ^c	461	826	1.187	1.025	1.123	1.483	1.462	1.414	1.444	1.482
totale zendtijd aan sport, per zender	927	1.311	2.699	2.523	2.575	2.822	2.899	2.634	3.020	2.876
publieke omroep			1.731	1.552	1.667	1.317	1.651	1.380	1.549	1.384
RTL Nederland (RTL4, RTL5, RTL8)			591	685	686	1.091	705	580	543	888
SBS (SBS6, Net5, Veronica)			378	286	222	411	505	529	510	321
Talpa/Tien								134	378	264
MTV-Networks (MTV, TMF, Nickelodeon)						2	37	10	40	19
totale zendtijd van bovenstaande zenders	15.346	16.536	45.736	47.101	55.056	54.436	55.287	59.534	76.972	82.304
% sport van totale zendtijd	6,0	7,9	5,9	5,4	4,7	5,2	5,3	4,4	4,1	3,7

a Cijfers voor tussenliggende jaren 1993-1999 zijn te vinden op www.scp.nl.

b Dit zijn o.a. uitzendingen met uitslagen, samenvattingen, beschouwingen en interviews; programma's met achtergronden bij de sport, bv. Holland Sport; terugblikken, jaaroverzichten en documentaires over sport.

c Integrale verslagen van al dan niet rechte reeks uitgezonden sportwedstrijden (geheel of gedeeltelijk uitgezonden).

Bron: Kijk- en Luister Onderzoek (KLO'91-'05); Stichting KijkOnderzoek (2006-2007)

De tijd die mensen besteden aan het kijken naar sport op televisie is tussen 1991 en 2006 ruim verdubbeld. In de over het algemeen stijgende lijn lijkt nu verandering te komen: in 2007 keken mensen gemiddeld 87 uur per jaar naar sport op televisie, wat flink lager is dan in 2005 en 2003, toen dit nog respectievelijk 106 en 104 uur was (tabel 5.3). In de even jaren 2004 en 2006 keken mensen respectievelijk 130 en 132 uur naar sport op tv, beduidend meer dan in de jaren 2000 en 2002 (105 uur). De kijktijd aan sport lijkt af te nemen, maar hetzelfde geldt voor de totale televisiekijktijd. In 2007 lag de totale kijktijd op 1133 uren en daarmee lijken we over de top heen van de hoeveelheid tijd die we per persoon jaarlijks voor de televisie doorbrengen. De sterke opkomst van internet in Nederlandse huishoudens kan hieraan bijgedragen hebben, aangezien mensen steeds meer tijd achter de pc doorbrengen, wat vooral ten koste lijkt te gaan van de tijd besteed aan klassieke media als televisie (www.tijdbesteding.nl/hoelangvaak/vrijetijd/media/algemeen/20061018.html). Ook kijken mensen steeds vaker naar televisieprogramma's via internet in plaats van op televisie, wat in tabel 5.3 niet is meegenomen.

Doordat de kijktijd aan sport en de totale televisiekijktijd in min of meer gelijke tred afnemen, daalde de afgelopen jaren het aandeel sportkijktijd in de totale kijktijd in eerste instantie niet, maar lag het sinds het begin van het nieuwe millennium rond de 11% in de even jaren en 9% in de oneven jaren. In 2007 zien we voor het eerst een serieuze daling in dit percentage: het aandeel kijktijd aan sport in de totale kijktijd ligt dan op 8%. Wat ook daalde, was het aandeel van de uitgezonden sport die werkelijk bekeken werd. Werd in 2005 nog 3,9% van alle uitgezonden sport daadwerkelijk bekeken, in 2007 was dit nog maar 2,8%. Nog steeds echter wordt van sportprogramma's ruim tweemaal zoveel bekeken als van andere televisieprogramma's.

De cijfers suggereren dat de tijd die mensen besteden aan het volgen van sport op televisie langzaam afneemt en dat Nederland wellicht wat sportmoe aan het worden is. Diezelfde trend is ook waarneembaar als gekeken wordt naar de best bekeken televisieprogramma's. Hiertoe hebben we de top 65 van best bekeken televisieuitzendingen sinds 1996 onder de loep genomen (zie bijlage B5.2). Deze ranglijst bestaat bijna geheel uit sportuitzendingen – waarvan het leeuwendeel voetbal betreft – en laat daarmee een bijzonder aspect van sport zien: het is in de huidige tijd vrijwel het enige onderwerp waarvoor heel Nederland nog op hetzelfde moment op hetzelfde televisieprogramma afstemt.³ Uit een rangschikking naar jaar van uitzending blijkt dat relatief veel sportprogramma's uitgezonden tussen 1996 en 2000 in de top 65 belandden (zie figuur 5.2). In recentere jaren werden minder sportuitzendingen zo goed bekeken, en zorgde alleen nog het Nederlands elftal op een WK- of EK-voetbal voor het massaal plaatsnemen voor de buis. Desalniettemin bestaat vrijwel de gehele top 10 (met uitzendingen met 7 tot 8 miljoen kijkers) uit programma's die in de recentere jaren zijn uitgezonden (2004-2008). Het lijkt erop dat enerzijds minder vaak door heel veel mensen tegelijk naar sportprogramma's wordt gekeken dan eind jaren negentig; anderzijds, als dat gebeurt, is het aantal mensen dat kijkt ook meteen zeer hoog. Dit sluit aan bij de noties van een beleviseconomie (Pine en Gilmore

2000; Mommaas 2000), waarin in een overdaad aan vrijetijdsaanbod heel veel aanbod niet meer interessant wordt gevonden, met uitzondering van dat aanbod dat aantoonbaar inspeelt op de wens van mensen om deel uit te maken van iets groots of bijzonders.

Tabel 5.3

Kijktijd aan sport naar rubriek en zender, 1991-2007 (in uren per persoon per jaar)

	1991	1992	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
totale kijktijd aan sport, naar rubriek	51	84	105	90	105	104	130	106	132	87
algemene sportprogramma's ^a	26	33	41	36	35	37	47	33	31	20
voetbalreportage ^b	8	18	34	22	31	23	33	32	52	30
overig sportreportage ^b	17	34	30	31	39	44	50	41	48	38
totale kijktijd aan sport per zender (uren)	51	84	105	90	105	104	130	106	132	87
publieke omroepen	51	84	88	71	83	69	103	71	90	50
commerciële omroepen			17	19	22	35	26	27	40	37
totale kijktijd	849	886	989	1007	1086	1135	1174	1184	1198	1133
% sport van totale kijktijd	6,0	9,5	10,6	8,9	9,7	9,2	11,1	9,0	11,0	7,7
sportprogramma's, bekeken (%) ^c	5,5	6,4	3,9	3,6	4,1	3,7	4,4	3,9	4,2	2,8
alle programma's, bekeken (%) ^d	5,5	5,4	2,2	2,1	2,0	2,1	2,1	2,0	1,6	1,4

a Dit zijn o.a. uitzendingen met uitslagen, samenvattingen, beschouwingen en interviews; programma's met achtergronden bij de sport, bv. Holland Sport; terugblikken, jaaroverzichten en documentaires over sport.

b Integrale verslagen van al dan niet rechte reeks uitgezonden sportwedstrijden (geheel of gedeeltelijk uitgezonden).

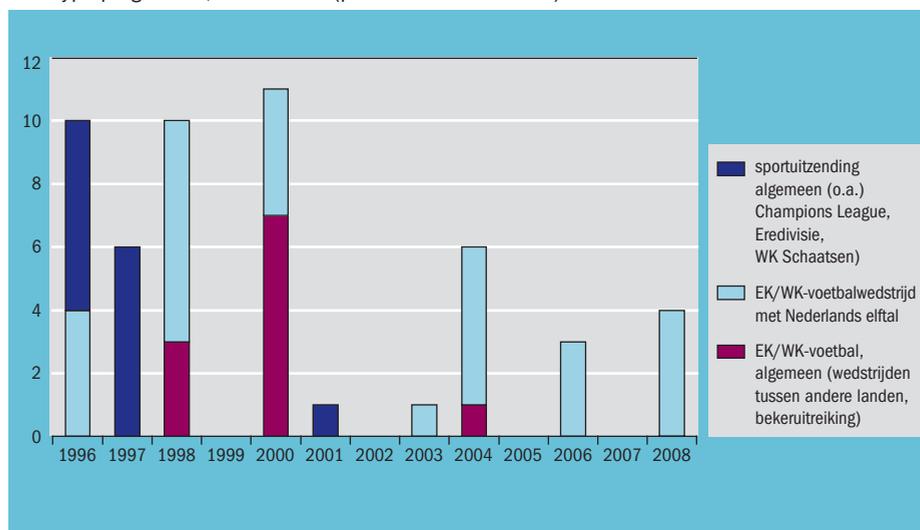
c (Totale kijktijd aan sport/totale zendtijd aan sport)*100

d (Totale kijktijd/totale zendtijd)*100

Bron: Kijk- en Luister Onderzoek (KLO'91-'05); Stichting KijkOnderzoek (2006-2007)

Figuur 5.2

Aantal tv-sportprogramma's in de top 65 van best bekeken programma's sinds 1996, naar jaar en naar type programma, 1996-2008 (peildatum 16-07-2008)

Zend- en kijktijd naar tak van sport

De zend- en kijktijd aan sport kan ook worden uitgesplitst naar specifieke vormen van sport (zie tabel 5.4). De vijf sporten die deze lijst aanvoeren (voetbal, autosport, wielrennen, tennis en schaatsen) nemen 75% van de totale zendtijd en 83% van de totale kijktijd aan sport in beslag.⁴ Voetbal is koploper bij uitstek voor zowel zend- als kijktijd: in 2007 werd 870 uur aan voetbal op televisie uitgezonden en gemiddeld werd daarvan per persoon 35 uur bekeken. Waarin voetbalprogramma's niet vooroplopen, is de kijkdichtheid. Dit is een maat die aangeeft hoe goed de sportprogramma's over de betreffende sport bekeken worden. Gemiddeld genomen kijkt 4% van de doelgroep naar voetbalprogramma's, terwijl dit voor andere sporten, zoals schaatsen (6,9%) en paardensport (5,7%), hoger ligt. In deze zin zijn ook de vijf sporten onderaan tabel 5.4 interessant: het zijn geen hoogvliegers als het op zend- of kijktijd per jaar aankomt, maar als er schansspringen, wandelsport of bridge op televisie is, mogen deze sporten zich verheugen in de aandacht van een relatief groot deel van de doelgroep.

Tabel 5.4

Zendtijd, kijktijd en kijkdichtheid, naar tak van sport, 2007 (in uren en procenten)

	zendtijd per jaar		kijktijd per jaar		kijkdichtheid
	uren	% van totale zendtijd	uren per persoon ^a	% van totale kijktijd	% ^{ab}
1 voetbal	870	35,6	35,3	45,8	4,1
2 autosport	314	12,9	4,2	5,4	1,3
3 wielrennen	249	10,2	9,3	12,1	3,7
4 tennis	231	9,5	4,5	5,9	2,0
5 schaatsen	155	6,4	10,7	13,9	6,9
6 motorsport	124	5,1	1,0	1,2	0,8
7 darts	114	4,7	3,3	4,2	2,9
8 atletiek	70	2,9	1,7	2,2	2,4
9 hockey	33	1,3	0,7	0,9	2,0
10 turnen	29	1,2	0,3	0,3	0,9
11 marathonschaatsen	27	1,1	0,3	0,4	1,2
12 zwemmen	27	1,1	0,6	0,8	2,4
13 paardensport	19	0,8	1,1	1,4	5,7
14 volleybal	19	0,8	0,4	0,5	2,0
15 honkbal	17	0,7	0,4	0,5	2,4
16 basketbal	17	0,7	0,4	0,5	2,4
17 rugby	16	0,6	0,5	0,6	2,9
18 kunstrijden	14	0,6	0,3	0,4	2,2
19 golf	14	0,6	0,1	0,1	0,7
20 handbal	12	0,5	0,3	0,3	2,2
32 schansspringen	2,1	0,1	0,1	0,1	4,8
34 wandelsport	2,1	0,1	0,1	0,1	4,8
48 bridge	0,3	0,0	0,0	0,0	5,9
51 trampoline	0,2	0,0	0,0	0,0	4,7
53 skaten	0,1	0,0	0,0	0,0	4,7
totaal ^c	2442	100,0	4617	100,0	3,2

a D.w.z. personen uit de doelgroep, dit is de Nederlandse bevolking van 6+ jaar (common currency).

b Kijkdichtheid = het percentage kijkers van de doelgroep dat naar de programma's keek.

c Dit totaal ligt ca. 400 uur lager dan de totale sportzendtijd gepresenteerd in tabel 5.2. Dit verschil betreft de uitzenduren die niet aan één specifieke sport kunnen worden toegeschreven en daarom niet in tabel 5.4 zijn opgenomen.

Bron: Stichting KijkOnderzoek (zendtijd en kijkdichtheid); de uitsplitsing naar tak van sport is in opdracht van NOC*NSF uitgevoerd door TSG.

Kijkcijfers van de Paralympics

Opvallend aan de uitsplitsing naar tak van sport in tabel 5.4 is dat er geen aparte categorie 'gehandicaptensport' in is opgenomen. In de periode 2000-2005 werd er op een totaal van 12.500 uur sportzending 18 uur aan gehandicaptensport besteed (Tiessen-Raaphorst en Breedveld 2006). Daarvan kwam 13 uur voor rekening van het Paralympische jaar 2004 (2000: 3 uur). Tijdens de Olympische Spelen van 2000 was er ophief omdat de NOS van de dertig gewonnen paralympische medailles er niet één liet zien. In 2004 heeft de NOS samen met BNN de coproductie *Met één been in de finale* gemaakt, maar dat werd door een deel van het publiek te karikaturaal gevonden. In 2008 is voor het eerst een dagelijkse uitzending rond de Paralympics gemaakt door de NOS, die verrassend goed werd bekeken (zie tabel 5.5). Vooral de avonduitzendingen trokken behoorlijk veel publiek. Op zondag 14 september trok de avonduitzending beduidend minder kijkers dan op de meeste andere avonden, namelijk 196.000. Op die avond was er echter tegelijkertijd eredivisievoetbal, bij Studio Sport. Daar stemden 2,2 miljoen mensen op af.

Tabel 5.5

Kijkcijfers Paralympics, NOS, bevolking van 6 jaar en ouder, 2008

	middaguitzending, Nederland 1			avonduitzending, Nederland 2		
	kdh %	madl	abs	kdh	madl	abs
maandag 8 september	-	-	-	2,8	9,3	427.000
dinsdag 9 september	0,6	14,4	83.000	1,7	5,1	259.000
woensdag 10 september	0,7	18,6	111.000	2,1	7,4	322.000
donderdag 11 september	0,5	12,3	68.000	1,9	7,8	280.000
vrijdag 12 september	0,5	8,4	72.000	2,4	7,9	363.000
zaterdag 13 september	0,7	10,1	108.000	2,8	11,5	425.000
zondag 14 september	0,5	10,8	79.000	1,3	3,9	196.000
maandag 15 september	0,8	15,8	120.000	2,4	8,1	353.000
dinsdag 16 september	0,6	19,3	90.000	1,7	4,8	258.000
woensdag 17 september	1,1	20,7	165.000	1,5	5,1	220.000

kdh = kijkdichtheid, d.w.z. het percentage kijkers van de betreffende doelgroep dat gemiddeld naar het programma of de zender keek.
madl = marktaandeel, d.w.z. het percentage kijkers naar het programma of de zender gepercentageerd op het totale kijkerspubliek binnen de doelgroep.
abs = kijkdichtheid in absolute cijfers, d.w.z. het absolute aantal personen van de doelgroep in de bevolking dat naar het programma keek.

Bron: Stichting KijkOnderzoek

Wie volgt de sport op radio en televisie?

Het aandeel van de Nederlandse bevolking tussen de 16 en 79 jaar dat nooit een sportprogramma volgt op radio of televisie, lag in 2007 op 34% (tabel 5.6). Door de jaren heen lijkt zich een stijgende trend van de nooit-volgers af te tekenen, wat ten

coste gaat van de vaak-volgers: het percentage mensen dat minimaal eens per week een sportprogramma beluistert of bekijkt, nam tussen 2003 en 2007 af van 46% naar 44%. In 1995 keek nog 52% van de bevolking van 16 jaar en ouder wekelijks naar sport op televisie. Deze cijfers bevestigen het beeld dat ook naar voren kwam uit de kijkcijfers zelf, dat er wellicht sprake is van enige sportmoeheid onder Nederlandse televisiekijkers. De cijfers voor de gehele bevolking inclusief 6-15-jarigen geven eenzelfde beeld te zien, met uitzondering van 2003; in dat jaar ligt het aandeel wekelijkse sportkijkers ineens opvallend hoger. Dit heeft echter waarschijnlijk te maken met een methodisch artefact.⁵

Tabel 5.6

Frequentie van het volgen van sport via radio of televisie, bevolking van 16-79 jaar / 6-79 jaar, 1983-2007 (in procenten)

	1983	1987	1991	1995	1999	2003	2007
16-79 jaar							
nooit	28	26	29	30	33	32	34
< 1 x per maand	9	10	9	7	8	8	9
1-3 x per maand	12	12	12	11	13	13	13
≥ 1 x per week	51	52	50	52	46	46	44
6-79 jaar							
nooit	30	27	31	32	35	34	37
< 1 x per maand	9	10	9	7	8	7	9
1-3 x per maand	12	12	13	12	13	11	13
≥ 1 x per week	49	51	48	50	44	48	41

Bron: SCP (AVO'83-'07)

De afname van het aandeel mensen dat wekelijks sport op radio of televisie volgt, zien we vooral terug bij enkele specifieke bevolkingsgroepen, namelijk de 20-50-jarigen, hoogopgeleiden en allochtonen (tabel 5.7). Daarentegen volgen veel ouderen, lager opgeleiden en autochtonen de sport nog trouw iedere week. Ook hier suggereren deze dalingen een groeiende desinteresse voor topsport. Een tweede mogelijke verklaring is de sterke opmars van breedbandinternet in Nederlandse huishoudens. Het volgen van de sport via internet is niet in het AVO geregistreerd.

Tabel 5.7

Wekelijks volgen van sport via radio of televisie, bevolking van 6-79 jaar, naar enkele achtergrondkenmerken, 1983-2007 (in procenten)

	1983	1987	1991	1995	1999	2003	2007
totaal	49	51	48	50	44	48	41
niet-sporter ^a	48	48	47	47	42	44	41
sporter	50	52	49	51	44	50	41
man	63	66	63	66	57	62	56
vrouw	35	36	33	34	30	34	27
6-11 jaar	30	32	25	34	24	^b	19
12-19 jaar	49	53	44	47	40	-	38
20-34 jaar	47	49	47	49	39	41	35
35-49 jaar	52	52	50	52	45	44	40
50-64 jaar	56	57	57	57	52	52	50
65-79 jaar	53	54	52	53	57	54	54
lo, lbo, mavo ^c	53	55	54	54	50	49	48
mbo, havo, vwo ^c	50	51	48	51	44	45	43
hbo, wo ^c	44	46	43	48	42	43	38
laag inkomen	48	50	49	48	45	47	41
middeninkomen	50	51	48	50	43	48	41
hoog inkomen	49	50	47	52	43	48	43
autochtoon	-	-	-	50	44	48	43
allochtoon ^d	-	-	-	45	41	45	35

a Excl. wandelen en fietsen.

b Excl. scholieren/studenten.

c Geen gegevens beschikbaar voor 6-19-jarigen.

d De groep allochtonen uit het AVO bestaat voor 70% uit westerse allochtonen; 30% is niet-westers.

Bron: SCP (AVO'83-'07)

5.3 Toeschouwers van sportwedstrijden

Sportwedstrijden trekken mensen niet alleen de huiskamer in, waar ze aan de buis gekluisterd zitten, maar ook het huis uit. Bij grote sportevenementen zijn vaak duizenden toeschouwers aanwezig. De twee grootste sportevenementen qua bezoekersaantallen – het betaald voetbal buiten beschouwing gelaten – zijn de Vierdaagse van Nijmegen en de marathon van Rotterdam (tabel 5.8). Beide evenementen zijn al jaren goed voor zo'n 800.000 à 900.000 toeschouwers. Hardloopevenementen komen het

vaakst voor in de top 20 en enkele daarvan zijn ook in recente jaren nog beduidend in omvang toegenomen.

Tabel 5.8

Bezoekersaantallen van top 20-sportevenementen,^a 2000-2007 (x 1000)

			2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
1	Fortis Marathon Rotterdam	hardlopen	625	800	925	975	975	825	850	900
2	Internationale Vierdaagse Nijmegen	wandelen	500	800	800	830	930	950	*	800
3	City Beach! Tour	beachvolleybal	240	260	289	139	118	115	150	750
4	Bavaria City Racing	autosport	-	-	-	-	-	300	400	500
5	Eneco Tour, Nederland, België	wielrennen	100	200	240	265	260	300	450	450
6	Nationale sportweek	diversen				220	250	300	350	360
7	Amstel Gold Race	wielrennen	425	400	325	275	325	325	335	350
8	Youth Friendship Games Holland	diversen	-	-	-	-	150	150	200	300
9	Red Bull Knock Out	motorcross	-	-	-	-	-	-	150	250
10	ING Amsterdam Marathon	hardlopen	125	125	125	184	195	225	190	215
11	Dam tot Dam Loop	hardlopen	150	150	125	120	150	200	200	200
12	PALM Beach Life	beachvolleybal	215	215	176	417	249	150	179	179
13	Marathon Eindhoven	hardlopen	90	120	120	120	130	140	140	160
14	Fortis City-Pier-City Loop	hardlopen	80	73	75	75	55	100	125	150
15	Rotterdam on Wheels	skaten, skee- ren, handbiken, wheelen	45	20	20	20	25	30	40	150
16	Sneekweek	zeilen	100	100	100	109	105	110	106	140
17	Jaarbeurs Utrecht Marathon	hardlopen	8	**	30	40	50	50	135	140
18	Dutch TT Assen	motorsport	129	143	140	130	125	135	140	130
19	ING Bank Enschede Marathon	hardlopen	**	125	75	100	125	80	125	120
20	Olympia's Tour	wielrennen	150	**	150	100	100	100	60	100

* Aantal bezoekers in 2006 niet bekend i.v.m. afgelasten Vierdaagse na 1e dag door hitte.
 ** Geen doorgang.
 a Excl. het reguliere aanbod (reguliere seizoenscompetities en toernooien, geschat op 2,3 miljoen veelal kleinere evenementen, waarvan 1 miljoen voetbalwedstrijden onder KNVB-auspiciën).

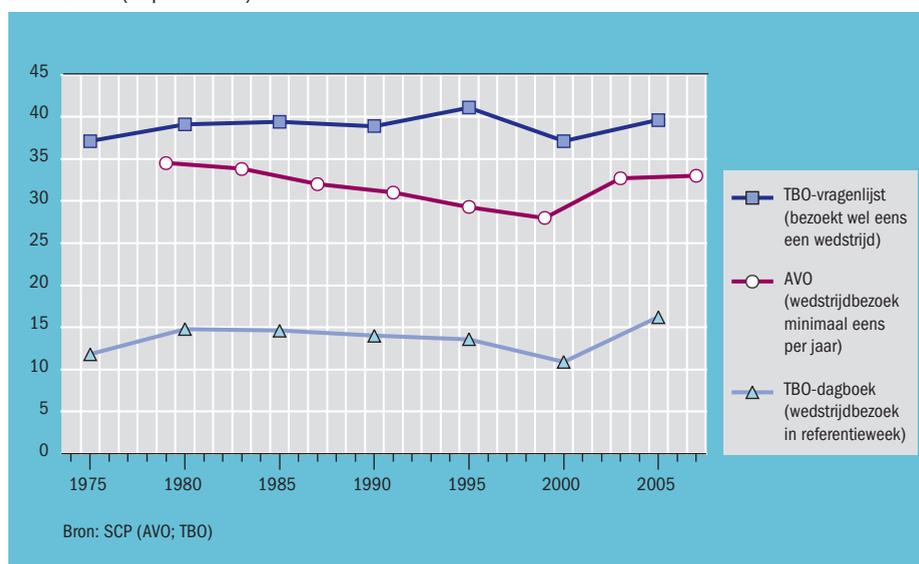
Bron: Respons Evenementenmonitor

Grootschalige, langlopende onderzoeken (AVO, TBO)⁶ geven informatie over het bezoek aan sportwedstrijden door de jaren heen. De cijfers uit het AVO laten daarbij voor de periode 1979-1999 een dalende trend zien. Steeds minder mensen gaven aan wel eens als bezoeker bij een sportwedstrijd aanwezig te zijn. In 2003 volgde een opleving. De cijfers voor 2007 laten zien dat het bezoek aan sportwedstrijden zich op dat hogere niveau hebben gestabiliseerd. Van de Nederlandse bevolking tussen de 18 en 79 jaar gaat in 2007 gemiddeld een op de drie personen minstens eens per jaar naar een sportwedstrijd kijken (zie figuur 5.3). Op de meer algemene vraag

‘Bezoekt u wel eens een sportwedstrijd?’ (zonder nadere tijdsbegrenzing) uit de TBO-basisvragenlijst antwoordde in 2005 40% bevestigend.⁷ De onderste lijn in figuur 5.3 weerspiegelt het wedstrijdbezoek zoals gerapporteerd in het TBO-dagboek en laat zien dat 16% van de respondenten minstens één keer gedurende hun dagboekweek in oktober 2005 een sportwedstrijd bezocht heeft. Dit cijfer ligt lager dan dat van de twee eerdergenoemde onderzoeken, doordat lang niet iedereen wekelijks een sportwedstrijd bezoekt en doordat het wedstrijdbezoek in de lente en zomer waarschijnlijk hoger ligt dan in de herfst. Deze 16% ligt ruim hoger dan de 11% van de vorige TBO-meting in 2000. Een verklaring hiervoor is vermoedelijk vooral gelegen in het uitzonderlijk mooie weer in de betreffende dagboekweek in oktober 2005, waardoor veel mensen eropuit trokken.

Figuur 5.3

Bezoek aan sportwedstrijden (zowel van amateurs als professionals), bevolking van 18-79 jaar, 1975-2007 (in procenten)

Onder de bevolking van 6-79 jaar ligt het aandeel bezoekers van sportwedstrijden net iets hoger dan onder de 18-79-jarigen, namelijk op 35% (tabel 5.9). 7% van de bevolking is een trouwe bezoeker van sportwedstrijden en komt er minstens eens per week. De cijfers voor 2007 verschillen daarin niet van die voor 2003.

Tabel 5.9

Bezoek aan sportwedstrijden, bevolking 6-79 jaar, naar frequentie bezoek, 1979-2007
(in procenten)

	1979	1983	1987	1991	1995	1999	2003	2007
minimaal eens per jaar	38	37	35	32	31	29	35	35
< 1 x per maand	19	18	18	17	16	15	19	19
1-3 x per maand	11	11	10	10	9	9	9	9
≥ 1 x per week	9	8	7	6	6	6	7	7

Bron: SCP (AVO'79-'07)

In paragraaf 5.2 zagen we dat niet-sporters en sporters even vaak sportprogramma's volgen via radio of televisie. Voor het lijfelijk aanwezig zijn bij sportevenementen is dit echter niet het geval (tabel 5.10): 42% van de sporters bezoekt wel eens een sportwedstrijd tegenover 19% van de niet-sporters. Daarentegen zijn de man-vrouwverschillen in wedstrijdbezoek minder groot dan bij het volgen van sport op televisie en radio: 29% van de vrouwen en 41% van de mannen is wel eens toeschouwer bij een wedstrijd. Waar ouderen sportwedstrijden vooral via de televisie of radio volgen, zijn jongeren vaker als supporter ter plekke. Laagopgeleiden en lage inkomensgroepen bezoeken het minst vaak een sportwedstrijd. Hierin is ook in recente jaren weinig veranderd.

Tabel 5.10

Bezoeken van sportwedstrijden, bevolking van 6-79 jaar, naar enkele achtergrondkenmerken, 1979-2007 (in procenten)

	1979	1983	1987	1991	1995	1999	2003	2007
totaal	38	37	35	32	31	30	35	35
sporter ^a	52	48	46	41	39	38	43	42
niet-sporter	23	21	19	19	18	17	18	19
man	47	45	42	39	38	37	42	41
vrouw	29	29	28	26	24	24	28	29
6-11 jaar	39	36	38	33	34	37	41	36
12-19 jaar	61	58	54	51	46	49	50	50
20-34 jaar	42	41	38	37	35	34	38	36

Tabel 5.10 (vervolg)

	1979	1983	1987	1991	1995	1999	2003	2007
35-49 jaar	41	40	37	37	34	33	40	39
50-64 jaar	23	24	23	24	22	21	27	29
65-79 jaar	11	12	13	9	12	11	16	19
lo, lbo, mavo ^b	32	31	30	29	26	24	29	30
mbo, havo, vwo ^b	41	39	36	34	34	32	39	38
hbo, wo ^b	35	33	32	28	30	30	35	34
laag inkomen	32	32	33	30	24	23	26	30
middeninkomen	39	37	32	31	34	32	36	35
hoog inkomen	44	42	39	38	36	36	42	40
autochtoon					32	31	36	38
allochtoon ^c					28	25	27	24

a Exclusief wandelen en fietsen.

b Exclusief scholieren en studenten.

c De groep allochtonen uit het AVO bestaat voor 70% uit westerse allochtonen; 30% is niet-westers.

Bron: SCP (AVO'79-'03)

Om een beter beeld te krijgen van wie welke soort wedstrijden bezoekt, zijn enkele kenmerken van wedstrijden en wedstrijdbezoekers nader onder de loep genomen (tabel 5.11). Hieruit blijkt dat vrouwelijke wedstrijdbezoekers vaker direct betrokken zijn bij de spelende partijen dan mannelijke en ook vaker wedstrijden bezoeken die geen toegangsgeld vragen. Dit lijkt erop te duiden dat het wedstrijdbezoek van vrouwen vaker amateurwedstrijden van partner of kinderen betreft en dat mannen vaker betaalde wedstrijden bezoeken, zoals die van het betaald voetbal. Ook volwassenen met kinderen in de leeftijd van 7-18 jaar bezoeken vooral wedstrijden van de eigen kinderen of andere bekenden. Alleenstaanden en volwassenen zonder kinderen in deze leeftijd gaan daarentegen vaker naar wedstrijden met betaalde toegang en zonder een directe relatie met de spelers. Ditzelfde patroon zagen we ook in 2003 (Tiessen-Raaphorst en Breedveld 2006).

Tabel 5.11

Wedstrijdbezoek, wedstrijd bezoekende bevolking van 6-79 jaar, naar relatie met spelende partijen en wijze van toegang, 2007 (in procenten)

	relatie met spelende partijen				wijze van toegang			
	meestal direct betrokken	soms direct betrokken, soms nauwelijks betrokken	meestal nauwelijks betrokken	totaal	meestal betaalde toegang	soms betaalde, soms onbetaalde toegang	meestal onbetaalde toegang	totaal
totaal	42	30	27	100	19	26	54	100
man	30	35	35	100	24	33	43	100
vrouw	59	25	16	100	13	17	69	100
alleenstaande	33	25	42	100	24	29	47	100
kind in gezin	36	36	27	100	20	25	56	100
volwassene, zonder kinderen ≤ 18 jaar	34	30	35	100	26	29	46	100
volwassene, met kind ≤ 6 jaar	41	27	32	100	23	23	54	100
volwassene, met kind 7-12 jaar	69	27	5	100	5	25	70	100
volwassene, met kind 13-18 jaar	67	27	7	100	6	24	70	100

Bron: SCP (AVO'07)

Bezoekers van wedstrijden betaald voetbal

De bezoekersaantallen van de betaalde voetbalcompetitie zijn de laatste drie jaar behoorlijk gestegen (tabel 5.12). Dat is deels te verklaren door het toepassen van de nieuwe competitie-opzet sinds het seizoen 2005/'06, waarbij het instellen van play-offs⁸ leidde tot een toename van het aantal wedstrijden. Maar ook in de reguliere competitie steeg het aantal toeschouwers. Diverse clubs hebben nieuwe stadions betrokken of de capaciteit van hun stadion vergroot. Verschillende stadions hebben aparte vakken voor ouders met kinderen gecreëerd, wat de wedstrijden ook voor deze doelgroep toegankelijker maakt. In totaal trok het betaald voetbal in de seizoenen 2006/'07 en 2007/'08 ruim 7 miljoen toeschouwers – dat is een half miljoen meer dan in 2005/'06 en een miljoen meer dan in 2004/'05. Bestaande verschillen in bezoekersaantallen tussen de eredivisie en de eerste divisie zijn echter door de tijd heen niet kleiner geworden.

Tabel 5.12

Bezoekersaantallen van wedstrijden betaald voetbal, 1996/'97 – 2007/'08 (in aantallen x 1000)

	1996/ '97	1997/ '98	1998/ '99	1999/ '00	2000/ '01	2001/ '02	2002/ '03	2003/ '04	2004/ '05	2005/ '06	2006/ '07	2007/ '08
totaal eerste en eredivisie	3770	3931	5123	5384	5650	5688	5934	6003	5997	6534	7076	7205
eredivisie totaal	3770	3931	4209	4312	4755	4765	4975	4871	4955	5411	5841	5997
eredivisie reguliere competitie	3770	3931	4209	4312	4755	4765	4975	4871	4955	5121	5524	5741
eredivisie play-offs										290	317	256
eerste divisie totaal ^a			914	1072	895	923	959	1132	1042	1123	1235	1208
eerste divisie play-offs										125	76	114

a Cijfers van de eerste divisie tot en met 2002/'03 over 18 clubs, in 2003/'04 en 2004/'05 over 19 clubs en sinds 2005/2006 over 20 clubs.

Bron: KNVB

De stijgende populariteit van het bezoek aan wedstrijden in het betaald voetbal blijkt ook uit cijfers van bevolkingsonderzoek. In 2007 bezocht gemiddeld 13% van de Nederlandse bevolking ten minste eens per jaar een wedstrijd van het betaald voetbal – dat is 1 procentpunt meer dan in 2003 en 4 procentpunten meer dan in 1991 (tabel 5.13). Op de lange termijn is deze stijgende trend het duidelijkst waarneembaar onder groepen die van oudsher juist minder vaak als toeschouwer naar het betaald voetbal gaan, namelijk vrouwen, kinderen tussen de 6 en 11 jaar, ouderen en de hoogst opgeleiden. Dit wijst, naast een absolute en relatieve groei van het aantal wedstrijdbezoekers, ook op een verbreding van het publiek van het betaald voetbal. Wel zijn de verschillen naar inkomensniveau de afgelopen decennia groter geworden. Deze trend was vooral zichtbaar in de jaren negentig. Tussen 2003 en 2007 lijken deze inkomensverschillen weer iets kleiner geworden.

Tabel 5.13

Bezoeken aan wedstrijden betaald voetbal, bevolking van 6-79 jaar, naar enkele achtergrondkenmerken, 1983-2007 (in procenten)

	1983	1987	1991	1995	1999	2003	2007
totaal	10	9	9	10	10	12	13
niet-sporter ^a	5	4	5	5	5	5	6
sporter, geen voetbal ^a	6	7	7	8	9	10	11
sporter, wel voetbal	39	36	38	38	39	45	39
man	17	15	15	16	17	20	20
vrouw	3	3	4	4	5	5	6
6-11 jaar	6	5	6	7	9	12	12
12-19 jaar	16	14	15	16	18	20	20
20-34 jaar	13	12	13	15	16	18	17
35-49 jaar	10	9	9	9	10	12	15
50-64 jaar	6	5	6	6	6	8	9
65-79 jaar	3	3	2	2	2	3	4
lo, lbo, mavo ^b	8	8	8	8	8	10	10
mbo, havo, vwo ^b	11	10	9	11	12	14	15
hbo, wob	10	8	9	11	11	13	15
laag inkomen	8	9	9	7	8	8	11
middeninkomen	10	8	8	11	11	13	13
hoog inkomen	11	9	11	12	13	16	16
autochtoon				10	11	13	15
allochtoon ^c				8	9	9	7

a Exclusief wandelen, fietsen.
b Excl. scholieren/studenten.
c De groep allochtonen uit het AVO bestaat voor 70% uit westerse allochtonen; 30% is niet-westers.

Bron: SCP (AVO'83-'07)

Politie-inzet en aanhoudingen betaald voetbal

De mate van politie-inzet bij voetbalwedstrijden is reeds jaren een punt van discussie (Jaarverslag Centraal Informatiepunt Voetbalvandalisme 2006-2007). Toen de overheid akkoord ging met de nieuwe competitie-opzet (NCO), verbond zij er daarom de voorwaarde aan dat er, ondanks de uitbreiding van het aantal wedstrijden, geen sprake zou zijn van een stijging van de politie-inzet. De politie-inzet om 'supporters'

van de eerste en eredivisie in het gareel te houden, was inderdaad flink gedaald in in 2005/'06, het eerste seizoen na de introductie van de NCO (met 9% ten opzichte van 2004/'05) (zie tabel 5.14). In het seizoen 2006/'07 was 290.000 uur politie-inzet nodig; dat is een daling van 6% ten opzichte van het seizoen daarvoor. Sinds de NCO is geïmplementeerd, is er dus sprake van een dalende trend van de totale inzet, die vooral het gevolg is van de inzet in de eredivisie. De daling wordt mede veroorzaakt door de afname van grote rechercheonderzoeken (Jaarverslag Centraal Informatiepunt Voetbalvandalisme 2006-2007). Het aantal aanhoudingen rondom eerste- en eredivisiewedstrijden volgt de trend van de politie-inzet: in vergelijking met eerdere jaren ligt dit aantal in 2006/'07 aanzienlijk lager, met in totaal 1418 aanhoudingen.

Tabel 5.14

Politie-inzet en voetbalvandalisme, 1995/'96 - 2006/'07 (in uren en absolute aantallen)

	1996/'97	1997/'98	1998/'99	1999/'00	2000/'01	2001/'02	2002/'03	2003/'04	2004/'05	2005/'06	2006/'07
uren (x 1000)											
totale politie-inzet betaald voetbal ^a	247	226	231	279	268	299	337	331	341	308	290
eredivisie totaal	137	128	129	156	154	161	165	207	214	174	160
eerste divisie totaal ^b	32	29	39	44	39	35	63	36	33	35	38
inzet overige wedstrijden	78	69	64	79	75	103	109	88	94	99	92
voetbalvandalisme (aantallen)											
wedstrijden met 1 ≥ incident(en) ^c						117	96	98	116	102	- ^d
aanhoudingen		1294	1554	1568	1200	1887	1647	1837	1830	2401 ^e	1418

a Dit betreft de totale politie-inzet incl. vrijwillige politie en eventuele rechercheonderzoeken achteraf.

b Cijfers van de eerste divisie tot en met 2002/'03 over 18 clubs, in 2003/'04 en 2004/'05 over 19 clubs en sinds 2005/2006 over 20 clubs.

c Een incident is een gebeurtenis die (extra) politie-inzet vereist en waarbij het gedrag van een groep supporters is gericht op bv. het zoeken van de confrontatie, plegen van vernielingen, openlijk geweld, of het uiten van discriminerende opmerkingen.

d Met ingang van het seizoen 2006/'07 worden incidenten op een nieuwe, meer nauwkeurige manier geregistreerd en zijn de cijfers niet vergelijkbaar met voorgaande jaren.

e Dit hoge aantal aanhoudingen in het seizoen 2005/'06 is te verklaren door een groepsaanhouding tijdens de wedstrijd Feyenoord-Ajax op 23 april 2006. Zonder deze groepsaanhouding zou het totaal zijn uitkomen op 1563 aanhoudingen.

Bron: Centraal Informatiepunt Voetbalvandalisme

5.4 Conclusie

Sport is een bijzonder fenomeen. Niet alleen doen mensen zelf graag aan sport (zie hoofdstuk 4), maar ook leeft een groot deel van de bevolking mee met anderen die sport beoefenen, als amateur of professional. De onmiskenbare interesse in sport blijkt uit de cijfers: in 2007 lag de betaalde kernoplage van sporttijdschriften op 1,5 miljoen stuks, werd er 87 uur per persoon gekeken naar sport op de televisie, volgde 44% van de volwassen bevolking wekelijks de sport via radio of televisie en bezocht een op de drie Nederlanders minstens eenmaal een sportwedstrijd. Opvallend is dat het wekelijks volgen van de sport via radio of televisie onder niet-sporters even populair was als onder sporters. Daarentegen werden sportwedstrijden vaker bezocht door mensen die zelf ook aan sport deden: 42% van de sporters was een jaarlijkse bezoeker tegenover 19% van de niet-sporters.

Wanneer bovenstaande cijfers worden vergeleken met die van eerdere jaren dan blijkt het bezoeken van sportwedstrijden nog immer populairder te worden. Het volgen van sport via radio en televisie lijkt daarentegen wat af te kalven. Dit kan erop wijzen dat de belangstelling voor het volgen van topsport via de radio en televisie tanende is. Echter, voor een deel zal men nu voor het volgen van de favoriete sporten het internet gebruiken. Dit nieuwe medium biedt een schat aan informatie, ook over sport. In welke mate het internet een belangrijk medium voor het volgen van sport is geworden, valt thans nog niet in cijfers te vangen.

De tanende belangstelling voor het volgen van sport via radio en televisie kan er ook op wijzen dat Nederlanders wat sportmoe worden. Het aanbod van nieuwe, meer enerverende vormen van vrijetijdsbesteding, waartoe ook internetten en gamen behoren, is groter geworden. Internetten is daarnaast ook een vorm van vrijetijdsbesteding die rechtstreeks concurreert met televisiekijken (Breedveld et al. 2006). Daarbij komt dat de grote hoeveelheid sportprogramma's die op televisie worden uitgezonden, het volgen van een wedstrijd op televisie minder bijzonder maakt: tegenwoordig is er altijd wel ergens een voetbalwedstrijd te zien. Slechts voor bijzondere belevenissen, zoals het bezoek aan een stadion zelf, lijkt de consument van tegenwoordig nog warm te lopen.

Of de afgenomen belangstelling voor sport op radio en televisie een nieuwe trend inzet of slechts een dip betreft, zal de komende jaren moeten blijken.

Noten

- 1 Oplagecijfers voor het KNVB-bondsblad *De Bal* zijn niet in tabel 5.1 opgenomen, aangezien KNVB-leden dit tijdschrift automatisch bij hun lidmaatschap ontvingen en er niet apart voor betaalden.
- 2 Bij het schrijven van dit hoofdstuk waren alleen de boekverkoopcijfers over het eerste halfjaar van 2008 (t/m juni) beschikbaar. Voor de vergelijkbaarheid met 2006 en 2007 worden voor deze twee jaren ook slechts de verkoopcijfers voor het eerste halfjaar gepresenteerd.
- 3 In deze top 65 staan negen programma's die helemaal niets met sport te maken hebben. Zes daarvan betreffen de verloving (30 maart 2001) en trouwdag (2 februari 2002) van prins Willem-Alexander en prinses Máxima, en de overige drie zijn de uitzending van Peter R. de Vries over Joran van der Sloot (3 februari 2008), een programma over 50 jaar televisie (2 oktober 2001) en Domino Day (28 augustus 1998).
- 4 In 2000 was dit nog 70% en 85% (zie Tiessen-Raaphorst en Breedveld 2006: 120). De cijfers zijn echter vanwege veranderingen in de meetmethode niet geheel vergelijkbaar. Desondanks lijkt er niet of nauwelijks sprake te zijn van een spreiding van de media-aandacht over meerdere takken van sport.
- 5 In 2003 waren de vragen aan de jeugd anders gesteld (zie Tiessen-Raaphorst en Breedveld 2006: 121).
- 6 Het Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek (AVO) is een langlopend, vierjaarlijks onderzoek onder de Nederlandse bevolking van 6-79 jaar, dat zich richt op zowel de meting van het gebruik van voorzieningen als op een breed scala andere onderwerpen. Sportdeelname wordt gemeten middels een toonblad met 26 sporten (plus de categorie 'overig', waar deelnemers zelf een sport kunnen invullen) en de bijbehorende vraag en toelichting: 'Wilt u de sportieve activiteit(en) die u in de afgelopen 12 maanden in Nederland heeft beoefend aankruisen? Het gaat uitsluitend om de sportieve activiteiten in uw vrije tijd, dus buiten werktijd en buiten de schooluren. Voor vissen en denksporten (zoals schaken, dammen, kaarten) niets aankruisen.' Voor elk van de aangekruiste sporten wordt vervolgens gevraagd naar frequentie, locatie en verband waarin de sport wordt beoefend (o.a. lidmaatschap sportvereniging, competitie). Voor meer informatie over het AVO, zie www.scp.nl/miss/AVO.shtml.
Het Tijdsbestedingsonderzoek (TBO) wordt vijfjaarlijks uitgevoerd onder de Nederlandse bevolking vanaf 12 jaar. Het TBO bestaat uit verschillende onderdelen, namelijk een dagboek en vragenlijsten. In het dagboek noteren respondenten een week lang per kwartier wat de belangrijkste activiteit van dat kwartier was. In de vragenlijst wordt naar een breed scala aan onderwerpen gevraagd, onder meer sportdeelname. De cijfers op basis van het TBO-dagboek laten dus de sportdeelname per week zien (namelijk bij de mensen die bij minimaal één kwartier van hun dagboekweek als activiteit 'sporten' hebben ingevuld; zie figuur 4.1). De cijfers van de TBO-vragenlijst gaan over sportdeelname in het algemeen (respondenten is gevraagd: 'Doet u aan sport? Zo ja, hoe vaak doet u dat?', met als antwoordcategorieën: nee; ja, dagelijks; ja, enkele keren per week; ja, 1 keer per week; ja, 1-3 keer per maand; ja, minder dan 1 keer per maand). Zie voor meer informatie over het TBO de website www.tijdsbesteding.nl.
- 7 Dit cijfer komt overeen met twee peilingen van het CBS (Onderzoek dagrecreatie), waaruit blijkt dat het aandeel Nederlanders dat minstens eens per jaar een sportwedstrijd bezoekt op 38% (1995/'96) en 39% (2001/'02) ligt (zie <http://statline.cbs.nl>).
- 8 In deze play-offs, die worden gehouden na afronding van de reguliere competitie, wordt gestreden om plekken in de voorrondes van de Champions League, de UEFA-cup en de Intertoto en tevens om promotie naar en degradatie uit de eredivisie.

Literatuur

- Breedveld Koen, Andries van den Broek, Jos de Haan, Lucas Harms, Frank Huysmans en Erik van Ingen (2006). *De tijd als spiegel*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Klis, Hans van der (2008). Een goed jaar voor de sportboeken. In: *Boekblad Magazine*, 31 juli 2008.
- Kunnen, R. (2007). *Sporten om de kijkers. Mediatisering en de invloed van sportorganisaties op het kijkerspubliek*. 's-Hertogenbosch / Nieuwegein: W.J.H. Mulier Instituut / Arko Sports Media.
- Mommaas, H. (2000). *De vrijetijdsindustrie in stad en land. Een studie naar de markt van belevenissen*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Pine, J. en J. Gilmore (2000). *De beleveniseconomie*. Rotterdam: Academic Books.
- Stokvis, R. (2003). *Sport, publiek en de media*. Amsterdam: Aksant.
- Tiessen-Raaphorst, Annet en Koen Breedveld (2006). Betrokkenheid. In: Koen Breedveld en Annet Tiessen-Raaphorst (red.), *Rapportage sport 2006* (p. 107-138). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Bijlagen hoofdstuk 5, te vinden op www.scp.nl/publicaties bij de Rapportage sport 2008.

- B5.1 Top-50 van de meest geraadpleegde Nederlandstalige websites (peildatum: juli 2008)
- B5.2 Top-65 van best bekeken tv-programma's inclusief sportuitzendingen (peildatum 16 juli 2008), naar jaar van uitzending, Nederlandse bevolking 6 jaar en ouder, 1996-2008

6 Sportinfrastructuur: organisaties, accommodaties en vrijwilligers

Rob Goossens (Centraal Bureau voor de Statistiek), Carlijn Kamphuis (Sociaal en Cultureel Planbureau) en Nicolette van Veldhoven (NOC*NSF)

6.1 Inleiding

Steeds meer Nederlanders doen aan sport. Ook in de laatste jaren is het percentage Nederlanders dat sport verder toegenomen. Die sporters hebben accommodaties nodig om te sporten en organisaties die hen daarin begeleiden en eventueel competities opzetten, kortom: een sportinfrastructuur.

In dit hoofdstuk staat de aanbodzijde van de sport centraal. De aandacht wordt gericht op de aantallen organisaties en aanbieders op het terrein van de sport. De meeste informatie hierover is afkomstig uit tellingen van de sportkoepel NOC*NSF en het CBS. Voor deze editie van de Rapportage sport zijn de CBS-gegevens uit 2003 over organisaties en accommodaties geactualiseerd met gegevens over 2006; daarnaast zijn cijfers van NOC*NSF uit 2004 over bonden en bij die bonden aangesloten verenigingen bijgewerkt met cijfers tot en met 2007.

De opzet van dit hoofdstuk is grotendeels gelijk aan die van de voorgaande twee edities van de Rapportage sport. Eerst wordt in paragraaf 6.2 een kort overzicht gegeven van de sportinfrastructuur, voor zover dit het geheel aan organisaties en voorzieningen (accommodaties) betreft die een rol spelen in de vormgeving van het sportaanbod in Nederland. In paragraaf 6.3 komen de ontwikkelingen in de wereld van de sportbonden en -koepels aan de orde. Paragraaf 6.4 gaat verder in op de sportclubs en paragraaf 6.5 op de overige organisaties die mogelijkheden bieden tot sporten in georganiseerd verband, met uitzondering van de fitnesscentra; deze komen in hoofdstuk 14 uitgebreid aan bod. Paragraaf 6.6 beschrijft de ontwikkelingen in het aanbod van sportfaciliteiten (accommodaties). De menselijke factor komt aan de orde in paragraaf 6.7, waarin een beeld wordt gegeven van de bij sportclubs actieve vrijwilligers. Paragraaf 6.8 besluit het hoofdstuk met een samenvatting.

6.2 De Nederlandse sportinfrastructuur

De sport in Nederland kent een rijke infrastructuur (zie tabel 6.1). Per gemeente telt Nederland gemiddeld 60 sportverenigingen, 17 sportaccommodaties waaronder een à twee zwembaden, 30 zogenaamde Meer bewegen voor ouderengroepen, 8 à 9 sportscholen en -instructeurs¹, 5 à 6 fitnesscentra en 3 maneges (uitgaande van de 443 gemeenten die Nederland op 1 januari 2008 telde). Voor kunstijsbanen, Cruyff Courts en zogeheten Krajicek playgrounds² geldt dat niet iedere gemeente daarover

beschikt, maar hun aantal groeit snel. Uiteraard doen zich in de beschikbaarheid van dit aanbod grote verschillen voor naar regio en naar gemeentegrootte (zie hoofdstukken 3 en 8), maar door de bank genomen is er voor iedereen die wil sporten in Nederland relatief dicht bij huis aanbod te vinden.

Tabel 6.1

Aantallen sportorganisaties en -accommodaties in Nederland, 2006-2008

	aantal	jaar	opmerkingen
sportorganisaties			
sportverenigingen	26.875	2007	zie verder § 6.4
maneges	1.460	2006	zie verder § 6.5
sportscholen (incl. sportinstructeurs)	3.660	2006	zie verder § 6.5
zeil- en surfscholen	140	2006	zie verder § 6.5
mbvo-groepen (meer bewegen voor ouderen)	13.000	2008	220.000 deelnemers
buitensportaanbieders	65	2008	leden Ned. Ver voor Buitensport
fitnesscentra	2.000	2007	zie verder hoofdstuk 14
fysiosportcentra	130	2008	Vereniging Fysio Sport Nederland
accommodaties			
zwembaden	725	2006	zie verder § 6.6
overdekte sportaccommodaties	2.135	2006	zie verder § 6.6
openluchtportaccommodaties	3.730	2006	zie verder § 6.6
jachthavens	800	2006	zie verder § 6.6
ijsbanen	23	2008	Vereniging Kunstijsbanen Nederland
Cruyff Courts	85	2008	Johan Cruyff Foundation
Krajicek playgrounds	48	2008	Richard Krajicek Foundation

Bron: CBS; NOC*NSF; VeBON; LC; www.hetgezondenet.nl

Voor sporters en sportaanbieders is er daarnaast een ruime infrastructuur aan ondersteuners (tabel 6.2). Sportbonden en zeker ook de provinciale sportraden en Olympische netwerken staan sporters en verenigingsbestuurders terzijde met adviezen en suggesties. Provinciale sportraden staan daarnaast ook veelal de kleinere gemeenten bij in de ontwikkeling en uitvoering van hun sportbeleid. Voor blessurebehandeling en informatie over sportpreventie kan men terecht bij gespecialiseerde sportmedische instellingen. Talentvolle jongeren combineren sport en onderwijs in zogeheten LOOT- scholen (centra voor topsport en onderwijs).

Tabel 6.2

Ondersteunende organisaties in de sport, 2007-2008

	aantal	jaar	
sportbonden	72	2007	1325 fte werkzaam
provinciale sportraden	12	2008	
olympische netwerken	14	2008	
sportmedische instellingen (smi's)	55	2008	
Centra voor Topsport en Onderwijs	3	2008	
Loot scholen	27	2008	Stichting LOOT; zie verder hoofdstuk 10

Bron: www.loot.nl; www.sportgeneeskunde.com; NOC*NSF

In de sport zijn daarnaast verschillende beroeps- en belangengroeperingen actief. De grootste daarvan is de Koninklijke Nederlandse Vereniging van Leraren Lichamelijke Opvoeding (KVLO), opgericht in 1862. Bijna 9000 leraren lichamelijke opvoeding zijn lid van deze beroepsorganisatie (tabel 6.3). Werkgevers in de sport hebben zich verenigd in de in 1986 opgerichte Werkgevers Organisatie Sport (WOS, 92 individuele leden). Werknemers in de sport hebben zich georganiseerd in FNV Sport of daaraan gelieerde vakverenigingen.

Tabel 6.3

Ledenontwikkeling van bij NOC*NSF aangesloten beroeps- en vakverenigingen, 1990-2007 (in absolute aantallen)

	jaren '90 ^a	2001	2004	2007
Kon. Ned. Ver. van Leraren Lichamelijke Opvoeding	7713	8813	8667	8989
Ver. Sport en Recht	242	249	285	285
Ver. voor Sportgeneeskunde	580	589	-	-
Ned. Genootschap voor Sportmassage	6723	6944	7185	7680
Ned. Ver. Fysiotherapie in de Sportgezondheidszorg	1148	911	-	787
Ned. Ver. Olympische Deelnemers	466	724	839	859

a De eerste meting van het aantal leden in de jaren negentig stamt voor iedere vereniging uit een ander jaar, namelijk respectievelijk (van boven naar beneden) 1990, 1993, 1994, 1995, 1998, 1994.

Bron: NOC*NSF (Statistiek Ledentallen, SLT'90-'07)

6.3 Sportbonden en -koepels

NOC*NSF is de koepelorganisatie van de georganiseerde sport in Nederland. NOC*NSF kent een aantal expliciete voorwaarden voor toetreding. Tevens is bij de fusie van NSF en NOC in 1993 vastgelegd dat slechts één organisatie per tak van sport

lid kan zijn van NOC*NSF. In 2007 kent NOC*NSF 88 lidorganisaties, waarvan 72 gerekend worden tot de sportbonden en 16 tot de buitengewone leden. Het totale ledenbestand van NOC*NSF in 2007 telt 5,1 miljoen personen (2004: 4,9 miljoen).

Sportbonden aangesloten bij NOC*NSF

In 2007 is het totale aantal leden van bij NOC*NSF aangesloten sportbonden 4,7 miljoen leden. Tabel 6.4 biedt een overzicht van de top 15 van grootste sportbonden in de periode 1996-2007. De rangorde is door de jaren heen niet ingrijpend veranderd. De Koninklijke Nederlandse Voetbalbond is al jaren de grootste sportbond van Nederland, op afstand gevolgd door de tennisbond (0,7 miljoen leden).

Tabel 6.4

Rangorde sportbonden naar aflopende grootte en absoluut aantal leden, 1996-2007

	rangorde					absoluut aantal leden (x 1000)				
	1996	1999	2001	2004	2007	1996	1999	2001	2004	2007
Kon. Ned. Voetbal Bond	1	1	1	1	1	1031	1025	1038	1061	1130
Kon. Ned. Lawn Tennis Bond	2	2	2	2	2	728	714	702	719	691
Ned. Golf Federatie	15	9	5	4	3	78	134	169	228	291
Kon. Ned. Gymnastiek Unie ^a	3	3	3	3	4	253	302	288	292	280
Kon. Ned. Hockey Bond	8	10	8	5	5	126	134	147	172	197
Kon. Ned. Hippische Sportfederatie	9	6	6	7	6	121	143	151	160	196
Kon. Ned. Schaatsenrijders Bond	6	4	4	6	7	153	163	184	164	150
Kon. Ned. Zwem Bond	4	5	7	8	8	155	153	150	152	146
Ned. Volleybal Bond	7	7	10	10	9	151	141	130	128	127
Atletiekunie	14	14	14	13	10	82	88	92	103	126
Ned. Bridge Bond	10	11	11	11	11	103	111	116	115	116
Ned. Ski Vereniging	5	8	9	9	12	153	141	145	133	111
Watersportverbond	12	12	12	12	13	100	100	104	115	102
Kon. Ned. Korfbal Verbond ^b	13	13	13	14	14	94	96	97	98	97
Ned. Badminton Bond	11	15	15	15	15	91	79	76	69	63
totaal top-15						3419	3524	3589	3709	3823
totaal overige bonden						1058	1236	1255	1221	1283
totaal NOC*NSF ^c						4477	4760	4844	4930	5106

a De totalen van de Nederlandse Katholieke Gymnastiek Bond, het Koninklijk Nederlands Gymnastiek Verbond, de Koninklijke Nederlandse Gymnastiek Bond en het Koninklijk Nederlands Christelijk Gymnastiek Verbond zijn vanaf 1978 samengenomen (de Nederlandse Katholieke Gymnastiek Bond en het Koninklijk Nederlands Gymnastiek Verbond zijn in 1987 gefuseerd tot Koninklijke Nederlandse Gymnastiek Bond en in 1999 zijn de Koninklijke Nederlandse Gymnastiek Bond en het Koninklijk Nederlands Christelijk Gymnastiek Verbond gefuseerd tot de Koninklijke Nederlandse Gymnastiek Unie).

b De totalen van het Koninklijk Nederlands Korfbal Verbond en de Nederlandse Dames Korfbal Bond zijn vanaf 1978 samengenomen (deze organisaties fuseerden in 1993 tot het Koninklijk Nederlands Korfbal Verbond).

c Het totaal aantal NOC*NSF-leden excl. de leden van de Nederlandse Christelijke Sport Unie (NCSU) en de Nederlandse Katholieke Sportfederatie (NKS).

Bron: NOC*NSF (Statistiek Ledentallen, SLT'96-'07)

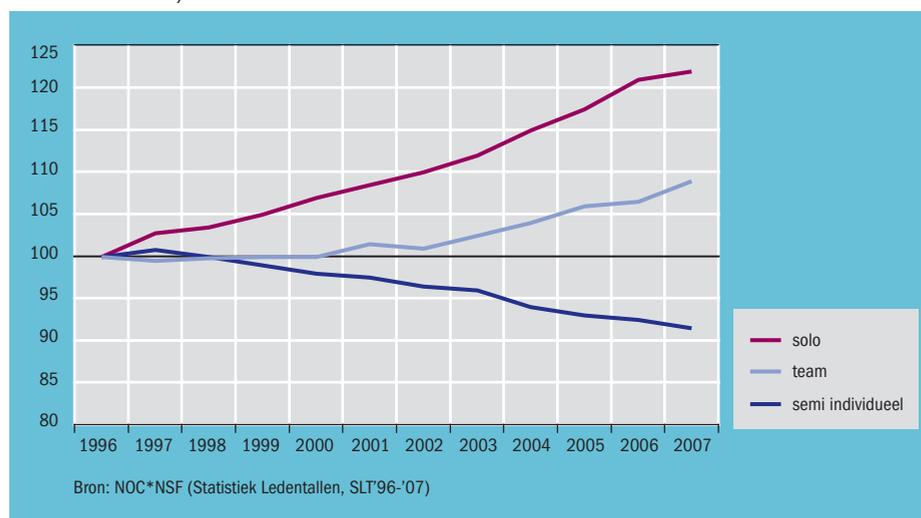
De opvallendste stijger is golf. De Nederlandse Golf Federatie (NGF) ging tussen 1996 en 2007 van 78.000 naar ruim 291.000 leden en klom daarmee van de vijftiende naar de derde plek in de rangorde. Bonden die de laatste jaren opmerkelijk zijn gegroeid, zijn verder atletiek, de hippische sport en hockey. Een aantal bonden heeft sinds 1996 een gestaag dalend ledental, waarbij ski en badminton de sterkste dalers zijn. Sinds 1996 zijn de bonden uit de top 6 van 2007 en de kleinste bonden (met minder dan 10.000 leden) relatief het snelst gegroeid.

Indien we terugkijken op de laatste twaalf jaar, dan zien we dat het totale ledenbestand van sportbonden aangesloten bij NOC*NSF een gestage groei heeft doorgemaakt. Per saldo is dit ledenbestand in deze periode met 0,6 miljoen leden toegenomen, een stijging van 14%. In die periode groeide de bevolking met 6%. Deze groei is overigens voor een belangrijk deel te danken aan de onstuimige groei van de NGF: ongeveer 30% van de totale ledenaanwas van de bij NOC*NSF aangesloten sportbonden is toe te schrijven aan de ledentoeename bij golf. Zonder de NGF zou het aantal leden van NOC*NSF met 9% zijn gegroeid.

We kunnen onderscheid maken in typen van sportbeoefening: individueel (solosport, bv. wandelen), semi-individueel (duosport, bv. tennis) en teamsport (bv. voetbal). Dan blijkt dat de verschillende typen sportbeoefening elk een eigen ontwikkeling hebben doorgemaakt (zie figuur 6.1 en ook hoofdstuk 4). De individuele sporten kennen sinds 1996 een vrijwel ononderbroken groei. De teamsporten groeien eveneens, maar deze trend is pas zichtbaar vanaf 2000. De duosporten daarentegen vertonen als groep een neergang. Echter, er zijn binnen deze typen sportbeoefening natuurlijk ook bonden die afwijken van de algemene trend.

Figuur 6.1

Ontwikkeling ledentallen sportbonden, naar type sport, 1996-2007 (in procenten index 1996 = 100)

Bijzondere organisaties aangesloten bij NOC*NSF

De verschillende ontwikkelingen bij organisaties die zich met sportbeoefening bezighouden ziet men ook terug bij de bijzondere organisaties aangesloten bij NOC*NSF³ (tabel 6.5, zie ook bijlage B6.1 voor indexcijfers). De Nederlandse Katholieke Sportfederatie (NKS) kent de laatste jaren een gestage groei, terwijl de Nederlandse Culturele Sportbond (NCS) eerst een forse stijging en daarna een forse daling in ledentallen laat zien. De explosieve stijging bij de NCS eind jaren negentig kwam doordat een flink aantal landelijke organisaties van nieuwe sportactiviteiten zich aansloten bij de NCS, waaronder de Nederlandse Kinologen Bond (hondensport), die ook in 2007 het grootste deel uitmaakt van de leden van de NCS. Sinds begin van de eenentwintigste eeuw loopt het ledental van de NCS in zijn geheel terug.

Een andere categorie bijzondere organisaties betreft de landelijke categorale sportorganisaties: politiesport, brandweersport en studentensport. De sterke ledenstijging bij de Nederlandse Brandweer Sportbond in 2007, evenals die bij de Nederlandse Politie Sportbond in 2006, is het gevolg van administratieve wijzigingen. De studentensport groeit door de jaren heen gestaag door.

Gezamenlijk vertegenwoordigen de bijzondere organisaties ruim 900.000 leden. Daarbij moet worden opgemerkt dat de leden van deze koepels voor een aanzienlijk deel ook lid zijn van een reguliere sportbond.

Tabel 6.5

Aantal leden van bijzondere organisaties aangesloten bij NOC*NSF, 1996-2007 (in absolute aantallen)

	1996	1999	2001	2004	2007
Ned. Christelijke Sport Unie ^a	201.300	209.187	209.685	164.945	138.034
Ned. Culturele Sportbond ^b	40.876	235.645	245.254	237.596	162.638
Ned. Katholieke Sportfederatie ^a	352.318	383.132	389.189	406.828	434.673
totaal	594.494	827.964	844.128	809.369	735.345
totaal excl. NCS-Hondensport	594.494	692.417	695.096	660.157	598.338
Ned. Brandweer Sportbond ^b	2.505	2.589	2.670	2.655	27.101
Ned. Politie Sport Bond ^b	6.731	5.866	5.574	5.500	55.000
Studentensport Nederland ^b	55.194	64.491	70.300	70.000	97.500

a Ledenaantallen van deze organisaties zijn niet meegeteld in het totaalcijfer van NOC*NSF zoals weergegeven in tabel 6.4.

b Ledenaantallen van deze organisaties zijn wel meegeteld in het totaalcijfer van NOC*NSF zoals weergegeven in tabel 6.4.

Bron: NOC*NSF (SLT'96-'07)

6.4 Sportclubs

Sinds 1990 registreert NOC*NSF het aantal verenigingen dat aangesloten is bij de verschillende lidorganisaties (zie bijlage B6.2). Het totale aantal bij NOC*NSF aangesloten sportverenigingen is in 2007 26.875 (2004: 28.756). Er blijft dus sprake van een dalende trend. Gezien de stijging van het aantal bij de diverse bonden aangesloten leden in dezelfde periode, neemt het aantal leden per sportclub evenwel toe: in 2007 is het gemiddelde aantal leden per sportclub verder gestegen naar 190.⁴ Het gemiddelde aantal leden per club is sinds 1996 met 27% toegenomen.

De meeste takken van sport kennen een dalende lijn in het aantal verenigingen. Absoluut daalde het aantal verenigingen het sterkst bij de Koninklijke Nederlandse Biljart Bond (-474), de Nederlandse Volleybal Bond (-339), de Nederlandse Badminton Bond (-184) en de Nederlandse Handbal Bond (-118). De grootste absolute daling in het aantal verenigingen vond echter plaats binnen de voetbalsport: in vergelijking met 1996 telde de Koninklijke Nederlandse Voetbal Bond 1145 verenigingen minder in 2007. Bij een aantal takken van sport ziet men de laatste jaren echter een lichte stijging in het aantal verenigingen, terwijl ook het aantal leden fors toeneemt. Zo steeg de Atletiek Unie van 270 verenigingen in 1996 naar 285 in 2007, en van een gemiddeld ledenaantal van 301 per vereniging in 1996 naar 443 in 2007.

Al met al doet zich een zeer geschakeerd beeld voor van de wijze waarop de verenigingen binnen de georganiseerde sport zich ontwikkelen. Over de hele linie is er sprake van een daling van het aantal aangesloten verenigingen, en van een stijging van het gemiddelde aantal leden per vereniging.

Omvang ledenbestand van sportclubs

De statistiek Sportorganisaties van het CBS biedt een meer gedetailleerd inzicht in de omvang van sportclubs. Anders dan de NOC*NSF-statistiek, die wordt samengesteld op basis van de aantallen leden van de aangesloten bonden, is de statistiek Sportorganisaties gebaseerd op de sportclubs die staan ingeschreven in de registers van de Kamer van Koophandel. Doordat niet alle sportclubs aangesloten zijn bij een sportbond en niet alle sportclubs inschrijvingsplichtig zijn bij de Kamer van Koophandel, leiden de NOC*NSF-statistiek en de CBS-statistiek tot verschillende uitkomsten. De verschillen zijn over het algemeen echter beperkt.

Sportclubs zijn er in alle soorten en maten: van biljartclubs met nog geen tien leden tot hengelsportclubs met duizenden leden (tabel 6.6). In 2006 had een sportclub gemiddeld 190 leden (2003: 191). Een op de drie verenigingen heeft minder dan 50 leden, 9% heeft meer dan 500 leden. Sportclubs voor binnensporten hebben doorgaans minder leden dan sportclubs voor buitensporten. Vooral de categorie 'overige binnensport' (denksporten, bowlen, kegelen, biljarten, schietsport, darten, schermen e.d.) bevat veel kleine clubs. De grootste verenigingen zijn te vinden bij buitensporten. Van de voetbalclubs telde in 2006 37% meer dan 400 leden (2003: 30%). Hetzelfde geldt voor 38% van de tennisclubs (2003: 42%). Het zijn echter vooral de golfclubs die opvallen door hun omvang: in 2006 hadden twee van de drie

golfclubs 500 leden of meer. Geen andere sport wordt gekenmerkt door zoveel grote clubs. Gemiddeld had een golfclub in 2006 683 leden (2003: 638).

Watersportclubs als roei- en zeilverenigingen (niet in tabel) zijn doorgaans beperkt van omvang. Net als in 2003 had driekwart van de clubs in 2006 hooguit 200 leden en slechts 6% had meer dan 500 leden. Gemiddeld had een watersportclub 169 leden (2003: 171).

Een op de drie leden van een sportclub is jonger dan 18 jaar (niet in tabel). De kracht- en vechtsport, individuele zaalsport, zwem- en duiksport, veldsporten en voetbal hadden in 2006 een hoger dan gemiddeld aandeel jeugd (tussen de 50% en 56%). Bij hengel- en wielersport (resp. 9% en 12% jeugd) en bij tennis (24%) is het aandeel jeugd relatief gering. Golfclubs hebben het geringste aantal jeugdleden (6%).

Tabel 6.6

Omvang van het ledenbestand van sportclubs (excl. watersport) en gemiddeld aantal leden per sportclub, naar tak van sport, 2006 (in absolute aantallen en procenten)

	aantal sportclubs (= 100%)		w.v. omvang ledenbestand (%)						gemiddeld aantal leden
	≤ 50	> 50	101-200	201-300	301-400	401-500	> 500		
binnensporten									
kracht- en vechtsport	1.190	48	31	14	2	2	2	2	92
individuele zaalsport	2.940	34	23	25	8	4	2	5	139
teamzaalsport	2.880	47	18	19	9	4	2	1	107
zwem- en duiksport	1.170	29	23	23	7	5	4	8	176
overige binnensport ^a	4.880	53	24	16	4	1	1	1	82
buitensporten									
atletiek	220	7	4	10	24	10	17	25	436
golf	280	7	11	2	4	7	6	64	683
hengelsport	1.080	29	13	19	10	7	5	16	393
paardensport	1.710	57	19	18	4	1	0	0	74
tennis	1.840	3	9	23	16	11	9	29	402
veldsport (excl. voetbal)	1.530	14	22	33	11	7	3	9	227
veldvoetbal	2.750	4	5	17	21	15	10	27	383
wielersport	740	39	33	18	6	1	2	0	92
overige buitensport ^b	4.380	42	18	17	8	4	3	7	175
totaal sportclubs	27.590	35	19	19	9	5	3	9	190

a Denksport, bowlen, kegelen, biljarten, schietsport, darten, schermen, squash, kolven e.d.
b Wintersporten, auto- en motorsport, bergsport, boogschieten, curling, vliegsport, jeu de boules, kaatsen, touwtrekken, triathlon, wandelsport e.d.

Bron: CBS (SO'06)

Gebruik sportaccommodaties door sportclubs

Verreweg de meeste clubs voor binnensporten beschikken gedurende het sportseizoen over (een deel van) een gehuurde overdekte sportaccommodatie (tabel 6.7). Clubs in de categorie 'overige binnensport' beschikken minder vaak over een accommodatie gedurende het seizoen. Tot deze categorie behoren dan ook veel clubs die ook elders (bv. in een café of buurthuis) terecht kunnen voor hun sport, zoals biljart-, bridge-, schaak- en dartclubs. Clubs voor buitensporten hebben, vergeleken met clubs voor binnensporten, veel vaker (een deel van) een accommodatie in eigendom. Het gaat dan meestal om een golfbaan, een of meer tennisbanen, voetbalvelden of velden voor andere veldsporten, zoals hockey en korfbal. Tennis springt er wat dit betreft uit: meer dan de helft van de tennisclubs is eigenaar van een of meer tennisbanen. Bij geen andere tak van sport is de eigendom van sportfaciliteiten zo wijdverbreid.

Tabel 6.7

Gebruik van gehuurde en eigen accommodaties door sportclubs (excl. watersport), naar tak van sport, 2006 (in procenten)

	beschikt niet over accommodatie	beschikt over ^a		
		gehuurde accommodatie	accommodatie in eigendom	eigendom verzelfstandigd ^b
binnensporten				
kracht- en vechtsport	7	90	5	0
individuele zaalsport	1	97	4	1
teamzaalsport	20	80	1	0
zwem- en duiksport	8	91	1	0
overige binnensport ^c	30	65	6	1
buitensporten				
atletiek	1	92	13	2
golf	33	47	25	15
hengelsport	100	-	-	-
paardensport	31	57	17	5
tennis	1	59	51	4
veldsport (excl. voetbal)	3	91	14	4
veldvoetbal	1	90	14	2
wielersport	86	12	4	-
overige buitensport ^d	44	45	15	2
totaal sportclubs	24	68	11	2
<p>a De som van het percentage clubs met een gehuurde accommodatie en het percentage clubs met een eigen accommodatie kan groter zijn dan 100%.</p> <p>b Accommodatie in eigendom is ondergebracht in een aparte rechtspersoon.</p> <p>c Denksport, bowlen, kegelen, biljarten, schietsport, darten, schermen, squash, kolven e.d.</p> <p>d Wintersport, auto- en motorsport, bergsport, boogschieten, curling, vliegsport, jeu de boules, kaatsen, touwtrekken, triatlon, wandelsport e.d.</p>				
Bron: CBS (SO'06)				

Net als in 2003 maakten in 2006 vier van de vijf accommodaties die eigendom waren van sportclubs integraal deel uit van de financiële boekhouding van de club: 11% van de clubs had namelijk een accommodatie in eigendom en niet meer dan 2% had de exploitatie ervan ondergebracht in een aparte rechtspersoon.⁵ Hoewel er aanzienlijke verschillen bestaan op dit punt, zijn vooral de golfclubs een uitzondering. Meer dan de helft van de golfclubs die in 2006 beschikten over een eigen accommodatie, had deze verzelfstandigd.

6.5 Sportscholen, sportinstructeurs, zeil- en surfscholen en maneges

Sporten in georganiseerd verband of instructie in een sport gebeurt niet alleen bij sportclubs. Er zijn vele commerciële organisaties waar niet leden, maar klanten, cursisten of abonneementhouders gebruik maken van de geboden faciliteiten. Commerciële sportorganisaties zijn opgenomen in de statistiek Sportorganisaties (maneges, sportscholen en zelfstandige sportinstructeurs) en de statistiek Watersport (zeil- en surfscholen). Tot en met 1993 maakten fitnesscentra ook deel uit van de onderzoekspopulatie van de sportstatistieken, maar sindsdien niet meer.⁶ Uit cijfers van de Kamer van Koophandel blijkt echter dat het aantal fitnesscentra tussen 2003 en 2007 gegroeid is met 417, van 1146 naar 1619 fitnesscentra (zie figuur 14.4). Voor meer informatie over fitness en fitnesscentra wordt verwezen naar hoofdstuk 14.

In 2006 waren er 1460 maneges (tabel 6.8). Dat is bijna een kwart meer dan in 2003 (1190; niet in tabel). Het aantal klanten van maneges is in dezelfde periode met 11% toegenomen tot 234.000. Het aantal zeil- en surfscholen nam toe (+22%) tot 140 in 2006. Toch hadden ze niet meer cursisten dan in 2003, namelijk 36.000 in totaal. Er zijn vooral organisaties bijgekomen met relatief weinig cursisten.

Tabel 6.8

Omvang van het klantenbestand van maneges, sportscholen en zeil- en surfscholen, naar type organisatie, 2006 (in absolute aantallen en procenten)

	aantal organisaties (= 100%)	w.v. omvang klantenbestand (in %)							totaal aantal klanten (x 1000)
		≤ 50	51-100	101-200	201-300	301-400	401-500	> 500	
maneges	1460	41	15	19	12	6	4	4	234
sportscholen ^a	3660	38	19	14	8	6	4	10	883
zeil- en surfscholen ^b	140	43	10	9	9	8	5	16	36

a Incl. sportinstructeurs.
b Incl. watersportinstructeurs.

Bron: CBS (SO'06; SW'06).

Vergeleken met de toename van het aantal maneges en zeil- en surfscholen tussen 2003 en 2006, is de toename van het aantal sportscholen en sportinstructeurs⁷

opvallend groot. In 2006 waren er 3660 sportscholen en sportinstructeurs, wat 86% meer is dan in 2003 (niet in tabel). Deze ontwikkeling is de resultante van een naar verhouding geringe toename van het aantal sportscholen (+18%; niet in tabel) en een forse groei van het aantal sportinstructeurs (+164%; niet in tabel). Sportinstructeurs, meest zelfstandigen zonder personeel, zijn in vergelijking met sportscholen zeer kleine organisaties met een beperkt aantal klanten. Doordat het aantal instructeurs veel sterker groeide dan het aantal sportscholen, is het aantal klanten en abonneementhouders van sportscholen plus sportinstructeurs tussen 2003 en 2006 met 'slechts' een derde toegenomen tot 883.000.

Een op de drie manegehouders maakte gebruik van een gehuurde accommodatie in 2006. En bijna driekwart is eigenaar van een (on)overdekte accommodatie voor de paardensport (tabel 6.9). Van de sportscholen en -instructeurs maken twee van de drie gebruik van een gehuurde accommodatie en heeft niet meer dan 9% een accommodatie in eigendom.

Tabel 6.9

Gebruik van gehuurde en eigen accommodaties door maneges en sportscholen, naar type organisatie en type accommodatie, 2006 (in absolute aantallen en procenten)

	aantal organisaties (= 100%)	w.o. gebruik van (in %)			w.o. in bezit van (in %)		
		gehuurde accommodatie	accommodatie in eigendom	gymzaal, sportzaal, sporthal	overige overdekte sportruimte	rijbak voor paardensport	
maneges	1460	34	73	-	-	-	73
sportscholen ^a	3660	62	9	4	-	5	1

a Incl. sportinstructeurs.

Bron: CBS (SO'06)

6.6 Sportaccommodaties

De meeste sportclubs maken gebruik van een accommodatie om in of op te sporten. Door het CBS worden verschillende soorten accommodaties onderscheiden: zwembaden, overdekte accommodaties (bv. sport- en tennishallen) en openluchtaccommodaties (bv. golfbanen en sportveldencomplexen) en jachthavens. Het CBS kijkt echter alleen naar accommodaties die in handen zijn van gemeenten of van particuliere exploitanten. Bij particuliere exploitanten gaat het om commerciële organisaties (eenmanszaken, NV's, en BV's) en niet-commerciële organisaties (stichtingen en verenigingen) die staan ingeschreven bij de Kamer van Koophandel, met als hoofdactiviteit de exploitatie van een of meer accommodaties. Accommodaties die aanwezig zijn op een bungalowpark of deel uitmaken van een attractiepark worden niet meegenomen. Hetzelfde geldt voor accommodaties die eigendom zijn van sportclubs en niet zijn ondergebracht in een aparte rechtspersoon.⁸

Zwembaden

In 2006 waren er 725 (waargenomen) zwembaden (tabel 6.10). Dat is 5% minder dan in 2000. Tussen 2000 en 2006 nam het aantal openluchtzwembaden met 15% af en het aantal combibaden – baden met overdekte bassins én geconstrueerde openlucht-bassins (of een uitzwembassin) – met 16%. Het aantal strand- en natuurbaden nam toe in dezelfde periode, evenals het aantal overdekte zwembaden. Maar die groei deed zich voor tussen 2000 en 2003. Tussen 2003 en 2006 is bij geen van de vier typen zwembaden nog sprake geweest van een toename: het aantal zwembaden bleef gelijk of nam af. Tabel 6.10 laat verder zien dat de trend van privatisering van gemeentelijke zwembaden in het begin van het nieuwe millennium nog doorzette, maar daar lijkt tussen 2003 en 2006 een einde aan te zijn gekomen. In 2006 werd 63% van de zwembaden particulier geëxploiteerd, 1 procentpunt minder dan in 2003.

Tabel 6.10

Aantal zwembaden naar type zwembad en naar type exploitant, 1988-2006 (in absolute aantallen en procenten)

	1988	1991	1994	1997	2000	2003	2006
totaal zwembaden (aantal)	786	730	720	730	760	770	725
overdekt zwembad	283	299	330	325	320	340	340
openluchtzwembad	334	290	260	245	265	250	225
combibad	136	117	105	140	155	150	130
strand- of natuurbad	33	24	25	20	20	30	30
type exploitant (in %)							
gemeente	64	61	55	45	42	36	37
particulier ^a	36	39	45	55	58	64	63

a Eenmanszaken, v.o.f.'s, NV's, BV's, stichtingen, verenigingen.

Bron: CBS (SZS'88-'06)

In 2006 ontvingen de zwembaden samen 85 miljoen bezoekers (tabel 6.11). Dat is 2% minder dan in 2000 en 9% minder dan in het topjaar 2003. Het grote verschil met 2003 is vooral toe te schrijven aan de afname van het aantal zwembaden. Het aantal bezoeken per zwembad is in 2006 namelijk nauwelijks lager dan in 2003 (-3%).

De meeste bezoekers hebben recreatieve intenties; niet meer dan 10% betreft schoolzwemmers in 2006 (niet in tabel). In 2003 was het schoolzwemmen nog goed voor 12% van de bezoekers. Een iets groter deel van de bezoekers (15%) zijn leden van verenigingen die er hun sport beoefenen via hun zwemclub. Dat was ook in 2003 het geval. Het bezoek aan openluchtzwembaden is vrijwel uitsluitend recreatief: slechts 5% van de bezoekers komt er voor schoolzwemmen of via een zwemvereniging.

Tabel 6.11

Bezoeken aan zwembaden, totaal en naar type zwembad, 1988-2006 (in absolute aantallen)

	1988	1991	1994	1997	2000	2003	2006
	x mln						
totaal aantal bezoeken ^a	82	82	88	91	87	93	85
	x 1000						
bezoeken per overdekt zwembad	145	148	153	142	133	135	133
bezoeken per openluchtzwembad	37	44	52	49	39	52	49
bezoeken per combibad	211	214	233	236	220	229	221
	x 1000						
totaal bezoeken per zwembad ^a	104	116	127	128	117	126	122

a Excl. bezoeken aan strand- en natuurbaden.

Bron: CBS (SZS'88-'06)

Recreatieve voorzieningen als een peuter- of kleuterbad, een whirlpool, jetstreams, een waterglijbaan, zonnebanken en sauna's maken het verblijf in en om het water interessanter en aangenamer. In 2006 beschikken de meeste overdekte zwembaden (85%), en bijna alle openluchtzwembaden (99%) en combibaden (98%) over een of meer van dergelijke recreatieve voorzieningen (tabel 6.12).

Tabel 6.12

Aandeel zwembaden met recreatieve voorzieningen, naar type zwembad, 1988-2006 (in procenten)

	1988	1991	1994	1997	2000	2003	2006
overdekte zwembaden	69	76	82	86	89	89	85
openluchtzwembaden	89	94	92	96	92	96	99
combibaden	96	97	95	96	97	98	98
	x 100						
totaal zwembaden ^a	83	87	88	92	92	93	92

a Exclusief strand- en natuurbaden.

Bron: CBS (SZS'88-'06)

Bijna alle zwembaden houden bij hun inrichting rekening met de allerjongsten. Negen van de tien zwembaden hebben een peuter- of kleuterbad (tabel 6.13). In de meeste openluchtbaden blijft het aanbod van recreatieve voorzieningen daar ook bij. Overdekte zwembaden en combibaden zijn een stuk beter toegerust. Meer dan de helft van deze zwembaden beschikt over een of meer whirlpools, een of meer zonnebanken en een waterglijbaan. Het zijn vooral de combibaden die meerdere recreatieve voorzieningen bieden, waaronder een waterglijbaan. Voor bijna al deze voorzieningen geldt dat die in 2006 bij een groter aandeel zwembaden aanwezig zijn

dan in 2003 (vgl. Breedveld en Tiessen-Raaphorst 2006: 155). Klaarblijkelijk spelen steeds meer zwembaden in op 'fun-elementen' in het gebruik van zwembaden.

Tabel 6.13

Recreatieve voorzieningen in zwembaden, naar type zwembad,^a 2006 (in procenten)

	whirl- pools	jet- streams	wild- water- baan	golf- slag- bassin	zonne- banken	sauna's	water- glijbaan	peuter- of kleuter- bad
overdekte zwembaden	55	47	24	4	66	34	54	78
openluchtzwembaden	-	1	2	-	1	1	33	99
combibaden	71	53	50	18	72	40	75	96
totaal zwembaden ^a	39	32	22	5	45	24	51	89

a Exclusief strand- en natuurbaden.

Bron: CBS (SZS'06)

Combibaden bieden bezoekers niet alleen vaker en meer recreatieve voorzieningen, maar ook meer zwemwater dan de overdekte zwembaden en openluchtzwembaden. Bijna de helft van de combibaden beschikt over 1500 vierkante meter zwemwater of meer (niet in tabel). Zwemwater van die omvang is bij openluchtzwembaden veel minder gebruikelijk (16%) en bij overdekte zwembaden zonder meer zeldzaam. Ook zijn het bij uitstek de combibaden die zwemuren organiseren voor doelgroepen (niet in tabel). In drie van de vier combibaden zijn er in 2006 speciale zwemuren voor gehandicapten; speciale zwemuren voor senioren zijn er in bijna alle combibaden.

Overdekte sportaccommodaties

Tussen 2000 en 2006 is het aantal overdekte sportaccommodaties⁹ met 3% afgenomen (tabel 6.14). Dit is de resultante van een toename van het aantal sportzaalaccommodaties (+16%) en sporthalaccommodaties (+5%) en een afname van het aantal tennishalaccommodaties (-22%) en overige overdekte sportaccommodaties (-21%). Tot laatstgenoemde categorie behoren bij voorbeeld squashcentra, biljartzalen, ijsbanen, klimhallen, schermzalen, bowlingcentra, kart- en denksportcentra.

In de jaren negentig was de trend dat particuliere exploitanten een steeds groter deel van het totale accommodatiebestand exploiteerden (tabel 6.14). Sinds 2000 daalt dat aandeel echter weer langzaam. In 2000 werd nog 56% van het totale accommodatiebestand geëxploiteerd door particuliere exploitanten. In 2003 was dat afgenomen tot 54% en in 2006 tot 53%.

Tabel 6.14

Aantal overdekte sportaccommodaties, naar type accommodatie en type exploitant, 1988-2006
(in absolute aantallen en procenten)

	1988	1991	1994	1997	2000	2003	2006
type accommodatie (aantal)							
sportzaalaccommodatie	392	389	430	365	415	440	480
sporthalaccommodatie	741	790	865	890	890	920	935
tennishaalaccommodatie	205	230	295	285	300	270	235
overige overdekte accommodatie	280	363	450	570	605	540	480
totaal accommodaties	1618	1772	2040	2115	2210	2160	2135
type exploitant (in %)							
gemeente	62	58	51	46	44	46	47
particulier ^a	38	42	49	54	56	54	53

a Eenmanszaken, v.o.f.'s, NV's, BV's, stichtingen, verenigingen.

Bron: CBS (SZS'88-'06)

De overdekte sportaccommodaties herbergen hallen, zalen, banen, velden, tafels en andere sportruimten. Tussen 2000 en 2006 nam het aantal multifunctionele sportzalen¹⁰ met 32% toe en het aantal multifunctionele sporthallen¹¹ met 7% (tabel 6.15). Ook zijn er ijshallen bijgekomen, evenals fitnessruimten en krachthonken (+31%). Tegenover de toename van het aantal multifunctionele sportruimten staat een daling van het aantal wedstrijdbanen en -tafels in sportruimten die specifiek zijn ingericht voor één tak van sport. Sinds 2000 is hun aantal met 15% gedaald naar 6830. De afname van het aantal wedstrijdbanen en -tafels doet zich voor bij zowel de biljarttafels (-37%) en tafeltennistafels (-25%), als bij de squashbanen (-21%) en tennisbanen (-8%).

Tabel 6.15

Aantal sportruimten en aantal wedstrijdbanen/-tafels in specifieke sportruimten^a in overdekte sportaccommodaties, 1988-2006 (in absolute aantallen)

	1988	1991	1994	1997	2000	2003	2006
multifunctionele sportzalen	448	473	605	520	585	655	770
multifunctionele sporthallen	768	818	930	935	945	975	1010
ijshallen	16	19	20	20	20	20	25
fitnessruimten, krachthonken				215	295	315	385
wedstrijdbanen/-tafels in specifieke sportruimten ^a	3890	5447	7425	8135	8075	7325	6830
w.v.							
tennisbanen	1102	1202	1540	1555	1610	1530	1480
squashbanen	374	642	1030	1325	1410	1245	1115
kegel- en bowlingbanen	1123	1169	1405	1285	1130	1130	1155
tafeltennistafels	302	376	325	260	405	385	305
biljartafels	514	1469	2235	2935	2400	1775	1520
overige banen, tafels, ruimten	475	589	885	775	1120	1260	1255

a Sportruimten permanent ingericht voor één tak van sport.

Bron: CBS (SZS'88-'06)

Openluchtportaccommodaties

Tot de openluchtportaccommodaties¹² behoren niet alleen de sportvelden-complexen met uitsluitend voetbalvelden of uitsluitend tennisbanen, maar ook accommodaties met wedstrijdvelden en -banen voor meerdere veldsporten en accommodaties voor (meerdere) andere buitensporten, zoals schaatsen, crossen met de fiets of motor, karten, golf, enzovoort. Openbare sportvoorzieningen, zoals Cruyff Courts en de zogeheten Krajicek playgrounds behoren daar niet toe (zie § 6.2).

Vanaf halverwege de jaren negentig daalt het aantal openluchtaccommodaties. Tussen 2000 en 2006 neemt hun aantal met 8% af tot 3730 (tabel 6.16). De afname doet zich vooral voor in de periode na 2003. De grootste afname is er bij de tennisaccommodaties (-20% sinds 2000) en de accommodaties voor een andere veldsport dan voetbal, bijvoorbeeld hockey of korfbal (-21%).

Nog steeds wordt meer dan driekwart van de accommodaties geëxploiteerd door gemeenten. De trend van de jaren negentig, dat een steeds groter deel van het accommodatiebestand door particuliere exploitanten wordt geëxploiteerd, lijkt zich ook bij de openluchtaccommodaties niet voort te zetten in het nieuwe millennium.

Tabel 6.16

Aantal openluchtportaccommodaties, naar type accommodatie en naar type exploitant, 1988-2006 (in absolute aantallen en procenten)

	1988	1991	1994	1997	2000	2003	2006
type accommodatie (aantallen)							
voor voetbal	1260	1280	1280	1320	1270	1250	1130
voor tennis	620	610	680	590	600	540	480
voor één soort andere veldsport	440	440	480	430	420	410	330
voor combinaties van veldsporten	900	880	840	810	790	800	800
voor veldsport en overige sport	380	400	370	380	390	420	410
voor overige sport	450	520	550	560	570	590	570
totaal accommodaties	4030	4120	4190	4090	4040	4000	3730
type exploitant (in %)							
gemeente	87	85	81	82	79	78	79
particulier ^a	13	15	19	18	21	22	21

a Eenmanszaken, v.o.f.'s, NV's, BV's, stichtingen, verenigingen.

Bron: CBS (SZS'88-'06)

Hoewel het aantal accommodaties daalt, neemt het aantal wedstrijdvelden en -banen¹³ op de resterende accommodaties toe (tabel 6.17). In 2006 waren er 20.710 van die wedstrijdvelden en -banen; dat is 2% meer dan in 2000. De toename van het aantal velden en banen is de resultante van tegengestelde ontwikkelingen bij de verschillende soorten velden en banen. Zo nam het aantal tennisvelden fors af (-13% sinds 2000), een trend die al halverwege de jaren negentig is ingezet. En ook het aantal handbalvelden (-14% sinds 2000) en korfbalvelden (-11% sinds 2000) daalt nog steeds. De grootste toename doet zich voor in de categorie 'velden en banen voor overige sporten'. Tussen 1988 en 2000 verdubbelde hun aantal al en ook na 2000 zet de groei door. Tussen 2000 en 2006 is hun aantal met nog eens 37% toegenomen tot 5070. Het betreft hier een zeer diverse categorie: niet alleen schaats- en atletiekbanen behoren ertoe, maar ook bijvoorbeeld boogschietbanen, fietscrosscircuits, kartbanen, jeu-de-boulesbanen, midgetgolfbanen en drafbanen, en de holes op golfbanen. Van alle 'velden en banen voor overige sporten' was in 2006 meer dan de helft een hole op een golfcourse.

Tabel 6.17

Aantal wedstrijdvelden en -banen op openluchtsportaccommodaties, 1988-2006
(in absolute aantallen)

	1988	1991	1994	1997	2000	2003	2006
voetbalvelden	7.320	7.260	7.090	7.340	7.110	7.150	6.980
tennisvelden	6.730	6.650	7.380	6.540	6.440	5.950	5.580
hockeyvelden	1.010	1.010	1.040	850	780	780	820
korfbalvelden	960	1.010	990	950	950	920	850
handbalvelden	790	740	620	560	510	490	440
velden overige veldsporten	480	510	560	780	830	910	970
velden en banen overige sporten	1.810	2.630	3.350	3.290	3.700	4.200	5.070
totaal	19.100	19.810	21.030	20.300	20.300	20.410	20.710

Bron: CBS (SZS'88-'06)

Jachthavens

Naast accommodaties op het land kent Nederland ook vele accommodaties op het water. De jachthavens die zijn opgenomen in de statistiek Watersport zijn een wezenlijk onderdeel van de watersportindustrie. Het zijn immers deze accommodaties van waaruit eigenaren van zeil- en motorboten veelal hun sport ondernemen. Jachthavens worden overwegend geëxploiteerd door commerciële ondernemers en door watersportverenigingen. Een klein deel wordt als nevenactiviteit geëxploiteerd door bijvoorbeeld jachtwerven of botenverhuurders. Deze jachthavens zijn niet opgenomen in de statistiek, evenmin als, sinds 1997, gemeentelijke jachthavens.

Het aantal jachthavens is tussen 2000 en 2006 met 2% gedaald naar 800 (tabel 6.18). Het aantal kleine jachthavens, met een capaciteit van hooguit 100 ligplaatsen, nam in die periode toe, evenals het aantal grote jachthavens, met een capaciteit van meer dan 350 ligplaatsen. In het middensegment is daarentegen het aantal havens gedaald. De helft van de jachthavens wordt geëxploiteerd door een watersportclub, de andere helft door commerciële exploitanten (niet in tabel).

De 800 jachthavens hadden in 2006 samen een capaciteit van 138.300 zomerligplaatsen voor zeil- en motorboten (tabel 6.19). Dat is ongeveer evenveel als in 2000 en 4% meer dan in 2003 (niet in tabel). Van die ruim 138.000 ligplaatsen waren meer dan 110.000 vast verhuurd gedurende het vaarseizoen, een bezettingsgraad van 80%. De bezettingsgraad – de vast verhuurde ligplaatsen als percentage van de beschikbare capaciteit aan ligplaatsen – is doorgaans hoger naarmate de jachthaven minder capaciteit heeft. Dat was in 2000 en 2003 ook het geval.

Tabel 6.18

Aantal jachthavens (excl. gemeentelijke jachthavens), naar capaciteit aan zomerligplaatsen, 1988-2006 (in absolute aantallen)

	1988	1991	1994	1997	2000	2003	2006
≤ 50 ligplaatsen	211	224	230	205	185	205	195
51-100 ligplaatsen	164	189	195	230	200	205	210
101-200 ligplaatsen	171	181	185	195	225	205	180
201-350 ligplaatsen	85	90	110	90	125	115	115
351-500 ligplaatsen	34	37	45	50	35	45	40
≥ 501 ligplaatsen	29	36	40	40	45	45	55
totaal jachthavens	694	758	800	810	820	815	800

Bron: CBS (SW'88'-06)

Tabel 6.19

Gebruik van jachthavens (excl. gemeentelijke jachthavens), naar capaciteit aan zomerligplaatsen, 2006 (in absolute aantallen en procenten)

	aantal jacht-havens	aantal zomer-ligplaatsen		gem. aantal zomerlig-plaatsen per jachthaven			% vast verhuurd aan buitenlandse watersporters ^b
		totaal	vast verhuurd	totaal	vast verhuurd	bezettings- graad ^a	
≤ 50 ligplaatsen	195	6.300	5.700	30	30	91	3
51-100 ligplaatsen	210	16.100	14.100	75	70	88	5
101-200 ligplaatsen	180	26.300	22.000	145	120	84	6
201-350 ligplaatsen	115	30.400	23.700	270	210	78	8
351-500 ligplaatsen	40	17.500	13.500	415	320	77	11
≥ 501 ligplaatsen	55	41.800	31.400	760	570	75	22
totaal jachthavens	800	138.300	110.500	175	140	80	11

a Aantal vast verhuurde zomerligplaatsen als percentage van het totale aantal zomerligplaatsen.

b Als percentage van het aantal vast verhuurde zomerligplaatsen.

Bron: CBS (SW'06)

6.7 Vrijwilligerswerk

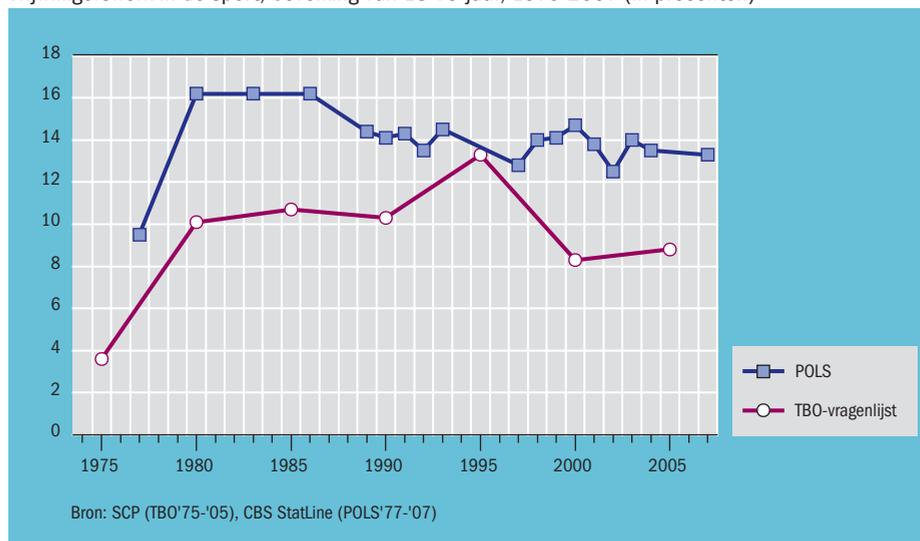
Aantallen vrijwilligers

De grote kracht van de amateursport schuilt in het fijnmazige netwerk van vele vrijwilligers die betrokken zijn bij de sport. De staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (wvs) schrijft in de *Beleidsbrief De kracht van sport* (TK 2007/2008) dat ze de komende jaren wil investeren in de versterking en, in zekere mate, ook de professionalisering van sportverenigingen (zie hoofdstuk 3). Deze professionalisering kan de inzet van vrijwilligers ondersteunen.

Cijfers over vrijwilligerswerk zijn beschikbaar uit onderzoek van het SCP (TBO) en het CBS (POLS, voorheen LSO). De cijferreeks op basis van de TBO-vragenlijst laat een aandeel vrijwilligers in de sport zien dat al decennialang schommelt rond de 10%, terwijl het aandeel op basis van de CBS-onderzoeken, met gemiddeld 13%, wat hoger ligt (figuur 6.2). Op basis van deze cijfers kan het aantal vrijwilligers in de bevolking van 18 jaar en ouder worden geschat op 1,3 a 1,7 miljoen.

Figuur 6.2

Vrijwilligerswerk in de sport, bevolking van 18-79 jaar, 1975-2007 (in procenten)

In vergelijking met andere organisaties waarvan mensen in hun vrije tijd lid zijn of waarin zij als vrijwilliger participeren, mogen sportorganisaties zich verheugen in een relatief grote belangstelling van de bevolking van 16 jaar en ouder (tabel 6.20). Ongeveer een op de drie Nederlanders van 16 jaar en ouder is lid van een sportvereniging en een op de tien participeert als vrijwilliger in een sportvereniging. Ter vergelijking: ook relatief veel mensen, zo'n 20% van de bevolking, is lid van een natuur- of milieuorganisatie, maar slechts 1% is bij een dergelijke organisatie vrijwilliger.

Uit tabel 6.20 blijkt voorts dat het aandeel van bevolking (van 16 jaar en ouder) dat deelneemt aan sportvrijwilligerswerk tussen 2003 en 2007 met 1 procentpunt is gedaald. Ook de POLS-cijfers laten over deze periode een lichte daling zien (13,6% in 2003, 12,9% in 2007; zie ook figuur 6.2). Of deze cijfers moeten worden opgevat als het begin van een neerwaartse trend, zal de toekomst moeten uitwijzen. Vooralsnog wordt het aandeel vrijwilligers in de sport eerder gekenmerkt door stabiliteit dan door neergang.

Tabel 6.20

Lidmaatschap van twaalf organisaties en deelname aan vrijwilligerswerk, bevolking van 16 jaar en ouder, 2003 en 2007 (in procenten)

	lidmaatschap		vrijwilliger	
	2003	2007	2003	2007
sportvereniging	30	30	11	10
organisatie natuur of milieu	23	20	1	1
vakbond\werkgeversorganisatie	17	16	1	1
organisatie met maatschappelijk doel	9	9	3	2
onderwijs- of schoolvereniging	8	7	5	4
zang- of muziekvereniging	7	7	3	3
hobbyvereniging	5	4	2	2
politieke partij	4	5	1	1
vrouwenvereniging of -bond	4	4	1	1
jeugdvereniging/clubhuis	2	2	2	2
vereniging beeldende vorming	1	1	1	1
andere vereniging	16	15	9	9

Bron: SCP (AVO'03-'07)

Echter, de beschikbaarheid van een voldoende (goed) vrijwilligerskader is, naast het ledenbestand, wel degelijk een kwestie waar veel sportclubs zich zorgen over maken. Twee van de drie clubs maakten zich hierover zorgen in 2007 (tabel 6.21). Dat zijn er meer dan het aantal dat zich zorgen maakt over de clubfinanciën (33%) of over het gebruik van de accommodatie waarin of waarop ze sporten (43%).

Tabel 6.21

Belangrijkste zorgen van sportverenigingen, clubs met knelpunten, 2001- 2007 (in procenten)

	2001	2002	2003	2005	2007
clubs met knelpunten	81	81	85	75	87
w.v. grootste knelpunten					
vrijwilligerskader	88	78	72	58	67
leden	60	58	52	39	76
accommodatie	38	28	33	26	43
financiën	22	24	26	28	33
overig	19	14	25	10	11

Bron: NOC*NSF/Mulier Instituut (Verenigingsmonitor, VMT'01-'07)

Clubs hebben vooral vacatures voor vrijwilligers die zitting willen nemen in het bestuur. Ruim de helft (57%) van de verenigingen zocht hiervoor in 2007 nog mensen (cijfers niet in tabel). Ook zochten veel clubs nog mensen om lessen en trainingen te geven of te begeleiden (53%) en om activiteiten te organiseren (38%). 29% van de clubs zocht nog vrijwilligers die wilden jureren of scheidsrechter wilden zijn.

Kenmerken van vrijwilligers

Dat mensen die in verenigingsverband sporten vaker vrijwilliger zijn in de sport dan niet-sporters en niet-verenigingsleden, zal niet verbazen (tabel 6.22). In het algemeen wordt vrijwilligerswerk ongeveer even vaak door mannen als vrouwen gedaan; echter, in de sport zijn de vrijwilligers vaker man dan vrouw. Jongeren tussen de 16 en 19 jaar zijn goed vertegenwoordigd onder de vrijwilligers in de sport; de ouderen komen we daar het minst tegen van alle leeftijdsgroepen. Waar een op de vijf 65-plussers vrijwilligerswerk doet, doet slechts een op de twintig dat in de sport. Hoger opgeleiden, hogere inkomensgroepen en autochtonen zijn vaker vrijwilliger – ook in de sport – dan lager opgeleiden, lagere inkomensgroepen en allochtonen. In zeer stedelijk gebied blijken mensen doorgaans minder betrokken te zijn bij vrijwilligerswerk dan in minder stedelijk gebied, en de sport vormt hier geen uitzondering op. Ten slotte valt op dat volwassenen met kinderen in de leeftijd van 7-18 jaar meer aan vrijwilligerswerk in de sport doen dan alleenstaanden en volwassenen zonder kinderen in die leeftijd (cijfers in de uitgebreide tabel in bijlage B6.2).

Tabel 6.22

Vrijwilligerswerk algemeen en in de sport, bevolking van 16 jaar en ouder, naar sportdeelname en andere achtergrondkenmerken, 2003 en 2007 (in procenten)

	vrijwilligers in algemeen		vrijwilliger in sport	
	2003	2007	2003	2007
totaal	27	25	11	10
sport niet	15	11	2	2
sport wel, geen lid vereniging	27	24	5	5
sport wel en lid vereniging	40	37	27	24
man	30	27	15	13
vrouw	25	23	8	8
16-19 jaar	27	25	18	16
20-34 jaar	24	22	11	10
35-49 jaar	33	29	14	13
50-64 jaar	29	25	9	10
65-79 jaar	19	20	5	5
lo, lbo, mavo	21	16	9	7
havo, vwo, mbo	30	28	13	12
hbo, wo	37	35	14	13
laag inkomen ^a	22	21	7	8
middeninkomen	28	23	11	10
hoog inkomen	33	32	15	14
autochtoon	29	28	12	12
allochtoon ^b	19	15	6	6
zeer sterk stedelijk gebied	22	19	8	6
sterk stedelijk gebied	26	23	11	10
matig stedelijk gebied	27	28	11	11
weinig stedelijk gebied	32	28	13	14
niet stedelijk gebied	31	28	13	12

a Excl. scholieren en studenten.

b De groep allochtonen uit het AVO bestaat voor 70% uit westerse allochtonen; 30% is niet-westers allochtoon.

Bron: SCP (AVO'03-'07)

Vrijwilligerswerk en etniciteit

Het AVO biedt weinig zicht op de betrokkenheid van allochtonen bij sportvrijwilligerswerk. Het in hoofdstuk 4 al eerder aangehaalde SIM-onderzoek verschaft wel meer gedetailleerde informatie hierover. Daaruit blijkt dat alle grote groepen niet-westerse allochtonen in ongeveer gelijke mate afwijken van de autochtonen in hun betrokkenheid bij sportvrijwilligerswerk (tabel 6.23). Overigens is het verschil in deelname aan vrijwilligerswerk tussen autochtonen en niet-westerse allochtonen in de sport kleiner dan in het vrijwilligerswerk als totaal. Van de autochtonen doet 30% aan vrijwilligerswerk, van de niet-westerse allochtonen 11%. Bij het sportvrijwilligerswerk is dat respectievelijk 11% en 6%.

Vrijwilligerswerk bij de sportvereniging is, zoals gezegd, vaak een mannenaangelegenheid (zie ook tabel 6.22). Onder niet-westerse allochtonen is dat in nog sterkere mate het geval. Vooral onder Turken liggen de participatiecijfers van mannen en vrouwen in het sportvrijwilligerswerk ver uit elkaar (10% vs. 2%).

Tabel 6.23

Vrijwilligerswerk en in de sportvereniging, naar etniciteit en enkele achtergrondkenmerken, bevolking van 15-79 jaar, 2006 (in procenten)

	autochtonen		niet-westerse allochtonen			
	totaal	totaal	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen
totaal	11	6	6	6	6	7
man	14	9	10	8	10	10
vrouw	8	3	2	3	3	4
15-19 jaar	12	12	10	13	10	15
20-34 jaar	14	6	7	5	5	7
35-49 jaar	14	6	5	5	7	7
50-64 jaar	9	4	3	2	5	5
65-79 jaar	5	0	-	-	-	3

a Excl. scholieren en studenten.

Bron: SCP (SIM'06)

Inzet van vrijwilligers naar sportclub en sportorganisatie

Niet alleen sportclubs doen een beroep op vrijwilligers, maar ook andere (commerciële) sportorganisaties, zoals maneges en sportscholen. Sportclubs, maneges, sportscholen en -instructeurs tezamen worden hieronder verder aangeduid als 'sportorganisaties'.¹⁴

In 2000 deed 82% van de sportorganisaties in de laatste week van september een beroep op een of meer vrijwilligers (tabel 6.24). In 2003 was dat gedaald naar 79% en

in 2006 naar 74% van de sportorganisaties. Deze daling komt vooral voor rekening van de maneges en de sportscholen (incl. sportinstructeurs), want bij de sportclubs is nauwelijks sprake van een daling (2000: 86%, 2003: 85% en 2006: 84%). De inzet van vrijwilligers is vooral wijdverbreid onder voetbalclubs, clubs voor andere veldsporten dan voetbal (bv. cricket, hockey en rugby), zwem- en duiksportclubs en tennisclubs. Bij de kracht- en vechtsportorganisaties daalde het aantal organisaties dat gebruik maakt van vrijwilligers van 46% in 2003 naar 30% in 2006.¹⁵

Voor watersportclubs (niet in tabel) zijn vrijwilligers net zo essentieel als voor andere sportclubs. Tijdens het vaarseizoen van 2006 waren bij driekwart van de clubs vrijwilligers actief. Binnen de watersport is het overigens niet ongebruikelijk dat leden verplicht zijn tot vrijwilligerswerk. Bijna de helft van de watersportclubs kende in 2006 een dergelijke verplichting.

Tabel 6.24

Inzet van vrijwilligers bij sportorganisaties (excl. watersportorganisaties), laatste week van september, naar tak van sport, 1990-2006 (in procenten en absolute aantallen)

	1990	1993	1996	2000	2003	2006
veldvoetbal	89	95	97	98	98	98
overige veldsport	83	85	97	97	97	94
tennis	80	79	95	98	96	96
paardensport ^a	55	70	72	69	68	65
zwemsport	80	84	95	94	94	95
teamzaalsport	65	66	82	85	82	85
individuele zaalsport	72	73	93	92	91	89
kracht- en vechtsport ^b	47	52	59	52	46	30
hengelsport	.	36	63	77	76	74
overige sport ^c	47	51	70	77	75	73
totaal sportorganisaties	65	67	81	82	79	74
w.v. sportclubs	.	.	85	86	85	84
aantal sportorganisaties (absoluut)	25.600	28.150	25.900	29.800	30.070	32.700
w.v. sportclubs (absoluut)	.	.	23.650	26.620	26.910	27.590

a Incl. maneges.
b Incl. sportscholen en -instructeurs; 1990 en 1993 eveneens incl. fitnesscentra.
c In 1990 incl. hengelsport.

Bron: CBS (SO'90-'06)

In de ondervraagde referentieweek waren er in 2000-2006 bij de sportclubs in totaal meer dan een half miljoen mensen actief als vrijwilliger (tabel 6.25). Wel lag dat aantal in zowel 2003 als 2006 1% lager dan in 2000. En dat terwijl het aantal sportclubs tussen 2000 en 2006 met 4% was gestegen (tabel 6.24).

De ontwikkelingen in het aantal actieve vrijwilligers zijn echter niet bij alle sporten eenduidig negatief. In de categorie 'overige veldsport' (hockey, atletiek, kaatsen, korfbal, cricket, honk- en softbal) nam het aantal vrijwilligers tussen 2000 en 2003 nog met 8% toe, maar tussen 2003 en 2006 daalde hun aantal weer met 5%. Het nettoresultaat is een stabilisatie. Met uitzondering van de paardensportorganisaties (paardensportclubs en maneges) is bij alle overige categorieën de ontwikkeling tussen 2000 en 2006 minder positief geweest. De voetbalclubs verloren 6% van de vrijwilligers, de tennisclubs 7%, de zwemclubs 4%, de hengelsportclubs 12% en de clubs voor individuele zaalsporten 14%. De teamzaalsporten lijken zich daarentegen te herstellen van de terugslag tussen 2000 en 2003 (+7%).

Tabel 6.25

Aantal vrijwilligers werkzaam bij sportorganisaties (excl. watersportorganisaties), laatste week van september, naar tak van sport, 1990-2006 (in absolute aantallen x1000)

	1990	1993	1996	2000	2003	2006
veldvoetbal	104	145	160	193	186	181
overige veldsport	43	69	78	89	96	91
tennis	30	27	44	46	45	43
paardensport ^a	8	13	19	20	20	21
zwemsport	17	20	22	28	28	27
teamzaalsport	40	53	47	49	43	46
individuele zaalsport	28	30	40	37	35	32
kracht- en vechtsport ^b	5	8	10	13	11	11
hengelsport	.	3	6	8	7	7
overige sport ^c	24	31	41	64	68	82
totaal sportorganisaties	299	399	466	548	538	541
w.v. sportclubs	.	.	461	539	532	533

a Inclusief maneges.
b Incl. sportscholen en -instructeurs; 1990 en 1993 eveneens incl. fitnesscentra.
c In 1990 incl. hengelsport.

Bron: CBS (SO'90-'06)

De meer dan een half miljoen vrijwilligers bij sportclubs werkten in de referentieweek gemiddeld 4 uur voor de club. Allen tezamen werkten zij 2,1 miljoen uren (tabel 6.26). Omgerekend komt dat neer op een onbetaalde inzet van 52.000 fte's.¹⁶ De 2,1 miljoen uren vrijwilligerswerk in september zijn weliswaar minder uren dan in 2000, maar 4% meer dan in 2003. Uitsluitend bij clubs voor individueel beoefende zaalsporten en bij veldvoetbal is over de gehele periode 2000-2006 sprake geweest van een negatieve trend in het aantal arbeidsuren van vrijwilligers.

Tabel 6.26

Arbeidsuren van vrijwilligers bij sportorganisaties (excl. watersportorganisaties), laatste week van september, naar tak van sport, 1990-2006 (in absolute aantallen x 1000)

	1990	1993	1996	2000	2003	2006
veldvoetbal	391	471	633	950	905	898
overige veldsport	113	145	213	327	349	337
tennis	96	91	121	157	148	148
paardensport ^a	26	36	61	71	68	83
zwemsport	39	40	57	77	84	85
teamzaalsport	99	127	108	157	125	145
individuele zaalsport	76	72	105	126	106	98
kracht- en vechtsport ^b	19	30	31	45	42	43
hengelsport	.	13	20	27	21	25
overige sport ^c	71	88	184	205	201	272
totaal sportorganisaties	930	1114	1533	2142	2049	2134
w.v. sportclubs	.	.	1508	2110	2020	2098

a Incl. maneges.

b Incl. sportscholen en -instructeurs; 1990 en 1993 eveneens incl. fitnesscentra.

c In 1990 incl. hengelsport.

Bron: CBS (SO'90-'06)

Net als in voorgaande jaren was in 2006 ongeveer een op de drie vrijwilligers actief bij een voetbalclub (tabel 6.25). En bij de voetbalclubs werd in 2006 42% van de arbeidsuren ingezet (tabel 6.26). De voetbalclubs hebben dus nog steeds niet alleen veel meer vrijwilligers dan andere sportorganisaties, maar zij doen ook een groter beroep (in arbeidsuren) op hen.

Vrijwilligerstaken en -besturen

Er bestaan geen enorme verschillen tussen de sporten als het gaat om het percentage clubs waarbij vrijwilligers actief zijn. De soort werkzaamheden waarvoor vrijwilligers zich inzetten, verschilt wel per tak van sport (tabel 6.27). Bij clubs voor binnensporten is de inzet van vrijwilligers redelijk gelijkmatig verdeeld over de verschillende taken. Vrijwilligers bij dergelijke clubs besteden bijna evenveel tijd aan training, instructie en verzorging als aan bestuur, commissies en administratie. De 'overige binnensport' is hier echter een uitzondering. Daar ligt de nadruk meer op bestuur, commissies en administratieve taken.

De clubs voor buitensporten geven een ander beeld te zien. Bij hen steken de vrijwilligers veel tijd in het besturen van de vereniging, in commissies en administratie. De golfclubs wijken het meest af van het algemene beeld; daar wordt niet meer dan 3% van de arbeidsuren van vrijwilligers besteed aan onderhoud, schoonmaak en kantine

(bij de overige buitensporten 9-31%). De vrijwilligers zijn er vooral actief in het bestuur van de vereniging, in commissies en administratie (82%). De vrijwilligers die actief zijn bij voetbalclubs besteden hun tijd voor 35% aan begeleiding van de jeugd. Bij geen andere sport is dat aandeel zo hoog.

Tabel 6.27

Arbeidsuren en werkzaamheden van vrijwilligers bij sportclubs (excl. watersportclubs), laatste week van september, naar tak van sport, 2006 (in procenten en absolute aantallen)

	aantal sportclubs met vrijwilligers (%)	totaal aantal arbeidsuren van vrijwilligers per week (= 100%) (x 1000)	w.v. voor (%)			
			begeleiding van jeugdleden	training, instructie, verzorging	bestuur, commissies, administratie	onderhoud, schoonmaak, kantine
binnensporten						
kracht- en vechtsport	78	32	20	35	38	8
individuele zaalsport	89	98	19	28	47	6
teamzaalsport	85	145	20	37	38	6
zwem- en duiksport	95	85	21	46	30	4
overige binnensport ^a	76	94	15	16	55	14
buitensporten						
atletiek	96	34	14	37	33	16
golf	81	34	12	3	82	3
hengelsport	74	25	12	2	69	17
paardensport	86	58	18	14	51	18
tennis	96	148	14	5	49	31
veldsport (excl. voetbal)	96	269	28	28	32	12
veldvoetbal	98	898	35	22	24	18
wielersport	75	17	19	20	52	9
overige buitensport ^b	70	162	20	19	41	20
totaal sportclubs	84	2.098	26	23	35	16

a Denksport, bowlen, kegelen, bijjarten, schietsport, darten, schermen, squash, kolven e.d.
b Wintersport, auto- en motorsport, bergsport, boogschieten, curling, vliegsport, jeu de boules, kaatsen, touwtrekken, triathlon, wandelsport e.d.

Bron: CBS (SO'06)

Een derde van alle sportvrijwilligerswerk gaat zitten in het besturen van de vereniging. Verenigingsbestuurders, vrijwel altijd als vrijwilliger werkzaam, zijn sterk betrokken bij het wel en wee van hun sportvereniging. Over de periode 2001-2007 is de samenstelling van sportbesturen niet erg veranderd (tabel 6.28). Ongeveer

driekwart van de bestuurders zijn mannen. Mannen zijn dus nog steeds oververtegenwoordigd in de besturen van sportverenigingen. Allochtonen daarentegen zijn zwaar ondervertegenwoordigd, al lijkt het verschil iets kleiner te worden. Verder treedt er door de tijd heen een duidelijke veroudering op in de samenstelling van het verenigingsbestuur: in 2001 was 42% van de bestuurders 50 jaar of ouder, tegenover 52% in 2007.

Tabel 6.28

Samenstelling van bestuur van sportverenigingen, naar sekse, leeftijd en etniciteit, 2001-2007 (in procenten)

	2001	2002	2003	2005	2007
mannen	74	75	72	74	73
vrouwen	26	25	28	26	27
< 20 jaar	0	0	0	0	0
20-34 jaar	14	15	15	11	11
35-49 jaar	43	41	38	38	37
50-64 jaar	34	36	38	41	40
≥ 65 jaar	8	8	9	9	12
autochtoon	99	99	98	98	97
allochtoon	1	2	2	2	3

Bron: NOC*NSF/MI (VMT'01-'07)

6.8 Samenvatting

De ontwikkeling van de sportinfrastructuur sinds 2003 is een kwestie van groei op onderdelen, krimp hier en daar, en stabiliteit op vele fronten. Hoewel de sportdeelname nog altijd groeit, kan ten aanzien van het aanbod worden vastgesteld dat het aanbod van (commerciële) sportorganisaties weliswaar nog groeit, maar dat het aanbod van accommodaties terugloopt. Ten opzichte van 2003 zijn er meer maneges (+23%), sportscholen en -instructeurs (+86%), zeil- en surfscholen (+22%) en fitnesscentra (+41%) gekomen. Het aanbod van accommodaties is echter afgenomen: er waren in 2006 minder zwembaden (-6%), overdekte sportaccommodaties (-1%), openlucht sportaccommodaties (-7%) en jachthavens (-2%) dan in 2003. Groei is er vooral in het aantal Cruyff Courts en Krajicek playgrounds.

Bij de zwembaden was er een verdere daling in zowel het aantal openluchtzwembaden als het aantal combibaden. Ook de trends bij de overdekte sportaccommodaties zetten zich voort. Zo nam tussen 2003 en 2006 het aantal tennisaccommodaties

verder af (-13%), evenals het aantal 'overige overdekte accommodaties' (-11%, waaronder veel tafeltennis-, biljart- en squashaccommodaties), terwijl het aantal sportzaalaccommodaties (+9%) en sporthalaccommodaties (+2%) weer toenam. Bij de openluchtaccommodaties zijn alleen de accommodaties waar meerdere veldsporten worden beoefend op peil gebleven.

Al met al is tussen 2003 en 2006 bij de openluchtaccommodaties 10% van de handbalvelden verdwenen, 8% van de korfbalvelden, 6% van de tennisvelden en 2% van de voetbalvelden. Daar staat tegenover dat er 5% meer hockeyvelden zijn gekomen, 7% meer velden voor veldsporten als rugby, kaatsen, cricket, honk- en softbal en dergelijke ('overige veldsport') en 21% meer velden/banen voor sporten als golf, jeu de boules, wielrennen, auto- en motorsport, schietsport, atletiek en dergelijke ('overige sport').

Binnen het accommodatiebestand heeft zich jarenlang een verschuiving voorgedaan van exploitatie door voornamelijk gemeenten naar exploitatie door particuliere exploitanten. Tussen 2000 en 2003 zette deze trend nog door bij zwembaden en openluchtaccommodaties, maar niet bij de overdekte sportaccommodaties. Tussen 2003 en 2006 is de trend omgeslagen: in 2006 werd zowel van de zwembaden als van de overdekte en de openluchtaccommodaties een iets groter deel (+1 procentpunt) geëxploiteerd door de gemeenten dan in 2003.

Voor de georganiseerde sportbeoefening is NOC*NSF de overkoepelende organisatie. Er zijn 72 sportbonden bij aangesloten. De top 15 van bij NOC*NSF aangesloten sportbonden is al jaren redelijk stabiel. Wel is tussen 2004 en 2007 de top 3 gewijzigd. Op de eerste plaats staat nog steeds de voetbalbond, gevolgd door de tennisbond. De gymnastiekbond, die sinds jaar en dag de derde plek bezette, is echter voorbijgestreefd door de golfbond. Sporten die de laatste jaren hun ledental sterk zagen toenemen, waren onder andere atletiek, hockey en de paardensport. Net als in 2004 waren de vijftien grootste bonden goed voor 75% van de leden van NOC*NSF.

De bij NOC*NSF aangesloten sportbonden telden in 2007 in totaal bijna 27.000 sportverenigingen. Dat is 1% minder dan in 2004. De aangesloten sportverenigingen hadden in 2007 samen ruim 4,7 miljoen leden. Het gemiddelde aantal leden per (bij een sportbond aangesloten) vereniging is tussen 2004 en 2007 gestegen van 174 naar 190. Daarmee heeft de al eerder ingezette schaalvergroting bij de sportverenigingen dus doorgezet. Volgens cijfers van het CBS had 9% van de verenigingen in 2006 500 leden of meer. Naast de grote clubs zijn er Nederland ook nog heel veel kleine clubs: een op drie sportclubs heeft minder dan 50 leden.

Tussen de 10% en 13% van de Nederlandse bevolking (circa 1,5 miljoen mensen) doet vrijwilligerswerk binnen de sport. Dat cijfer is redelijk stabiel, al suggereren de meest recente metingen een lichte daling in het aandeel vrijwilligers in de bevolking. Vrijwilligers in de sport zijn vaker man dan vrouw en eerder jong dan oud. Verder zijn vrijwilligers vaker hoger opgeleid, afkomstig uit hogere inkomensgroepen en autochtoon. Sportbestuurders komen steeds vaker uit oudere bevolkingsgroepen. Bij 84% van de sportclubs zijn vrijwilligers actief. In de onderzochte referentieweek

waren ruim een half miljoen sportvrijwilligers actief. Samen werkten zij die week 2,1 miljoen uren. Omgerekend komt dat neer op 52.000 fte's onbetaalde inzet voor de sport. Net als in voorgaande jaren deed het grootste deel van de vrijwilligersinzet zich voor bij de veldvoetbalclubs (34% van de vrijwilligers en 43% van de arbeidsuren).

Noten

- 1 Een sportinstructeur is een zelfstandige beroepsbeoefenaar die sportbeoefenaren opleidt en/of traint en die niet beschikt over een eigen sportaccommodatie. Een sportinstructeur kan zowel voor particulieren als in opdracht van sportscholen of -verenigingen werken. Paardentrainers worden eveneens tot de sportinstructeurs gerekend. De sportinstructeurs die worden waargenomen zijn overwegend actief in de duiksport, zwemsport, tennis, golf en paardensport. In een beperkt aantal gevallen wordt er ook geïnstrueerd in fitness en/of aerobics, maar nooit alleen daarin.
- 2 Een Cruyff Court is een goede en veilige plek voor kinderen om in hun wijk te kunnen sporten. Het is een moderne invulling van het aloude trapveldje dat vroeger te vinden was in veel buurten en wijken, maar dat door de jaren heen vaak is opgeofferd voor verstedelijking en uitbreiding. Door de samenwerking met de buurt, overheid, corporaties, scholen, sport- en voetbalverenigingen, en het lokale bedrijfsleven heeft het Cruyff Court ook een sociale functie in de wijk.
De Richard Krajicek Foundation Playgrounds zijn speelpleinen waar de jeugd kan spelen of sporten. Het speelplein is gelegen op een plek waar de mogelijkheden tot sporten beperkt zijn en er sprake is van een achterstandssituatie. Een playground beschikt over de mogelijkheid van het uitlenen van sportmaterialen.
- 3 Sinds 2001 worden deze organisaties als buitengewone leden aangeduid.
- 4 Er treedt enige vertekening in het gemiddelde aantal leden op doordat een aantal bonden individuele lidmaatschappen – rechtstreeks met de bond – aanbiedt of een afwijkende organisatiestructuur heeft.
Zo heeft de Nederlandse Golf Federatie in 2007 ongeveer 150.000 rechtstreekse lidmaatschappen en ongeveer 140.000 verenigingslidmaatschappen. Het gemiddelde aantal leden per golfvereniging in 2007 komt dan ongeveer uit op ruim 700 leden (i.p.v. 1500, zie ook bijlage tabel 6.1 en 6.2).
- 5 Accommodaties die eigendom zijn van sportclubs en waarvan de exploitatie ondergebracht is in een aparte rechtspersoon (bv. een stichting), zijn opgenomen in de statistiek Zwembaden en sportaccommodaties.
- 6 In 1993 heeft in Europees verband een herziening plaatsgevonden van het SBI-stelsel (Standaard Bedrijfsindeling). Op basis van het SBI-stelsel worden organisaties in het populatieregister van het CBS (het Algemeen Bedrijfsregister) getypeerd naar de hoofdactiviteit. Ten gevolge van de stelselherziening zijn de fitnesscentra ondergebracht in een SBI-klasse met onder andere sauna's, zonnebanken, massagesalons, bronnenbaden en dergelijke, en zijn daarin niet meer apart te onderscheiden. Met ingang van 2009 treedt wederom een stelselherziening in werking (de SBI 2008). De fitnesscentra zijn binnen het nieuwe SBI-stelsel wel weer apart te onderscheiden.
- 7 In het kader van de statistiek Sportorganisaties is een sportschool gedefinieerd als een organisatie die anders dan in verenigingsverband sportbeoefenaren opleidt en/of traint in een eigen sportaccommodatie, met uitsluiting van fitnesscentra (zie ook noot 6). De sportscholen die worden waargenomen zijn overwegend actief in de krachtsport, vechtsport, duiksport, zwemsport, tennis en skiën. In een beperkt aantal gevallen wordt er ook geïnstrueerd in fitness en/of aerobics, maar nooit alleen daarin. Een sportinstructeur is een zelfstandige beroepsbeoefenaar die sportbeoefenaren opleidt en/of traint en die niet beschikt over een eigen sportaccommodatie. Een sportinstructeur kan zowel voor particulieren als in opdracht van sportscholen of -verenigingen werken. Paardentrainers worden eveneens tot de sportinstructeurs gerekend. De sportinstructeurs die worden waargenomen zijn overwegend actief in

- de duiksport, zwemsport, tennis, golf en paardensport. In een beperkt aantal gevallen wordt er ook geïnstrueerd in fitness en/of aerobics, maar nooit alleen daarin.
- 8 De (delen van) accommodaties die eigendom zijn van sportclubs én die zijn ondergebracht in een aparte rechtspersoon zijn wel opgenomen in de statistiek Zwembaden en sportaccommodaties, en zijn dus meegenomen in paragraaf 6.6. De eigen accommodaties van sportclubs die niet in een aparte rechtspersoon zijn ondergebracht, zijn niet opgenomen in de statistiek Zwembaden en sportaccommodaties, maar in de statistiek Sportorganisaties. Gezien de verspreiding van dit eigen bezit onder sportclubs en het soort accommodaties waar het om gaat, betekent dit dat in het gepresenteerde cijfermateriaal in paragraaf 6.6 vooral tennisvelden die in handen zijn van tennisclubs ontbreken, evenals golfbanen die in het bezit zijn van golfclubs (zie tabel 6.7).
  - 9 Bij de statistiek Zwembaden en sportaccommodaties worden vier typen overdekte sportaccommodaties onderscheiden: sportzaalaccommodaties, sporthalaccommodaties, tennishalaccommodaties en overige sportaccommodaties. Een *sportzaalaccommodatie* is een accommodatie met een of meer sportzalen (max. 42 x 22 m), eventueel in combinatie met andere sportruimten, maar zonder sporthal. Een *sporthalaccommodatie* is een accommodatie met een of meer sporthallen (min. 42 x 22m), eventueel in combinatie met een of meer sportzalen en/of andere sportruimten. Een *tennishalaccommodatie* is een accommodatie met een of meer overdekte tennisbanen, eventueel in combinatie met andere sportruimten, maar zonder sportzaal en zonder sporthal. *Overige overdekte sportaccommodaties* zijn accommodaties met een of meer sportruimten specifiek ingericht voor één tak van sport, maar zonder sportzaal, sporthal of tennishal. (Sportscholen en hun inrichting zijn niet opgenomen in de statistiek Zwembaden en sportaccommodaties.)
  - 10 Een *multifunctionele sportzaal* is een sportruimte die is ingericht voor meer dan één tak van sport en heeft een lengte van minder dan 42 meter en een breedte van minder dan 22 meter.
  - 11 Een *multifunctionele sporthal* is een sportruimte die is ingericht voor meer dan één tak van sport en is minimaal 42 meter lang en minimaal 22 meter breed.
  - 12 In de statistiek Zwembaden en sportaccommodaties worden zes typen openlucht-sportaccommodaties onderscheiden:
    - accommodaties met alleen voetbalvelden;
    - accommodaties met alleen tennisbanen;
    - accommodaties met wedstrijdvelden of -banen voor alleen één soort andere veldsport dan voetbal of tennis (hockey, korfbal, handbal, honkbal, softbal, cricket, kaatsen e.d.);
    - accommodaties met wedstrijdvelden of -banen voor combinaties van veldsporten;
    - accommodaties met wedstrijdvelden of -banen voor alleen overige sport (atletiek, schieten, golf, midgetgolf, schaatsen, wielrennen, autosport, motorsport, paardensport, jeu de boules, skiën e.d.);
    - accommodaties met wedstrijdvelden of -banen voor veldsport en voor overige sport.
 Bij de openlucht-sportaccommodaties worden alleen wedstrijdvelden en -banen meegenomen en dus geen trainingsvelden of -banen.
  - 13 Voor het bepalen van het aantal wedstrijdbanen en -velden op openlucht-sportaccommodaties wordt elke hole op een golfbaan als één wedstrijd baan geteld, en ook elke jeu-de-boulesbaan telt voor één wedstrijd baan.
  - 14 Tot en met 1993 werd voor het samenstellen van de statistiek Sportorganisaties (die toen nog de statistiek Sportclubs en sportscholen heette) gebruik gemaakt van een populatieregister met een andere indeling naar tak van sport dan na 1993 (zie noot 4). De indeling naar tak van sport die sindsdien wordt gebruikt, is uitgebreider en om

te zetten naar de indeling die daarvoor werd gebruikt. De indeling die tot 1993 werd gebruikt, is echter niet om te zetten naar de nieuwe indeling. Bovendien kan in de oude indeling geen onderscheid worden gemaakt tussen sportclubs en overige sportorganisaties. Een aantal categorieën in de nieuwe indeling heeft echter betrekking op exact dezelfde populatie als in de oude indeling. Het gaat om veldvoetbal, tennis, zwemsport, teamzaalsport, individuele zaalsport en hengelsport. In de trendtabellen 6.24, 6.25 en 6.26 is de oude indeling naar tak van sport gebruikt. Deze drie tabellen hebben betrekking op zowel sportclubs als maneges (onderdeel van de categorie 'paardensport'), en sportscholen en sportinstructeurs (onderdeel van de categorie 'kracht en vechtsport'). Cijfers over 1987 zijn niet opgenomen in de trendtabellen, omdat de referentieperiode voor de inzet van vrijwilligers voor dat jaar afwijkt van die van latere jaren. In tabel 6.27, met alleen cijfers over 2006, is de nieuwe indeling naar tak van sport gebruikt. Deze tabel heeft uitsluitend betrekking op sportclubs.

- 15 Deze afname is veroorzaakt door de sportscholen (incl. sportinstructeurs) die deel uitmaken van deze categorie, naast de sportclubs voor kracht- en vechtsport. Enerzijds maken sportscholen en -instructeurs veel minder gebruik van vrijwilligers dan sportclubs en anderzijds is hun aantal zeer sterk toegenomen tussen 2003 en 2006 (zie § 6.5).
- 16 Uitgaand van een 40-urige 'werkweek'.

Literatuur

Breedveld, Koen en Annet Tiessen-Raaphorst (red.) (2006). *Rapportage sport 2006*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
TK (2007/2008). *Beleidsbrief De kracht van sport*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007/2008, 30234, nr.13.

Bijlagen hoofdstuk 6, te vinden op www.scp.nl/publicaties bij de Rapportage sport 2008.

B6.1 Aantal leden van bijzondere organisaties aangesloten bij NOC*NSF, 1996-2007

B6.2 Ontwikkeling van het aantal aangesloten verenigingen per sportbond, 1996-2007
(in absolute cijfers)

7 Economie van de sport

Rob Goossens (Centraal Bureau voor de Statistiek)

7.1 Inleiding

Zoals bij de meeste menselijke activiteiten hangt er aan sporten een prijskaartje. Het beoefenen van sport hoeft niet veel te kosten (zoals bij wandelen), maar kan ook aardig in de papieren lopen (zoals bij golf). Doordat miljoenen Nederlanders sporten en er, naast de overheid, tienduizenden organisaties actief zijn in de sportwereld, gaat er veel geld om in de sport. Volgens een recent rapport van Policy Research Corporation (PRC 2008) is sport goed voor 0,85% van het bruto binnenlands product. Burgers, overheid en bedrijfsleven geven in totaal 9,4 miljard euro per jaar uit aan sport. De sport creëert een directe werkgelegenheid van 82.000 fte's, de inzet van sportvrijwilligers niet meegeteld.

Dit hoofdstuk over de economische kant van de sport heeft een ander uitgangspunt dan het PRC-rapport. In dit hoofdstuk presenteren we geen momentopname van alle geldstromen en werkgelegenheid in de sport, maar schetsen we de economische ontwikkelingen in een aantal belangrijke segmenten van de sportsector: de bestedingen aan sport van huishoudens en overheden, alsmede de baten, de lasten en de werkgelegenheid bij sportorganisaties en exploitanten van sportaccommodaties. Daarbij baseren we ons op de CBS-statistieken op dit terrein (die overigens ook ten grondslag lagen aan het PRC-rapport). Waren in het PRC-rapport nog statistieken opgenomen over 2003, in dit hoofdstuk gaan we in op de cijfers uit de meest recente enquêtes, over 2006. Zaken die daarbij noodzakelijkerwijs onderbelicht blijven, zijn bijvoorbeeld de economische betekenis en werkgelegenheid van de lichamelijke opvoeding, de aan sport gerelateerde werkgelegenheid bij de overheid¹ en de uitgaven aan sport door het bedrijfsleven (sponsoring²). In hoofdstuk 14 van deze Rapportage sport wordt meer licht geworpen op de fitness-sector.

De opbouw van het hoofdstuk is als volgt. In paragraaf 7.2 komen eerst de uitgaven aan sport van huishoudens en personen aan de orde. In paragraaf 7.3 staan de inkomsten en uitgaven van de overheid centraal. De baten en lasten van niet-commerciële sportorganisaties (sportverenigingen) en commerciële sportorganisaties (sportscholen, maneges e.d.) worden beschreven in paragraaf 7.4 en de baten en lasten van exploitanten van accommodaties komen aan bod in paragraaf 7.5. We bespreken de werkgelegenheid bij sportorganisaties in paragraaf 7.6 en de werkgelegenheid bij exploitanten van sportaccommodaties in paragraaf 7.7 (voor vrijwilligerswerk bij sportorganisaties, zie paragraaf 6.7). Het hoofdstuk wordt in paragraaf 7.8 afgesloten met een korte samenvatting.

7.2 Bestedingen van huishoudens aan sport

Het gebruik van sportorganisaties en van sportfaciliteiten vindt doorgaans plaats tegen betaling van contributie, les- en entreegeld of een abonnement. Daarnaast wordt er geld uitgegeven aan sportkleding en -schoeisel en een aantal toebehoren (bv. een tennis- of badmintonracket, een bal). Consumentenbestedingen aan sport worden door het CBS waargenomen via het Budgetonderzoek (BO). In dat onderzoek zijn gegevens opgenomen over 'zichtbare bestedingen' van 'actieve sporters'. Deze terminologie is afkomstig uit het rapport *De nationale bestedingen aan sport* van Oldenboom et al. (1996). Daarin wordt een onderscheid gemaakt tussen bestedingen die gerelateerd zijn aan passieve en aan actieve sportbeoefening. In het eerste geval gaat het om bestedingen die voortvloeien uit het bijwonen van sportwedstrijden, lijfelijk of via de media: aanschafkosten van een toegangskaartje voor de wedstrijd, vervoerskosten van en naar wedstrijden en kosten van horecabezoek vóór, tijdens en na wedstrijden. Deze passieve sportbestedingen worden in deze paragraaf niet meegenomen. Bij bestedingen gerelateerd aan actieve sportbeoefening wordt nader onderscheid gemaakt tussen zichtbare en onzichtbare bestedingen. Als onzichtbaar worden de bestedingen gedefinieerd die voor actieve sporters voortvloeien uit sportvakanties (incl. wintersport), transport, verzekeringen, medische verzorging, kosten voor kinderoppas en de uitgaven in kantines e.d. Ook deze onzichtbare bestedingen van actieve sporters blijven hier buiten beschouwing. Alle andere bestedingen van actieve sporters worden gedefinieerd als zichtbaar, zoals uitgaven aan sportkleding en sportattributen, en les gelden. Dat is waarover in deze paragraaf wordt gerapporteerd.³

Consumentenbestedingen aan sport

In 2003 kromp de Nederlandse economie nog (-0,1%), maar in de jaren daarna was er sprake van groei (2004: 1,7%; 2005: 1,5% en 2006: 3,0%). Overigens kwam die groei niet altijd bij de huishoudens zelf terecht, want in zowel 2003, 2004 als 2005 ontwikkelde de koopkracht zich negatief (zie hoofdstuk 2). Pas in 2006 was er sprake een gunstige koopkrachtontwikkeling.

De totale consumptieve bestedingen⁴ zijn tussen 2003 en 2006 met 7% toegenomen tot 209 miljard euro (tabel 7.1). De (zichtbare) bestedingen aan (actieve) sport zijn in dezelfde periode echter met slechts 3% gestegen. Opvallend is dat na jarenlange toenemende bestedingen aan sport, de totale bestedingen aan sport sinds 2004 afnemen: in 2004 ging het nog om 3,7 miljard euro, maar in 2006 om 3,5 miljard euro.

Tabel 7.1

Totaal consumptieve bestedingen, algemeen en aan sport, personen in particuliere huishoudens, 1990-2006 (in euro's)

	1990	1992	1995	1997	2000	2003	2004	2005	2006 ^a
totaal bestedingen (x mld. euro)	106	117	129	140	168	196	199	204	209
w.v. bestedingen aan sport (x mld. euro)	1,5	1,6	1,9	2,1	2,5	3,4	3,7	3,6	3,5
totaal per persoon (euro's)	7.200	7.800	8.500	9.100	10.800	12.300	12.400	12.700	13.000
w.v. bestedingen aan sport (euro's)	101	108	127	140	159	211	228	225	216

a Gebaseerd op voorlopige cijfers.

Bron: CBS (BO'90-'06) bewerking Rob Goossens

Ook bij de bestedingen aan sport per hoofd van de bevolking is er sprake van een dalende trend. Werd in 2004 nog 228 euro uitgegeven per hoofd van de bevolking, in 2006 was dat gedaald naar 216 euro⁵ (tabel 7.2). Tussen 2000 en 2006, echter, zijn de bestedingen aan sport per persoon gestegen van 159 euro naar 216 euro, een toename van 36%. De toename van de bestedingen aan sport- en kampeerkleding (+15%), sportschoeisel (+27%) en de huur van sportaccommodaties (+12%) bleven daarbij achter. De omvangrijkste uitgaven onder de bestedingen aan sport zijn en blijven de contributies en les- en entreegelden (2006: 46% van de totale bestedingen aan sport).

Tabel 7.2

Consumptieve bestedingen aan sport, personen in particuliere huishoudens, naar bestedings-categorie, 1990-2006 (in euro's)

	1990	1992	1995	1997	2000	2003	2004	2005	2006 ^a
bestedingen per persoon	101	108	127	140	159	211	228	225	216
w.v.									
sport- en kampeerkleding	18	16	15	17	20	26	27	20	23
sportschoeisel	4	7	9	14	15	19	20	16	19
huur sportaccommodaties	19	19	21	22	26	29	30	26	29
sportartikelen en -spellen	11	12	16	20	20	27	27	27	30
contributies en les-gelden	45	47	56	59	72	95	101	95	99
overige sport	5	7	10	8	7	14	23	41	17

a Gebaseerd op voorlopige cijfers.

Bron: CBS (BO'90-'06) bewerking Rob Goossens

Consumentenbestedingen aan sport via kansspelen

Indirect besteden consumenten in Nederland geld aan sport via kansspelen, waarvan (een deel van) de netto-opbrengst ten goede komt aan de sport. De meeste kansspe-

len via welke consumenten indirect geld besteden aan sport, worden geëxploiteerd door De Lotto. De in deze paragraaf gepresenteerde gegevens hebben uitsluitend betrekking op deze kansspelen. Dit betekent dat een kansspel als de Grote Clubactie buiten beschouwing blijft. Hetzelfde geldt voor de Hippototo.

Van de inleg in Lotto-kansspelen vloeit een deel terug naar lottospelers in de vorm van prijzengeld. Tevens wordt er de exploitatie van de kansspelen van betaald. Wat na het uitgekeerde prijzengeld en de exploitatiekosten resteert, wordt verdeeld over 'sport en lichamenteel opvoeding' en 'cultuur, maatschappelijk welzijn en volksgezondheid', oftewel de categorieën 'sport' en 'charitas' in tabel 7.3. Al enige jaren is de verdeling tussen die twee beneficiënten 73/27.

Het geld bestemd voor 'sport en lichamentele opvoeding' wordt verstrekt aan NOC*NSF.⁶ In de periode 2000-2007 is dit bedrag opgelopen van 33 miljoen euro tot 39 miljoen euro (+19%), met 2005 als topjaar (45,9 miljoen euro). Op landelijk niveau zijn deze gelden daarmee een substantiële bron van inkomsten voor de sportwereld.

Tabel 7.3

Netto-opbrengst en besteding van de netto-opbrengst van De Lotto, naar bestedingscategorie, 1992-2007 (in euro's)

	1992	1995	1997	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
totaal netto-opbrengst (x mln. euro)	20,3	45,4	52,3	52,4	46,7	52,7	56,5	59,5	61,6	63,3	61,0	54,0
w.v.												
besteed aan sport	15,4	31,7	36,6	36,6	33,1	38,0	40,7	43,0	44,3	45,9	44,3	39,0
besteed aan charitas	4,8	13,7	15,7	15,8	13,6	14,7	15,8	16,5	17,3	17,5	16,7	15,0

Bron: De Lotto (diverse jaarverslagen)

7.3 Overheidsuitgaven en -inkomsten met betrekking tot sport

Financiële inspanningen van de overheid ten behoeve van de sport worden bij het CBS waargenomen als onderdeel van de statistiek Inkomsten en uitgaven voor cultuur, sport en recreatie. Voor het samenstellen van deze statistiek wordt gebruik gemaakt van jaarrekeninggegevens van de verschillende overheidslagen: rijk, provincies, gemeenten en gemeenschappelijke regelingen.

Het rijk

De netto-uitgaven van het rijk voor sport komen voornamelijk voor rekening van de directie Sport van vws.⁷ Deze netto-uitgaven van het rijk⁸ zijn doorgaans overdrachten aan lagere overheidsniveaus, die ze vervolgens spenderen. Tussen 2000 en 2006 zijn de nettorijksuitgaven aan sport bijna verdubbeld tot 118 miljoen euro (tabel 7.4). De uitgaven van het rijk vinden vooral plaats in het kader van een beperkt aantal beleidsprogramma's: Gezond door sport, Meedoen door sport, Normen en waarden

door sport en Sport aan de top. De sterke stijging van de nettorijsuitgaven van 2005 op 2006 is voor een belangrijk deel toe te schrijven aan fors hogere uitgaven in het kader van Meedoen door sport (2005: 34 mln. euro; 2006: 67 mln. euro) en in het kader van Sport aan de top (2005: 22 mln. euro; 2006: 38 mln. euro).

Tabel 7.4

Netto-uitgaven aan sport van het rijk, 1991-2006 (in euro's x mln.)

	1991	1994	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006 ^a
netto-uitgaven	18	36	28	27	60	62	62	72	73	66	118
w.v.											
sportclubs en -raden	12	30	26	28	55	56	54	64	65	59	110
overige sport	5	5	0	-1	0	0	1	1	1	1	1

a Op de StatLine-site van het CBS is voor 2006 een uitgavenpost van 105 mln euro opgenomen als 'overige sport'. Deze uitgaven zijn voor 104 mln euro gerelateerd aan sportclubs en -raden, en zijn om die reden hier vervat onder die noemer.

Bron: CBS (SIU'91-'06)

De provincies

In vergelijking met de netto-uitgaven van het rijk zijn de netto-uitgaven van provincies voor sport⁹ van oudsher beperkt. In 2006 bedroegen de provinciale netto-uitgaven 10 miljoen euro (tabel 7.5). Dat is twee keer zoveel als in 2000 en evenveel als in 2003. De netto-uitgaven van provincies in de categorie 'sportclubs en -raden' zijn sinds 2000 min of meer constant (5 mln euro), net als in de jaren daarvoor.

Tabel 7.5

Netto-uitgaven aan sport van de provincies, 1991-2006 (in euro's x mln.)

	1991	1994	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
netto-uitgaven	7	7	5	6	5	5	8	10	7	8	10
w.v.											
sportclubs en -raden	6	5	5	4	4	5	6	6	5	5	5

Bron: CBS (SIU'91-'06)

De gemeenten (incl. gemeenschappelijke regelingen)

Van de onderscheiden overheidslagen hebben de gemeenten de hoogste netto-uitgaven aan sport. In 2006 bedroegen de bruto-uitgaven van de gemeenten ruim 1,2 miljard euro en hun inkomsten 346 miljoen euro (tabel 7.6). De bruto-uitgaven zijn ten opzichte van 2000 met 34% gestegen en de inkomsten¹⁰ met 31%. De netto-uitgaven van gemeenten aan sport zijn tussen 2000 en 2006 per saldo met 36% gestegen naar 895 miljoen euro. Net als vóór 2000 zijn ook na 2000 de netto-uitgaven aan sportclubs en -raden¹¹ harder gestegen (+41%) dan de netto-uitgaven aan accommodaties

(+36%). Voor de meest recente periode, na 2003, is dat beeld niet anders. De uitgaven ten behoeve van sportaccommodaties omvatten zowel de exploitatiekosten van gemeentelijke sportaccommodaties (zie paragraaf 6.6) als de exploitatiebijdragen ten behoeve van accommodaties die door derden worden geëxploiteerd, zoals een financiële bijdrage ter dekking van het negatieve saldo van een sportfondsenbad.¹²

Tabel 7.6

Inkomsten uit en uitgaven aan sport van de gemeenten,^a 1991-2006 (in euro's x mln.)

	1991	1994	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
bruto-uitgaven ^b	690	734	845	856	925	986	1063	1158	1159	1166	1241
w.o.											
sportaccommodaties	647	683	779	776	810	873	926	998	1.002	983	1083
sportclubs en -raden	34	34	31	44	71	67	84	90	87	102	110
inkomsten	207	238	235	241	265	273	282	345	340	319	346
w.o.											
sportaccommodaties	203	227	213	222	245	249	254	305	311	272	313
sportclubs en -raden	2	2	4	8	8	10	14	16	15	17	21
netto-uitgaven	483	496	611	615	660	712	781	813	819	847	895
w.o.											
sportaccommodaties	444	457	565	554	565	624	672	692	691	712	770
sportclubs en -raden	32	32	27	36	63	57	70	74	72	84	89

a Incl. gemeenschappelijke regelingen.

b Overdrachten, personeelsuitgaven, kapitaallasten, materiële en overige uitgaven.

Bron: CBS (SIU'91-'06)

Totaal overheid

De ontwikkelingen in de uitgaven aan en inkomsten uit sport door de overheid (rijk, provincies en gemeenten incl. gemeenschappelijke regelingen) resulteerden in 2006 in netto-uitgaven die 41% hoger waren dan in 2000 en 14% hoger dan in 2003 (tabel 7.7). Mede onder invloed van nieuwe beleidsinitiatieven zijn de totale netto-uitgaven van de overheid in 2006 gestegen naar ruim 1 miljard euro. Daarvan werd 88% uitgegeven door de gemeenten. In de periode 2000-2005 lag het gemeentelijk aandeel nog boven de 90%. De oorzaak van de afname van dit aandeel in 2006 is de zeer sterke toename van de netto-uitgaven van het rijk in dat jaar (vgl. tabel 7.4). De groei van de netto-uitgaven van de overheid is sinds 2000, en ook in de jaren na 2003, vooral gerelateerd aan de uitgaven ten behoeve van 'sportclubs en -raden'.

Tabel 7.7

Samenvattend overzicht van inkomsten uit en uitgaven aan sport van de overheid,^a 1991-2006 (in euro's x mln.)

	1991	1994	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006 ^b
bruto-uitgaven^c	717	777	878	890	991	1054	1141	1245	1242	1243	1370
w.o.											
sportaccommodaties	649	686	780	777	814	880	935	1010	1011	992	1092
sportclubs en -raden	52	69	61	76	130	127	152	161	158	167	226
inkomsten	207	238	235	242	265	275	290	349	343	321	348
w.o.											
sportaccommodaties	203	226	213	222	244	249	253	306	312	272	314
sportclubs en -raden	2	2	4	8	8	10	23	18	17	19	22
netto-uitgaven	509	538	644	649	725	780	851	896	899	922	1022
w.o.											
sportaccommodaties	447	460	567	555	570	631	681	704	700	720	778
sportclubs en -raden	50	67	57	68	122	118	130	144	141	148	205

a Rijk, provincies, gemeenten en gemeenschappelijke regelingen.
b Op de StatLine-site van het CBS is voor 2006 een rijksuitgavenpost van 105 mln euro opgenomen als 'overige sport'. Deze uitgaven zijn voor 104 mln euro gerelateerd aan sportclubs en -raden, en zijn om die reden hier vervat onder die noemer.
c Overdrachten, personeelsuitgaven, kapitaallasten, materiële en overige uitgaven.

Bron: CBS (SIU'91-'06)

7.4 Baten en lasten van sportorganisaties

In deze paragraaf staan de baten en lasten van sportorganisaties¹³ centraal. Allereerst wordt ingegaan op de inkomsten en uitgaven over 2006 van sportclubs in de amateursector. Vervolgens worden de inkomsten en uitgaven over 2006 beschreven van sportscholen en -instructeurs, maneges en zeil- en surfscholen. De paragraaf wordt afgesloten met een totaaloverzicht van de ontwikkeling van de baten en lasten van alle sportorganisaties tezamen (incl. het betaald voetbal) in de afgelopen twintig jaar.

Baten van sportclubs (excl. betaald voetbal en watersportclubs)

De baten van een sportclub bedroegen over 2006 gemiddeld 40.000 euro (tabel 7.8). Dat is 5000 euro per sportclub meer dan in 2003 (niet in tabel). De baten van clubs actief in de binnensporten zijn gemiddeld (veel) lager dan die van clubs actief in buitensporten. Dat komt onder andere doordat in de categorie 'overige binnensport' (o.a. denksport, bowlen, schietsport, darten, schermen) naar verhouding veel kleine clubs actief zijn (zie tabel 6.6) met geringe baten. Buitensporten waarvan de clubs relatief geringe baten kennen, zijn hengelsport, wielersport, paardensport en de

categorie 'overige buitensporten', waarin onder andere wintersport, auto- en motorsport, boogschieten en triatlon vallen. Golfclubs spannen qua inkomsten nog altijd de kroon en laten de rest van de sport, inclusief het amateurvoetbal, ver achter zich. Golfclubs hebben gemiddeld dan ook veel leden, die hoge contributies betalen. In 2006 was de omzet van een golfclub gemiddeld 432.000 euro en dat is 23% meer dan in 2003 (niet in tabel).

Tabel 7.8

Omvang van de baten van sportclubs^a en gemiddelde baten per sportclub, naar tak van sport, 2006 (in procenten en euro's)

	aantal sportclubs (= 100%) absoluut	omvang totaal baten ^b in euro's					gemiddelde totale baten ^b euro's (x 1000)
		≤ 5.000	6.000 - 10.000	11.000 - 25.000	26.000 - 50.000	≥ 51.000	
binnensporten							
kracht- en vechtsport	1.190	35	27	25	7	5	16
individuele zaalsport	2.940	34	17	25	14	10	20
teamzaalsport	2.880	41	17	19	14	9	20
zwem- en duiksport	1.170	21	18	23	18	20	32
overige binnensport ^c	4.880	62	18	11	5	4	10
buitensporten							
atletiek	220	8	7	9	23	54	74
golf	280	13	3	2	11	71	432
hengelsport	1.080	62	18	13	4	3	9
paardensport	1.710	39	19	20	10	12	22
tennis	1.840	6	4	14	22	54	84
veldsport (excl. voetbal)	1.530	10	7	26	25	32	68
veldvoetbal (amateurs)	2.710	2	1	3	13	81	127
wielersport	740	52	20	17	8	2	10
overige buitensport ^d	4.380	53	14	15	9	9	21
totaal sportclubs	27.550	37	14	16	12	21	40

a Excl. watersportclubs en betaald voetbal.

b Excl. onttrekkingen aan reserves/negatieve saldi.

c Denksport, bowlen, kegelen, biljarten, schietsport, darten, schermen, squash, kolven e.d.

d Wintersport, auto- en motorsport, bergsport, boogschieten, curling, vliegsport, jeu de boules, kaatsen, touwtrekken, triatlon, wandelsport e.d.

Bron: CBS (SO'06)

Doordat er veel meer voetbalclubs zijn dan golfclubs, gaat er in het amateurvoetbal uiteindelijk veel meer geld om dan binnen de golf. De amateurvoetbalclubs hadden in 2006 342 miljoen euro aan baten en de golfclubs 121 miljoen euro (tabel 7.9).

Tussen 2003 en 2006 zijn de totale baten van alle sportclubs tezamen met 16% gestegen naar 1,1 miljard euro. Bij de meeste sporten zijn de baten gestegen, in een aantal gevallen in aanzienlijke mate, zoals bij golf (+46%), de overige binnensport (+44%) en paardensport (+36%). Daaraan ligt een toename van het aantal clubs en het aantal leden ten grondslag (niet in tabel). Bij de individuele zaalsport is er sprake van een daling van de baten (-3%). Dat is het resultaat van een afname van zowel het aantal clubs als het aantal leden (niet in tabel).

Tabel 7.9

Samenstelling van de baten van sportclubs,^a naar tak van sport, 2006 (in euro's en procenten)

	totaal baten ^b (= 100%) (x mln euro)	contributie, les- en entreegelden (x mln euro)	subsidies en bijdragen ^c (x mln euro)	sponsor- en reclame- gelden (%)	kantine- verkopen (%)	overige baten (%)
binnensporten						
kracht- en vechtsport	19	79	11	2	4	3
individuele zaalsport	60	75	14	3	6	3
teamzaalsport	57	58	13	18	7	3
zwem- en duiksport	37	74	19	3	3	2
overige binnensport ^d	49	58	17	3	16	7
buitensporten						
atletiek	16	63	14	4	14	5
golf	121	72	6	7	7	9
hengelsport	10	79	7	2	6	5
paardensport	38	51	16	12	13	7
tennis	156	59	6	5	24	5
veldsport (excl. voetbal)	104	44	10	17	24	5
veldvoetbal (amateurs)	342	26	10	14	46	4
wielersport	7	40	22	27	5	6
overige buitensport ^e	90	46	14	15	20	5
totaal baten	1106	49	11	11	25	5

a Exclusief watersportclubs en betaald voetbal.

b Excl. onttrekkingen aan reserves/negatieve saldi.

c Overheidssubsidies, bijdragen uit fondsen, donaties en inkomsten uit zelf georganiseerde acties.

d Denksport, bowlen, kegelen, biljarten, schietsport, darten, schermen, squash, kolven e.d.

e Wintersport, auto- en motorsport, bergsport, boogschieten, curling, vliegsport, jeu de boules, kaatsen, touwtrekken, triatlon, wandelsport e.d.

Bron: CBS (S0'06)

Contributies, les- en entreegelden zijn, evenals in 2003, goed voor bijna de helft van de inkomsten van sportclubs (tabel 7.9). Bij de kracht- en vechtsport, individuele

zaalsport, zwem- en duiksport, golf- en hengelsport maken ze ongeveer driekwart uit van de totale baten. De kantineverkopen vormen na de contributies de tweede belangrijke inkomstenbron voor sportclubs en zijn in 2006 goed voor 25% van de inkomsten. Bij voetbalclubs is dat zelfs 46%. Over het algemeen geldt dat kantines voor buitensporten van groter belang zijn dan voor binnensporten. Subsidies van de overheid, bijdragen uit fondsen en inkomsten uit sponsor- en reclamegelden spelen vooral bij de wielersport een belangrijke rol.

Lasten van sportclubs (excl. betaald voetbal en watersportclubs)

Net als de totale baten zijn de totale lasten van alle sportclubs tezamen tussen 2003 en 2006 met 16% gestegen. Ze bedragen over 2006 ruim 1 miljard euro (2003: 0,9 miljard; tabel 7.10). De grootste kostenpost vormt huisvesting; evenals in 2003 gaat het om 22% van de totale uitgaven van sportclubs. De binnensporten hebben relatief hogere uitgaven aan huisvesting dan de buitensportclubs. Dat geldt zeker voor de zwem- en duiksport (54%). De kracht- en vechtsport, de individuele zaalsport en de teamzaalsport vallen op door hun relatief hoge personeelslasten: tussen de 23% en 34%. Hengelsportclubs kennen de hoogste bondsafdrachten (35%, gemiddeld 8%) en wielersportclubs de hoogste wedstrijd-, reis- en verblijfkosten (33%). Voor voetbalclubs is de kantine niet alleen een belangrijke inkomstenbron (46% van de baten), maar ook een belangrijke kostenpost (25% van de lasten). Golfclubs zijn relatief weinig kwijt aan kantines (3% van de lasten), maar relatief veel aan personeel in loondienst (22%). Golfclubs hebben ook relatief omvangrijker kapitaallasten (15%) dan andere sportclubs. Alleen tennisclubs komen wat dit betreft in de buurt (12%). De hoge kapitaallasten bij golf en tennis hangt samen met het feit dat veel van deze clubs hun accommodatie in eigendom hebben (zie paragraaf 6.4).

Met uitzondering van de wielersport geldt voor alle onderscheiden takken van sport dat in 2006 de totale baten hoger zijn dan de totale lasten (vgl. tabellen 7.9 en 7.10). Bij de hengelsport is de verhouding tussen baten en lasten het gunstigst: de lasten bedragen 90% van de baten. Bij de overige sporten bedragen de lasten tussen de 92% (paardensport) en 98% van de baten (individuele zaalsport, teamzaalsport en voetbal).

Het jaar 2006 wordt door 14% van de sportclubs (2003: 14%) afgesloten met een negatief saldo, en dus een onttrekking aan de reserves (niet in tabel) en door 38% van de clubs (2003: 38%) met een positief saldo (en dus een toevoeging aan de reserves).

Tabel 7.10

Samenstelling van de lasten van sportclubs,^a naar tak van sport, 2006 (in euro's en procenten)

	totaal lasten ^b (= 100%) (x mln euro)	lonen en sociale lasten (%)	personeel niet in loondienst (%)	huisvestingskosten ^c (%)	onderhoud en schoonmaak (%)	inkoopkosten kantine (%)	kapitaal- lasten (%)	bonds- contributies (%)	wedstrijd- en reis- kosten (%)	overige lasten (%)
binnensporten										
kracht- en vechtsport	18	17	14	30	3	3	5	3	10	15
individuele zaalsport	59	16	18	36	2	3	2	9	5	10
teamzaalsport	56	10	13	35	2	4	2	16	9	10
zwem- en duiksport	36	1	7	54	3	2	1	12	10	10
overige binnensport ^d	46	7	8	28	3	9	4	13	12	17
buitensporten										
atletiek	15	5	18	21	7	8	7	12	8	14
golf	115	22	3	20	16	3	15	2	4	15
hengelsport	9	3	3	10	2	4	1	35	19	25
paardensport	35	9	13	17	7	8	6	8	16	17
tennis	148	11	8	21	11	14	11	7	7	11
veldsport (excl. voetbal)	101	10	8	22	6	14	7	10	9	14
veldvoetbal (amateurs)	336	13	6	16	7	25	5	6	10	13
wielersport	7	-	2	6	8	3	1	16	33	31
overige buitensport ^e	85	7	6	16	8	11	5	6	21	19
totaal lasten	1066	12	8	22	7	13	6	8	10	14

a Excl. watersportclubs en betaald voetbal.

b Excl. toevoegingen aan reserves / positieve saldi.

c Energie, water, huur gebouwen en terreinen.

d Denksport, bowlen, kegelen, bijjarten, schietsport, darten, schermen, squash, kolven e.d.

e Wintersport, auto- en motorsport, bergsport, boogschieten, curling, vliegsport, jeu de boules, kaatsen, touwtrekken, triatlon, wandelsport e.d.

Bron: CBS (SO'06)

Watersportclubs

Watersportclubs als zeil- en roeiverenigingen hadden over 2006 in totaal 47 miljoen euro aan baten (niet in tabel). Dat is hetzelfde bedrag als in 2003. Bijna driekwart van de baten waren contributies, lesgelden en inkomsten uit de verhuur van ligplaatsen in de jachthavens die de clubs beheren. Kantineverkoop waren verder goed voor 12% van de baten. Subsidies, bijdragen uit fondsen, sponsor- en reclamegelden zijn en blijven voor watersportclubs van ondergeschikt belang (2006: 9% van de baten).

De lasten van de watersportclubs bedroegen over 2006 43 miljoen euro (niet in tabel), eveneens net als in 2003. Afgezien van de 'overige lasten' zijn voor watersportclubs huisvestingskosten de grootste lastenpost (21%), gevolgd door onderhoud en schoonmaak (16%) en kapitaallasten (14%). Het feit dat veel watersportclubs een

(deel van een) jachthaven beheren, resulteert in een lastenstructuur die afwijkt van die van andere sportclubs.

Het jaar 2006 werd door 12% van de watersportclubs afgesloten met een negatief saldo (2003: 12%), en dus een onttrekking aan de reserves (niet in tabel), en door 51% (2003: 50%) met een positief saldo (en dus een toevoeging aan de reserves). In vergelijking met de andere sporten zijn er in de watersport dus ook in 2006 meer clubs met een gezonde financiële huishouding.

Sportscholen, sportinstructeurs, zeil- en surfscholen en maneges

Commerciële sportorganisaties als maneges, sportscholen (incl. sportinstructeurs) en zeil- en surfscholen hebben gemiddeld hogere baten dan de doorsneesportclub (tabel 7.11; vgl. tabel 7.9).

In paragraaf 6.5 is genoemd dat er tussen 2003 en 2006 relatief veel zeil- en surfscholen zijn bijgekomen en het aantal sportscholen plus sportinstructeurs bijna is verdubbeld (+86%). De zeil- en surfscholen die erbij zijn gekomen hadden veelal een beperkt aantal cursisten. De groei van het aantal 'sportscholen (incl. sportinstructeurs)' betreft vooral een zeer forse toename (+164%) van het aantal zelfstandige sportinstructeurs met veelal een beperkt aantal klanten en cursisten.

De gemiddelde baten van een zeil- en surfschool waren in 2006, met 127.000 euro, door de toename van vooral kleine organisaties bijna 20% lager dan in 2003 (158.000 euro). Om dezelfde reden lagen in de categorie 'sportscholen (incl. sportinstructeurs)' de gemiddelde baten over 2006 (63.000 euro) 28% onder de baten over 2003 (88.000 euro). De gemiddelde baten van een manege stegen echter met 11% tot 113.000 euro over 2006 (2003: 102.000).

Tabel 7.11

Omvang van de baten van maneges, sportscholen, zeil- en surfscholen en gemiddelde baten, naar type sportorganisatie, 2006 (in procenten en euro's)

	aantal organisaties (= 100%) absoluut	omvang totaal baten ^a in euro's				gemiddelde totale baten ^a euro's (x 1000)
		≤ 25.000	26.000 - 50.000	51.000 - 100.000	≥ 101.000	
maneges	1460	23	20	21	36	113
sportscholen ^b	3660	59	19	8	13	63
zeil- en surfscholen ^c	140	56	12	7	25	127

a Excl. onttrekkingen aan reserves/negatieve saldi.

b Incl. sportinstructeurs.

c Incl. watersportinstructeurs.

Bron: CBS (SO'06; SW'06)

Het totale aantal cursisten bij zeil- en surfscholen is, ondanks de toename van het aantal scholen, niet gegroeid (zie paragraaf 6.5). De totale baten van alle zeil- en surfscholen evenmin. Zowel in 2003 als in 2006 bedroegen die 18 miljoen euro (tabel 7.12). Daarentegen zijn de baten van maneges in dezelfde periode met 36% toegenomen tot 165 miljoen euro, en dat terwijl ze maar 11% meer klanten ontvingen. Het aantal klanten, cursisten en abonneementhouders van sportscholen en sportinstructeurs nam met een derde toe; de totale baten stegen met 31% naar 230 miljoen euro.

Abonnements- en les gelden zijn de belangrijkste inkomsten voor maneges, sportscholen, sportinstructeurs en zeil- en surfscholen. En ze worden steeds belangrijker. In de periode 2000-2003 nam hun aandeel in de baten al toe, en tussen 2003 en 2006 heeft die trend zich voortgezet. Voor de maneges ging het in 2006 om 64% van de baten (2003: 60%), voor zeil- en surfscholen om 68% (2003: 62%) en voor sportscholen en -instructeurs om 90% (2003: 85%).

Tabel 7.12

Samenstelling van de baten van maneges, sportscholen, zeil- en surfscholen, naar type organisatie, 2006 (in euro's en procenten)

	totaal baten ^a (= 100%) x mln euro	abonnements- en les gelden ^b %	subsidies en sponsor- bijdragen ^c %	sponsor- en reclamegelden %	kantine- verkoop %	overige baten %
maneges	165	64	5	1	19	10
sportscholen ^d	230	90	1	1	4	4
zeil- en surfscholen ^e	18	68	-	-	15	16

a Excl. onttrekkingen aan reserves / negatieve saldi.
b Maneges: inclusief stallingsgelden voor paarden en inkomsten uit verhuur van paarden.
Zeil- en surfscholen: inclusief verhuur ligplaatsen en pleziervaartuigen.
c Overheidssubsidies, bijdragen uit fondsen, donaties en inkomsten uit zelf georganiseerde acties.
d Incl. sportinstructeurs.
e Incl. watersportinstructeurs.

Bron: CBS (SO'06; SW'06)

De lasten van maneges over 2006 (139 miljoen euro; tabel 7.13) waren 31% hoger dan over 2003. Doordat de baten sterker stegen (+36%), was 2006 echter een beter jaar voor ze dan 2003. Dat blijkt ook uit het feit dat 2006 door 72% van de maneges is afgesloten met een positief resultaat, tegenover 59% in 2003 (niet in tabel). De lasten van sportscholen en -instructeurs (166 miljoen euro) namen tussen 2003 en 2006 met 31% toe, net als hun baten. De lasten van zeil- en surfscholen waren over 2006, net als hun baten, even hoog als in 2003: 15 miljoen euro. De lastenstructuur van deze drie typen commerciële sportorganisaties is tussen 2003 en 2006 niet of nauwelijks gewijzigd. Bij de sportscholen en -instructeurs vormden lonen en sociale lasten van personeel in loondienst ook in 2006 31% van de totale lasten. Bij maneges (20%) en

bij zeil- en surfscholen (22%) was dat een stuk lager, maar nog altijd hoger dan bij sportclubs (12%).

Het voortbestaan van commerciële sportorganisaties is afhankelijk van een gezonde financiële huishouding, bij voorkeur resulterend in winst. Daarvoor dienen de baten hoger te zijn dan de lasten. Vergelijking van tabellen 7.12 en 7.13 leert dat dit ook in 2006 het geval was. De lasten van de maneges bedroegen 84% van hun baten (2003: 88%). Bij sportscholen en sportinstructeurs was dit 72% (2003: 73%) en bij zeil- en surfscholen 83% (2003: 83%). Ter vergelijking: bij de (niet-commerciële) sportclubs bedroegen de lasten over 2006 96% van de baten, net als in 2003.

Tabel 7.13

Samenstelling van de lasten van maneges, sportscholen, zeil- en surfscholen, naar type organisatie, 2006 (in euro's en procenten)

	totaal lasten ^a (= 100%) x mln euro	lonen en sociale lasten %	personeel niet in loondienst %	huisvestingskosten ^b %	onderhoud en schoonmaak %	inkoopkosten kantine %	kapitaal-lasten %	overige lasten %
maneges	139	20	1	17	5	11	14	30
sportscholen ^c	166	31	2	24	4	3	9	28
zeil- en surfscholen ^d	15	22	8	11	5	9	18	27

a Excl. toevoegingen aan reserves / positieve saldi.
b Energie, water, huur gebouwen en terreinen.
c Incl. sportinstructeurs.
d Incl. watersportinstructeurs.

Bron: CBS (SO'06; SW'06)

Totale baten en lasten van sportorganisaties

Tussen 2003 en 2006 stegen de totale baten van alle sportorganisaties met 20% tot meer dan 2 miljard euro. Het gaat dan om de omzet van alle sportclubs (incl. watersportclubs en het betaald voetbal), sportscholen, sportinstructeurs, maneges en zeil- en surfscholen tezamen. Als de omzet van de fitnesscentra, in hoofdstuk 14 geschat op 840 miljoen euro (uit contributies), wordt opgeteld bij de omzet van de organisaties in tabel 7.14, dan is de totale omzet van commerciële en niet-commerciële sportorganisaties 2,9 miljard euro over 2006. Dat is een kwart meer dan over 2002/03 (circa 2,3 miljard euro).

De baten van de sportclubs (incl. betaald voetbal en watersportclubs) over 2006 bedroegen ruim 1,6 miljard euro (ruim 0,4 miljard daarvan werd omgezet bij het betaald voetbal; cijfer niet in tabel). Dat is 17% meer dan in 2003. In dezelfde periode stegen de lasten met 14%. Doordat de baten meer zijn gestegen dan de lasten, is het positieve saldo van alle sportclubs tezamen tussen 2003 en 2006 gegroeid van 14 miljoen euro naar 62 miljoen euro.

Tabel 7.14

Totaal baten en totaal lasten van sportorganisaties, 1987/'88-2006 (in euro's x mln.)

	1987/'88	1990/'91	1993/'94	1996/'97	2000	2003	2006
totaal baten ^a	561	774	950	1001	1501	1716	2051
w.o. sportclubs ^b	.	.	.	827	1225	1402	1638
totaal lasten ^c	533	724	897	952	1425	1637	1895
w.o. sportclubs ^b	.	.	.	801	1200	1388	1576

a Exc. onttrekkingen aan reserves / negatieve saldi.

b Incl. watersportclubs en betaald voetbal.

c Excl. toevoegingen aan reserves / positieve saldi.

Bron: CBS (SO'87-'06; SW'88-'06)

7.5 Baten en lasten van exploitanten van accommodaties

Naast gemeenten zijn particuliere exploitanten van accommodaties steeds belangrijker geworden als aanbieders van sportfaciliteiten. Zij exploiteren inmiddels een belangrijk deel van de zwembaden, overdekte sportaccommodaties en openlucht-sportaccommodaties in Nederland (zie paragraaf 6.6). In deze paragraaf staan de baten en lasten van deze exploitanten centraal. Er wordt onderscheid gemaakt tussen exploitanten van zwembaden, exploitanten van overdekte en/of openlucht-sportaccommodaties en exploitanten van jachthavens. Het gaat bij deze exploitanten zowel om commerciële organisaties (eenmanszaken, v.o.f.'s, BV's en NV's) als niet-commerciële organisaties (stichtingen en verenigingen).¹⁴

Baten van exploitanten van zwembaden en van overige sportaccommodaties

Tussen 2000 en 2003 namen de baten van exploitanten van zwembaden nog met 35% toe en de baten van exploitanten van overige (overdekte en/of openlucht)sportaccommodaties (excl. jachthavens) met 20% (tabel 7.15). In de jaren daarna is de toename van de baten veel beperkter geweest.

Tussen 2003 en 2006 zagen de exploitanten van zwembaden hun baten met 9% toenemen tot 402 miljoen euro. Daarentegen zagen de exploitanten van overige sportaccommodaties hun baten met niet meer dan 4% toenemen, tot 584 miljoen euro. Er waren in 2006 ongeveer evenveel exploitanten van zwembaden (420) als in 2003 (430; cijfers niet in tabel). In dezelfde periode nam het aantal exploitanten van overige accommodaties echter af, van 1510¹⁵ in 2003 tot 1420 in 2006 (cijfers niet in tabel).

Entree- en lesgelden zijn voor beide soorten exploitanten de belangrijkste inkomstenbron. Sporters en bezoekers waren in 2006 goed voor 54% van de totale baten van exploitanten van zwembaden. Bij de exploitanten van overige sportaccommodaties brachten ze 62% van de totale baten binnen. Naast entree- en lesgeld zijn gemeentelijke subsidies (incl. dekking van negatieve saldi) en bijdragen uit fondsen erg belangrijk voor de exploitanten van zwembaden. Dergelijke subsidies en bijdra-

gen waren in 2006 goed voor 36% van hun baten. Tussen 2000 en 2006 is de absolute omvang van subsidies en bijdragen met de helft toegenomen tot 143 miljoen euro. Het grootste deel van die toename werd tussen 2000 en 2003 gerealiseerd. Sponsor- en reclamegelden daarentegen zijn voor exploitanten van zwembaden nauwelijks van belang. Voor zwembaden is het belang van horecavoorzieningen gering. Daarentegen was de horeca ook in 2006 voor exploitanten van sportaccommodaties anders dan zwembaden een belangrijke bron van inkomsten. Bijna een kwart van de baten van deze exploitanten wordt gegenereerd door de horeca: 143 miljoen euro (niet in tabel). In 2003 was dat minder (circa eenvijfde: 122 miljoen euro). In tabel 7.15 maken deze inkomsten via horecavoorzieningen deel uit van de batenpost 'overige baten'.

Tabel 7.15

Samenstelling van de baten van exploitanten van zwembaden en overige sportaccommodaties, 1988-2006 (in euro's x mln)

	1988	1991	1994	1997	2000	2003	2006
exploitanten zwembaden							
entreegelden, lesgelden ^a	44	56	81	110	151	203	218
subsidies en bijdragen	25	34	40	70	95	131	143
sponsor- en reclamegelden	0	0	0	0	1	1	1
overige baten	4	8	15	32	28	35	40
totaal baten ^b	73	99	137	213	275	370	402
exploitanten overige sportaccommodaties^c							
entreegelden, lesgelden ^a	96	124	185	217	304	353	364
subsidies en bijdragen	25	14	15	8	13	16	16
sponsor- en reclamegelden	3	5	9	11	16	18	18
overige baten	44	70	112	106	134	173	186
totaal baten ^b	167	213	321	342	467	559	584

a Incl. verhuuropbrengst gebouwen, terreinen.
b Excl. onttrekkingen aan reserves / negatieve saldi.
c Excl. jachthavens.

Bron: CBS (SZS'88-'06)

Lasten van exploitanten van zwembaden en van overige sportaccommodaties

Voor exploitanten van zwembaden waren ook in 2006 lonen en sociale lasten voor het personeel in loondienst de omvangrijkste lastenpost (tabel 7.16). Salarissen en bijkomende sociale lasten waren dat jaar goed voor 41% van de lasten (2003: 43%). Het aandeel van de lonen en sociale lasten ligt bij de andere exploitanten van oudsher een stuk lager. Ook bij deze exploitanten is het aandeel in de totale lasten iets afgenomen (2003: 27%, 2006: 26%). Dat kwam doordat tussen 2003 en 2006 het aantal personen in loondienst daalde alsook het arbeidsvolume van dat personeel (zie paragraaf 7.7). De lasten voor personeel dat niet in loondienst werkzaam is, zoals

uitzendkrachten, blijven daarentegen doorstijgen, zowel voor de exploitanten van zwembaden als voor de overige exploitanten.

Tabel 7.16

Samenstelling van de lasten van exploitanten van zwembaden en overige sportaccommodaties, 1988-2006 (in euro's x mln)

	1988	1991	1994	1997	2000	2003	2006
exploitanten zwembaden							
lonen en sociale lasten	32	42	59	84	117	158	158
personeel niet in loondienst	1	1	2	3	6	10	15
huisvestingskosten ^a	16	22	30	44	61	81	91
onderhoud en schoonmaak	7	9	13	15	21	33	38
kapitaallasten	11	14	15	23	26	27	27
overige lasten	10	15	21	42	41	54	60
totaal lasten^b	78	102	141	212	273	364	390
exploitanten overige sportaccommodaties^c							
lonen en sociale lasten	47	51	78	75	111	140	134
personeel niet in loondienst	2	2	5	7	9	10	13
huisvestingskosten ^a	28	33	50	57	69	84	87
onderhoud en schoonmaak	13	16	18	25	36	41	42
kapitaallasten	36	49	68	66	81	83	91
overige lasten	35	53	87	89	122	154	153
totaal lasten^b	161	205	306	318	428	512	521

a Energie, water, huur gebouwen en terreinen.
b Excl. toevoegingen aan reserves / positieve saldi.
c Excl. jachthavens.

Bron: CBS (SZS'88-'06)

Het exploitatietekort van een zwembad wordt vaak (deels) gedekt door subsidie van de gemeente. Alleen dankzij subsidie hebben de exploitanten vaak een sluitende begroting (en jaarrekening). Desondanks boekte, net als in 2000 en 2003, in 2006 weer een op de vier exploitanten van zwembaden een verlies. Exploitanten van overdekte en/of openluchtportaccommodaties krijgen niet of nauwelijks subsidie. Het zijn immers vaak puur commerciële bedrijven, zoals bowlingcentra, kartcentra en golfbanen. Zij moeten winst maken of ten minste quite spelen om voort te bestaan. Vergelijking van tabellen 7.15 en 7.16 leert dat de lasten van deze exploitanten in 2006 89% bedroegen van de baten. Ten opzichte van 2003 en 2000 (beide 92%) is dat weer een verbetering (ter vergelijking: eind jaren tachtig, begin jaren negentig bedroegen de lasten nog 96% van de baten).

Exploitanten van jachthavens

Exploitanten van jachthavens houden zich hoofdzakelijk bezig met de verhuur van ligplaatsen voor zeil- en motorboten gedurende het vaarseizoen. Daarnaast worden vaak ook andere activiteiten ondernomen, zoals verhuur van ligplaatsen aan passanten, verhuur van ligplaatsen en stalling voor de winter, handel in schepen en scheepsapparatuur, en reparatie en onderhoud van schepen.

De baten van exploitanten van jachthavens zijn tussen 2000 en 2006 met 28% toegenomen tot 137 miljoen euro (tabel 7.17). Vooral tussen 2003 en 2006 zat de groei er goed in (+20%). Het aandeel van de verhuuropbrengst van ligplaatsen was in 2006 55% (2003: 53%). Subsidies en bijdragen uit fondsen spelen, evenals horeca-inkomsten, van oudsher geen rol van betekenis voor exploitanten van jachthavens.

Ook de lasten van deze exploitanten zijn tussen 2000 en 2006 met 28% gestegen. Buiten de 'overige lasten' zijn lonen en sociale lasten voor personeel in loondienst (22%) en kapitaallasten (20%) ook in 2006 de omvangrijkste uitgavenposten.

Bij exploitanten van jachthavens (veelal eenmanszaken, v.o.f.'s of bv's) bedragen de lasten doorgaans ongeveer 90% van de baten, ook in 2006 (88%). Bij 15% van de exploitanten waren de baten lager dan hun lasten: zij hebben 2006 dus met verlies afgesloten (2003: 16%).

Tabel 7.17

Samenstelling van de baten en lasten van exploitanten van jachthavens, 1988-2006 (in euro's)

	x mln						
	1988	1991	1994	1997	2000	2003	2006
totaal baten ^a	34	53	72	77	107	114	137
verhuur ligplaatsen ^b	21	40	50	50	58	60	75
overige baten	12	14	22	27	49	54	62
totaal lasten ^c	30	47	64	68	94	102	120
lonen en sociale lasten	7	9	14	16	21	22	26
personeel niet in loondienst	0	1	1	0	1	1	1
huisvestingskosten ^d	4	7	8	9	13	14	16
onderhoud en schoonmaak	2	4	5	5	8	9	9
kapitaallasten	7	11	16	17	20	20	24
overige lasten	9	16	20	21	31	36	43

a Excl. onttrekkingen aan reserves / negatieve saldi.

b Incl. lesgeld, verhuuropbrengst van vaartuigen en stand- en slaapplekken.

c Excl. toevoegingen aan reserves / positieve saldi.

d Energie, water, huur gebouwen en terreinen.

Bron: CBS (SW'88-'06)

Totale baten en lasten van exploitanten van sportaccommodaties en jachthavens

In 2006 bedroegen de gezamenlijke baten van de exploitanten van zwembaden, van overige sportaccommodaties en van jachthavens ruim 1,1 miljard euro en hun

lasten ruim 1 miljard euro (tabel 7.18). Dat is respectievelijk 8% en 6% meer dan in 2003. Daarmee is de toename van de baten en lasten tussen 2003 en 2006 aanzienlijk geringer dan tussen 2000 en 2003 (+23%). Tussen 1988 en 2000 namen de baten sneller toe dan de lasten. In 1988 bedroegen de lasten nog 98% van de baten. In de loop van de jaren negentig daalde dit aandeel steeds verder, tot 94% in 2000. En ook in 2003 ging het om 94%. In 2006 zijn de lasten verder gedaald naar 92% van de baten. Er werd in 2006 dus zowel in absolute bedragen als relatief een groter positief saldo gerealiseerd dan in 2003.

Tabel 7.18

Totale baten en lasten van exploitanten van jachthavens, zwembaden en overige sportaccommodaties, 1988-2006 (in euro's x mln)

	1988	1991	1994	1997	2000	2003	2006
totaal baten ^a	275	365	530	631	849	1044	1123
exploitanten jachthavens	34	53	72	77	107	114	137
exploitanten zwembaden	73	99	137	213	275	370	402
exploitanten overige sportaccommodaties	167	213	321	342	467	559	584
totaal lasten ^b	269	354	511	598	794	977	1031
exploitanten jachthavens	30	47	64	68	94	102	120
exploitanten zwembaden	78	102	141	212	273	364	390
exploitanten overige sportaccommodaties	161	205	306	318	428	512	521

a Excl. onttrekkingen aan reserves / negatieve saldi.
b Excl. toevoegingen aan reserves / positieve saldi.

Bron: CBS (SZS'88-'06; SW'88-'06)

7.6 Werkgelegenheid bij sportorganisaties

Ten aanzien van de werkgelegenheid bij sportorganisaties wordt onderscheid gemaakt tussen personen die wel en die niet in loondienst werkzaam zijn. Bij personeel dat niet in loondienst is, gaat het niet alleen om uitzendkrachten of instructeurs die door een club voor een beperkte tijd worden ingehuurd, maar ook om de eigenaren-directeuren van commerciële sportorganisaties. In deze paragraaf wordt eerst ingegaan op de werkgelegenheid bij sportclubs (excl. het betaald voetbal) in 2006 en vervolgens op de werkgelegenheid bij commerciële sportorganisaties in 2006. Tot slot worden de ontwikkelingen in de laatste 20 jaar gepresenteerd bij alle sportorganisaties tezamen, inclusief het betaald voetbal.

Sportclubs (excl. betaald voetbal)

Zoals blijkt uit tabel 7.19, had 15% van de amateurclubs in 2006 personeel in loondienst (2003: 16%). Alle amateurclubs hadden in totaal 12.970 personen in loondienst

(2003: 13.130). Dat is de helft minder dan bij de fitnesscentra (26.300 zie hoofdstuk 14). Van de watersportclubs had 7% personeel in loondienst (130 personen in dienst; cijfer niet in tabel). Het arbeidsvolume van het personeel in loondienst bedroeg ruim 3810 voltijdbanen (2003: 3700), inclusief het personeel bij de watersportclubs (fitnesscentra 11.600 fte's, zie hoofdstuk 14). Sportclubs die duidelijk vaker dan gemiddeld werken met personeel in loondienst, zijn tennisclubs (23%), golfclubs (45%) en vooral de amateurvoetbalclubs (72%). Voetbal, golf, tennis, individuele zaalsport en veldsport tezamen hadden in 2006 meer dan 80% van alle werknemers bij sportclubs in dienst.

Mensen in loondienst bij sportclubs zijn (en blijven) deeltijdwerkers. Een werknemer van een club had in 2006 een werkweek van gemiddeld 0,3 voltijdbaan, net als in 2003 (niet in tabel). Personen in loondienst bij clubs voor individuele zaalsport werken gemiddeld 4 uur per week bij de club (0,1 voltijdbaan). Bij een tennisclub is dat gemiddeld 20 uur per week (0,5 voltijdbaan) en bij een golfclub gemiddeld 28 uur per week (0,7 voltijdbaan). Golfclubs zijn daarmee een uitzondering binnen de amateursport.

Naast vrijwilligers en personen in loondienst hebben sportclubs ook personeel niet in loondienst. Het gaat dan om bijvoorbeeld ingehuurde sportinstructeurs of uitzendkrachten. In 2006 maakte 2% van de watersportclubs (2003: 4%) en 6% van de overige clubs (2003: 5%) gebruik van personeel niet in loondienst (cijfers niet in tabel). Het arbeidsvolume van dit personeel is slechts een fractie van het arbeidsvolume van het personeel in loondienst. In 2006 kwam het neer op niet meer dan 580 voltijdbanen, exclusief de watersportclubs, maar dat is wel 100 voltijdbanen meer dan in 2003 (+21%). Tennisclubs zijn een uitzondering wat betreft het arbeidsvolume van personeel niet in loondienst: in 2006 ging het om ongeveer 180 voltijdbanen (2003: 150). Dat is 32% van het totale arbeidsvolume van het personeel niet in loondienst bij sportclubs.

Maneges, sportscholen, sportinstructeurs en zeil- en surfscholen

In 2006 had 37% van de maneges (2003: 43%), 16% van de sportscholen en -instructeurs (2003: 32%) en 23% van de zeil- en surfscholen (2003: 31%) personeel in loondienst (zie tabel 7.20). Hoewel er in 2006 naar verhouding dus minder organisaties met personeel in loondienst waren, is bij alle drie typen organisaties sprake geweest van een toename van het aantal personen in loondienst (resp. +18%, +17% en +13%). Bij de maneges (+23%) en bij de sportscholen en -instructeurs (+6%) nam ook het totale arbeidsvolume van het personeel in loondienst toe.

Tabel 7.19

Aantal personen in loondienst en arbeidsvolume personeel in loondienst bij sportclubs,^a naar tak van sport, 2006 (in absolute aantallen en procenten)

	aantal clubs met personeel in loondienst %	aantal personen in loondienst absoluut	arbeidsvolume ^b (= 100%) absoluut	training, instructie, verzorging %	waarvan werkzaam in bestuur, administratie %	onderhoud, schoonmaak ^c %	overig %
binnensporten							
kracht- en vechtsport	15	400	70	85	7	9	-
individuele zaalsport	19	2.120	300	96	1	3	-
teamzaalsport	5	420	130	48	4	7	41
zwem- en duiksport	2	50	10	86	-	14	-
overige binnensport ^d	3	440	80	69	18	14	-
buitensporten							
atletiek	13	90	30	43	12	44	-
golf	45	890	660	13	28	55	4
hengelsport	0	10	10	-	76	24	-
paardensport	9	440	100	90	2	8	-
tennis	23	970	450	55	2	43	0
veldsport (excl. voetbal)	14	870	270	65	5	22	8
veldvoetbal (amateurs)	72	5.740	1.450	79	1	19	1
wielersport	-	-	-	-	-	-	-
overige buitensport ^e	3	510	160	52	20	15	13
totaal sportclubs	15	12.970	3.710	62	8	26	4

a Excl. watersportclubs en betaald voetbal.

b Arbeidstijd in referentieweek omgerekend naar voltijdbanen van 40 uur.

c Incl. kantine e.d.

d Denksport, bowlen, kegelen, biljarten, schietsport, darten, schermen, squash, kolven e.d.

e Wintersport, auto- en motorsport, bergsport, boogschieten, curling, vliegsport, jeu de boules, kaatsen, touwtrekken, triatlon, wandelsport e.d.

Bron: CBS (S0'06)

Samen hadden de (commerciële) sportorganisaties 6230 personen in loondienst in 2006; dat is 17% meer dan in 2003. Tussen 2000 en 2003 was daarentegen nog sprake van een afname van het aantal personen in loondienst (-2%; niet in tabel). De gemiddelde werkweek van iemand in loondienst bij een manege bedroeg in 2006 0,6 voltijdbaan, bij sportscholen (incl. sportinstructeurs) 0,4 voltijdbaan en bij zeil- en surfscholen 0,7 voltijdbaan (tegen 0,3 bij sportclubs).

In tegenstelling tot de sportclubs werken bij verreweg de meeste commerciële sportorganisaties (ook) mensen die er niet in loondienst zijn (en geen vrijwilliger zijn). Bij sportscholen en -instructeurs, en in mindere mate bij zeil- en surfscholen, nam het aandeel organisaties met personeel niet in loondienst toe ten opzichte van 2003. Dit is een gevolg van het feit dat de (forse) toename van het aantal sportscholen

(incl. sportinstructeurs) (+86%) en van het aantal zeil- en surfscholen (+22%) vooral een toename van het aantal zelfstandigen zonder personeel betreft (cijfers niet in tabel). Bij de zeil- en surfscholen heeft dat niet geresulteerd in een toename van het arbeidsvolume van het personeel niet in loondienst tussen 2003 en 2006 (beide jaren: 120 voltijdbanen). Bij de sportscholen (incl. sportinstructeurs) wel: het arbeidsvolume is er met 30% toegenomen tot 2370 voltijdbanen. Bij maneges nam het arbeidsvolume van het personeel niet in loondienst met 15% toe tussen 2003 en 2006 (en het aantal organisaties met 23%, zie paragraaf 6.5).

Tabel 7.20

Personen in loondienst en arbeidsvolume personeel (niet) in loondienst bij maneges, sportscholen, zeil- en surfscholen, 2006 (in absolute aantallen en procenten)

	personeel in loondienst ^a			personeel niet in loondienst ^b		
	aantal organisaties %	aantal personen absoluut	arbeids- volume absoluut	aantal organisaties %	arbeids- volume absoluut	w.v. directeur eigenaar %
maneges	37	1860	1020	81	1550	97
sportscholen ^c	16	4040	1550	93	2370	97
zeil- en surfscholen ^d	23	340	220	92	120	73
totaal	22	6230	2790	90	4040	96

a Arbeidsvolume: arbeidstijd in referentieweek omgerekend naar voltijdbanen van 40 uur.

b Arbeidsvolume: arbeidstijd gedurende het jaar omgerekend naar voltijdbanen van 1750 uur.

c Incl. sportinstructeurs.

d Incl. watersportinstructeurs.

Bron: CBS (SO '06)

De arbeidstijd van het personeel in loondienst plus het personeel zonder dienstverband resulteerde in 2006 in een arbeidsvolume van 6830 voltijdbanen bij de ruim 5200 maneges, sportscholen, sportinstructeurs en zeil- en surfscholen. Dat is 18% meer dan in 2003 (5810 voltijdbanen). Tussen 2000 en 2003 nam het aantal voltijdbanen nog af met 6%.

Werkgelegenheid totaal sportorganisaties

Tussen 2000 en 2003 daalde het aantal mensen dat in loondienst werkzaam was bij sportclubs (incl. betaald voetbal), sportscholen, sportinstructeurs en maneges. Sindsdien is het beter gegaan met de werkgelegenheid: het aantal personen in loondienst is met 5% gestegen naar 21.500 in 2006 (zie tabel 7.21). En ook het arbeidsvolume nam toe: met 9% tot 8550 voltijdbanen. Per saldo steeg de omvang van de gemiddelde dienstbetrekking licht bij sportorganisaties, maar uitgedrukt in fte's is die verandering nauwelijks waar te nemen (van 0,38 fte in 2003 naar 0,40 fte in 2006). Van de mensen die in loondienst werkzaam zijn bij de sportorganisaties, is

bijna 60% in dienst bij een club in de amateursport en 12% bij een club in het betaald voetbal.

Tussen 2000 en 2003 daalde het arbeidsvolume van het personeel zonder dienstverband (-4%). Maar ook deze categorie is het sindsdien beter vergaan: hun arbeidsvolume is met 23% toegenomen tot 4500 voltijdbanen in 2006. De totale werkgelegenheid bij sportorganisaties (excl. watersportorganisaties) uitgedrukt in voltijdbanen van personeel in loondienst plus personeel niet in loondienst is tussen 2003 en 2006 met 13% gestegen naar 13.050 voltijdbanen (niet in tabel). Tussen 2000 en 2003 was de groei niet meer dan 3%.

Tabel 7.21

Personen in loondienst en arbeidsvolume personeel (niet) in loondienst bij sportorganisaties,^{ab} 1987-2006 (in absolute aantallen en fte's)

	1987	1990	1993	1996	2000	2003	2006
aantal personen in loondienst	9.280	13.870	17.360	18.790	20.790	20.440	21.500
arbeidsvolume personeel in loondienst ^c	fte's 3.720	5.140	6.540	6.210	7.370	7.860	8.550
arbeidsvolume personeel niet in loondienst ^d	fte's 2.790	2.960	1.820	2.780	3.820	3.650	4.500

a Tot en met 1993 incl. fitnesscentra. Daarna excl. fitnesscentra.

b Excl. watersportclubs en zeil- en surfscholen.

c Arbeidstijd in referentieweek omgerekend naar voltijdbanen van 40 uur.

d Arbeidstijd gedurende het jaar omgerekend naar voltijdbanen van 1750 uur.

Bron: CBS (SO'87-'06)

De werkgelegenheid bij watersportorganisaties (watersportclubs en zeil- en surfscholen; 2006: 1190) maakt slechts een fractie uit van de werkgelegenheid zoals beschreven in tabel 7.21. Watersportclubs zijn onder de watersportorganisaties verreweg de omvangrijkste groep. Bij die clubs zijn zelden personen in loondienst werkzaam (2006: 7%) of personen zonder dienstverband (2006: 2%).

Het aantal personen werkzaam in loondienst bij watersportorganisaties is gering: 470 in 2006 en 460 in 2003 (cijfers niet in tabel). Het totale arbeidsvolume van dit personeel is eveneens gering: 320 voltijdbanen in 2006 (2003: 360).

7.7 Werkgelegenheid bij exploitanten van accommodaties

Mede als gevolg van de privatisering van gemeentelijke accommodaties en de opkomst van nieuwe commerciële aanbieders van sportfaciliteiten, heeft er in de loop van de jaren negentig en aan het begin van de eenentwintigste eeuw een sterke stijging plaatsgevonden in de werkgelegenheid bij de particuliere exploitanten van zwembaden, van overdekte en/of openluchtportaccommodaties en van jachthavens (tabel 7.22).

Tabel 7.22

Personen in loondienst en arbeidsvolume van personeel bij exploitanten van accommodaties, 1988 - 2006 (in absolute aantallen en fte's)

		1988	1991	1994	1997	2000	2003	2006
exploitanten zwembaden								
aantal personen in loondienst	abs	2.170	2.970	4.210	5.650	7.320	8.670	8.320
arbeidsvolume personeel in loondienst ^a								
	fte's	1.360	1.680	2.080	3.210	3.720	4.140	3.980
arbeidsvolume personeel niet in loondienst ^b								
	fte's	50	40	60	.	310	410	450
exploitanten overige sportaccommodaties								
aantal personen in loondienst	abs	3.440	3.830	5.070	5.700	7.700	8.700	8.320
arbeidsvolume personeel in loondienst ^a								
	fte's	2.410	2.380	3.250	3.270	4.500	4.730	4.020
arbeidsvolume personeel niet in loondienst ^b								
	fte's	400	460	840	.	1.160	1.200	1.120
exploitanten jachthavens								
aantal personen in loondienst	abs	440	470	660	730	790	810	940
arbeidsvolume personeel in loondienst ^a								
	fte's	360	400	510	590	670	650	720
arbeidsvolume personeel niet in loondienst ^b								
	fte's	230	260	280	340	280	290	280
totaal exploitanten								
aantal personen in loondienst	abs	6.060	7.270	9.950	12.090	15.810	18.170	17.590
arbeidsvolume personeel in loondienst ^a								
	fte's	4.130	4.460	5.840	7.070	8.890	9.520	8.720
arbeidsvolume personeel niet in loondienst ^b								
	fte's	680	770	1.190	.	1.740	1.900	1.850

a Arbeidstijd in referentieweek omgerekend naar voltijdbanen van 40 uur.
b Arbeidstijd gedurende het jaar omgerekend naar voltijdbanen van 1750 uur.

Bron: CBS (SZS'88-'06; SW'88-'06)

Tussen 2003 en 2006 is in dit deel van de sportmarkt de werkgelegenheid in loondienst echter met 3% gedaald. Het arbeidsvolume van de werknemers in dienstverband daalde tussen 2003 en 2006 zelfs met 8% en het arbeidsvolume van personeel zonder dienstverband nam ook af (-3%). Als enigen kenden de exploitanten van jachthavens een positieve ontwikkeling in de werkgelegenheid. Het aantal personen dat ze in loondienst hadden, nam met 16% toe en het arbeidsvolume steeg met 11% naar 720 voltijdbanen. Bij de exploitanten van zwembaden was in dezelfde periode sprake van een afname van zowel het aantal personen in loondienst (-4%) als het arbeidsvolume van dit personeel (-4%). Een klein deel van de afname van het arbeidsvolume in loondienst werd echter gecompenseerd door een toename (+10%)

van het aantal voltijdbanen zonder dienstverband. Bij de exploitanten van overige sportaccommodaties daarentegen waren de ontwikkelingen in de werkgelegenheid tussen 2003 en 2006 over de gehele linie negatief. Ten opzichte van 2003 nam zowel het aantal personen in loondienst af (-4%), als het aantal voltijdbanen van dit personeel (-15%) en tevens het aantal voltijdbanen van de personen die niet in loondienst werkzaam waren (-7%).

Werknemers bij een exploitant van een sportaccommodatie hebben in de loop der jaren gemiddeld genomen een steeds korter dienstverband gekregen. Deze trend is al bijna twintig jaar gaande. Had in 1988 een werknemer bij een exploitant een dienstverband van gemiddeld 28 uur (0,7 voltijdbaan), in 2003 was dat teruggelopen tot 20 uur (0,5 voltijdbaan). In 2006 was het eveneens 20 uur per week.

Het arbeidsvolume van het personeel niet in loondienst bestaat bij de exploitanten van zwembaden voor twee derde uit de arbeidstijd van uitzendkrachten (tabel 7.23).

Tabel 7.23

Arbeidsvolume personeel niet in loondienst bij exploitanten van accommodaties, naar type werkzame personen, 2006 (in absolute aantallen en procenten)

	arbeidsvolume personeel niet in loondienst absoluut	waarvan		
		eigenaar-directeur ^a %	uitzendkrachten %	overige personen %
exploitanten zwembaden	450	18	69	13
exploitanten overige accommodaties	1120	71	18	11
exploitanten jachthavens	280	90	7	3
totaal exploitanten	1850	61	29	10

a Incl. meewerkende gezinsleden.

Bron: CBS (SZS'06; SW'06)

Dat is beduidend meer dan in 2003 (48%). Voor een derde gaat het om de arbeid van eigenaren-directeuren en meewerkende gezinsleden, net als in 2003. Bij andere exploitanten maakt de arbeidstijd van uitzendkrachten een veel kleiner deel uit van het arbeidsvolume van het personeel zonder dienstverband. Daar staat tegenover dat het aandeel van de eigenaren-directeuren van jachthavens (2006: 90%) en het aandeel van de eigenaren-directeuren van overdekte en/of openlucht sportaccommodaties (2006: 71%) weer veel groter is dan dat van de eigenaren-directeuren van zwembaden (2006: 18%).

7.8 Samenvatting

Na het economisch moeilijke jaar 2003, waarin de economie iets kromp, werden de jaren daarna gekenmerkt door economische groei. De koopkrachtontwikkeling was echter in 2003, 2004 en 2005 negatief, hetgeen ook zichtbaar is in de consumentenbestedingen aan sport. Die bedroegen in 2004 3,7 miljard euro, maar sindsdien namen zij af tot 3,6 miljard euro in 2005 en 3,5 miljard euro in 2006.

De rijksoverheid gaf in 2006 netto 118 miljoen euro uit aan sport, de provincies besteedden 10 miljoen en de gemeenten 895 miljoen. In vergelijking met 2003 is dat een stijging van 64% voor het rijk en van 10% voor de gemeenten. De uitgaven door de provincies stabiliseerden zich. In totaal stegen de overheidsuitgaven aan sport tussen 2003 en 2006 met 14% naar ruim 1 miljard euro. De uitgaven ten behoeve van sportclubs en -raden stegen daarbij wederom wat sneller dan de uitgaven aan accommodaties. Via de kansspelen kwam in 2006 nog eens ruim 44 miljoen euro beschikbaar voor de sport.

Sportverenigingen – de niet-commerciële sportorganisaties – zagen hun baten en lasten tussen 2003 en 2006 verder stijgen. De gezamenlijke baten van sportclubs (excl. watersportclubs en betaald voetbal) namen toe tot 1106 miljoen euro (+16%). Meer dan de helft van de baten en lasten betreffen clubs in slechts drie takken van sport: amateurvoetbal, tennis en golf. Subsidie en overheidsbijdragen maakten in 2006 11% uit van de inkomsten van sportclubs. Zonder die inkomsten zouden de clubs met een tekort van 80 miljoen euro hebben gedraaid, net als in 2003.

Ook bij de commerciële sportorganisaties stegen de baten en lasten tussen 2003 en 2006, behalve bij de zeil- en surfscholen. Bij de maneges was de toename van de baten sterk (+36%), net als bij de sportscholen en sportinstructeurs (+31%). De gezamenlijke baten van maneges, sportscholen (incl. sportinstructeurs) en zeil- en surfscholen bedroegen 413 miljoen euro in 2006. Dat is 32% meer dan in 2003.

De niet-commerciële sportorganisaties (sportclubs incl. watersportclubs), de commerciële sportorganisaties en het betaald voetbal behaalden in 2006 een gezamenlijke omzet van 2,9 miljard euro (2003: 2,3 miljard). De omzet van de fitnessbranche (840 miljoen in 2007, 630 miljoen in 2003) is daarin meegeteld.

Tussen 2003 en 2006 zagen particuliere exploitanten van zwembaden, overdekte en openluchtportaccommodaties en jachthavens hun gezamenlijke baten en lasten stijgen naar 1,1 miljard euro (+8%). Vooral de toename van baten en lasten bij de exploitanten van jachthavens tussen 2003 en 2006 was opvallend groot (+20%).

In 2006 werkten bij de commerciële sportorganisaties (excl. fitnesscentra) en niet-commerciële sportorganisaties tezamen 22.000 mensen in loondienst. Dat waren er 1000 meer dan in 2003. Het arbeidsvolume van de mensen in loondienst is in dezelfde periode met 9% gestegen naar bijna 9000 voltijdbanen. Naast personen in loondienst zijn er bij sportorganisaties vele mensen voor kortere of langere tijd werkzaam zonder dienstverband (niet in loondienst). Tussen 2003 en 2006 is het arbeidsvolume van deze personen met 23% toegenomen tot 4500 voltijdbanen. Samen

met het arbeidsvolume van het personeel in loondienst en de werkgelegenheid bij fitnesscentra (11.600 fte's, zie hoofdstuk 14) impliceert dit dat de werkgelegenheid bij sportorganisaties 25.100 fte's betreft. In 2006 hadden de particuliere exploitanten van zwembaden, overige sportaccommodaties en jachthavens 17.590 personen in loondienst; dat is 3% minder dan in 2003. Het arbeidsvolume van dit personeel nam af met 8% tot 8720 voltijdbanen. Alleen de exploitanten van jachthavens wijken af van de trend: zij hadden in 2006 meer mensen in loondienst dan in 2003 en ook het arbeidsvolume van dit personeel nam toe. Het arbeidsvolume van personen zonder dienstverband bij de particuliere exploitanten nam tussen 2003 en 2006 met 3% af tot 1850 voltijdbanen.

Noten

- 1 In het PRC-rapport geschat op 27.000 fte's, inclusief gymleraren (verondersteld). De uitgaven aan bewegingsonderwijs worden in datzelfde rapport geschat op 0,9 miljard euro. In Herweijer en Breedveld (2006) is de werkgelegenheid in het bewegingsonderwijs geschat op 10.900 fte's.
- 2 Over uitgaven aan sportsponsoring bestaan geen statistieken. Schattingen ramen de uitgaven van bedrijven aan sportsponsoring voor 2007 op 0,5 miljard euro (Van Dam 2007). Alleen al de Rabobank sponsort de sport voor 40 miljoen euro (en is daarmee Nederlands grootste sportsponsor). Overigens verschijnen die uitgaven bij sportorganisaties als inkomsten.
- 3 Schattingen wijzen uit dat de zichtbare bestedingen van consumenten aan de actieve sportdeelname ongeveer twee derde van alle consumentenbestedingen aan sport uitmaken (Oldenboom et al. 1996).
- 4 Bij het Budgetonderzoek worden de consumentenbestedingen van particuliere huishoudens gemeten. Een particulier huishouden bestaat uit een of meer personen die alleen of samen in een woonruimte gevestigd is (zijn) en zelf in het dagelijks onderhoud voorziet (voorzien). Voor het berekenen van de totale consumentenbestedingen (per bestedingscategorie) zijn de gemiddelde bestedingen per particulier huishouden vermenigvuldigd met het totale aantal particuliere huishoudens in het desbetreffende jaar. Voor het berekenen van de bestedingen (per bestedingscategorie) per hoofd van de bevolking zijn de berekende totale bestedingen van particuliere huishoudens gedeeld door het aantal personen dat in het desbetreffende jaar deel uitmaakte van een particulier huishouden.
- 5 Een verklaring voor deze dalende trend kan wellicht gevonden worden in de zich wijzigende samenstelling van de Nederlandse bevolking; daardoor nemen bevolkingsgroepen die minder (of goedkoper) sporten in omvang toe (bv. ouderen en bepaalde groepen allochtonen). Dit gaat gepaard met toenemende importen van goedkope (sport)artikelen uit de opkomende economieën in Azië en Zuid-Amerika. Er is dus zowel een volume- als een prijscomponent.
- 6 Daarnaast stelt De Lotto rechtstreeks aan enkele sportbonden en sportclubs kleinere bedragen beschikbaar.
- 7 Niet alle uitgaven van het rijk voor sport verlopen via de directie Sport van vws. Zo verlopen uitgaven voor schoolgymnastiek (bv. gymleraren) via OCW, dat ook medefinancier is van de Impuls brede scholen, sport en cultuur. Het ministerie van EZ financiert onderzoek naar de economische betekenis van sport en betaalt mee aan een haalbaarheidsstudie om in 2028 de Olympische Spelen naar Nederland te halen. Daarnaast heeft het ministerie van Defensie topsporters in dienst en ondersteunt het hen in de beoefening van hun sport. Binnen de verantwoordingssystematiek van de rijksuitgaven door ministeries worden dergelijke uitgaven echter niet als uitgaven voor sport gekenmerkt, maar bijvoorbeeld als onderwijsuitgaven als het om gymleraren gaat. De uitgaven aan deze laatste kostenpost worden geschat op 0,9 miljard euro (prc 2008; zie ook Herweijer en Breedveld 2006).
- 8 Omdat het rijk en de provincies nauwelijks of geen direct tot de sport herleidbare inkomsten hebben, presenteren we voor deze bestuurslagen alleen de netto-uitgaven.
- 9 De netto-uitgaven van provincies hebben betrekking op de exploitatierekening van provincies. Hetzelfde geldt voor de inkomsten en uitgaven van gemeenten en gemeenschappelijke regelingen die in tabel 7.6 zijn opgenomen. Op de exploitatierekening (vóór 1995: de 'gewone dienst') worden lopende inkomsten en uitgaven verantwoord.

De transacties op deze rekening betreffen hoofdzakelijk uitgaven voor personeel en overdrachten (bv. subsidies). Gemeenten en provincies hanteren daarnaast een investerings- of financieringsrekening (vóór 1995: de 'buitengewone dienst'). De transacties op deze rekening zijn gerelateerd aan investeringen. De uitgaven op de investeringsrekening worden over het algemeen gefinancierd door het aangaan van langlopende schulden. De jaarlijkse lasten aan rente en afschrijvingen die daaruit voortvloeien, komen als kapitaallasten ten laste van de exploitatierekening.

- 10 Gemeentelijke inkomsten uit sportaccommodaties zijn onder meer entreegelden van bezoekers van gemeentelijke zwembaden en inkomsten uit de verhuur van gemeentelijke accommodaties.
- 11 De netto-uitgaven van gemeenten voor de categorie 'sportclubs en sportraden' zijn veelal overdrachtsuitgaven, die onder andere naar de sportclubs gaan. Ze zijn daarmee een batenpost voor sportclubs en maken deel uit van de subsidies en bijdragen in tabel 7.9.
- 12 Deze overdrachtsuitgaven van gemeenten zijn een batenpost voor particuliere exploitanten van zwembaden en/of sportaccommodaties. Ze maken daardoor deel uit van de batenpost subsidies en bijdragen in tabel 7.15.
- 13 In het kader van deze paragraaf wordt onder sportorganisaties verstaan: (waters) sportclubs, betaaldvoetbalorganisaties, sportscholen, zeil- en surfscholen, (water) sportinstructeurs en maneges. Alle overige (ondersteunende) organisaties die actief zijn in de sport blijven buiten beschouwing. Dit betekent dat geen informatie is opgenomen over bijvoorbeeld fitnesscentra, sportbonden, provinciale sportraden, organisatoren van sportevenementen, aanbieders van sportreizen of -kampen, overkoepelende (belangen)organisaties enzovoort. Omdat fitness een steeds belangrijker en omvangrijker plek inneemt in de sportwereld, is hoofdstuk 14 geheel gewijd aan de ontwikkelingen in de fitness en bij fitnesscentra.
- 14 Het begrip 'particuliere exploitant' verwijst niet naar een specifieke rechtsvorm. Het wordt gebruikt om de door commerciële en niet-commerciële organisaties geëxploiteerde accommodaties te onderscheiden van accommodaties die door de gemeenten worden geëxploiteerd.
- 15 In de *Rapportage sport 2006* staat op pag. 191 abusievelijk vermeld dat het aantal exploitanten van overdekte sportaccommodaties en/of openluchtsportaccommodaties tussen 1988 en 2000 ongeveer verdubbelde tot 1980 en dat het er in 2003 1940 waren. Die aantallen zijn echter inclusief de exploitanten van zwembaden.

Literatuur

- Dam, F. van (2007). *Benchmark sponsoring 2008*. Amstelveen: Sport + markt.
- Herweijer, Lex en Koen Breedveld (2006). Sport en onderwijs. In: Koen Breedveld en Annet Tiessen-Raaphorst (red.), *Rapportage sport 2006* (p. 245-268). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Oldenboom, E., P. Hopstaken en F. van der Meer (1996). *De nationale bestedingen aan sport*. Amsterdam: SEO.
- PRC (2008). *De economische betekenis van sport in Nederland*. Rotterdam: Policy Research Corporation.

8 Sport, ruimte en tijd

Frans Knol (Sociaal en Cultureel Planbureau), Lucas Harms (Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid) en Koen Breedveld (W.J.H. Mulier Instituut)

8.1 Ruimte en tijd voor sport

De afgelopen jaren worden gekenmerkt door een toenemende beleidsmatige aandacht voor de sport. Zowel de rijksoverheid als de georganiseerde sport heeft ambitieuze doelstellingen geformuleerd ten aanzien van de sport. Voor het eerst zijn dergelijke concrete, zogeheten Smart-doelstellingen nu ook gedefinieerd ten aanzien van de sportdeelname. Zowel het ministerie van VWS als sportkoepel NOC*NSF streeft ernaar om het aandeel sporters in de bevolking te verhogen (zie hoofdstuk 3).

Onderzoek naar de achtergronden van het wel en niet sporten biedt geen eensluidend antwoord op de vraag waarom de ene persoon wel sport en de andere niet. De aanwezigheid van (goed bereikbare) sportvoorzieningen vormt echter een basisvoorwaarde om te sporten. Afgezien van het relatief beperkte aantal mensen dat thuis met fitnessapparatuur aan de gang gaat, sporten de meeste mensen ofwel op min of meer officiële sportlocaties ofwel in de openbare ruimte (stadspark, fietspad, pleintjes). Een goede bereikbaarheid van die voorzieningen draagt bij aan de kans dat mensen aan sport gaan doen, al is de exacte betekenis van die factor voor het wel of niet sporten nooit goed vastgesteld (Van den Dool et al. 2007).

Daarnaast moeten mensen beschikken over tijd om te sporten. En niet alleen moet men voldoende tijd hebben, die tijd moet ook beschikbaar zijn op de momenten dat men (met anderen) wil sporten en voorzieningen geopend zijn. Dat geldt nog sterker voor de ‘mediasport’, waarvan de tijden afgestemd moeten worden op de ritmiek van steeds grotere (wereldwijd verspreide) massa’s kijkers en toeschouwers. Diezelfde ritmiek houdt ook in dat sportaccommodaties te maken hebben met piektijden en daluren. Een betere spreiding van sport over de dag en de week zou bijdragen aan een efficiënter gebruik van voorzieningen, en daarmee bijdragen aan de mogelijkheden om te sporten.

In hoofdstuk 6 is al gewezen op de ontwikkelingen in het aantal sportaccommodaties, waaronder fitnesscentra. In dit hoofdstuk kijken we naar de hoeveelheid ruimte die er beschikbaar is voor de sport, de verplaatsingen van en naar de sport en naar de spreiding van sport over de dag en de week. Daarbij maken we gebruik van de statistieken die ook in eerdere hoofdstukken van deze Rapportage sport zijn gebruikt: de Bodemstatistieken van het CBS, het Mobiliteitsonderzoek Nederland van het ministerie van Verkeer en Waterstaat en het Tijdsbestedingsonderzoek van SCP en partners. Van de genoemde statistieken presenteren we steeds de meest actuele cijfers. In paragraaf 8.2 staan we stil bij andere ruimtekwesties: de verplaatsing

van sportaccommodaties naar de randen van de stad, de economische betekenis van urbane sportaccommodaties, het multifunctionele gebruik van sportaccommodaties en het sporten ‘in het groen’ (in stadsparken e.d.). In paragraaf 8.3 bespreken we de verplaatsingen die mensen doen ten behoeve van de sport en in paragraaf 8.4 de tijdstippen waarop sport plaatsvindt. In paragraaf 8.5 vatten we het besprokene nog eens samen.

8.2 Ruimtebeslag van de sport

Landelijke ontwikkelingen in ruimtegebruik voor de sport

In de vorige edities van de Rapportage sport kwam aan de orde dat er weinig (adequate en landsdekkende) data zijn die de ruimtelijke ontwikkelingen op sportgebied weergeven. De Bodemstatistieken van het CBS geven de mogelijkheid terreinen voor sport af te bakenen en dit te doen op een laag geografisch schaalniveau (o.a. de viercijferige postcode).¹ Deze afbakening is ook in 2003 en in 2006 gebruikt.²

Het totale areaal dat in Nederland voor sport beschikbaar is, is tussen 1996 en 2003 iets toegenomen: van 31.000 ha tot 32.000 ha (tabel 8.1). Daarmee blijft de sport binnen de sector recreatie qua ruimtegebruik een dominante positie innemen.

Tabel 8.1

Bodemgebruik, 1996-2003 (in hectaren 1000, indexcijfers en percentages van het totaal)

	1996	2000	2003	index (1996 = 100)
Nederland	4153	4153	4153	100
Nederland excl. water	3380	3379	3376	100
totaal recreatie	86	88	94	109
parken en plantsoenen	23	24	27	117
sportterreinen	31	31	32	103
dagrecreatie	10	10	11	110
volkstuinen	4	4	4	100
verblijfsrecreatie	18	19	20	111
bos	344	350	346	101
bos + recreatie	420	438	440	105
natuurlijk terrein	134	133	140	104
% recreatie, bos, natuur	13,3	13,7	13,9	105
% recreatie / totaal excl. water	2,5	2,6	2,8	112
% sport / totaal excl. water	0,9	0,9	0,9	100

Bron: CBS-StatLine (Bodemgebruik in Nederland) SCP-bewerking

Parken en plantsoenen volgen op enige afstand; met inmiddels 27.000 ha beschikken deze over veel ruimte binnen de recreatiesector. Van de totale ruimte in Neder-

land is echter maar een heel klein deel voor de sport in gebruik (nog geen procent) (tabel 8.1).

Ontwikkelingen in het ruimtegebruik voor sport per provincie

Als we de ontwikkeling van het bodemgebruik voor sport per provincie bekijken, blijkt dat over het algemeen de groei in het aanbod aan sportterreinen gelijk is of achterblijft bij de bevolkingsontwikkeling. Vooral Flevoland blijft achter wat betreft de realisatie van sportvoorzieningen (tabel 8.2). De enige uitzonderingen op deze trend zijn Groningen, Noord-Brabant en, in mindere mate, Overijssel.

De constatering uit de vorige Rapportages sport dat de Randstadprovincies Utrecht, Noord- en Zuid-Holland een relatief lage ratio sportruimte/bewoners hebben, is nog steeds actueel. Het laagst is de ratio in Zuid-Holland (1,46 ha per 1000 inwoners); voor Noord-Holland bedraagt de ratio 1,73 ha per 1000 inwoners en voor Utrecht 1,74 ha per 1000 inwoners. Landelijk is de ratio 1,99. Het gunstigst is de ratio in Drenthe en Flevoland (resp. 3,10 en 2,90 ha).

Tabel 8.2

Ontwikkeling in bodemgebruik voor sportterreinen, naar provincie, 1996-2000

	aantal ha 1996	aantal ha 2000	aantal ha 2003	index verandering in ha sportterreinen (1996 = 100)	index bevolkings- ontwikkeling 1996-2003
Groningen	1278	1329	1343	105	103
Friesland	1600	1633	1655	103	105
Drenthe	1461	1455	1490	102	105
Overijssel	2221	2247	2339	105	104
Flevoland	924	981	1022	111	129
Gelderland	3880	3969	4049	104	105
Utrecht	1903	1899	2001	105	108
Noord-Holland	4347	4395	4466	103	104
Zuid-Holland	4941	4936	5028	102	103
Zeeland	965	958	980	102	103
Noord-Brabant	5001	5066	5328	107	105
Limburg	2561	2614	2518	98	101

Bron: CBS: StatLine (Bodemgebruik in Nederland, bevolking) SCP-bewerking

Ontwikkelingen in het ruimtegebruik voor sport in zeven (groot)stedelijke gebieden

In de Rapportage sport 2006 (Breedveld en Tiessen-Raaphorst 2006) werd geconstateerd dat de stedelijke rand (oftewel de zgn. buitenringen) ruimte voor de buitensport is gaan inleveren. Dit proces zette zich in de vier grote steden in de periode tussen 2000 en 2003 voort. De buitenringen verloren er 75 ha aan buitensportruimte, na eveneens een verlies van 16 ha in de periode 1996-2000 (tabel 8.3).

Daarentegen bleef de hoeveelheid ruimte voor buitensport in de centra en binnenringen ongeveer gelijk. Dat er inmiddels geen afname meer is van sportterreinen in de centra en binnenringen heeft vermoedelijk te maken met de functie die wordt toegekend aan sport als cohesiefactor in sociaal zwakke wijken. Dit uit zich ook door de komst van velden van de Cruyff Foundation en van playgrounds van de Richard Krajicek Foundation in de meer centrale delen van de stad (Jansen Lok 2008; Verweel 2008; zie ook hoofdstukken 3 en 6).

De hoeveelheid sportruimte in de omgeving van de steden bleef echter toenemen, in de buurt van de vier grote steden zelfs sterker dan in de periode 1996-2000. Per saldo is over de gehele periode 1996-2003 sprake van afname van de buitenruimte voor sportvoorzieningen in de centrale delen van de grootstedelijke agglomeraties.

De afname van openlucht sportaccommodaties in de buitenringen van de vier grote steden gaat samen met een verhoudingsgewijs lage sportdeelname aldaar. Deze is lager dan in de centra+binnenringen én in de randgemeenten (resp. 71% (G4), ten opzichte van 80% en 76%).

Tabel 8.3

Bodemgebruik voor sport in de vier grote steden en omgeving en de regio's Groningen, Arnhem-Nijmegen en Eindhoven-Helmond, 1996-2003 (in hectaren)

	1996	2000	2003
totaal vier grote steden			
centrum + binnenring	387	370	372
buitenringen	1869	1853	1778
omgeving/randgemeenten	3298	3234	3476
totaal drie regio's buiten West-Nederland			
centrale steden	1205	1203	1195
omgeving	3197	3257	3298

Bron: CBS (Bodemstatistiek) SCP-bewerking

Evenals in de *Rapportage sport 2006* is ook hier gekeken naar de ontwikkelingen in drie stedelijke regio's buiten het westen van het land, te weten Groningen, Arnhem-Nijmegen en Eindhoven-Helmond (zie ook bijlage B 8.1 en de kaarten bij hoofdstuk 8 van de *Rapportage sport 2006*).³ Van deze geselecteerde middelgrote steden is gekeken naar de ontwikkeling in enerzijds de centra en anderzijds de omgeving van die steden. De centra van deze steden boetten tussen 2000 en 2003 duidelijk in aan sportruimte, sterker dan in de periode 1996-2000. De sportruimte in de omgeving van de middelgrote steden nam toe, maar minder dan in de voorgaande rapportageperiode. In de geselecteerde stedelijke gebieden buiten de Randstad is de sportdeelname in de centrale steden het hoogst (81% ten opzichte van 74% elders).

De waarde van sportvelden

Sportterreinen doorbreken de bebouwing. Ook met kunstgras ademen veel voetbalvelden een groenere sfeer dan een gemiddeld winkelcentrum of kantorencomplex. Sportvelden leveren zo een bijdrage aan de kwaliteit van de leefomgeving,⁴ al mag ook niet vergeten worden dat de nabijheid van sportvoorzieningen ook voor overlast kan zorgen (zoals overdadige verlichting en parkeerproblemen). Dat sportvelden een economische waarde vertegenwoordigen, is onder andere af te leiden uit de waarde van de gronden in de omgeving van sportvelden. Tabel 8.4 geeft de gemiddelde waarde van de woningen in deze gebieden weer, zijnde de WOZ-waarde zoals die voor de onroerendezaakbelasting door taxateurs is geschat. Er is uitgegaan van de in het grondbeleid gebruikelijke redenering dat de waarde van de grond afhankelijk is van de waarde van datgene wat op die grond kan worden gebouwd. Waar de waarde van de woningen hoog is, is dus ook de waarde van de grond waarop de woningen staan hoog.

Tabel 8.4 geeft aan dat – in tegenstelling tot wat algemeen verondersteld wordt – de WOZ-waarde in de meer centrale stedelijke gebieden (de binnenringen) helemaal niet zo hoog is. De waarde is in de regel het hoogst in de buitenringen van de steden. Echter, de WOZ-waarde in de buurt van de sportvelden is in de centrale stadsdelen (veel) hoger dan die in de centrale stad in zijn algemeenheid. Ook in andere gebieden kent de grond nabij sportvelden een hogere dan voor dat gebied gemiddelde waarde. Dat kan komen doordat sportvelden strategisch liggen ten opzichte van vervoersassen en openbaarvervoersvoorzieningen. Een alternatieve verklaring is dat een groenvoorziening als de sportvelden een positieve invloed op de woningprijzen heeft, doordat juist in de buurt van de sportvelden in de steden duurdere huizen zijn gebouwd, bijvoorbeeld omdat men de buurt meer waardeert.

Tabel 8.4

WOZ-waarde in deelgebieden van de stedelijke regio's (vier grote steden en drie stedelijke gebieden buiten de Randstad: Groningen, Arnhem-Nijmegen en Eindhoven-Helmond), gemiddeld en nabij sportterreinen, 2005 (in euro's)

	gemiddelde WOZ-waarde in alle postcodegebieden	WOZ-waarde in postcodegebieden met ten minste 10 ha sportterrein
centra vier grote steden	212.600	n.v.t.
binnenringen vier grote steden	174.600	234.750
buitenringen vier grote steden	208.400	231.000
randgemeenten vier grote steden	187.600	197.650
centra stedelijke gebieden buiten de Randstad	186.790	197.650
randgemeenten stedelijke gebieden buiten de Randstad	214.200	226.000

Bron: CBS (Bodemstatistiek 2003); WOZ-bestand 2005, SCP-bewerking

Sporten in het groen

In de vorige editie van de Rapportage sport is de vraag gesteld of de verplaatsing

van sportaccommodaties naar de stadsranden en verder als negatief moet worden beschouwd. Het toen gegeven antwoord was dat dit niet het geval zou zijn als in de stedelijke randen (en daarbuiten) bevolkingsgroei plaatsvindt. Geconstateerd werd dat de groei in absolute zin erg groot was in deze gebieden, maar dat in de vier grote steden de sterkste relatieve groei zich voordeed in de binnensteden. Uitbreiding van het voorzieningenaanbod in de rand ligt dan wel in de rede, een afname in de binnensteden echter niet.

De uitbreiding in de stedelijke rand en daarbuiten kan ook om een andere reden als positief worden bestempeld. In de stedelijke randen liggen, zeker in de Randstad, veel groenvoorzieningen, zoals die welke in het kader van de Randstadgroenstructuur⁵ zijn gerealiseerd. Uit de Bodemstatistiek van het CBS blijkt dan ook dat er in de randen van de vier grote steden naar verhouding veel groen is.⁶ Zo bestaat de oppervlakte van binnenring 2 van Amsterdam voor 1,2% uit groen, de oppervlakte van de buitenring voor 3,6% en die van de omgevende randgemeenten voor 7,3%. In de Haagse regio bestaat de binnenring voor 3,2% uit groen, de buitenring voor 4%, terwijl in de randgemeenten de buitenring voor 6,8% uit groen bestaat. Verwacht mag worden dat in de gebieden met veel groen (openlucht)sportaccommodaties vaak in het groen liggen. Daar komt nog bij dat groen geacht wordt een positief effect op gezondheid te hebben (Vreke et al. 2006).⁷

Het ondernemen van sportieve activiteiten is op zichzelf al een onderdeel van een gezonde leefstijl. Hoe vaak komt het nu voor dat sport in een groene omgeving plaatsvindt? Om deze vraag te beantwoorden is in het AVO'07 een aantal vragen gesteld over de locatie van de sportbeoefening: was dat in een groene omgeving, en binnen of buiten de grenzen van de gemeente?

Gemiddeld beoefent 62% van de sporters een sport in een groene omgeving (tabel 8.5). Het vaakst gebeurt dat door de watersporters (88%), op de voet gevolgd door de golfers (86%). Ook paardrijden (82%), fietsen/wielrennen/mountainbiken (81%), wandelsport/nordic walking (81%) en schaatsen (78%) vinden zeer vaak in een groene omgeving plaats. Sporten die weinig in een groene omgeving worden beoefend, zijn turnen (53%) en handbal (56%) (bijlage B 8.2). Jonge kinderen en 65-plussers beoefenen hun sport verhoudingsgewijs minder vaak in een groene omgeving. Verder sporten mannen iets vaker in een groene omgeving dan vrouwen. Hoe groter de gemeente, des te minder vaak wordt er in een groene omgeving gesport. In de (buurt van de) vier grote steden vindt het sporten in het groen het meest plaats in de randgemeenten (64%) en het minst in de buitenringen van die grote steden (48%; cijfers niet in tabel). In de stedelijke gebieden buiten de Randstad wordt door de bewoners van de centrale steden bijna even vaak in een groene omgeving gesport als door die van de randgemeenten (resp. 63% en 60%).

In hoeverre vindt de (groene) sport plaats in de eigen gemeente? Van alle sporters sport 80% binnen de eigen gemeente. Vanaf het vijfendertigste jaar wordt er steeds

minder vaak in de eigen gemeente gesport. Verder gebeurt het sporten in de eigen gemeente vooral door bewoners van grote steden: naarmate de gemeente groter is, wordt er vaker in de eigen gemeente gesport (tabel 8.5).

Tabel 8.5

Personen die in het groen sporten en in de eigen gemeente, sportende bevolking van 6 jaar en ouder, naar enkele achtergrondkenmerken, 2007 (in procenten)

	sport in het groen	sport in de eigen gemeenten
6-11 jaar	56,9	84,8
12-17 jaar	64,0	83,3
18-34 jaar	63,6	84,4
35-54 jaar	64,9	82,9
55-64 jaar	63,7	75,3
≥ 65 jaar	49,6	67,5
man	51,8	88,7
vrouw	48,2	88,2
< 20.000 inwoners	66,5	76,0
20.000-50.000 inwoners	64,8	81,7
50.000-100.000 inwoners	61,9	81,8
100.000-250.000 inwoners	58,9	83,8
> 250.000 inwoners	54,7	83,7

Bron: SCP (AVO'07)

Multifunctioneel gebruik van accommodaties voor sport

De accommodaties voor buitensport zijn ruimte-extensief en daardoor duur. Maar ook de accommodaties voor binnensport moeten concurreren met andere ruimtelijke functies. Een kantoor of woningen leveren bij verhuur of verkoop immers meer geld op dan een sportaccommodatie op dezelfde locatie. De trend naar multifunctioneel gebruik van accommodaties levert een goede basis op om deze strijd om ruimte aan te gaan.⁸ In veel gevallen wordt de ruimte gezamenlijk gebruikt met het onderwijs (waarbij de sportaccommodatie wordt gebruikt voor de gymles). Sommige multifunctionele accommodaties faciliteren meerdere functies, bijvoorbeeld activiteiten van andere verenigingen dan sportverenigingen of culturele uitvoeringen (VSG 2007).

In hoeverre vindt multifunctioneel gebruik van accommodaties nu plaats en wat betekent dat voor de sport? Om die vraag te beantwoorden, is een secundaire analyse verricht op gegevens van 'Sportservice Zuid-Holland' en de Stichting Recreatie over sportaccommodaties in de provincie Zuid-Holland (De Jong 2007). Het gaat hierbij om sportaccommodaties die zowel door sportverenigingen als door anderen, vooral

het onderwijs, worden gebruikt, en om accommodaties die monofunctioneel worden gebruikt (met name door sportverenigingen of het onderwijs).

In tabel 8.6 is aangegeven hoeveel tijd is besteed aan verschillende activiteiten (sport, onderwijs, welzijn) in monofunctionele en multifunctionele sportaccommodaties. Er is daarbij onderscheid gemaakt in zwembaden, gymzalen, sporthallen en sportzalen. De verschillende soorten accommodaties onderscheiden zich in functie en grootte. Het opzetten van gymzalen is gekoppeld aan het onderwijs in de lichamelijke opvoeding, waarbij de gymzalen een min of meer vaste oppervlakte van 252 m² hebben. Sportzalen en sporthallen onderscheiden zich in oppervlakte, waarbij de sportzalen groter zijn dan de gymzalen en kleiner dan de sporthallen. De sportzalen zijn daardoor beperkt in de mogelijkheden tot sporten, vooral waar het gaat om trainingsmogelijkheden. De in oppervlakte grootste voorziening, de sporthal, varieert van 924 m² tot 1344 m² (Knol 2006). Gezien de geringe aantallen, zijn de sportzalen en zwembadaccommodaties niet in tabel 8.6 opgenomen.⁹

Tabel 8.6

Aantal uren per week per functie in mono- en multifunctionele sportaccommodaties, gebruik per functie, 2007

	gymzalen	sporthallen
monofunctioneel sport	147	
monofunctioneel onderwijs	142	49
multifunctioneel onderwijs + welzijn		217
multifunctioneel sport + onderwijs	474	578
w.v. sport	259	299
multifunctioneel sport + welzijn	67	215
w.v. sport	52	194
multifunctioneel sport + welzijn + onderwijs	1760	2756
w.v. sport	759	1294
totaal	2590	3816
w.v. sport	1217	1787

Bron: Sportservice Zuid-Holland / Stichting Recreatie (SCP-bewerking)

De vraag is in hoeverre de bestaande sportvoorzieningen (exclusief) voor sport bestemd zijn. Sport is dan gedefinieerd als 'activiteiten van sportverenigingen'. Sportieve activiteiten daarbuiten, zoals lichamelijke opvoeding en buurtsport, vallen niet onder deze definitie, maar vallen onder respectievelijk onderwijs en welzijn.

Uit tabel 8.6 blijkt dat in multifunctionele gymzalen waar onderwijs en sport worden gecombineerd, iets meer dan de helft van de tijd door de sport wordt gebruikt. Wordt

sport er echter gecombineerd met welzijn, dan is er meer tijd voor sport beschikbaar (78%). In beide gevallen is dat veel te noemen. Gymzalen zijn immers primair bedoeld voor het onderwijs (zie hierboven). Wordt sport met zowel onderwijs als welzijn gecombineerd, dan is in de multifunctionele gymzaal minder dan de helft van de tijd beschikbaar voor sport. In multifunctionele sporthallen waar sport gecombineerd wordt met onderwijs, is net iets meer dan de helft van de tijd voor sport. Wordt sport gecombineerd met welzijn, dan is 90% van de tijd gereserveerd voor sport. De combinatie met welzijn én onderwijs levert, evenals in de gymzaal, het geringste aandeel uren voor de sport op (46%).

8.3 Heen en weer: verplaatsingen ten behoeve van de sport

Wie sport wil beoefenen, moet zich in veel gevallen verplaatsen naar een specifiek daarvoor ingerichte locatie. Slechts voor een enkele sportieve activiteit hoeft men de deur niet uit. En omdat de uiteenlopende sportvoorzieningen tegenwoordig steeds vaker te vinden zijn in het buitengebied aan de rand van de steden (zie § 8.2), moet het belang van de mobiliteit voor de sport zeker niet worden onderschat.

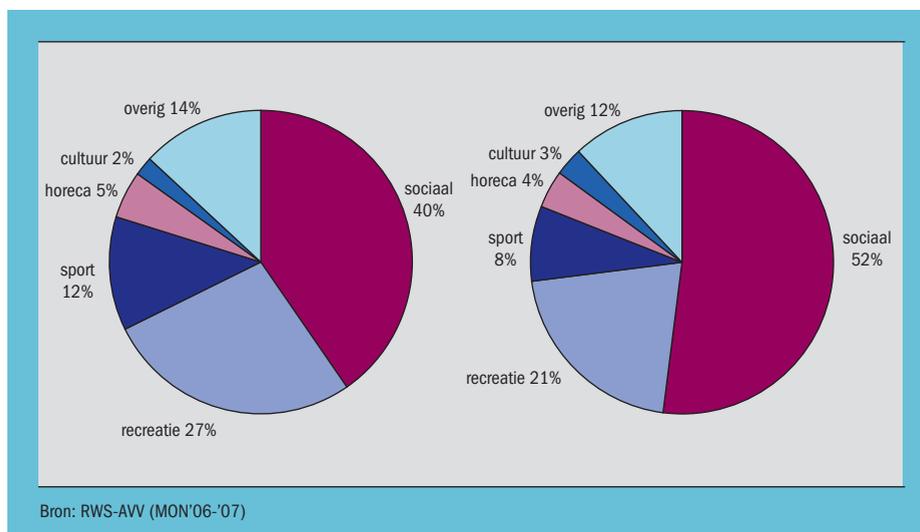
De omvang van de aan sport gerelateerde mobiliteit, de afgelegde afstanden, de gebruikte vervoermiddelen, en de persoonskenmerken die hiermee samenhangen, zijn onderwerp van deze paragraaf. De gegevens uit de figuren en tabellen zijn ontleend aan het Mobiliteitsonderzoek Nederland (MON) van de dienst Verkeer en scheepvaart van Rijkswaterstaat. Hoewel er sprake is van enkele methodische problemen, waardoor vergelijkingen door de tijd worden bemoeilijkt,¹⁰ kan op voorhand worden gesteld dat er zich in de sportgerelateerde mobiliteit in grote lijnen weinig veranderingen lijken voor te doen ten opzichte van eerdere jaren.

Sport en andere vrijetijdsmotieven

Ruim een tiende van alle vrijetijdsverplaatsingen gebeurt ten behoeve van de sport (figuur 8.1). De gemiddelde afstand die men hiervoor per persoon per dag overbrugt, bedraagt circa één kilometer, wat overeenkomt met 8% van alle vrijetijdskilometers. Met andere woorden, de afgelegde afstand van en naar sportvoorzieningen blijft verhoudingsgewijs achter bij het aantal verplaatsingen dat men hiervoor maakt. Blijkbaar zoekt men sport toch bij voorkeur dicht bij huis. Opvallend is dat het merendeel van de in de vrije tijd afgelegde kilometers gericht is op het onderhouden van sociale contacten (52%, oftewel iets meer dan de helft). Kennelijk zijn fysieke contacten (en dus verplaatsingen) nog steeds belangrijk voor het onderhouden van het sociale netwerk, de opkomst van digitale leef- en communicatiewereld ten spijt (zie ook Harms 2008).

Figuur 8.1

Verdeling aantallen verplaatsingen (links) en afgelegde kilometers (rechts) naar soorten vrijetijdsactiviteiten, 2006-2007 (in procenten)

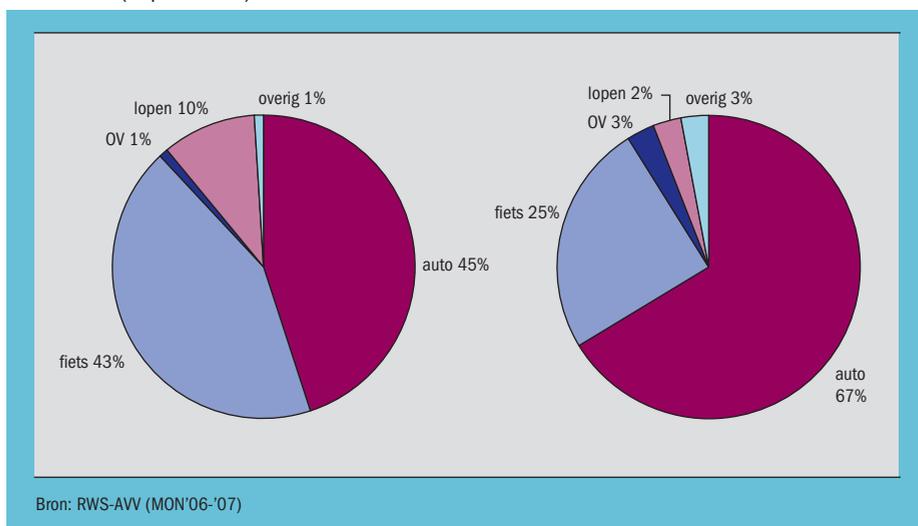

Vervoerwijze

Voor het bezoeken van sportvoorzieningen wordt veel gebruik gemaakt van de auto: bijna de helft van alle verplaatsingen van en naar sportlocaties geschiedt per auto (45%). De fiets neemt met 43% van de verplaatsingen een goede tweede plaats in. Het openbaar vervoer wordt hiervoor nauwelijks gebruikt (figuur 8.2 en tabel 8.7). Wanneer de mobiliteit ten behoeve van sportbeoefening wordt uitgedrukt in afgelegde afstanden, is de dominantie van de auto veel groter: 66% van de afgelegde 'sport'-kilometers komt voor rekening van de auto. Een deel van dit omvangrijke autogebruik is vermoedelijk te herleiden tot de excentrische ligging van veel sportvoorzieningen. Fietsen is daardoor vaak geen alternatief en openbaar vervoer komt er – vooral op zondag – meestal niet eens in de buurt (zie ook het minieme aandeel van het openbaar vervoer in figuur 8.2). Maar zelfs als de sportlocatie gesitueerd is op de meest toegankelijke plek in het midden van de stad, dan nog neemt het merendeel van de sporters de auto (Vermeulen 2002; Breedveld en Elling 2007). Voor alle sportgerelateerde verplaatsingen met een afstand tot 5 kilometer wordt in vier op de tien gevallen gebruik gemaakt van de auto.

Figuur 8.2

Aantallen verplaatsingen (links) en afgelegde afstanden (rechts) wegens sport, naar vervoerwijze, 2006-2007 (in procenten)

Tabel 8.7

Aantallen verplaatsingen en afgelegde afstanden, naar motief en vervoerwijze, 2006-2007 (in absolute aantallen en kilometers)

	aantallen verplaatsingen p.p.p.d. abs		afgelegde afstand p.p.p.d. in km	
	totaal	% auto	totaal	% auto
totaal	3,01	48	32,4	75
vrije tijd	1,11	45	13,2	77
w.v.				
sport	0,13	45	1,0	67
sociaal	0,45	60	6,9	85
cultureel	0,02	55	0,4	74
recreatie	0,30	21	2,8	63
horeca	0,06	47	0,6	72
overig	0,15	52	1,6	77

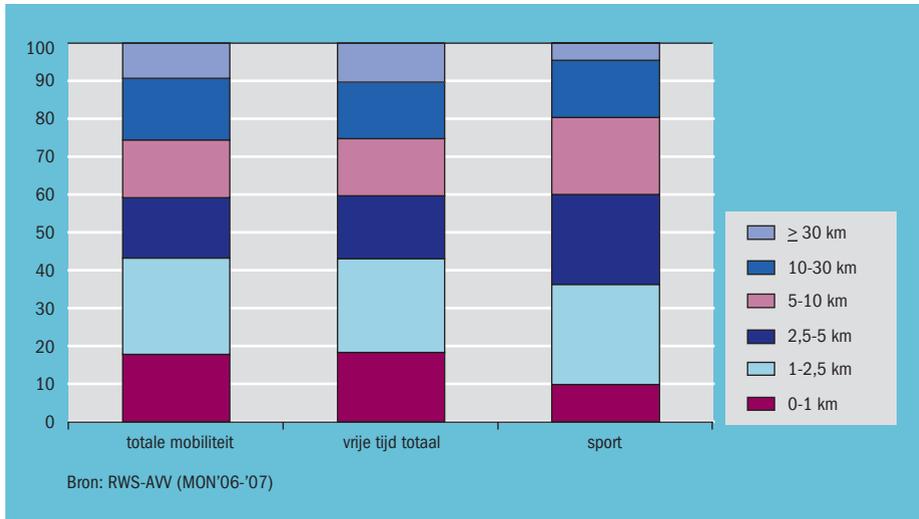
Bron: RWS-AVV (MON '06-'07)

Gemiddelde afstand tot sportvoorzieningen

De gemiddelde afstand van een verplaatsing naar een sportvoorziening bedraagt 7,7 kilometer. Dat is minder dan het gemiddelde voor alle verplaatsingen (10,8 kilometer) en ook minder dan verplaatsingen voor andere vrijetijdsmotieven (11,9 kilometer). Kortom, de afstanden die men overbrugt om te kunnen sporten, zijn relatief beperkt. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat de ruimtelijke situering van sportvoorzieningen toch minder perifeer is dan vaak wordt gesuggereerd. Een dergelijke veronderstelling wordt bevestigd door figuur 8.3, waarin de sportieve verplaatsingen zijn opgedeeld naar afstandsklassen. Acht van de tien sportieve verplaatsingen hebben een maximale reikwijdte van 10 kilometer, tegen ruim zeven van de tien voor alle vrijetijdsverplaatsingen. Een ruime meerderheid (60%) van alle sportieve verplaatsingen betreft een afstand tot 5 kilometer.

Figuur 8.3

Aantallen verplaatsingen naar afstandsklassen, 2006-2007 (in procenten)

Sportieve mobiliteit naar persoonskenmerken

In tabel 8.8 zijn het gemiddelde aantal verplaatsingen en de afgelegde afstanden naar sportvoorzieningen uitgesplitst naar een aantal persoonskenmerken. Een eerste opvallend verschil betreft het geslacht: alhoewel mannen zich ten behoeve van de sport slechts fractioneel vaker verplaatsen dan vrouwen, blijken vooral zij bereid daartoe grotere afstanden te overbruggen. Een voor de hand liggende verklaring is gelegen in de verschillen in soorten sportbeoefening tussen mannen en vrouwen: archetypische mannensporten, zoals voetbal, vinden voornamelijk plaats op grote velden aan de rand van de bebouwde kom, terwijl de typische vrouwensporten, zoals aerobics, vooral binnen plaatsvinden, in faciliteiten die meer gespreid voorkomen (zie ook hoofdstuk 4).

Tabel 8.8

Aantallen verplaatsingen en afgelegde afstand wegens sport, naar vervoerwijze en enkele achtergrondkenmerken, 2006-2007 (in absolute aantallen en kilometers)

	aantallen verplaatsingen	afgelegde afstand (km)	% sportverpl. per auto
totaal	0,13	1,0	45
man	0,15	1,2	44
vrouw	0,12	0,8	47
< 11 jaar	0,14	0,9	55
12-17 jaar	0,25	1,5	26
18-34 jaar	0,14	1,2	48
35-64 jaar	0,13	1,0	48
≥ 65 jaar	0,07	0,5	39
< 7.500 euro	0,13	1,2	35
7.500-15.000 euro	0,09	0,6	41
15.000-22.500 euro	0,12	0,9	47
22.500-30.000 euro	0,15	1,1	48
≥ 30.000 euro	0,17	1,5	55
lo, lbo, mavo	0,12	0,8	35
mbo, havo, vwo	0,13	1,1	47
hbo, wo	0,17	1,4	50
zeer sterk stedelijk gebied	0,12	0,8	37
sterk stedelijk gebied	0,14	1,1	47
matig stedelijk gebied	0,14	1,0	48
weinig stedelijk gebied	0,14	1,0	45
niet stedelijk gebied	0,12	0,9	47

Bron: RWS-AVV (MON'06-'07)

Wat leeftijd betreft, valt vooral de dominantie van jeugdigen onder de zich verplaatsende sporters op. In tegenstelling tot de tieners (de 12-17-jarigen), die hoofdzakelijk fietsen, maken kinderen tot 12 jaar vooral gebruik van de auto voor hun sportbezoeken. Daarmee zijn zij in sterke mate afhankelijk van hun ouders, die hen van en naar de verschillende sportvoorzieningen chaufferen.

Het onderscheid naar inkomen en opleidingsniveau onthult een eenduidig verband: hoe hoger het inkomen en hoe hoger de genoten opleiding, des te frequenter de

verplaatsingen ten behoeve van de sportbeoefening zijn, en des te groter de daartoe overbrugde afstanden. Dit verschil uit zich met name in het autogebruik: personen uit de hoogste inkomensgroep genereren twee keer zoveel autokilometers als personen uit de laagste inkomensgroep (niet in tabel).

8.4 De sport geklokt

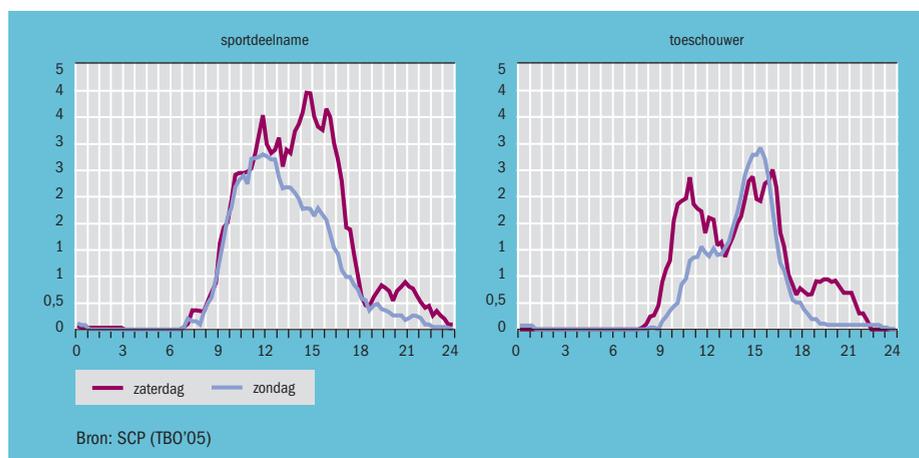
Veranderingen in ordening van de tijd (de dagen en de tijdstippen waarop activiteiten plaatsvinden) kennen doorgaans geen grote dynamiek. Ruim twaalf jaar na de invoering van de destijds veelbesproken Arbeidstijdenwet en de Winkeltijdenwet zitten Nederlanders nog steeds op zondag met een bord op schoot naar het voetbal te kijken, om vervolgens op maandag in de koffiehoeck met de naaste collega's de prestaties van de spelers te bespreken (zie ook www.scp.nl, onderwerp tijdsbesteding).

Die robuustheid is enerzijds terug te voeren op het feit dat het menselijk bioritme diep verankerd zit in onze genen – de mens is nu eenmaal geen nachtdier. Anderzijds is de onderlinge afstemming van activiteiten een ingewikkelde machinerie, met een eigen dynamiek. Vele activiteiten grijpen in de tijdsordering in elkaar, wat het lastig maakt om beweging te krijgen in dit maatschappelijke proces.

Centraal in dit systeem staan de ritmes van werk en school. Rondom dit negen-tot-vijfmodel worden de andere activiteiten geplooid, waaronder de vrijetijdsbesteding inclusief de actieve en passieve sportbeoefening. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat de tijdstippen waarop mensen sporten of sportwedstrijden bijwonen, door de tijd heen eerder constanten dan verandering vertonen. Al vanaf het moment dat hierover statistieken worden bijgehouden, vindt het merendeel van de sportdeelname plaats in de avonden en weekeinden (in 2009: 69%; zie figuur 8.4 en tabel 8.9). Het bijwonen van sportwedstrijden vindt zelfs voor meer dan 90% plaats tijdens de avonden en weekeinden. Voor de sportdeelname zijn de zaterdagmiddag en de zondagochtend de twee geijkte momenten. Het bijwonen van sportwedstrijden gebeurt op de twee andere momenten van het weekeinde: zaterdagochtend, bij de jeugd, en zondagmiddag. Zaterdagavond is daarbij nog wat meer een sportavond (actief dan wel passief) dan de zondagavond. Voor de sport is de nacht terra incognita.

Figuur 8.4

Sportdeelname (links) en bijwonen van sportwedstrijden (rechts) op zaterdag en zondag, bevolking van 12 jaar en ouder, 2005 (in procenten)

Tabel 8.9

Procentuele verdeling van sportdeelname en bijwonen van sportwedstrijden over dagen/dagdelen van de week, bevolking van 12 jaar en ouder, 1980-2005 (in procenten van weektotaal)

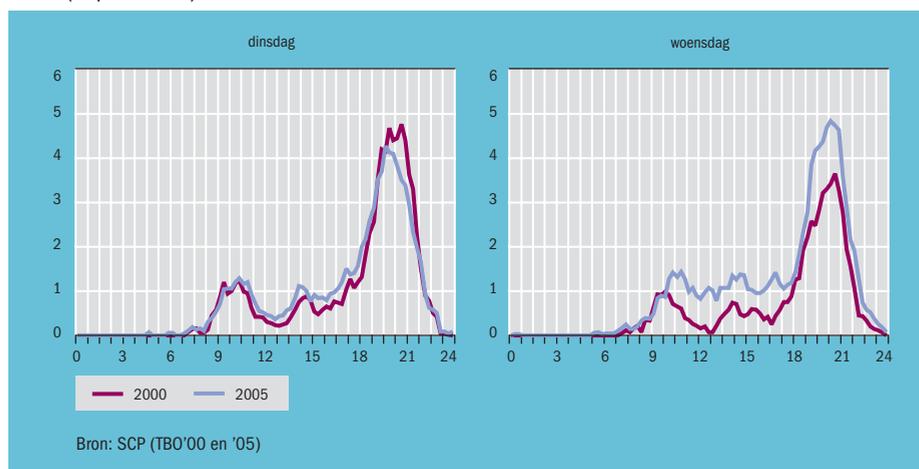
sportdeelname													
	ma	di	wo	do	vr	zat	zon	ma-vr	week- einde	ma-vr overdag	nacht	avond/ weekend	totaal
1980	12	14	11	15	11	18	20	62	38	23	2	77	100
1985	14	13	14	12	10	20	19	62	38	25	2	75	100
1990	13	16	13	15	10	18	14	68	32	25	2	75	100
1995	14	15	13	13	12	17	15	67	33	25	2	75	100
2000	17	12	14	15	9	19	14	67	33	23	1	77	100
2005	13	15	16	14	11	16	14	70	30	31	2	69	100
bijwonen sportwedstrijden													
	ma	di	wo	do	vr	zat	zon	ma-vr	week- einde	ma-vr overdag	nacht	avond/ weekend	totaal
1980	3	3	3	2	6	35	48	17	83	0	0	94	100
1985	2	2	6	3	5	36	44	19	81	1	0	94	100
1990	2	3	4	6	6	40	39	21	79	1	0	93	100
1995	5	4	6	3	5	47	32	21	79	1	0	92	100
2000	4	3	7	2	5	52	26	22	78	1	0	96	100
2005	3	3	5	4	7	42	36	22	78	1	0	94	100

Bron: SCP (TBO'80-'05)

Doordeweeks staat het bijwonen van sportwedstrijden op een laag pitje. Voor het zelf sporten geldt dat niet: 70% van alle sportdeelname vindt doordeweeks plaats, met een duidelijke (gewenste) piek rond 20.00 uur (zie figuur 8.5; zie ook Hoekman et al. 2007). Juist hier tekenen zich echter enige verschuivingen af. Tussen 2000 en 2005 is het aandeel van de doordeweekse overdagse periode in de totale sport gestegen van 23% naar 31%. Dat betekent dat sporters de afgelopen jaren vooral in die periode van de week actiever zijn geworden.

Figuur 8.5

Sportdeelname op dinsdag (links) en woensdag (rechts), bevolking van 12 jaar en ouder, 2000 en 2005 (in procenten)

Nadere analyse naar persoonskenmerken laat zien dat de meeste bevolkingsgroepen in 2005 iets meer doordeweeks overdag sporten dan in 2000. Dit geldt echter met name voor mannen en voor mensen die niet werken of studeren (tabel 8.10). Vermoedelijk hangt dit samen met de gestage opmars van sporten die individueel beoefend kunnen worden, zoals fitness en hardlopen, en waarvan bekend is dat die in (iets) grotere mate buiten de traditionele piekuren plaatsvinden (zie Harms en Knol 2006). Ook de geleidelijke opmars van deeltijdwerken onder mannen zal hieraan hebben bijgedragen. Zeker voor meer accommodatiegebonden sporten en teamsporten blijft echter gelden dat het meest wordt gesport in de avonden (Harms en Knol 2006). Bij de meeste sporters leeft daarbij de wens om het sporten nog wat meer te concentreren in de tijd (niet te vroeg op de avond, maar zeker ook niet te laat), en niet om het sporten meer te spreiden over de dag (Hoekman et al. 2007). Het liefst zwemt iedereen om 19.00 of 20.00 uur – maar dan zonder al die anderen.

Tabel 8.10

Gemiddeld aandeel^a sport door de week overdag (6.00-18.00 uur), sportende bevolking van 12 jaar en ouder, naar enkele achtergrondkenmerken, 1980-2005 (in procenten)

	1980	1985	1990	1995	2000	2005
totaal	25	29	27	29	26	32
man	18	19	20	19	17	25
vrouw	33	40	35	39	35	38
12-19 jaar	23	19	24	19	11	16
20-34 jaar	14	19	17	14	15	19
35-49 jaar	27	31	22	29	21	27
50-64 jaar	35	53	48	48	38	44
≥ 65 jaar	75	66	76	73	72	80
studerend	24	21	22	18	14	17
werkend	12	18	14	18	18	22
geen van beide	44	50	55	56	53	64

a Anders dan in tabel 8.9 berekend op individuele basis en om die reden deels afwijkend van wat in die tabel staat vermeld.

Bron: SCP (TBO'80-'05)

Een vergelijking met andere vrijetijdsactiviteiten leert dat, naast de sportdeelname, ook het wandelen en fietsen en de dagjes uit in 2005 naar verhouding iets meer doordeweeks overdag plaatsvinden dan in 2000 (tabel 8.11). Voor televisiekijken en pc-gebruik geldt dat echter niet: driekwart van het pc-gebruik (in de vrije tijd) en meer dan 90% van het tv-kijken vindt 's avonds of in de weekeinden plaats. Het bijwonen van sportwedstrijden blijft hierin echter de absolute koploper: geen andere vrijetijdsactiviteit is zo stevig geworteld in het traditionele ritme als de gang naar het stadion.

Tabel 8.11

Aandeel van elf vrijetijdsactiviteiten doordeweeks overdag (6.00-18.00 uur), bevolking van 12-79 jaar, 2000 en 2005 (in procenten)

	hobby's	wandelen, fietsen	kerk, vrij-willigers-werk	lezen	dagje uit ^a	sport-deel-name	pc-gebruik	sociaal contact ^b	uit-gaan	tele-visie kijken	sport (bezoeken)
2000	50	41	42	36	29	23	27	22	13	9	4
2005	50	45	39	35	35	31	27	22	15	9	6

a Pretpark, dierentuin, museum, kasteel.

b Op visite gaan of visite ontvangen, praten met huisgenoten.

Bron: SCP (TBO'00 en '05)

8.5 Samenvatting

De hoeveelheid ruimte die in Nederland beschikbaar is voor buitensportaccommodaties, is nog geen 1%. Toch neemt de sport binnen de recreatiesector, met 32.000 ha, een dominante plaats in. In een periode van tien jaar heeft er echter een verplaatsing van openluchtaccommodaties plaatsgevonden, namelijk van centraal stedelijke delen naar randgemeenten. Wel is de afname van openluchtaccommodaties minder sterk in de meest centrale delen, of is de oppervlakte voor sport er gelijk gebleven. In de gebieden waar een toename van buitensportaccommodaties heeft plaatsgevonden, de randgemeenten dus, wordt door de bewoners ook relatief vaak in een groene omgeving gesport. Dat kan uiteraard samenhangen met het feit dat er in de buurt van die randgemeenten ook veel groen is. Toch sporten de bewoners van de randgemeenten die groen sporten niet zo vaak binnen de eigen gemeente als de bewoners van centrale delen van de grote steden.

Nabij sportvelden blijkt de waarde van grond relatief hoog. Dit kan komen door de ligging van de sportvelden of door een positieve invloed van de aanwezigheid van deze accommodaties. Maar het kan ook zijn dat juist in de omgeving van sportvelden duurdere huizen zijn gebouwd.

De verkeersdeelname die het gevolg is van sporten moet niet worden onderschat. Ruim een op de tien vrijetijdsverplaatsingen is te herleiden tot sportieve activiteiten. Het aandeel voor de sport afgelegde vrijetijdskilometers is slechts klein: een ruime meerderheid van alle sportverplaatsingen (60%) blijft binnen een straal van 5 kilometer. Des te opvallender is de dominantie van de auto in sportgerelateerde verplaatsingen, zelfs op korte afstanden.

Old habits die hard, zo luidt de zegswijze. Dat geldt zeker ook voor de tijdstippen waarop mensen sporten. De afgelopen decennia is er hierin weinig veranderd. Voor het zelf sporten geldt nog steeds dat 69% daarvan in de avonden en het weekeinde plaatsvindt. Dat is overigens wel minder dan bij de vorige Rapportage sport. Van het bezoek aan sportwedstrijden vindt 94% in de avonden en weekeinden plaats. Voor het sportbeleid betekent deze vasthoudendheid dat vooral de verwachting dat ruimere openingstijden tot meer publiek zullen leiden, moet worden getemperd. Dat geldt zeker voor de werkende of schoolgaande sporters; velen van hen willen juist op de piektijden sporten. Eerst werken, dan thuis wat eten of voor de kinderen zorgen en dan ter ontspanning nog zelf wat actief bezig zijn. Beleidsmakers die deze ritmiek niet onderkennen, komen op den duur van een koude kermis thuis. Verder hebben deze conclusies vooral invloed op de mogelijkheid om bij sportverenigingen met inzet van vrijwilligers activiteiten aan te bieden in het kader van school-en-sporttrajecten. Want hoewel het aandeel mannelijke deeltijders of gepensioneerden groeit, moeten hieraan geen grote verwachtingen ontleend worden. Het arbeidsritme dicteert dat het verenigingsleven pas na 17.00 uur in volle gang komt. Dat biedt enerzijds mogelijkheden om tot die tijd leegstaande accommodaties te benutten, maar impliceert daarnaast ook dat daarvoor betaalde krachten dienen te worden gerekruteerd. Vrijwilligers zijn dan immers nog bezig met andere activiteiten.

Noten

- 1 In de geografie wordt het begrip 'schaal' op verschillende manieren gebruikt. Vrij algemeen bekend is de schaalindeling op kaarten (1:100; 1: 100000, enz.). In dat geval wordt gesproken over grootschalige kaarten als de eenheid klein is (1: 100 levert een relatief grote schaal op, de op een klein oppervlak betrekking heeft; bijvoorbeeld 1:1 miljoen voor de kaart van Nederland of 1: 18 miljoen voor de kaart van Europa en Azië. De vergroting van de schaal van voorzieningen (ook in het kader van sport van belang) heeft betrekking op een groter gebied, dat door de voorzieningen bediend worden. En zoals hier gebruikt: een laag geografisch schaalniveau betekent dat het om een klein gebied gaat (zoals buurt of postcodegebied) en een hoog geografisch schaalniveau betekent een groot gebied (provincie, heel Nederland).
- 2 De Bodemstatistiek levert landsdekkend – gezien de aard van de data (registratie in hectaren) – vooral inzicht in de ontwikkeling en de ruimtelijke spreiding van buitensportaccommodaties. In 2007 kwamen de gegevens van de opname uit 2003 beschikbaar.
De opnametechniek voor de Bodemstatistiek is in 1996 gewijzigd. Voor dat jaar zijn twee databestanden beschikbaar, het ene vergelijkbaar met eerdere jaren, het andere vergelijkbaar met 2000 (en 2003). Vanwege die trendbreuk komen in dit hoofdstuk – voor zover het de Bodemstatistiek betreft – uitsluitend de jaren 1996, 2000 en 2003 aan de orde, waarbij vanzelfsprekend het databestand 1996 wordt gebruikt dat vergelijkbaar is met 2000. In de bijlage B8.2 komen de eerdere ontwikkelingen én die tussen 1996 en 2000 aan bod. Hier is ook het databestand 1996 gebruikt, dat vergelijkbaar is met 1993 en eerdere jaren.
Voor de binnensportaccommodaties is in 2006 gebruik gemaakt van gegevens verzameld door de NSA (Nationale Sportalmanak) en gedistribueerd door ABF Research uit Delft. Voor deze rapportage is afgezien van een actualisering, gezien de ook in de vorige editie gesignaleerde onduidelijkheden bij de dataverzameling.
- 3 In deze kaartbijlage is aangegeven dat de centra van de vier grote steden de postcodegebieden zijn die deze gebieden aanduiden. Binnenring 1 van Amsterdam bestaat uit de oude wijken rond het centrum. Met binnenring 2 worden de verder van het centrum gelegen oudere uitbreidingswijken aangeduid. De buitenring bestaat uit de nieuwere westelijke en zuidelijke uitbreidingswijken. De randgemeenten zijn de gemeenten ten noorden en ten zuiden van Amsterdam (bv. Waterland resp. Amstelveen). De binnenring van Rotterdam bestaat uit de oude wijken rond het centrum. Met de buitenring worden de nieuwere wijken (incl. de vroegnaoorlogse bouw) aangeduid. De randgemeenten zijn gemeenten ten westen, oosten en zuiden van de stad (bv. Vlaardingen, Capelle aan den IJssel resp. Barendrecht). Ook in Den Haag is de binnenring een combinatie van wijken rond het centrum. De buitenring bestaat nieuwe(re) wijken, en de randgemeenten zijn gemeenten ten oosten en noorden van de stad (bv. Leidschendam-Voorburg resp. Wassenaar). En ook in Utrecht is de binnenring een conglomeraat van wijken rond het centrum, en bestaat de buitenring uit nieuwere wijken, inclusief vroegnaoorlogse. De randgemeenten zijn alle gemeenten in het gebied West-Utrecht, exclusief de stad Utrecht.
- 4 In de literatuur wordt in de regel een positief verband gevonden tussen de aanwezigheid van groen en woningprijzen; zie o.a. Maat en De Vries (2002).
- 5 De Randstadgroenstructuur is een aaneenschakeling van aangelegde recreatiegebieden (met bos, waterpartijen en aantrekkelijke landschappen) ten behoeve van de inwoners van de Randstad.

- 6 Om hier de hoeveelheid groen te bepalen, is de oppervlakte van parken, dagrecreatie-terreinen, bos, droge natuur en natte natuur bij elkaar opgeteld. De sportvelden zijn bewust buiten beschouwing gelaten.
- 7 De aanwezigheid van groen zou de volgende (indirecte) effecten op de gezondheid hebben: herstel van stress en aandachtsmoeheid, stimuleren tot beweging. Het is echter niet duidelijk of de directe omgeving daar ook groen voor moet zijn. Het beperkte beschikbare onderzoek wijst daar overigens wel op. Zo wijzen evaluaties van programma's voor bewegingsstimulering uit dat een aantrekkelijke, groene omgeving dicht bij huis en de werkplek het meest aanzet tot wandelen en fietsen (Vreke et al. 2006).
- 8 De trend naar multifunctionele gebouwen is gestart medio jaren negentig, toen bleek dat de monofunctionele gymzalen die de gemeenten voor het basisonderwijs lieten bouwen, ook gebruikt werden voor training en soms ook voor wedstrijden. Anderzijds huurden de scholen steeds vaker sporthallen voor de gymles.
- 9 Er zijn door 'Sportservice Zuid-Holland' drie sportzalen en evenveel zwembaden geïnventariseerd. Daarnaast is nog een groot sportcentrum in Moordrecht in het bestand opgenomen. De gegevens betreffende dit centrum zijn niet in de tabel opgenomen.
- 10 Alle cijfers in deze paragraaf hebben betrekking op gemiddelden van het Mobiliteitsonderzoek Nederland (MON) uit 2006 en 2007. Deels zijn de cijfers afwijkend van de gegevens zoals gepresenteerd in de *Rapportage sport 2006*, waarvoor cijfers zijn gebruikt uit 2004. De reden hiervoor is dat het MON'04, naar nu blijkt, op sommige aspecten afwijkingen vertoont ten opzichte van eerdere jaargangen (tot en met 2003: het Onderzoek verplaatsingsgedrag (OVG)) en latere jaren (MON'05-'07). Met name bij kleine aantallen (zoals een detailanalyse van de sportmobiliteit) lijken afwijkingen zichtbaar.

Literatuur

- Breedveld, K. en A. Elling (2007). Weer fit in de wagen. In: A. Elling, K. Breedveld en R. van der Meulen (red.), *Sport in het kort. Het Nationaal sport onderzoek 2005* (p. 22-23). 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Breedveld, Koen en Annet Tiessen-Raaphorst (red.) (2006). *Rapportage sport 2006*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dool, R. van den, R. van der Meulen en K. Breedveld (2007). *Van 60 naar 75. Bouwstenen voor een beleid gericht op een hogere sportdeelname*. Concept eindrapport. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Harms, Lucas (2008). *Overwegend onderweg. De leefsituatie en de mobiliteit van Nederlanders*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Harms, L. en F. Knol (2006). Sport, ruimte en tijd. In: Koen Breedveld en Annet Tiessen-Raaphorst (red.), *Rapportage sport 2006* (p. 208-225). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hoekman, R., R. van der Meulen, J. Lucassen, A. Elling en K. Breedveld (2007). *Sporters in beeld. Sportersmonitor 2005-2006*. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Jansen Lok, L. (2008). Cruyff courts en Krajicek playgrounds aanwinst voor 'prachtwijken'. In: *Sport Bestuur & Management*, februari/maart, p. 46-47.
- Jong, D. de (2007). Ruimtegebruik van sporthallen, sportzalen en gymzalen door sport, onderwijs, welzijn. In: 'Sportservice Zuid-Holland', *Rapportage ruimte voor sport 2006*. Den Haag: 'Sportservice Zuid-Holland' / Stichting Recreatie
- Knol, F. (2006). Sportvoorzieningen. In: *Planologische kengetallen*. Alphen aan den Rijn: Kluwer (losbladige uitgave).
- Maat, K. en P. de Vries (2002). *Groen, recreatie en mobiliteit*. Delft: OTB.
- Vermeulen, D. (2002). Moeizame strijd tegen korte autoritjes. In: *Staatscourant* jg. 2002, nr. 41, p. 5.
- Verweel, P. (2008). Respect in en door sport. In: *Vrijetijdsstudies*, jg. 26, nr. 1, p. 17-26.
- Vreke, J. J.L. Donders, F. Langers, I.E. Salverda (red.) en P.R. Veeneklaas (red.) (2006). *Potenties van groen. De invloed van groen in en om de stad op overgewicht bij kinderen en op het binden van huishoudens met midden- en hoge inkomens aan de stad*. Wageningen: Alterra.
- VSG (2007). *Handboek multifunctionele accommodaties voor sport en onderwijs. Inspireren, realiseren en innoveren*. Oosterbeek: Vereniging voor Sport en Gemeenten.

Bijlagen hoofdstuk 8, te vinden op www.scp.nl/publicaties bij de Rapportage sport 2008

- B8.1 Bodemgebruik voor sport in de vier grote steden en omgeving en de regio's Groningen, Arnhem-Nijmegen en Eindhoven-Helmond in hectaren, 1996, 2000 en 2003
- B8.2 Aandeel van sporters dat de sport in een groene omgeving beoefent, naar soort sport, 2007 (in procenten).

9 Sport, bewegen en gezondheid

Wil Ooijendijk, Tinus Jongert, Janine Stubbe (TNO Kwaliteit van Leven) en
Saskia Kloet (Consument en Veiligheid)

9.1 Bewegen en blessures

Dat sport en bewegen een positieve bijdrage aan de volksgezondheid levert, is onomstreden (Hildebrandt et al. 2008). Lichamelijke activiteit vermindert de kans op vroegtijdige sterfte aan onder meer hart- en vaatziekten en op het optreden van tal van andere chronische aandoeningen (Wendel-Vos et al. 2005). Sporters lijken wat dit betreft een streepje voor te hebben op niet-sporters. Niet alleen zijn sporters over het algemeen actiever dan niet-sporters (Ooijendijk et al. 2004; Tiessen-Raaphorst et al. 2005), ook blijkt dat sport, net als andere intensieve vormen van bewegen, relatief veel bijdraagt aan de gezondheid (ACSM 2007).

Het kabinet wil bereiken dat mensen voor hun gezondheid meer gaan sporten en bewegen (zie ook hoofdstuk 3). Om die doelstelling te bereiken, is in juni 2006 het Nationaal actieplan sport en bewegen (NASB) gepresenteerd. Dit uitvoeringsprogramma dient te leiden tot onder meer de volgende resultaten (TK 2007/2008):

- dat in 2012 minstens 70%¹ van de Nederlandse volwassen bevolking voldoet aan de combinorm (zie paragraaf 9.2) (2005: 63%);
- dat in 2012 50% van de 4-17-jarigen aan de combinorm voldoet (2005: 40%);
- dat in 2012 het aandeel volwassen Nederlanders dat geen enkele dag per week voldoende beweegt, maximaal 5% is (2005: 6%).

Naast positieve effecten heeft sport ook negatieve effecten voor de gezondheid, in de vorm van sportblessures. Een vermindering van het aantal sportblessures en een goede behandeling van sportblessures kunnen leiden tot lagere medische kosten, een daling van de duur van het verzuim van arbeid, school en sport, en, indirect, tot een verhoging van de sportparticipatie. Het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (vws) heeft, naast doelen over meer bewegen, tevens een doel gesteld ten aanzien van vermindering van het aantal sportblessures. Gestreefd wordt naar een reductie van het aantal sportblessures in de periode van 2006-2010 van 10% (vws 2005).

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de volgende vragen:

- 1 Hoe verhoudt de hoeveelheid lichaamsbeweging van volwassen sporters zich tot die van niet-sporters, en voldoen volwassen sporters meer dan niet-sporters aan de beweegnormen?

- 2 Hoe ziet het beweegpatroon van (volwassen) sporters eruit in vergelijking met dat van niet-sporters?
- 3 Hoeveel sportblessures treden er jaarlijks op?

Dit hoofdstuk heeft een sterk beschrijvend karakter. Doelstelling is om de trends op de genoemde terreinen te beschrijven. In die zin wijkt dit hoofdstuk af van hoofdstuk 12. In dat hoofdstuk worden niet zozeer trends beschreven, als wel wordt een diepgravende analyse gepresenteerd van de kosten en baten die het gevolg zijn van het actiever worden van de Nederlandse bevolking.

De eerste twee vragen staan centraal in paragraaf 9.3, de laatste vraag in paragraaf 9.4. Maar eerst schetsen we in paragraaf 9.2 de wijze waarop het beweeggedrag van burgers en het voorkomen van blessures worden gemonitord. Het hoofdstuk wordt afgesloten in paragraaf 9.5 met een samenvatting van de belangrijkste bevindingen.

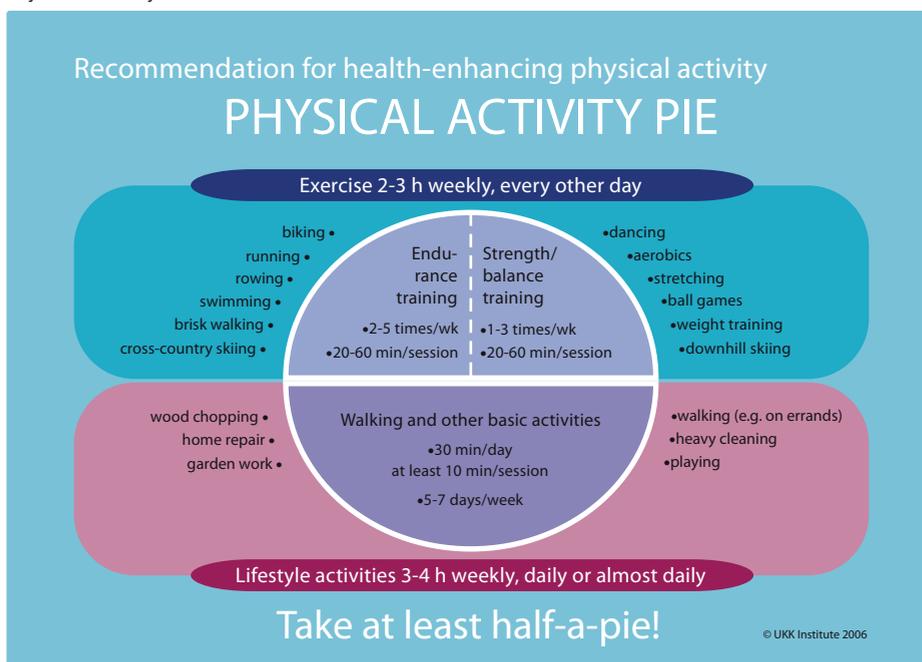
9.2 Monitoren van beweging en blessures

Beweegnormen

In de nota *Tijd voor sport* (VWS 2005) wordt uitgegaan van de combinorm, een combinatie van de Nederlandse norm gezond bewegen (NNGB) en de fitnorm. Schema 9.1 geeft een beschrijving van de onderscheiden normen. In de combinorm wordt niet alleen rekening gehouden met het bewegen tijdens alledaagse activiteiten (leefstijl), maar ook met zwaar intensieve activiteiten, waarvan sport een belangrijk onderdeel vormt. Om aan de combinorm te voldoen, dient men vijfmaal per week (matig intensief) te bewegen (minstens 30 minuten) of bijvoorbeeld driemaal per week te trainen of intensief te bewegen (minstens 20 minuten). Sport wordt hiermee even duidelijk gepositioneerd als een actieve leefstijl.

In de internationale literatuur (ACSM 2007) wordt het belang van sport (waarmee uithoudingsvermogen en kracht/evenwicht worden getraind) voor een goede gezondheid de laatste tijd uitdrukkelijk belicht. Tegenwoordig adviseren onder meer de American Colleges of Sports Medicine (www.acsm.org) en de American Heart Association (www.americanheart.org) een combinatie van matig en zwaar intensieve activiteiten. Een interessant voorbeeld van het hanteren van diverse fysieke activiteiten is de 'physical activity pie' die werd ontwikkeld in Finland en ondertussen ook wordt gebruikt in Zweden (figuur 9.1) (www.ukkinstituutti.fi). Op basis van het bovenstaande mag worden geconcludeerd dat er inmiddels een groeiend internationaal draagvlak is ontstaan voor het gebruik van de combinorm, een beweegnorm waarin fysieke activiteiten met een zware intensiteit (sport) een duidelijke rol spelen.

Figuur 9.1
Physical activity

Geraadpleegde gegevensbronnen

Sinds 2000 loopt in opdracht van vws het onderzoek en registratiesysteem Ongeval- en bewegen in Nederland (OBIN). OBIN vormt een combinatie van een dataverzameling over ongevallen en een door TNO ontwikkelde continue Monitor bewegen en gezondheid. De dataverzameling wordt uitgevoerd door onderzoeksbureau Synovate. Van 2000-2005 is het onderzoek uitgevoerd op basis van een computergestuurd telefonisch interview bij een willekeurige steekproef van telefoonnummers. Vanaf 2006 vindt dataverzameling plaats via een mixed mode (60% webenquête, 40% telefonisch) bij een vast panel van het onderzoeksbureau. Per jaar werken 11.000 mensen aan het onderzoek mee. Een op de vier respondenten krijgt een uitgebreide set vragen over bewegen voorgelegd. Om gedetailleerd inzicht te krijgen in het beweeggedrag van de Nederlandse bevolking, wordt daarnaast ook een aantal vragen gesteld over het beweeggedrag van de voorgaande dag.

Voor de paragraaf over sportblessures wordt gebruik gemaakt van een drietal bronnen. De eerste is het deel van OBIN waarin wordt ingegaan op zaken als sportparticipatie, tijd besteed aan sport en het optreden van sportblessures. De tweede is het Letsel Informatie Systeem (LIS) van Consument en Veiligheid, waarin ongevallen (in dit geval sportblessures) worden geregistreerd die worden gemeld bij de spoedeisendehulpafdelingen (SEH-afdelingen) van ziekenhuizen. De derde is het door TNO ontwikkelde Blessure Informatie Systeem (BIS), dat speciaal is ontwikkeld om via

internet prospectief of retrospectief data te verzamelen over sportblessures (www.sportblessuremelden.nl).

Schema 9.1

Definities beweegnormen en inactiviteit

Nederlandse norm gezond bewegen (NNGB)

Jongeren (jonger dan 18 jaar)

Dagelijks 60 minuten matig intensieve lichamelijke activiteit (5 MET (bv. aerobics of skateboarden) tot 8 MET (bv. hardlopen)), waarbij de activiteiten minimaal tweemaal per week gericht zijn op het verbeteren of handhaven van lichamelijke fitheid (kracht, lenigheid en coördinatie).

Volwassenen (18-55 jaar)

Minstens 30 minuten matig intensieve lichamelijke activiteit (tussen de 4 en 6,5 MET), op minimaal 5 dagen per week. Matig lichamelijk actief betekent voor volwassenen bijvoorbeeld stevig wandelen (5 km/uur) of fietsen (16 km/uur).

Oudere volwassenen (55 jaar en ouder)

Minstens 30 minuten matig intensieve lichamelijke activiteit (tussen de 3 en 5 MET) op minimaal 5 dagen per week. Matig intensief betekent voor 55-plussers bijvoorbeeld wandelen in een tempo van 4 km/uur of fietsen met een snelheid van 10 km/uur. Voor niet-actieven, zonder of met beperkingen, is elke extra hoeveelheid lichaamsbeweging zinvol, onafhankelijk van intensiteit, duur, frequentie en type.

Fitnorm

Ten minste drie keer per week gedurende minimaal 20 minuten zwaar intensieve activiteit.

Combinorm

Iemand voldoet aan de combinorm wanneer hij/zij voldoet aan de NNGB en/of de fitnorm.

Inactief

Geen enkele dag in zomer en winter ten minste 30 minuten matig intensief lichamelijk actief.

Bij OBIN wordt een sportblessure als volgt gedefinieerd: 'Een sportblessure is letsel dat ontstaat door een plotselinge gebeurtenis tijdens sportbeoefening of dat geleidelijk ontstaat ten gevolge van het sporten. Letsel dat ontstaat tijdens of ten gevolge van schoolsport, beroepssport en bij sportbeoefening onder werktijd wordt eveneens tot de sportblessures gerekend. Letsel opgelopen tijdens het bekijken van sportwedstrijden wordt niet tot sportblessures gerekend.' Bij LIS geldt als criterium de melding bij de SEH-afdeling. Bij BIS is sprake van een sportblessure indien de sporter gedurende drie dagen niet heeft kunnen sporten.

9.3 Voldoen aan beweegnormen

Het percentage Nederlanders dat aan de beweegnormen voldoet, neemt vooral sinds 2004/'05 sterk toe (tabel 9.1). In 2006/'07 voldeed 66% van de volwassenen aan de combinorm; in 2004/'05 was dat nog 61%. Bij de 65-74-jarigen en de 75-plussers ligt het aandeel personen dat aan de combinorm voldoet lager dan bij de andere leeftijdsgroepen. Die verschillen zijn door de tijd heen niet kleiner geworden.

Een punt van aandacht vormt het gegeven dat in 2006/'07 het percentage Nederlanders dat aan de fitnorm voldoet, is gedaald ten opzichte van de voorgaande jaren. Vooral onder sporters, mannen en middelbaar en hoogopgeleiden daalde dit percentage behoorlijk. Gegevens uit de komende jaren moeten uitwijzen of het een tijdelijke fluctuatie betreft of een structureel gegeven is.

Tabel 9.1

Voldoen aan de NNGB, de fitnorm of de combinorm, bevolking van 18 jaar en ouder, naar enkele achtergrondkenmerken, 2000-2007 (in procenten)

	NNGB				fitnorm				combinorm (voldoet aan de NNGB en/of de fitnorm)			
	00/01	02/03	04/05	06/07	00/01	02/03	04/05	06/07	00/01	02/03	04/05	06/07
totaal	44	46	53	59	19	21	23	18	52	54	61	66
sporter	46	48	56	62	29	31	34	24	58	60	68	69
niet-sporter	42	44	51	56	11	11	12	12	46	48	55	62
man	43	45	53	59	22	24	26	21	52	54	61	66
vrouw	44	47	54	59	16	18	18	16	51	53	61	66
18-34 jaar	43	44	51	61	26	28	29	22	55	56	62	68
35-54 jaar	46	48	57	62	20	21	25	20	54	56	65	68
55-64 jaar	44	46	55	58	15	17	20	18	50	52	62	67
65-74 jaar	43	46	52	54	10	13	16	12	46	50	56	60
≥ 75 jaar	37	39	45	49	5	6	7	7	39	40	47	55
laagopgeleid	45	47	53	58	15	16	17	16	50	53	58	65
middelbaar opgeleid	46	4	56	63	21	23	25	20	54	56	65	70
hoogopgeleid	41	43	52	58	22	23	27	21	51	52	61	64
werkend	45	47	55	65	23	24	26	21	54	56	64	70
scholier/student	39	38	46	36	28	32	34	44	54	55	59	46
huisvrouw/-man	45	47	55	56	12	15	18	19	50	52	60	64

Tabel 9.1 (vervolg)

	NNGB				fitnorm				combinorm (voldoet aan de NNGB en/of de fitnorm)			
	00/01	02/03	04/05	06/07	00/01	02/03	04/05	06/07	00/01	02/03	04/05	06/07
Nederlandse komaf	44	46	54	59	19	21	23	18	52	54	61	66
ander land van herkomst	37	35	49	51	19	20	21	14	46	45	59	59

Bron: TNO (OBIN'00-'07)

Sporters en niet-sporters

Sporters, mensen die naar eigen zeggen minimaal eens per jaar aan sport doen, voldoen vaker aan de beweegnormen dan niet-sporters. Ten aanzien van de Nederlandse Norm Gezond Bewegen (NNGB) zijn de verschillen tussen sporters en niet-sporters klein. Veel duidelijker verschillen doen zich voor bij de fitnorm: 24% van de sporters voldoet hieraan, tegenover 12% van de niet-sporters.

Verschillen tussen sporters en niet-sporters openbaren zich ook als gekeken wordt naar inactiviteit (tabel 9.2). Inactief wil zeggen: geen enkele dag van de week voldoen aan de beweegnorm van 30 minuten matig intensieve lichaamsbeweging. Ook hier scoren de sporters beter dan de niet-sporters: van de sporters kan circa 2% als inactief worden bestempeld, bij de niet-sporters ligt dat rond de 9%. Van de Nederlandse bevolking als geheel kan 5% als inactief worden bestempeld.

Tabel 9.2

Inactiviteit, bevolking van 18 jaar en ouder, naar sporters en niet-sporters, 2000/'01-2006/'07

	2000/'01	2002/'03	2004/'05	2006/'07
totaal Nederlandse bevolking	9	9	7	5
sporters	4	5	4	2
niet-sporters	13	13	10	9

Bron: TNO (OBIN'00-'07)

Van de tien sporten met de meeste beoefenaars, voldoen wandelsporters en hardlopers het vaakst aan de NNGB en zijn ze het minst vaak inactief (zie tabel 9.3).

Een mogelijke verklaring voor de topositie van deze sporten is dat ze relatief vaak worden beoefend, waardoor ze snel meetellen als bron van lichaamsbeweging voor de NNGB. Hardlopers voldoen daarnaast het meest frequent aan de fitnorm en

de combinorm. In vergelijking met andere sporters voldoen bowlers en biljarters minder vaak aan de beweegnormen en zijn ze vaker inactief.

Tabel 9.3

Sporters gerangschikt naar al dan niet voldoen aan de diverse beweegnormen, voor de tien sporten met de meeste beoefenaars, 2006/'07 (in procenten)

	NNGB	fitnorm	combinorm	inactieven
wandelen/wandelsport	49,3	26,2	61,4	1,7
hardlopen	48,2	39,0	64,5	1,9
wielrennen/toerfietsen	46,8	30,2	60,7	2,7
zwemmen	44,9	24,2	57,8	3,4
aerobics/fitness/conditietraining	44,3	32,3	60,4	3,0
tennis	43,9	30,8	58,7	2,2
veldvoetbal	41,1	31,1	59,2	2,4
bowlen	40,7	24,4	54,5	4,1
skiën	40,7	28,4	55,0	2,5
biljarten	40,3	24,3	53,9	4,6

a De percentages in deze tabel kunnen uitsluitend worden gebruikt om de tien sporten onderling te vergelijken. De cijfers kunnen niet met die uit voorgaande tabellen worden vergeleken, omdat deze tabel voor een belangrijk deel wordt bepaald door personen die OBIN via internet hebben ingevuld.

Bron: TNO (OBiN 2006/'07)

Beweegpatroon

Zoals gesteld in paragraaf 9.2, wordt in OBIN onder meer gedetailleerd gevraagd naar het totale beweeggedrag voor één specifieke dag. De bedoeling van deze vragen is niet om op individueel niveau een beeld te krijgen van de aard en mate van lichamelijke activiteit – deze kunnen immers van dag tot dag sterk verschillen. Het doel van deze vragen is om op groepsniveau betrouwbare gegevens te verkrijgen over de tijdsbesteding aan de meest relevante categorieën dagelijkse lichamelijke activiteiten. Daarbij is gevraagd naar het aantal minuten dat besteed is aan lichamelijke activiteiten tijdens werk, school, reizen van/naar werk en school, huishoudelijk werk, tuinieren/klussen, sporten, fietsen, wandelen/lopen en andere activiteiten. Hieruit komt naar voren dat het aantal minuten bewegen per dag in de periode 2000-2007 met 8% is gestegen, van 169 minuten naar 184 minuten per dag (tabel 9.4). Het gemiddelde aantal minuten dat per dag aan sport wordt besteed, lijkt in 2006/'07 weer iets te dalen (zie ook hoofdstukken 2 en 4).

Tabel 9.4

Aantal minuten lichaamsbeweging per dag, bevolking van 18 jaar en ouder, naar type activiteit, 2000/'01-2006/'07

	2000/'01	2002/'03	2004/'05	2006/'07
op werk/school	57	56	56	63
reizen van huis naar werk/school	5	4	5	5
huishoudelijk werk	41	41	39	46
tuinieren/ klussen	18	20	24	20
sport	9	12	12	9
fietsen	9	10	11	11
lopen/wandelen	22	24	26	24
andere activiteiten	8	10	10	6
totaal	169	177	183	184

Bron: TNO (OBiN'00-'07)

Sporters hebben gemiddeld 58 minuten meer lichaamsbeweging per dag dan niet-sporters (tabel 9.5). Het verschil wordt deels verklaard door het al dan niet sporten: sporters hebben gemiddeld 16 minuten per dag lichaamsbeweging door de sport; voor niet-sporters is dit 0 minuten. Daarnaast krijgen sporters meer lichaamsbeweging op het werk, door het verrichten van huishoudelijk werk en door te fietsen en te lopen.

Tabel 9.5

Aantal minuten lichaamsbeweging per dag voor sporters en niet-sporters, bevolking 18 jaar en ouder, naar type activiteit, 2007

	sporters	niet-sporters
op werk/school	69	54
reizen van huis naar werk/school	9	6
huishoudelijk werk	53	40
tuinieren/klussen	20	20
sport	16	0
fietsen	14	8
lopen/wandelen	27	20
andere activiteiten	5	7
totaal	213	155

Bron: TNO (OBiN'07)

Kanttekening hierbij is dat sporters gemiddeld jonger zijn dan niet-sporters en dat de leeftijd ook een deel van de beweegverschillen zal verklaren. Hoe dan ook valt te constateren dat ook onder sporters sportactiviteiten slechts voor een beperkt deel (8%) bijdragen aan de totale hoeveelheid lichaamsbeweging per dag (Breedveld 2004). Dit komt onder andere doordat ook mensen die maar één keer per jaar sporten meetellen als sporter. Onder mensen die regelmatig sporten zal beweging uit sportactiviteiten waarschijnlijk een grotere bijdrage aan hun totale beweegactiviteit leveren.

Jeugd 12-17 jaar

De NNGB voor jongeren onder de 18 jaar schrijft minimaal 60 minuten matig intensieve beweging per dag voor. Sinds 2006 zijn gegevens bekend over de aantallen jeugdigen die deze 60-minutennorm halen; vóór die tijd hield men voor jongeren ook vaak de 30-minuten-NNGB aan. Om trends in het bewegen te kunnen laten zien, zijn in tabel 9.6 gegevens opgenomen die uitgaan van beide normen (30 en 60 minuten).

Het percentage jeugdigen dat voldoet aan de 30-minutencombinorm steeg naar 54% in 2004/'05, maar is daarna gedaald naar 47% in 2006/'07. Dat is lager dan welke leeftijdsgroep bij de volwassenen dan ook. Deze daling komt met name door de daling van het percentage fitnormactieven, want het aandeel jeugdigen dat voldoet aan de NNGB (30 minuten ondergrens) is tussen 2004/'05 en 2006/'07 gelijk gebleven. Indien wordt uitgegaan van de voor de jeugd geldende 60-minutennorm, daalt het aandeel van de jeugd dat aan de combinorm voldoet naar 38%. Het percentage jeugdigen dat geen enkele dag ten minste 30 minuten actief is, is gedaald naar (afgerond) 0. Zo'n 16% van de jeugd is geen enkele dag minimaal 60 minuten actief.

Tabel 9.6

Al dan niet voldoen aan de verschillende beweegnormen, bevolking van 12-17 jaar, 2000/'01-2006/'07 (in procenten)

	2000/'01	2002/'03	2004/'05	2006/'07
NNGB (30 minuten)	26	22	31	30
NNGB (60 minuten)	-	-	-	15
fitnorm	34	33	36	25
combinorm (30 minuten)	42	44	54	47
combinorm (60 minuten)	-	-	-	38
inactief (0 dagen 30 minuten)	2	4	2	0
inactief (0 dagen 60 minuten)	-	-	-	16

Bron: TNO (OBiN'00-'07)

In 2006/'07 rapporteerden jeugdigen tussen de 12 en 17 jaar gemiddeld 117 minuten lichaamsbeweging per dag, wat lager is dan in de voorgaande jaren (tabel 9.7). Met name het lagere aantal minuten dat aan sporten, fietsen en andere activiteiten wordt besteed, is opvallend, evenals de toename van het aantal minuten lichaamsbeweging

op school (of het werk). In vergelijking met volwassenen beweegt de jeugd aanzienlijk minder, in vergelijking met een sportende volwassene gemiddeld zelfs 100 minuten minder per dag. Opvallend is wel dat bij 12-17-jarigen sport een groter aandeel levert aan de dagelijkse lichaamsbeweging dan bij volwassenen.

Tabel 9.7

Beweegpatroon van de Nederlandse jeugd, bevolking van 12-17 jaar, 2000/'01-2006/'07^a
(in minuten per dag)

	2000/'01	2002/'03	2004/'05	2006/'07
op school/werk	35	26	27	36
reizen van huis naar werk/school	12	13	16	15
huishoudelijk werk	13	10	10	10
tuinieren/klussen	5	3	4	6
sport	26	29	30	19
fietsen	14	13	13	8
lopen/wandelen	16	16	13	17
andere activiteiten	9	17	17	5
totaal	127	130	129	117

a Door afrondingen kunnen er in de totalen kleine verschillen bestaan.

Bron: TNO (OBIN'00-'07)

9.4 Sportblessures

Voor het verkrijgen van een algemeen beeld van het aantal sportblessures in Nederland geldt het onderzoek Ongevallen en bewegen in Nederland (OBIN) als belangrijkste bron. Resultaten van dit onderzoek uit 2000 tot 2005 laten zien dat zich jaarlijks gemiddeld 1,5 miljoen sportblessures voordoen (tabel 9.8). Niet uitgesloten is echter dat het werkelijke aantal blessures aanzienlijk hoger ligt, omdat met de bestaande onderzoeken slechts beperkt inzicht wordt verkregen in het aantal blessures dat geleidelijk ontstaat. Van de genoemde 1,5 miljoen blessures zijn 0,2 miljoen geleidelijk ontstaan; 1,3 miljoen blessures ontstaan acuut. Ongeveer de helft van de sportblessures wordt medisch behandeld.

Tabel 9.8

Kerncijfers sportblessures, 2000/2005 (in gemiddelden per jaar)

	blessures plotseling ontstaan	blessures geleidelijk ontstaan	totaal
totaal aantal sportblessures	1.260.000	240.000	1.500.000
medisch behandeld	620.000	130.000	760.000
niet medisch behandeld	640.000	110.000	750.000

Bron: TNO (OBIN'00-'05)

In 2007 heeft vws twee keer een expertmeeting georganiseerd ter voorbereiding van de opstelling van een plan van aanpak voor sportblessurepreventie (vws 2008). Door de aanwezige partijen is besloten om negen sporten en (als aparte categorie) ragesporten centraal te stellen bij het preventiebeleid. Speciale aandacht gaat daarbij uit naar blessures aan knieën, enkels en hoofd, en naar geleidelijk ontstane sportblessures. In tabel 9.9 worden de geselecteerde sporten weergegeven, met daarbij de overwegingen die een rol hebben gespeeld bij de selectie.

Tabel 9.9

Sporten die centraal worden gesteld bij de sportblessurepreventie, 2008-2011

	reden(en)
veldvoetbal/zaalvoetbal	een veel beoefende sport met grote aantallen blessures, en een hoog blessurerisico bij zaalvoetbal
paardrijden	een groot aantal spoedeisendehulp (SEH)-behandelingen en een hoge ernst (hoge directe medische kosten)
hockey	een groot aantal SEH -behandelingen
volleybal	een groot aantal SEH-behandelingen
tennis	een veel beoefende sport met een groot aantal blessures, van een redelijk hoge ernst
schaatsen	een groot aantal SEH-behandelingen, van een redelijk hoge ernst
skiën/snowboarden	een relatief hoge ernst bij ski-ongevallen
hardlopen/joggen	een veel beoefende sport met een groot aantal blessures
wielrennen/mountainbiken	een sterk ongeorganiseerde sport waarvan de blessures relatief ernstig zijn

Bron: Consument en Veiligheid / Kloet et al. (2008)

Tabel 9.10 geeft een aantal kerngegevens over de blessures van de sporten die als speerpunt voor blessurepreventie zijn gekozen. Het oordeel of een sport een hoog of laag blessurerisico heeft, is afhankelijk van het criterium. In de tabel is te zien dat veldvoetbal verantwoordelijk is voor de meeste behandelingen op de spoedeisende hulp (SEH), gevolgd door paardrijden en hockey. Gemiddeld genomen (over alle sporten tezamen) worden per 100.000 sporturen 9,8 blessures behandeld op een SEH-afdeling. Dat is minder dan een aantal jaren terug. Voor de negen geprioriteerde sporten ligt dit voor de meeste sporten hoger. Uitzonderingen zijn tennis, hardlopen en wielrennen.²

Tabel 9.10

Kerngegevens van de sporten die zijn aangewezen als speerpunt voor preventie, 2005^a

	sportparticipatie in aantal sporturen per jaar x 1000		medisch behandelde letsels	ziekenhuisopnamen na SEH-behandeling	SEH-behandelingen			blessureincidentie per 1000 uur sport op basis van BIS
	letsels	letsels			aantal	per 100.000 sporturen	trend 2001-2005 ( ) = n.s.	
alle sporten	1.600.000	1.500.000	760.000	7.800 (12.000)	160.000	9,8	-15%	-
veldvoetbal	210.000	410.000	210.000	1.800	46.000	22,0	(-10%)	7,2
paardrijden	76.000	34.000	18.000	1.200	9.100	12,0	-19%	1,1
hockey	34.000	65.000	27.000	120	9.000	26,0	(6%)	0,8
volleybal	39.000	55.000	30.000	180	5.200	13,0	-27%	-
tennis	130.000	120.000	64.000	250	4.200	3,3	-31%	3,4
schaatsen		11.000		190	3.300			3,7
skiën				90	2.200		-31%	0,9
snowboarden				10	1.200			
hardlopen/joggen	72.000	110.000	50.000	50	1.700	2,4	(0%)	15,5
wielrennen	31.000			270	1.500	5,0	(0%)	2,7
mountainbiken	16.000			160	1.400	9,7	64%	

a Lege cel betekent geen (betrouwbare) gegevens beschikbaar.

Bron: TNO (OBiN'00-'05); Consument en Veiligheid (LIS'01-'05); TNO (BIS'06-'08)

Een van de redenen waarom een sportblessure relatief weinig wordt gezien op een SEH-afdeling is de ontstaanswijze. Op SEH-afdelingen wordt voornamelijk ernstig, plotseling ontstaan letsel behandeld. In de blessureproblematiek speelt echter ook geleidelijk ontstaan letsel een belangrijke rol. Dit komt naar voren uit tabel 9.11. De verhouding plotseling versus geleidelijk ontstane blessures verschilt sterk per sport. Bij sporten zoals hardlopen en tennis is het aandeel geleidelijk ontstaan letsel groot (49% resp. 41%); daarentegen ligt dat aandeel bij sporten als paardrijden en skiën/snowboarden een stuk lager, rond de 10%.

Tabel 9.11

Plotseling en geleidelijk ontstane blessures, naar sporten die zijn aangewezen als speerpunt voor preventie, 2007/'08 (in procenten)

	plotseling ontstaan	geleidelijk ontstaan
voetbal ^{ab}	67	30
paardrijden	90	10
hockey	81	19
volleybal	-	-
tennis ^b	56	41
schaatsen ^b	73	24
skiën/snowboarden	89	11
hardlopen/joggen ^b	45	49
wielrennen/mountainbiken	66	34

a De gegevens zijn gebaseerd op het betaald voetbal; registratieperiode januari-juni 2007.
b Van een aantal blessures is niet bekend of ze plotseling of geleidelijk zijn ontstaan, waardoor het totale percentage niet gelijk is aan 100%.

Bron: TNO (BIS'07/'08); www.sportblessuremelden.nl

Bij de blessurepreventie wordt het accent thans gelegd op knie- en enkelblessures en op hoofdletsel. In tabel 9.12 geven we ter illustratie voor een drietal sporten, te weten hardlopen, wintersport en (betaald) voetbal, het aandeel van respectievelijk knieblessures, enkelblessures en hoofdletsel weer. Hardlopen is gekozen omdat zich hierbij relatief veel blessures voordoen die geleidelijk zijn ontstaan, in tegenstelling tot wintersport, waarin blessures vooral plotseling ontstaan. Voetbal neemt wat geleidelijk en plotseling ontstaan letsel betreft een tussenpositie in en vormt een typische teamsport met relatief veel lichamenlijk contact. Het blijkt dat knie- en enkelblessures in alle drie de sporten veelvuldig voorkomen. Bij de overige blessures blijkt duidelijk het verschil tussen de drie sporten. Bij hardlopen betreffen de overige blessures met name blessures aan het onderbeen, bij wintersport aan de schouder en hand, en bij voetbal aan het bovenbeen.

Tabel 9.12

Knie-, enkel-, hoofd- en overige blessures bij hardlopen, wintersport en voetbal, 2007
(in procenten)

	hardlopen	wintersport	voetbal
knieblessures	24	27	20
enkelblessures	6	3	17
hoofdblessures	0	6	2
overige blessures (top 3)			
kuit	13	hand/vinger/duim 11	hamstring 12
achillespees	14	schouder/sleutelbeen 10	bovenbeen 11
scheenbeen	10	kuit 6	lies 8

Bron: TNO (BIS'07/'08); www.sportblessuremelden.nl

9.5 Samenvatting

Het beweggedrag van de volwassen Nederlanders ontwikkelt zich positief. Het aandeel inactieve Nederlanders is de laatste jaren teruggelopen van 9% naar 5%. Het aandeel Nederlanders dat aan de combinorm voldoet (en dus voldoende lichaamsbeweging krijgt) is gestegen van 52% in 2002 naar bijna 66% in 2006/'07. Sporters voldoen vaker aan de beweegnormen dan niet-sporters. Gedetailleerde cijfers over het beweegpatroon van de volwassen bevolking laten zien dat het aantal minuten lichaamsbeweging per dag de laatste jaren is gestegen van 177 naar 184. Sporters zijn gemiddeld meer tijd per dag lichamelijk actief dan niet-sporters, maar dit is deels te verklaren door de gemiddeld jongere leeftijd van sporters.

Aandachtspunt is voorts dat het percentage mensen dat de fitnorm haalt in de laatste OBIN-meting is gedaald ten opzichte van de vorige meting, en dat de tijd die aan sport en andere lichamelijke activiteiten wordt besteed in de vrije tijd de laatste twee jaar is gedaald. Echter, andere onderzoeken bevestigen deze uitkomsten vooralsnog niet (zie hoofdstuk 2). Herhaling van het onderzoek moet uitwijzen of hier sprake is van een structurele verandering, dan wel van een eenmalige aangelegenheid.

Het percentage 12-17-jarigen dat aan de beweegnormen voldoet, ligt aanzienlijk lager dan dat onder volwassenen. Uitgaande van de norm van 30 minuten per dag voldoet 47% van de jeugd aan de beweegnorm; uitgaande van de norm van 60 minuten (hetgeen feitelijk de juiste norm voor de jeugd is) is dat 38%. Ook indien naar het aantal minuten bewegen per dag wordt gekeken, scoren jongeren slechter dan volwassenen. Wel besteedt de jeugd meer minuten per dag aan sport dan volwassenen.

In Nederland doen zich jaarlijks gemiddeld 1,5 miljoen sportblessures voor, waarvan de helft medisch wordt behandeld. Het is echter waarschijnlijk dat het werkelijke aantal blessures aanzienlijk hoger ligt, omdat de bestaande onderzoeken slechts beperkt inzicht bieden in de geleidelijk ontstane blessures, die een belangrijk deel van de totale blessures vormen. Zo overstijgt bij een sport als hardlopen het percentage geleidelijk ontstane blessures het aantal plotseling ontstane blessures.

In toenemende mate is er bewijs dat lichamelijk inspannende vormen van lichaamsbeweging, zoals sport, een groter (positief) effect op de gezondheid hebben dan minder intensieve vormen van lichaamsbeweging. Daarom is het van belang om, bij het stimuleren van bewegen, te benadrukken dat voor een maximaal effect de intensieve vormen van lichaamsbeweging, zoals sport, van belang zijn. Daarnaast moeten mensen ook voldoende bewegen tijdens alledaagse activiteiten, zoals fietsen, (trap) lopen, tuinieren/klussen en (huishoudelijk) werk. Daarbij zou duidelijker gecommuniceerd kunnen worden dat voor het bereiken van gezondheidseffecten rekening moet worden gehouden met frequentie, intensiteit, type en tijdsduur van de sportbeoefening.

Noten

- 1 In 2007 is door TNO en RIVM een advies uitgebracht over het actualiseren van de betreffende beleidsdoelen, gezien het feit dat in 2006 het gestelde beleidsdoel van 65% praktisch al was bereikt (Ooijendijk et al. 2007). Op basis van die ontwikkelingen is in het advies geconcludeerd dat het een haalbare politieke ambitie is om te streven naar 70% normactieven in 2011, en is de eerder geformuleerde doelstelling bijgesteld. Een soortgelijke ontwikkeling kan worden gesignaleerd met betrekking tot het percentage Nederlanders dat inactief is; dit percentage was in 2006/'07 reeds gedaald naar circa 5%.
- 2 Dat deze sporten toch in het actieprogramma zijn opgenomen, komt voort uit diverse overwegingen. Voor tennis geldt dat het een veelbeoefende sport is met relatief veel enkel- en knieblessures. Daarnaast komt uit BIS naar voren dat het aantal blessures per 1000 uur tennissen relatief hoog is. Ook voor hardlopen geldt dat het weliswaar tot relatief weinig behandelingen op de SEH-afdelingen aanleiding geeft, maar blijkt de BIS-registratie veel blessures per 1000 uur hardlopen oplevert. Tot slot vormen met name de ernst van de blessures bij wielrennen/mountainbiken en de flinke stijging van het aantal blessures bij mountainbiken redenen voor opname van deze sporten in het sportblessurebeleidsplan.

Literatuur

- ACSM, American College of Sports Medicine (1990). The recommended quantity and quality of exercise for developing and maintaining cardiorespiratory and muscular fitness in healthy adults. In: *Medicine & Science in Sports & Exercise*, jg. 22, nr. 2, p. 265-274.
- ACSM, American College of Sports Medicine (2007b). *Physical activity guidelines*. Geraadpleegd op 3 augustus 2008 via www.acsm.org.
- Breedveld, K. (2004). Gezond bewegen vanuit tijdsbestedingsperspectief. In: V.H. Hildebrandt, W.T.M. Ooijendijk, M. Stiggelbout en M. Hopman-Rock (red.), *Trendrapport bewegen en gezondheid 2002/2003* (p. 7-24). Amsterdam: PlantijnCasparie.
- Hildebrandt, V.H., W.T.M. Ooijendijk, M. Stiggelbout en M. Hopman-Rock (red.) (2004). *Trendrapport bewegen en gezondheid 2002/2003*. Amsterdam: PlantijnCasparie.
- Hildebrandt, V.H., W.T.M. Ooijendijk en M. Hopman-Rock (2008). *Trendrapport bewegen en gezondheid 2006/2007*. Leiden: TNO Kwaliteit van Leven.
- Kemper, H.C.G., W.T.M. Ooijendijk en M. Stiggelbout (2000). Consensus over de Nederlandse norm voor gezond bewegen. In: *TSG*, jg. 78, nr. 3, p. 180-183.
- Kloet, S.J., I. Vriend, W. Schoots, A. Bruinsma, K. Post en C.R. van der Togt (2008). *Sportblessurepreventie 2008 tot en met 2011. Een plan van aanpak voor vraaggesteunde preventie en zorg*. Amsterdam: Consument en Veiligheid.
- Ooijendijk, W.T.M., V.H. Hildebrandt en M. Stiggelbout (2004). Bewegen in Nederland 2000-2003. In: V.H. Hildebrandt, W.T.M. Ooijendijk, M. Stiggelbout en M. Hopman-Rock (red.), *Trendrapport bewegen en gezondheid 2002/2003*. Amsterdam: PlantijnCasparie.
- Ooijendijk, W.T.M., A.M.J. Chorus en G.C.W. Wendel-Vos (2007). *Advies actualisering beleidsdoelen nota Tijd voor sport*. Leiden: TNO Kwaliteit van Leven.
- Tiessen-Raaphorst, Z.H., J.J. Kerssens, D.H. de Bakker en G.C.W. Wendel-Vos (2005). *Sporters vitaal! De gezondheid van sporters vergeleken met niet-sporters*. Utrecht: Nivel.
- TK (2007/2008). *Toekomstig sportbeleid*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007/2008, 30234, nr. 13.
- vws (2005). *Tijd voor sport. Bewegen, meedoen, presteren*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- vws (2008). *Begroting 2009. Artikel 46. Sport*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- Wendel-Vos G.C.W., W.T.M. Ooijendijk, P.H.M. van Baal, I. Storm, S.M.C. Vijgen, M. Jans, M. Hopman-Rock, A.J. Schuit, G.A. de Wit en W.J.E. Bemelmans (2005). *Kosteneffectiviteit en gezondheidswinst van behalen beleidsdoelen bewegen en overgewicht. Onderbouwing Nationaal actieplan sport en bewegen*. Bilthoven: RIVM.

10 Sport en onderwijs

Lex Herweijer (Sociaal en Cultureel Planbureau), Harry Stegeman en Ester Wisse (W.J.H. Mulier Instituut)¹

10.1 Inleiding

Het onderwijs speelt een belangrijke rol in het rijkssportbeleid. In de school moet een fundament worden gelegd voor 'een duurzaam actieve en gezonde levensstijl' (TK 2004/2005). Met het aanbieden van sport en beweging zou de school schoolprestaties kunnen verbeteren en het voortijdig schoolverlaten kunnen terugdringen (NOC*NSF et al. 2005; TK 2007/2008a). Voorts wordt gewezen op de educatieve waarde van de sport: de sport is de plek bij uitstek waar jongeren met verschillende achtergronden elkaar ontmoeten en leren samen te werken en regels te accepteren. Om die doelen te bereiken is de afgelopen jaren vrij stevig geïnvesteerd in het thema 'school en sport', eerst via de Alliantie school & sport samen sterker, in 2007 aangevuld met de impuls voor zogeheten combinatiefuncties (TK 2006/2007; zie hoofdstuk 2). Geschat wordt dat met het verzorgen van het bewegingsonderwijs momenteel zo'n 11.000 fte's² gemoeid zijn, evenveel als de totale werkgelegenheid bij sportverenigingen (zie Herweijer en Breedveld 2006). De uitgaven aan het bewegingsonderwijs maken daarmee een substantieel deel uit van de rijksuitgaven aan sport, al zijn die op de rijksbegroting niet als zodanig herkenbaar (zie hoofdstuk 7).

In dit hoofdstuk geven we een inventarisatie van de (cijfermatige) stand van zaken rond bewegingsonderwijs en sport in het basis- en voortgezet onderwijs en het middelbaar beroepsonderwijs. We geven om te beginnen een beeld van de ontwikkeling van het bewegingsonderwijs in de formele onderwijscurricula (§ 10.2, 10.3 en 10.4). Daarna volgt in paragraaf 10.5 een overzicht van initiatieven ter versterking van het sportieve profiel van scholen. In paragraaf 10.6 schetsen we de stand van zaken rond de zwemvaardigheid en het schoolzwemmen. In paragraaf 10.7 staat de samenwerking tussen het onderwijs en de sportsector centraal (een thema dat overigens in hoofdstuk 13 diepgravender wordt behandeld). Gaat het tot dan toe vooral om de socialisatie van jeugdigen in het (sportief) bewegen, in paragraaf 10.8 verschuift het perspectief naar de andere rol van het onderwijs op het gebied van de sport: het opleiden van jeugdigen en jongvolwassenen voor een functie in de sportsector. In paragraaf 10.9 vatten we de belangrijkste bevindingen samen.

10.2 Bewegingsonderwijs in het basisonderwijs

Bewegingsonderwijs is onderdeel van het onderwijsaanbod in het primair onderwijs. Net als bij andere vakken zijn zogenaamde kerndoelen richtinggevend voor de

inhoud van het bewegingsonderwijs. Deze kerndoelen vragen in algemene termen aandacht voor bewegings- en spelactiviteiten, waarbij het de bedoeling is dat leerlingen leren hun bewegingsactiviteiten af te stemmen op hun eigen mogelijkheden en leren rekening te houden met anderen.

Evenals bij andere vakken in het basisonderwijs zijn er geen voorschriften over de hoeveelheid tijd die aan bewegingsonderwijs moet worden besteed. Wel hanteert de Inspectie van het onderwijs in de praktijk richtlijnen voor de hoeveelheid tijd die nodig is om de doelen te realiseren. Volgens die richtlijnen moet in de eerste twee groepen dagelijks bewegingsonderwijs op het rooster staan, en in de groepen 3 tot en met 8 tweemaal per week drie kwartier (Mooij en Zandstra 2003). De beschikbare gegevens over het feitelijke tijdsbeslag wijzen uit dat gemiddeld genomen aan die norm wordt voldaan. Volgens een peiling van de onderwijsinspectie van enkele jaren geleden krijgen leerlingen in het basisonderwijs gemiddeld 95 minuten bewegingsonderwijs per week. Dit aantal zou al decennialang min of meer gelijk zijn gebleven (Inspectie 2005). Uit een enquête die in het kader van de Periodieke peiling van het onderwijsniveau (PPON) in 2006 werd gehouden, bleek een tijdsbeslag van wekelijks ongeveer 90 minuten in de groepen 3 tot en met 8 van de basisschool. Dit is evenveel als in 1994 (Cito 2008).

De docenten van basisscholen die in Prima-cohortonderzoek in 2004/'05 werden ondervraagd, rapporteren een iets hoger aantal van 109 minuten per week, een lichte stijging ten opzichte van twee jaar eerder (tabel 10.1).

Tabel 10.1

Wekelijkse tijd besteed aan sport/gymnastiek/bewegingsonderwijs, 2000/'01- 2004/'05 (in minuten)

	2000/'01	2002/'3	2004/'05
basisonderwijs	105	104	109
speciaal basisonderwijs	122	114	.

Bron: NWO/ITS/SCO-Kohnstamm Instituut (Prima'00/'01-'04/'05)

Problemen rond de invoering van de leergang bewegingsonderwijs

In het basisonderwijs wordt het bewegingsonderwijs verzorgd door een bevoegde groepsleerkracht of door een vakleerkracht. Tot enkele jaren geleden waren groepsleerkrachten op grond van hun opleiding aan de pabo bevoegd tot het geven van bewegingsonderwijs. Het bleek echter dat de opleidingstijd die in de pabo aan bewegingsonderwijs werd besteed, terugliep (Eindrapport evaluatie 2007). Om de kwaliteit te verbeteren, werd daarom besloten dat pabostudenten voortaan een aanvullende leergang bewegingsonderwijs moeten volgen voordat zij bewegingsonderwijs mogen geven aan de groepen 3 tot en met 8 van de basisschool.³ Studenten die vanaf 2005 aan de pabo afstuderen, zijn alleen nog bevoegd om bewegingsonderwijs

te geven aan de groepen 1 en 2. Op de langere termijn zal het bewegingsonderwijs dus worden verzorgd door ofwel een vakleerkracht ofwel een pabo'er die de aanvullende leergang heeft gevolgd en ook als specialist/vakleerkracht kan functioneren.

De nieuwe bevoegdheidsregeling was bedoeld als kwaliteitsimpuls, maar leidt in de praktijk voornamelijk tot problemen. De voorlichting is minimaal geweest en de scholen hebben hun personeelsbeleid er niet op afgestemd. De overgrote meerderheid van de studenten die de laatste jaren vanuit de pabo in het basisonderwijs zijn gaan werken, heeft de aanvullende leergang niet gevolgd en beschikt dus niet over de brede bevoegdheid voor bewegingsonderwijs. In theorie zouden de scholen dit kunnen opvangen door vakleerkrachten in te huren, of door een of meerdere specialisten in te zetten. Ze hebben daar echter niet altijd de middelen voor of ze hebben hun organisatie er niet op aangepast. In de praktijk laten scholen de lessen daarom vaak overnemen door (oudere) leraren die nog wel over de brede bevoegdheid beschikken. Dit betekent voor hen een extra belasting, terwijl er op deze manier weinig terecht komt van de gewenste kwaliteitsimpuls.

Het deelnemen aan de postinitiële leergang kost jonge, net aangestelde leerkrachten flink wat tijd en energie, terwijl ze daarvoor vaak slechts gedeeltelijk of helemaal niet worden vrijgesteld van hun gewone taken. Ook worden de kosten van de deelname lang niet altijd volledig vergoed door de school (Van der Werff en Smeenk 2007). Scholen zien weliswaar de voordelen van leerkrachten met een brede bevoegdheid, maar signaleren tegelijkertijd problemen met de inzetbaarheid van leerkrachten die de leergang volgen. De leergang zou een te zware belasting vormen voor net in hun eerste baan gestarte pabo'ers. Ook de pabo-opleidingen zelf en de studenten die de leergang hebben doorlopen spreken van een zware belasting (Eindrapport evaluatie 2007). Vanwege de zwaarte van de leergang is besloten de leergang te verlichten en gedeeltelijk op te nemen in de pabo-opleiding (TK 2007/2008c); tevens wordt de voorlichting aan scholen geïntensiveerd.⁴

Inzet vakleerkrachten

Met het oog op de kwaliteit van het bewegingsonderwijs wordt vaak de inzet van vakleerkrachten bepleit. Het PPON-onderzoek (Cito 2008) en het Nationaal sportonderzoek (AVOSO; zie Stegeman en Breedveld 2007) bevatten een aantal uitkomsten die er inderdaad op wijzen dat bewegingsonderwijs dat door een vakleerkracht wordt verzorgd van hogere kwaliteit is. Ook zijn er aanwijzingen dat leerlingen die les krijgen van een vakleerkracht op een aantal terreinen beter ontwikkelde bewegingsvaardigheden hebben (Cito 2008).⁵

Vakleerkrachten hebben een gespecialiseerde opleiding gevolgd aan een lerarenopleiding lichamelijke opvoeding. Scholen voor primair onderwijs moeten de aanstelling van vakleerkrachten bekostigen uit hun algemene middelen (de lumpsum) waarin een geringe component voor vakonderwijs versleuteld zit. Er is geen geoordeelde vergoeding voor de inzet van vakleerkrachten of groepsleerkrachten, noch voor bewegingsonderwijs noch voor andere vakken. Het is aan de school zelf om hiervoor beleid te maken.

Over de inzet van vakleerkrachten zijn verschillende gegevens in omloop. Enkele jaren geleden stelde de Inspectie van het onderwijs vast dat op 40% van de basisscholen bewegingsonderwijs door een vakleerkracht werd verzorgd (Inspectie 2005). Volgens de meer recente peiling van het onderzoeksbureau IVA (Van der Werff en Smeenk 2007) is dit cijfer in 2007 ongeveer gelijk gebleven: 43% van de basisscholen werkt met een of meer vakleerkrachten. Grote scholen en scholen in de grote steden werken vaker met vakleerkrachten dan kleine scholen en scholen in weinig verstedelijkte gebieden.⁶

Een enquête gehouden in het kader van de PPON-peiling bewegingsonderwijs uit 2006 komt tot een hoger cijfer: 60% van de basisscholen zou werken met een vakleerkracht (Cito 2008). Mogelijk heeft dit verschil te maken met een afwijkende samenstelling van de steekproef van het PPON.⁷ Op de meeste scholen werken vakleerkrachten samen met de groepsleraar, waarbij beiden een deel van de lessen verzorgen of waarbij de groepsleerkracht de kleutergroepen en de vakleerkracht de hogere groepen voor zijn/haar rekening neemt. In bijna een kwart van de hogere groepen worden de lessen uitsluitend door een vakleerkracht verzorgd. Maar zelden (9% van de basisscholen) worden de lessen in *alle* groepen uitsluitend door vakleerkrachten verzorgd.

Bewegingsvaardigheid

In het kader van de PPON-peiling zijn bewegingsnormen ontwikkeld waaraan de jongeren zouden moeten voldoen. Een aantal voorzieningen blijft duidelijk achter bij de gestelde normen. De onderzoekers beschouwen dit als een aanwijzing dat er wel wat meer inspanning van jongeren mag worden gevraagd.⁸ Daarin onderscheidt het bewegingsonderwijs zich overigens niet van andere leergebieden zoals taal en rekenen, waar eveneens tekorten worden geconstateerd (Herweijer en Bronneman-Helmerts 2007). De PPON-peiling van 2006 is echter maar op beperkte schaal vergelijkbaar met die uit 1994. Zo was het resultaat bij het onderdeel duurloop in 2006 duidelijk lager dan in 1994, wat kan wijzen op een verminderd uithoudingsvermogen van kinderen. Maar op een ander onderdeel (verspringen) was het resultaat in 2006 juist weer beter.

10.3 *Bewegingsonderwijs in het voortgezet onderwijs*

In het voortgezet onderwijs is bewegingsonderwijs een verplicht onderdeel van het lesaanbod. Er zijn niet alleen kerndoelen en eindtermen die richting geven aan de inhoud van het vak, maar ook is de onderwijstijd tot op zekere hoogte vastgelegd. Voorstellen die enkele jaren geleden werden gedaan om de onderwijstijd vrij te laten, hebben geleid tot een kamerbreed aanvaard amendement. Dit resulteerde erin dat de hoeveelheid onderwijstijd gelijk bleef ten opzichte van de peildatum 1 augustus 2005. Deze onderwijstijd komt (vertaald naar lessen van 50 minuten) neer op:

- in het vwo twee lessen per week (opgeteld over zes jaar: twaalf lessen per week, met in totaal 400 klokuren);

- in het havo iets meer dan twee lessen per week (opgeteld over vijf jaar: elf lessen per week, met in totaal 360 klokuren);
- in het vmbo tweeënhalve les per week (opgeteld over vier jaar: tien lessen per week, met in totaal 320 klokuren).

Het vak heeft door een eigen wetsartikel zijn bijzondere status in het voortgezet onderwijs behouden. Doordat het aantal uren daarin echter niet zichtbaar is voorgescreven, levert dit in de praktijk verwarring op.

In het voortgezet onderwijs wordt bewegingsonderwijs in principe gegeven door een vakleerkracht. Anders dan bij veel andere vakken, worden er nauwelijks onbevoegde docenten ingezet voor het vak bewegingsonderwijs. Dit heeft waarschijnlijk te maken met de risico's en aansprakelijkheid in geval van ongelukken (Inspectie 2007). Volgens een enquête van de onderwijsinspectie die enkele jaren geleden werd gehouden, wordt er in het vmbo wekelijks ruim tweeënhalf uur (156 minuten) besteed aan bewegingsonderwijs; in het havo/vwo is dat iets minder (144 minuten per week). Hiermee wordt voldaan aan de voorgescreven tijden.

Keuzevakken op het terrein van sport en bewegen

Sinds een aantal jaren worden er voor leerlingen met interesse voor sport en bewegen keuzevakken aangeboden. In 1999 werd in de bovenbouw van het havo/vwo het keuzevak lichamelijke opvoeding 2 (LO2) ingevoerd, sinds kort omgedoopt in Bewegen, sport en maatschappij. Het vak mikt op leerlingen met interesse voor een vervolopleiding op het terrein van sport en bewegen (bv. academie lichamelijke opvoeding of bewegingswetenschappen) en omvat zowel praktische elementen (vergroten van de bewegingsvaardigheid) als theoretische onderdelen. Het kan inmiddels op 126 scholen voor havo/vwo worden gevolgd; enkele jaren terug waren dat er nog 63. Het aantal leerlingen dat het vak kiest, is niet bekend. Sinds kort is ook in het vmbo het keuzevak lichamelijke opvoeding 2 geïntroduceerd. In 2007/'08 waren er 69 scholen die LO2-vmbo aanboden.

Verder kent het vmbo in het derde en vierde leerjaar de opleidingsrichting sport, dienstverlening en veiligheid. De opleidingsrichting is bedoeld voor leerlingen met interesse voor vervolopleidingen op het terrein van sport (mbo-sport en bewegen) of veiligheid. Er werd in 2002 mee begonnen op 26 scholen, maar inmiddels bieden 69 scholen de opleiding aan (www.platform-sdv.nl).

10.4 Bewegingsonderwijs in het middelbaar beroepsonderwijs

In het middelbaar beroepsonderwijs (mbo) heeft het bewegingsonderwijs een zwakke positie. Anders dan het voortgezet onderwijs kent het geen verplichting om er een bepaald aantal uren aan te besteden en evenmin zijn er landelijke doelstellingen op dit terrein geformuleerd. Bewegingsvaardigheden maken namelijk geen deel uit van de kwalificatiestructuur (de beschrijving van de vaardigheden die mbo-leerlingen zich moeten eigen maken) die in de jaren negentig in het mbo werd

ingevoerd. Als gevolg daarvan is, sinds de invoering van de kwalificatiestructuur, het aanbod aan bewegingsonderwijs en sport in het mbo geleidelijk aan afgebrokkeld (Duijvestijn 2006). Een uitzondering zijn uiteraard de opleidingen die zich richten op de sportsector (de CIOS-opleidingen, opleidingen Sport en bewegen).⁹

Van de niet op sport gerichte mbo-opleidingen heeft nog niet de helft een verplicht sportaanbod. Op een kwart van de opleidingen is het aanbod facultatief; een derde van de opleidingen heeft geen enkel aanbod (Duijvestein 2006). Het facultatieve aanbod bestaat meestal uit incidentele schoolsporttoernooien en/of fitness. Slechts weinig deelnemers maken gebruik van het facultatieve aanbod. Het verplichte aanbod bestaat uit lessen lichamelijke opvoeding of deelname aan een sportoriëntatieprogramma. De omvang van het verplichte aanbod is vaak beperkt: het aanbod richt zich vooral op het eerste jaar van de opleiding en de verplichting geldt vaak een beperkt aantal weken per jaar. Er zijn nauwelijks opleidingen waar leerlingen het hele jaar door minstens twee uur per week verplicht sporten of bewegen.

Een belangrijke doelstelling van de Alliantie school & sport is om sport en bewegen weer een structurele plek te geven in het onderwijsaanbod van het mbo. Er lijkt daarvoor een behoorlijk draagvlak te bestaan onder bestuurders en directies in het mbo. Een meerderheid van 80% is er voorstander van om sport en bewegen op te nemen in de landelijke kwalificatiestructuur van het mbo¹⁰ (Duijvestein 2006).

10.5 Scholen met extra aandacht voor sport

Hoofddoelstelling van de Alliantie school & sport is dat er in 2010 op 90% van de scholen in het basis- en voortgezet onderwijs en het middelbaar beroepsonderwijs vijf dagen per week een sport- en beweegaanbod is voor alle leerlingen ('sportgeoriënteerde' school, vws 2005). Een tussendoelstelling is dat in 2007/'08 een derde van de scholen sportgeoriënteerd is. Scholen die nog een stap verder gaan, kunnen in aanmerking komen voor het certificaat Sportactieve school (zie hieronder). In 2007/'08 zouden 500 basisscholen, 75 scholen voor voortgezet onderwijs en 10 mbo-instellingen sportactief moeten zijn (vws 2005).

Er zijn niet veel gegevens over het aantal sportgeoriënteerde scholen. Volgens de PPON-peiling uit 2006 was er op slechts 4% van de basisscholen een dagelijks aanbod van sport- en beweegactiviteiten (Cito 2008). Een onderzoek van adviesbureau Sardes naar de stand van zaken rond sport en bewegen in het basis- en voortgezet onderwijs geeft alleen inzicht in het aantal scholen dat dagelijks buiten schooltijd sport- en beweegactiviteiten aanbiedt (Jepma en Van der Vegt 2006). Dit gebeurde op een op de tien basisscholen en een op de twintig scholen voor voortgezet onderwijs. Het aantal scholen dat aangeeft plannen te hebben om vijf dagen per week sport en bewegen aan te bieden, bedraagt 8% (basisonderwijs) à 10% (voortgezet onderwijs). Deze voornemens steken mager af bij de ambitieuze doelstellingen van de Alliantie school & sport.

Sportactieve scholen

Ook het certificaat Sportactieve school gaat uit van de gedachte dat scholen meer aan sport en bewegen zouden moeten doen dan alleen het wettelijke minimum. Om in aanmerking te komen voor het certificaat, moet een school niet alleen voldoen aan de wettelijke vereisten (uren, normen, kerndoelen); zij moet bijvoorbeeld ook samenwerken met aanbieders buiten het onderwijs, aandacht besteden aan leerlingen met bewegingsachterstanden, en een extra aanbod van bewegings- en sportactiviteiten hebben (www.schoolensport.nl). Het aantal sportactieve scholen neemt toe, maar is nog wel gering. Sinds 2004 werd aan 72 (van de ca. 7500) scholen in het basisonderwijs en 94 (van de ca. 650) scholen in het voortgezet onderwijs het certificaat Sportactieve school toegekend.¹¹ Het aantal gecertificeerde basisscholen blijft achter bij de doelstelling (het zouden er in 2007/'08 al 500 moeten zijn; vws 2005).

LOOT-scholen en voorzieningen voor topsportende leerlingen

LOOT-scholen – de afkorting staat voor ‘landelijk overleg onderwijs en topsport’ – zijn scholen voor voortgezet onderwijs die richten zich op leerlingen met topsportambities. Door faciliteiten als flexibele roosters, uitstel en/of aanpassing van schoolonderzoeken en spreiding van examens over verschillende jaren krijgen leerlingen de mogelijkheid om een carrière in de sport te combineren met het volgen van een opleiding. De eerste LOOT-scholen gingen eind jaren tachtig van start. In de jaren daarna is het aantal scholen geleidelijk aan uitgebreid. Op het moment zijn er 27 LOOT-scholen met in totaal ongeveer 2500 leerlingen, waarmee het ideaal van landelijke dekking inmiddels redelijk wordt benaderd (www.stichtingloot.nl).

In het mbo zijn er geen LOOT-scholen. Wel zijn er op vijf plaatsen in het land mbo-scholen die opleidingen aanbieden waarin topsport kan worden gecombineerd met een opleiding op het gebied van sportmarketing, -management en communicatie (het Johan Cruyff College).¹² In de overige mbo-opleidingen genieten (potentiële) topsporters meestal faciliteiten op individuele basis.¹³

Een kleine inventarisatie bij instellingen in het hbo en het wetenschappelijk onderwijs leert dat ook deze vaak faciliteiten bieden om topsport en studie te kunnen combineren (bv. aanpassing studieprogramma, aangepaste voortgangseisen, studieloopbaanbegeleiding, financiële ondersteuning).¹⁴ Daarnaast zijn er enkele opleidingen in het hbo die zich specifiek richten op de combinatie van topsport en een commercieel-economisch studieprogramma dat (mede) is gericht op functies in de sportsector.¹⁵

Een nieuw initiatief is om verspreid over het land centra voor topsport en onderwijs (CRO's) op te richten, waar (aankomende) topsporters op één locatie kunnen leren, trainen en wonen, zodat sport en onderwijs zo goed mogelijk worden gecombineerd. Het onderwijsaanbod in een centrum voor topsport en onderwijs moet de hele kolom van voortgezet onderwijs, middelbaar beroepsonderwijs en hoger onderwijs omvatten.

10.6 Schoolzwemmen en zwemvaardigheid

Zwemvaardigheid is een belangrijk deel van de bewegingsopvoeding van kinderen. In het waterrijke Nederland wordt volop op, in en rondom water gespeeld, gesport en gerecreëerd. Kunnen zwemmen vermindert het risico op verdrinken en zorgt er bovendien voor dat kinderen kunnen deelnemen aan de sport- en vrijetijdscultuur in Nederland.

Sinds 1983 is het organiseren van schoolzwemmen geen verplichting meer voor scholen. In de *Rapportage sport 2006* werd reeds geconstateerd dat daardoor het aantal scholen dat schoolzwemmen aanbiedt de afgelopen decennia flink is gedaald (Herweijer en Breedveld 2006).¹⁶ Hoeveel scholen op dit moment het schoolzwemmen nog aanbieden, is niet bekend. Uit gegevens van de Vereniging Sport en Gemeenten blijkt dat in ongeveer een derde van de gemeenten nog schoolzwemmen wordt aangeboden, maar dat niet alle scholen binnen deze gemeenten aan het schoolzwemmen deelnemen.¹⁷

Beleidsmatig valt zwemvaardigheid nog steeds onder de verantwoordelijkheid van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW). In de afgelopen jaren heeft OCW verschillende landelijke initiatieven ondernomen om de zwemvaardigheid van kinderen te verbeteren. Een belangrijk initiatief was de Stimuleringsregeling zwemvaardigheid (de zogeheten vangnetregeling; OCW 2002).¹⁸ In 2005 is deze vangnetregeling stopgezet, onder andere omdat de meerwaarde hiervan niet voldoende kon worden bewezen (VWS en OCW 2006).

Verder blijft de rijksoverheid van mening dat de zwemvaardigheid van kinderen in de eerste plaats een verantwoordelijkheid is van ouders, daarbij ondersteund door scholen en gemeenten. De landelijke overheid laat de keuze voor het al dan niet stimuleren van de zwemvaardigheid en het schoolzwemmen dus over aan het lokale bestuur. Wel wordt echter op dit moment door de Vereniging Sport en Gemeenten in opdracht van OCW een landelijk flankerend beleid uitgevoerd om gemeenten te ondersteunen bij het verbeteren van de zwemvaardigheid. Hierdoor draagt OCW ertoe bij 'de verworven inzichten over de beste wijzen waarop de zwemvaardigheid bij kinderen kan worden verhoogd, te verspreiden' (VWS en OCW 2006).

Wanneer we kijken naar de cijfers, lijkt het in het algemeen niet zo slecht gesteld te zijn met de zwemvaardigheid (tabel 10.2). Op 6- tot 7-jarige leeftijd heeft 55% van de kinderen minimaal het A-diploma en is 36% bezig met zwemles. Het aandeel kinderen met een zwemdiploma loopt in de jaren daarna snel op. Over alle leeftijdsgroepen gezien is het percentage kinderen dat een diploma heeft behaald ten opzichte van 2003 gelijk gebleven. Opvallend is echter dat het percentage kinderen dat ook het C-diploma haalt ten opzichte van 2003 behoorlijk is gestegen. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat ouders het belang van het behalen van het volledige zwem-ABC¹⁹ zijn gaan inzien, onder andere gestimuleerd door de zwembaden, die steeds vaker het volledige zwem-ABC in één pakket aanbieden. Deze toename is overigens niet terug te vinden in andere bronnen, waaronder statistieken van het Nationaal Platform Zwembaden / de Nationale Raad Zwemdiploma's (NPZ/NRZ).²⁰

Tabel 10.2

Status van zwemvaardigheid, bevolking van 6-15 jaar, naar leeftijd, 2003 en 2007 (in procenten)

	6-7 jaar		8-10 jaar		11-15 jaar		totaal	
	2003	2007	2003	2007	2003	2007	2003	2007
(nog) geen les	10	9	4	3	3	6	5	6
op les	34	36	7	5	1	0	9	9
diploma	56	55	89	92	96	94	86	85
totaal	100	100	100	100	100	100	100	100
diploma A	18	15	14	14	16	12	16	14
diploma B	29	26	43	43	49	41	43	37
diploma C	9	14	32	35	31	41	27	34

Bron: SCP (AVO'03 en '07)

Uitsplitsing naar etniciteit leert dat onder allochtonen de zwemvaardigheid iets minder is dan onder autochtonen (tabel 10.3). Van de 6-15-jarige autochtone kinderen had 88% in 2007 minimaal een A-diploma, tegenover 76% van de allochtone kinderen van dezelfde leeftijd. Wanneer we kijken naar de groep Marokkanen, Turken, Surinamers en Antillianen, is dit percentage lager (69%). Onder autochtone kinderen komt het ook vaker voor dat men doorgaat voor de diploma's B en C. Wanneer we de cijfers vergelijken met 2003, lijkt het erop dat de allochtone kinderen een kleine inhaalslag aan het maken zijn. Een mogelijke verklaring hiervoor kan het effect van de vangnetregeling zijn. Had in de vangnetgemeenten in 2003 63% van de allochtone kinderen minimaal het A-diploma, in 2007 is dit gestegen naar 70% (niet in tabel).

Tabel 10.3

Status van zwemvaardigheid, bevolking van 6-15 jaar, naar etniciteit, 2003^a en 2007 (in procenten)

	autochtonen		allochtonen		T/M/S/A ^b	
	2003	2007	2003	2007	2003	2007
(nog) geen les	3	3	12	13	17	19
op les	8	8	16	11	17	11
diploma	89	88	72	76	66	69
totaal	100	100	100	100	100	100
diploma A	15	13	20	16	25	18
diploma B	46	41	29	29	22	24
diploma C	28	35	23	31	19	27

a Als gevolg van een definitieaanpassing wijken de percentages voor 2003 iets af van die gerapporteerd in de *Rapportage sport 2006* (Herweijer en Breedveld 2006).

b Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen.

Bron: SCP (AVO'03 en '07)

Zwemvaardigheid vertoont daarnaast een relatie met het huishoudinkomen en met de stedelijkheidsgraad van de woonplaats (tabel 10.4). Naarmate het huishoudinkomen stijgt, heeft een groter deel van de 6-15-jarige kinderen een zwemdiploma en is dat ook vaker een B- of een C-diploma. Ditzelfde patroon is te zien in de cijfers van 2003 (niet in tabel, zie: Herweijer en Breedveld, 2006).

Naarmate de stedelijkheidsgraad oploopt, is het slechter gesteld met de zwemvaardigheid. Ook in 2003 was dit het geval. Weliswaar is het diplomabezit van kinderen in zeer sterk stedelijke gebieden met 5% gestegen ten opzichte van 2003 (niet in tabel; zie: Herweijer en Breedveld, 2006), maar het ligt nog altijd lager dan het diplomabezit in de minder stedelijke gebieden.

Tabel 10.4

Status van zwemvaardigheid, bevolking van 6-15 jaar, naar huishoudinkomen en stedelijkheidsgraad, 2007 (in procenten)

	huishoudinkomen			stedelijkheidsgraad				
	laag	midden	hoog	zeer sterk	sterk	matig	weinig	niet
(nog) geen les	9	5	4	9	8	5	5	4
op les	11	9	7	12	6	11	8	8
diploma	80	86	90	79	86	84	87	88
totaal	100	100	100	100	100	100	100	100
diploma A	16	12	11	16	17	9	12	14
diploma B	33	40	40	34	37	40	40	39
diploma C	30	34	38	29	32	35	35	35

Bron: SCP (AVO'07)

Het behalen van het zwemdiploma kan via verschillende wegen, namelijk het schoolzwemmen, zwemles buiten de school om en een combinatie van beide. Voor het behalen van het A-diploma is schoolzwemmen relatief onbelangrijk: slechts 10% van de kinderen met een A-diploma heeft dit (bijna geheel) behaald tijdens schoolzwemmen. De overgrote meerderheid (82%) behaalt het diploma via de zwemlessen die, op initiatief van de ouders, zijn gevolgd bij zwembaden, zwemscholen en zwemverenigingen; voor 8% was er sprake van een combinatie van leerwegen. In 2003 waren de verhoudingen tussen de drie leerwegen ongeveer hetzelfde als in 2007, waarbij opgemerkt moet worden dat het aandeel van het schoolzwemmen licht is gedaald (tabel 10.5).

Tabel 10.5

Wijze van behalen van het zwemdiploma A, bevolking van 6-15 jaar, naar etniciteit en huishoudinkomen, 2003 en 2007 (in procenten)

	jaar		eticiteit ^a		huishoudinkomen ^a		
	2003	2007	autochtoon	allochtoon	laag	midden	hoog
zwemles	81	82	85	69	77	82	87
schoolzwemmen	12	10	7	20	14	8	7
combinatie zwemles/schoolzwemmen	7	8	8	11	9	11	6
	100	100	100	100	100	100	100

a 2007.

Bron: SCP (AVO'03 en '07)

Het schoolzwemmen is voor allochtone kinderen beduidend belangrijker voor het behalen van het zwemdiploma dan voor autochtone kinderen (20% resp. 7%). Ook voor kinderen uit lagere inkomensgroepen en verstedelijkte gebieden is het schoolzwemmen relatief belangrijk (tabel 10.5; voor de uitgebreide tabel, inclusief cijfers over verstedelijking, zie bijlage B 10.1). Ook in deze groepen zien we, vergeleken met 2003, echter een daling van het aandeel schoolzwemmen. Een significant verschil tussen 2003 en 2007 is te zien in de rol van het schoolzwemmen bij het behalen van het diploma door kinderen uit laagste inkomensklasse. In 2003 behaalde nog 20% het A-diploma door middel van het schoolzwemmen, in 2007 was dit 14%.

10.7 Samenwerking tussen de school en de sportsector

Omdat het bewegingsonderwijs slechts ten dele voorziet in het noodzakelijke sport- en beweegaanbod voor kinderen en jongeren, is het van belang ook andere mogelijkheden te creëren, door het organiseren van naschoolse activiteiten in samenwerking met sportverenigingen, door het beter benutten van sport- en speelmogelijkheden in en om de (brede) school, en via de opvang na schooltijd en in de wijk. Om dit te realiseren is een structurele samenwerking nodig tussen sport, onderwijs en andere lokale organisaties. Verwacht wordt dat de aanstelling van combinatiefunctionarissen (zie hoofdstuk 3) hieraan de komende jaren een belangrijke impuls zal geven.

Buurt-onderwijs-sport (BOS)

Al eerder zijn er pogingen ondernomen om de samenwerking tussen onderwijstellingen en bijvoorbeeld sportbuurtwerk en sportorganisaties te intensiveren (zie ook hoofdstuk 13). In 2001 werd voor het eerst gesproken van 'beweegmanagement' (KVLO et al. 2001). Beweegmanagement is een organisatiemethodiek waarmee vanuit het onderwijs intensieve samenwerking tot stand wordt gebracht met sportaanbieders en andere instellingen in de wijk (zie ook hoofdstuk 13). Het beweegmanagement initieert en coördineert de samenwerking in deze zogenoemde BOS

(buurt-onderwijs-sport)-driehoek. Daarbij worden drie gradaties onderscheiden: BM 1, BM 2 en BM 3.

De verspreiding van locaties waar sprake is van beweegmanagement, wordt systematisch met landelijke metingen in kaart gebracht. Er is sprake van een *locatie met beweegmanagement* (BM 1) als aan de volgende voorwaarden wordt voldaan (NISB 2005).

- Er wordt door ten minste twee uitvoeringspartners in de BOS-driehoek samengewerkt.
- Er wordt gewerkt aan het meer en beter bewegen van de jeugd en/of aan meer efficiency van het sportaanbod.
- Het team van samenwerkende uitvoeringspartners streeft naar een duurzame verbintenis om het sporten en bewegen van de schoolgaande jeugd te stimuleren.
- Het team werkt systematisch: volgens duidelijke afspraken en een planmatige aanpak wat betreft een langdurig sport- en beweegprogramma op en rond de school.
- De acties van het team zijn gekoppeld aan een of meer scholen.

Als daarnaast gebruik wordt gemaakt van een analyse-instrument (bv. de beweegnorm of de sport- en beweegscan) waarbij de resultaten aanleiding zijn voor gerichte acties of interventies, wordt gesproken van een *locatie met analyse* (BM 2). Er is sprake van *optimaal beweegmanagement* (BM 3) als er periodiek gegevens worden verzameld met een analyse-instrument, als er meerdere acties en interventies worden ingezet en als zowel de buurt als het onderwijs en de sport in het team zijn vertegenwoordigd.

Bij de 1-meting in 2005 waren er 519 locaties met beweegmanagement. Als doelstelling werd geformuleerd om in de periode 2005-2008 een uitbreiding te realiseren tot 825 locaties. Dat aantal was een jaar later al bijna bereikt: in 2006 waren er 806 locaties met beweegmanagement, waarvan 466 in de provincies en 340 in de vier grote steden (NISB 2007). Dat betekende een stijging ten opzichte van het jaar daarvoor met 55%, waarbij in de vier grote steden een grotere groei werd bereikt dan in de provincies (67% resp. 47%). In 2006 was 52% van de gemeenten in Nederland met beweegmanagement aan de slag.

In 2007 waren er 1088 locaties met beweegmanagement: 505 BM 1, 281 BM 2 en 302 BM 3. Het aantal locaties met optimaal beweegmanagement (BM 3) is niet alleen absoluut, maar ook verhoudingsgewijs aanzienlijk toegenomen. Dat betekent dat er kwalitatieve verbeteringen zijn doorgevoerd in de lokale samenwerking van buurt-, onderwijs- en sportorganisaties. In 2007 waren er in 63% van de gemeenten in Nederland locaties met beweegmanagement. De verwachting is dat de groei in het aantal locaties met beweegmanagement de komende jaren verder zal doorzetten.

Brede scholen

Kenmerkend voor brede scholen is de verbreding van functies en doelstellingen door samenwerking tussen scholen en instellingen op andere terreinen (welzijn, gezondheidszorg, maatschappelijk werk, politie, cultuur, sport). Het doel van brede scholen

is de ontwikkeling van kinderen te stimuleren door een integrale en intersectorale aanpak (Studulski 2002). Brede scholen ontstonden in de jaren negentig, eerst in het basisonderwijs en later ook in het voortgezet onderwijs. In de praktijk krijgen brede scholen verschillende invullingen. Lag aanvankelijk de nadruk vooral op achterstandsbestrijding, later ontstonden er brede scholen met andere accenten (ontwikkelen van de relaties met de wijk, het verzorgen van opvang, het aanbieden van extra activiteiten op het terrein van cultuur en sport).

Het aantal brede scholen neemt toe: inmiddels zijn er in driekwart van de gemeenten brede scholen in ontwikkeling. In 2007 waren 1000 van de ongeveer 7000 basisscholen een brede school, 400 meer dan in 2005. In het voortgezet onderwijs was in 2007 bijna een derde van de ruim 1200 voortgezetonderwijslocaties een brede school, aanzienlijk meer dan de 17% in 2005 (tabel 10.6).²¹

Tabel 10.6

Sport en bewegen in brede scholen in het basis- en voortgezet onderwijs, 2007 (in procenten)

	basis- onderwijs	voortgezet onderwijs
aantal brede scholen ^a	970	350
w.v.		
brede scholen met aanbod sport en bewegen (%)	68	58
aantal sportieve activiteiten per jaar (%)		
1-10 activiteiten	46	53
11-99 activiteiten	41	30
≥ 100 activiteiten	13	17
totaal	100	100
sportvereniging actief betrokken bij de brede school (%)	46	45
brede school denkt dat leerlingen meer zijn gaan sporten en bewegen (%)	66	49

a Aantallen bij benadering.

Bron: Oberon (2007)

Sport en bewegen is een belangrijk onderdeel van het aanbod van extra activiteiten op brede scholen: zes à zeven op de tien brede scholen biedt sportieve activiteiten aan, ongeveer net zoveel als het aantal scholen met een cultureel getint aanbod. De frequentie van het aanbod is op de helft van de scholen overigens betrekkelijk laag (een tot tien activiteiten per jaar). Met een zo lage frequentie wordt niet voldaan aan de alliantiedoelstelling van een dagelijks aanbod van sport en bewegen. Slechts een kleine minderheid komt tot meer dan honderd activiteiten per jaar (omgerekend zijn dat twee à drie activiteiten per week).

Brede scholen met aanbod van sport en bewegen werken vaak samen met sportverenigingen; iets minder dan de helft van alle brede scholen – 70% à 90% van de brede

scholen met sportief aanbod – werkt samen met een vereniging (zie ook hoofdstuk 13).

Er is nog niet veel hard bewijs voor de positieve effecten van brede scholen. Weliswaar is het aanbod van activiteiten in brede scholen goed zichtbaar, maar voor effecten op het niveau van leerlingen ontbreken vaak duidelijke indicaties. Veel betrokkenen hebben in ieder geval wel het idee dat er positieve effecten zijn: de helft (voortgezet onderwijs) tot twee derde (basisonderwijs) van de brede scholen denkt dat leerlingen meer zijn gaan sporten en bewegen dankzij hun aanbod op dat terrein (Oberon 2007).

10.8 Opleiden voor de sportsector

Een toenemend aantal jongeren kiest voor een opleiding die voorbereidt op een loopbaan in de sector sport en bewegen. Ook het aantal op die sector gerichte opleidingen groeit. Naast het reguliere, door OCW bekostigde onderwijs, zijn er cursussen en opleidingen die door de sport zelf aangeboden worden. Deze kwalificeren voor functies van instructeur, trainer en coach, maar ook voor die van manager en organisator. In deze paragraaf kijken we alleen naar trends in de deelname aan de door OCW bekostigde opleidingen in het mbo, hbo en wetenschappelijk onderwijs. Daarbij besteden we ook aandacht aan de arbeidsmarktperspectieven.

Wetenschappelijk onderwijs

Drie universiteiten (Groningen, Maastricht en VU Amsterdam) kennen een studie bewegingswetenschappen. Afgestudeerden zijn bijvoorbeeld werkzaam als onderzoeker, in ondersteunende of adviserende functies, in beleidsfuncties of als opleidingsdocent.

Het aantal studenten bewegingswetenschappen is ten opzichte van tien jaar terug meer dan verdubbeld (tabel 10.7).

Tabel 10.7

Deelname bewegingswetenschappen, 1995/'96-2007/'08

	1995/'96	2000/'01	2005/'06	2006/'07	2007/'08
deelnemers	540	540	1080	1150	1210
instroom	120	120	250	250	300
gediplomeerden	100	70	180	190	.

Bron: CBS (StatLine)

Hoger beroepsonderwijs

Op zes hogescholen (in Amsterdam, Arnhem/Nijmegen, Den Haag, Groningen, Tilburg en Zwolle) worden leraren lichamelijke opvoeding opgeleid. Ook deze opleidingen trekken steeds meer deelnemers (tabel 10.8). De instroom en het aantal deelnemers liggen momenteel ruim anderhalf keer zo hoog als in het midden van de jaren negentig.

Tabel 10.8

Deelname hbo-lerarenopleiding lichamelijke opvoeding, 1995/'96-2007/'08

	1995/'96	2000/'01	2005/'06	2006/'07	2007/'08
deelnemers	2680	3010	3900	4020	4250
instroom	700	830	930	1060	1120
gediplomeerden	440	510	590	600	.

Bron: CBS (StatLine)

Het arbeidsmarktperspectief van de afgestudeerden van de lerarenopleidingen lichamelijke opvoeding (LO) is iets gunstiger dan dat van afgestudeerden van andere voltijds hbo-lerarenopleidingen en het totale voltijds-hbo (tabel 10.9). Bijna acht op de tien in 2005/'06 afgestudeerden van de lerarenopleiding LO had na anderhalf jaar betaald werk. Toch loopt hun arbeidsmarktperspectief wat terug: van de in 2002/'03 afgestudeerden had nog iets meer dan 90% na anderhalf jaar een betaalde baan. Het oordeel over de aansluiting tussen de opleiding en de verkregen functie, is nog steeds goed: 89% vindt die aansluiting 'voldoende' of 'goed'. Meer dan de helft van de startende leraren LO heeft een fulltime aanstelling. Dat is meer dan twee jaar terug, maar nog altijd minder dan andere hbo-afgestudeerden. Beginnende leraren LO hebben beduidend vaker dan andere leraren een nevenfunctie. Dit duidt erop dat zij vaak in kleine functies terechtkomen (zie ook hoofdstuk 7). Zij verdienen daar ook vaak minder dan het minimumloon (22%; niet in tabel).

Een toenemend aantal hogescholen kent naast de lerarenopleidingen lichamelijke opvoeding ook opleidingen die zich richten op management- en beleidsaspecten van de sport, bijvoorbeeld: sport, management en ondernemen; sport, gezondheid en management; sportmanagement; sport en bewegen; sport, economie en communicatie. Ook deze opleidingen zien een sterk groeiend aantal ingeschreven studenten: telden ze in 2000/'01 nog geen 300 studenten, in 2007/'08 waren dat er ruim meer dan 2000.

Tabel 10.9

Arbeidsmarktpositie^a afgestudeerden van de lerarenopleiding lichamelijke opvoeding, studiejaar 2005/'06 (2002/'03)(in procenten)

	lerarenopleiding lichamelijke opvoeding	totaal voltijds-hbo- lerarenopleidingen	totaal voltijds-hbo
positie			
betaald werk	77 (91)	76 (87)	73 (76)
studie	9 (8)	8 (7)	17 (17)
anders	13 (2)	15 (6)	9 (7)
dienstverband			
fulltime	51 (44)	61 (64)	73 (69)
vaste aanstelling	63 (75)	56 (70)	62 (59)
heeft nevenfunctie	26 (34)	13 (11)	10 (12)
aansluiting			
hbo-niveau nodig	88 (88)	93 (94)	85 (75)
werkt in eigen richting	94 (93)	94 (95)	82 (78)
waardering aansluiting ^b	89 (92)	85 (92)	78 (77)

a Situatie anderhalf jaar na afstuderen (eind 2007, respectievelijk eind 2004).

Bron: ROA (2004 en 2008)

Mbo sport en bewegen

In 2002 werd in het mbo een nieuw opleidingsstelsel 'sport en bewegen' ingevoerd. Van oudsher waren er mbo-opleidingen tot sportleider, verzorgd door het CIOs op vijf locaties in het land. In het nieuwe opleidingsstelsel zijn er opleidingen van verschillend niveau: sport- en bewegingsbegeleider (niveau 2), sport- en bewegingsleider (niveau 3) en sport- en bewegingscoördinator (niveau 4).

Met de invoering van deze opleidingen sport en bewegen werd het aanbod aanzienlijk verruimd; thans verzorgen 26 regionale opleidingscentra de opleiding sport en bewegen. Door de verruiming van het aanbod nam het aantal deelnemers in de jaren na 2002 snel toe, tot ruim 13.000 in 2005/'06. De laatste jaren is het aantal deelnemers verder toegenomen tot meer dan 15.000 (tabel 10.10).

In de *Rapportage sport 2006* signaleerden we dat er zorgen waren over de werkgelegenheid van het snel groeiende aantal afgestudeerden van deze opleidingen, hoewel de op dat moment beschikbare cijfers nog niet alarmerend waren. Deze hadden echter betrekking op de afgestudeerden van het studiejaar 2002/'03, nog van vóór de periode van sterke groei. Verder bleef het aanbod op de arbeidsmarkt nog beperkt, doordat de helft van de gediplomeerden doorstroomde naar vervolgoopleidingen.

Tabel 10.10

Deelnemers mbo-opleidingen sport en bewegen, 1995/'96-2007/'08

	1995/'96	2000/'001	2005/'06	2006/'07	2007/'08
deelnemers					
niveau 2	.	.	1.792	2.023	1.851
niveau 3	.	.	3.238	3.723	4.231
niveau 4	.	.	8.052	8.993	9.313
totaal	2.863	3.802	13.082	14.739	15.395
gediplomeerden					
niveau 2	.	.	341	438	563
niveau 3	.	.	210	264	350
niveau 4	.	.	447	1.314	1.460
totaal	.	.	998	2.016	2.373

Bron: OCW/CFI (op aanvraag verstrekte gegevens)

De meest recente gegevens uit het ROA-schoolverlatersonderzoek (gediplomeerden studiejaar 2004/'05) maken duidelijk dat meer dan de helft verdergaat met een opleiding (54% noemt studie als bestemming anderhalf jaar na afsluiten van de opleiding). Net als twee jaar eerder heeft slechts een op de drie gediplomeerden anderhalf jaar na het afstuderen een betaalde baan. Het percentage werkzoekenden is echter niet bekend.²²

Volgens Calibris (2006) zouden er nauwelijks gediplomeerden van de opleidingen sport en bewegen werkloos zijn. Ramingen wijzen echter op aanzienlijke overschotten aan opgeleiden voor de periode 2007-2009, met name op niveau 4. Uitgaande van de vraag vanuit de sportsector zouden er op dat niveau jaarlijks bijna 4000 deelnemers te veel worden opgeleid. Veel afgestudeerden vinden overigens een baan in een andere sector; het aantal baanopeningen in aanpalende sectoren is omvangrijker dan in de sportsector zelf (Calibris 2006).

10.9 Samenvatting

In dit hoofdstuk zijn de (cijfermatige) ontwikkelingen op het terrein van sport en het onderwijs op een rij gezet.

Het bewegingsonderwijs in de basisschool wordt meestal verzorgd door groepsleerkrachten. Rond de helft van de basisscholen heeft een vakleerkracht lichamelijke opvoeding in dienst. Deze wordt met name ingezet in de hogere groepen, op grotere scholen en op basisscholen in de Randstad. De hoeveelheid tijd die in het basisonderwijs aan bewegingsonderwijs moet worden besteed, is niet wettelijk voorgeschreven; die tijd is met gemiddeld 90 minuten per week al jaren min of meer stabiel. In het voortgezet onderwijs is de hoeveelheid onderwijstijd voor bewegingsonderwijs

wel gewaarborgd (afhankelijk van de schoolsoort 2 tot 2,5 uur per week). Alle scholen voor voortgezet onderwijs werken met vakleerkrachten. In het mbo heeft het bewegingsonderwijs een zwakke positie.

Er zijn verschillende aanzetten tot samenwerking tussen het onderwijs en de sportsector. Zo is er een begin gemaakt met beweegmanagement, een organisatie-methodiek waarlangs het onderwijs intensief samenwerkt met sportaanbieders en andere instellingen in de wijk. Na een stroef begin kent nu zo'n twee derde van de gemeenten in Nederland locaties met beweegmanagement. Een andere impuls voor samenwerking tussen onderwijs en sport is de opkomst van de brede school: een op de zeven basisscholen en bijna een op de drie voortgezetonderwijslocaties is een brede school. Sport behoort in veel gevallen tot de extra naschoolse activiteiten die de brede school verzorgt.

Het versterken van de samenwerking tussen het onderwijs en de sportsector is een belangrijke doelstelling van de Alliantie school & sport, die in 2005 werd gestart en in 2008 werd afgesloten. De samenwerking tussen onderwijs en sport zou ertoe moeten leiden dat in 2010 op 90% van alle scholen vijf dagen per week binnen of buiten lestijden gesport kan worden. De schaarse gegevens wijzen uit dat dit in de praktijk een te ambitieuze doelstelling is.

Om de herkenbaarheid te bevorderen van scholen die zich profileren met extra aandacht voor sport, is er het certificaat 'sportactieve school'. Er zijn momenteel 72 sportactieve basisscholen en 94 sportactieve scholen voor voortgezet onderwijs. Verder is er in zowel het vmbo als het havo/vwo een begin gemaakt met de invoering van keuzerichtingen en -vakken die zich richten op een vervolgopleiding in de sportsector.

Zwemonderwijs wordt in de laatste decennia op steeds minder scholen aangeboden. Toch is het met de zwemvaardigheid van de Nederlandse kinderen niet slecht gesteld: 55% van alle 6-7-jarigen en 96% van de 11-15-jarigen heeft minimaal één zwemdiploma. Vergeleken met 2003 is het diplomabezit onder alle kinderen van 6 tot 15 jaar gelijk gebleven; wel is er een stijging te zien bij het aantal bezitters van het C-diploma.

De opleidingen die opleiden voor de sportsector zitten de laatste jaren duidelijk in de lift. Er zijn diverse nieuwe opleidingen gestart en het aantal studenten groeit. Het aantal deelnemers aan sportopleidingen op mbo-niveau is van een kleine 3000 in 1995/'96 gegroeid naar meer dan 15.000 in 2007/'08. Ook het aantal studenten aan de zes academies voor lichamelijke opvoeding (hbo) en de drie universitaire studies bewegingswetenschappen is de laatste jaren toegenomen. Verder zijn er in het hbo de laatste jaren verschillende opleidingen gestart op het grensvlak van sport en organisatie en/of management.

Er zijn zorgen over de arbeidsmarktpositie van de afgestudeerden van de mbo-sportopleidingen. Doordat de meerderheid van de gediplomeerden doorstroomt naar een vervolgopleiding, blijven hun problemen op de arbeidsmarkt nog binnen de perken. Daarnaast wijken gediplomeerden vaak uit naar andere sectoren dan de sportsector. Het groeiende aantal afgestudeerde gymleraren weet voorlopig nog

goed hun plek te vinden op de arbeidsmarkt. Wel is het aantal dat na de opleiding betaald werk heeft iets verminderd ten opzichte van enkele jaren geleden. De aansluiting van de baan op de opleiding is nog steeds goed. Een minpunt blijft de vaak geringe omvang van hun aanstelling. Het poolen van uren tussen scholen en een uitbreiding van het takenpakket in het kader van combinatiefuncties kan hier mogelijk uitkomst bieden.

Noten

- 1 Met dank aan Remko van den Dool voor het verstrekken van de cijfers over zwemvaardigheid in paragraaf 10.6.
- 2 Nog afgezien van de aanstelling van zogeheten combinatiefunctionarissen (zie hoofdstuk 3).
- 3 De leergang bewegingsonderwijs is gecertificeerd als postinitiële opleiding en kan gedeeltelijk in de initiële fase van de pabo (als 'minor') en gedeeltelijk of geheel post-initieel worden aangeboden. In een klein aantal gevallen wordt de opleiding volledig binnen het initiële programma aangeboden. Meer dan de helft van de pabo-opleidingen verzorgt de leergang. Het aantal deelnemers was aanvankelijk gering, maar neemt wel toe (in 2006/07 3356, in 2007/08 5400 verdeeld over verschillende fasen van de opleiding, zie TK 2007/2008b). Het aantal afgestudeerden is nog slechts gering; tot op heden hebben 730 cursisten de leergang afgerond.
- 4 Het aantal blokken waaruit de leergang bestaat, wordt teruggebracht van vier naar drie, zodat de totale belasting in uren met een kwart vermindert. Het eerste blok zal tijdens de pabo-opleiding worden aangeboden.
- 5 De bewegingsvaardigheden zijn beoordeeld aan de hand van 20 individuele opdrachten en 17 spelsituaties. In 13 gevallen werden er significante verschillen gevonden tussen kinderen die les kregen van hun groepsleerkracht en kinderen die door een vakleerkracht werden onderwezen. 10 van de 13 verschillen vielen uit in het voordeel van de vakleerkracht. Bij nog 11 andere opdrachten viel het verschil eveneens uit in het voordeel van de vakleerkracht, maar was het verschil niet statistisch significant.
- 6 Van de grote scholen (> 350 leerlingen) werkt 57% met een vakleerkracht, terwijl van de kleine scholen (< 150 leerlingen) 37% een vakleerkracht inhuurt. In zeer sterk stedelijke gebieden heeft 81% van de scholen een vakleerkracht, in weinig en niet-stedelijke gebieden respectievelijk 31% en 34%.
- 7 Bij de PPON-peiling is gekozen voor een regionale beperking van de steekproef, waarbij het aantal betrokken basisscholen niet zo groot is (ongeveer 70 basisscholen). Van der Werff en Smeenk (2007) rapporteren over een landelijke steekproef van 633 basisscholen. Hun responspercentage is echter laag; zij benaderden 7000 basisscholen in Nederland.
- 8 Vanwege het experimentele karakter van de normen moet hierbij een slag om de arm worden gehouden. De normen werden op verschillende manieren vastgesteld en mogelijk is de wijze waarop de norm tot stand is gekomen van invloed op de resultaten (Cito 2008).
- 9 Ook in sommige andere opleidingen is bewegingsonderwijs verplicht (autotechniek, elektrotechniek).
- 10 Argumenten die daarvoor worden genoemd, zijn dat sport en bewegen onderdeel zijn van het algemeen burgerschap (levenslang bewegen, deelname aan de sportcultuur), dat het bijdraagt aan de gezondheid en de belastbaarheid van toekomstige werknemers, en dat het voor leeftijdsgenoten in havo/vwo eveneens een verplicht onderdeel is.
- 11 Het certificaat is twee jaar geldig en moet daarna opnieuw worden aangevraagd. Het aantal scholen dat op enig moment de status heeft van sportactieve school zal dus kleiner zijn dan het aantal toegekende certificaten.
- 12 Een verschil met de LOOT-scholen is dat het Johan Cruyff College alleen onderwijs in een specifieke richting aanbiedt.
- 13 Het gaat daarbij om aanpassingen van roosters, spreiden en/of uitstel van tenta-

mens en extra begeleiding. De betrokken deelnemers zijn over het geheel behoorlijk tevreden over de geboden faciliteiten. Een lastig punt zijn de stages: deze zijn soms moeilijk te combineren met het trainingsprogramma dat topsportende scholieren volgen. Daarnaast kan de norm van minimaal 850 uren te volgen onderwijs problemen opleveren (Felix en Karsten 2006). NOC*NSF en de MBO-raad onderzoeken op welke manier de LOOT-aanpak in het mbo kan worden ingevoerd.

- 14 De inventarisatie is gebaseerd op het raadplegen van websites van een aantal instellingen voor hoger onderwijs.
- 15 Dit zijn de Johan Cruyff University aan de Hogeschool van Amsterdam en de Randstad Topsport-academie met twee vestigingen (Rotterdam en Zwolle).
- 16 Uit onderzoeken van Crum (1997) en het NRIT (2005) bleek dat het aantal scholen dat schoolzwemmen aanbiedt, is gedaald van 90% in 1991 en 83% in 1996 naar 57% in 2005. Tevens bleek uit de evaluatie van de Stimuleringsregeling zwemvaardigheid 2002-2005 dat 26 van de 35 zogenaamde vangnetgemeenten (gemeenten met een gemeentelijk onderwijsachterstandenbeleid) nog wel schoolzwemmen aanbieden, en dat binnen die 26 gemeenten 90% van de scholen gebruik maakt van het schoolzwemprogramma (aXXio 2005). In 11 van de 26 gemeenten met schoolzwemmen stond het schoolzwemmen echter ter discussie c.q. op de nominatie om te worden wegbezuinigd of afgeschaft.
- 17 Op een in het najaar 2007 door de Vereniging Sport en Gemeenten (vsg) afgenomen vragenlijst onder 103 gemeenten in Nederland geeft 38% van de gemeenten aan schoolzwemmen aan te bieden. Voor meer informatie zie www.zwemvaardigheid.nl. Het ministerie van OCW geeft aan dat 57% van de gemeenten het schoolzwemmen subsidieert (OCW 2007).
- 18 Tijdens deze stimuleringsregeling zijn 35 gemeenten met gemeentelijk onderwijsachterstandenbeleid (GOA-gemeenten) op projectbasis gesteund om de zwemvaardigheid te verbeteren. Tijdens deze regeling stonden drie sporen centraal: het voorlichten van ouders en opvoeders over het belang van het leren zwemmen van kinderen, het aanbieden van zwemvangnetten (extra zwemlessen) voor kinderen die ondanks de voorlichting buiten de boot dreigen te vallen, en het registeren van zwem(vangnet) resultaten om de effecten van de regeling inzichtelijk te maken (aXXio 2005).
- 19 Het zwem-ABC is de nieuwe opleidingstructuur voor zwemvaardigheid, die in 1998 landelijk is ingevoerd. Deze nieuwe structuur is ingevoerd met als doel kinderen op jonge leeftijd zwemvaardig en zwemveilig te maken. De zwemdiploma's A en B zijn hierin waardevolle tussentappen, maar zowel door het Nationaal Platform Zwembaden / de Nationale Raad Zwemdiploma's (NPZ/NRZ) als de Koninklijke Nederlandse Zwembond wordt een kind pas zwemvaardig en -veilig gezien wanneer het beschikt over het volledige ABC-diploma.
- 20 Het aantal uitgereikte C-diploma's is in de periode 2003-2007 ongeveer gelijk gebleven. In 2003 werden 91.675 C-diploma's uitgereikt, in 2007 waren dit er 90.301 (bron: NPZ/NRZ).
- 21 Voorheen werd een ruimere definitie gehanteerd, waarbij het aantal brede scholen in het voortgezet onderwijs groter was.
- 22 Wel bekend is het aandeel 'werkzoekend plus anders'; dit bedraagt 14%.

Literatuur

- aXXio (2005). *Het hoofd boven water houden. De stimuleringsregeling zwemvaardigheid 2002-2005 geëvalueerd*. Arnhem: NISB.
- Calibris (2006). *Landelijke rapportage Sport en bewegen. Arbeidsmarkt-, opleidings- en BPV-situatie*. Bunnik: Calibris.
- Cito (2008). *Balans bewegingsonderwijs (PPON)*. Arnhem: Cito.
- Crum, B.J. (1997). *Schoolzwemmen en zwemvaardigheid II. Een kwestie van educatie en zorg*. Doorn: Stichting ter Bevordering van het Bad- en Zwemwezen in Nederland (SBBZN).
- Duijvestein, P. (2006). *De plek van bewegen en sport in het mbo. Onderzoek in opdracht van de ministeries van OCW en VWS*. Amsterdam: DSO-groep BV.
- 'Eindrapport evaluatie leergang vakbekwaam bewegingonderwijs via de pabo' (2007). Geraadpleegd juni 2008 via www.minocw.nl/documenten/49220b.pdf.
- Felix, C. en S. Karsten (2006). *Potentiële topsporters in het MBO*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut.
- Herweijer, Lex en Koen Breedveld (2006). Sport en onderwijs. In: Koen Breedveld en Annet Tiessen-Raaphorst (red.), *Rapportage sport 2006* (p. 245-268). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Herweijer, Lex en Ria Bronneman-Helmers (2007). Onderwijs: participatie, integratie en kwaliteit. In: Rob Bijl, Evert Pommer en Jeroen Boelhouwer (red.), *De sociale staat van Nederland 2007* (p. 85-122). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Inspectie van het onderwijs (2005). *Onderwijsverslag 2003/04*. Utrecht: Inspectie van het onderwijs.
- Inspectie van het onderwijs (2007). *De staat van het onderwijs. Onderwijsverslag 2005/06*. Utrecht: Inspectie van het onderwijs.
- Jepma, IJ. en A.L. van der Vegt (2006). *Aandacht voor sport en bewegen in het basis- en voortgezet onderwijs*. Utrecht: Sardes.
- KVLO, NOC*NSF, NISB en JIB (2001). *Convenant School en sport. Getekend 27 juni 2001 te Den Helder*.
- Mooij, C. en B. Zandstra (2003). *De vakleraar lichamelijke oefening in het primair onderwijs*. Enschede/Zeist: Stichting voor de Leerplanontwikkeling / Koninklijke Vereniging van Leraren Lichamelijke Opvoeding.
- NISB (2005). *1-meting. Een totaalbeeld voor Nederland. Inzicht in locaties met bewegmanagement*. Arnhem: NISB.
- NISB (2007). *2-meting. Beweging in bewegmanagement. Inzicht in locaties met bewegmanagement*. Arnhem: NISB.
- NOC*NSF, OCW en VWS (2005). 'Alliantie School & sport samen sterker'. Geraadpleegd juni 2008 via www.minocw.nl. Factsheet 341.
- NRIT (2005). *Onderzoek protocol schoolzwemmen*. Breda: NRIT.
- Oberon (2007). *Brede scholen in Nederland. Jaarbericht 2007*. Utrecht: Oberon.
- OC&W (2002). *Plan van aanpak zwemvaardigheid*. Den Haag: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.
- OCW (2007). *Brief aan de Tweede Kamer, antwoorden op de vragen van de kamerleden Van Dijk en Langkamp*. Den Haag: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (kenmerk PO/K&O/2007-23510).
- ROA (2004). *De arbeidsmarktpositie van afgestudeerden van het hoger beroepsonderwijs 2004. HBO-monitor 2004. Statistische bijlage*. Maastricht: Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt.

- ROA (2008). De arbeidsmarktpositie van afgestudeerden van het hoger beroepsonderwijs 2007. HBO-monitor 2007. Statistische bijlage. Maastricht: Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt.
- Stegeman, H. en K. Breedveld (2007). Nederlanders kijken terug op hun gymlessen. In: *Lichamelijke Opvoeding*, jg. 95, nr. 8, p. 6-9.
- Studulski, F. (2002). *De brede school. Perspectief op een educatieve reorganisatie*. Amsterdam: SWP.
- TK (2004/2005). *Toekomstig sportbeleid*. Nota Tijd voor sport. Tweede Kamer, vergaderjaar 2004/2005, 30234, nr. 2.
- TK (2006/2007). *Impuls brede scholen, sport en cultuur*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2006/2007, 30206, nr. 12.
- TK (2007/2008a). *Toekomstig sportbeleid. Beleidsbrief De kracht van sport*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007/2008, 30234, nr. 13.
- TK (2007/2008b). *Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (VIII) voor het jaar 2008. Brief van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap*. Tweede Kamer vergaderjaar, 2007/2008, 31200 VIII, nr. 170.
- TK (2007/2008c). *Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (VIII) voor het jaar 2008. Brief van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap*. Tweede Kamer, vergaderjaar, 2007/2008, 31200 VIII, nr. 193.
- vws (2005). *Implementatieplan Alliantie School & Sport 2005/2006- 2006/2007- 2007/2008*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- vws en OCW (2006). *Brief aan de Tweede Kamer over de Uitvoering motie-Verbeet Inzake zwemvangnetten*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport mede namens de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (kenmerk S-BRE-SP-2730080).
- Werff, Harold van der en Sanne Smeenk (2007). *Volop beweging. Eerste evaluatie van de leergang bewegingsonderwijs. Deelrapport scholen PO*. Tilburg: IVA.

Bijlage hoofdstuk 10, te vinden op www.scp.nl/publicaties bij de Rapportage sport 2008.

B10.1 Wijze van behalen van zwemdiploma A, bevolking 6-15 jaar, naar etniciteit, huishoudinkomen en stedelijkheidsgraad, 2003 en 2007 (in procenten)

Deel II

Thematische uitdiepingen

11 Topsport

Maarten van Bottenburg (Universiteit Utrecht)¹

11.1 Inleiding

De sportzomer van 2008 heeft eens te meer duidelijk gemaakt dat topsport een steeds grotere impact heeft. Het EK voetbal, Wimbledon, de Tour de France en de Olympische Spelen – maandenlang stond sport in het centrum van de aandacht.

Ook het topsportbeleid wint aan belang. Veel landen hebben hun investeringen en inspanningen vergroot om een beter topsportklimaat te creëren, zodat zij hun positie op de medaillespiegel kunnen verbeteren. De achterliggende gedachte is dat dit positieve effecten zal hebben op de nationale trots en het internationale prestige (De Bosscher et al. 2007; Houlihan 1997; Houlihan en Green 2008).

Dit hoofdstuk beschrijft de wijze waarop Nederland zich in deze internationale medaillewedloop heeft gemanifesteerd. Welke ontwikkelingen hebben zich voorgedaan in het Nederlandse topsportklimaat en in hoeverre zijn daarmee de voorwaarden verbeterd om topsportsuccessen te boeken?

Net als in de vorige editie van de *Rapportage sport* (Breedveld en Tiessen-Raaphorst 2006) beschrijven we de ontwikkelingen in het topsportklimaat met behulp van het Spliss- en MAPE-model. Het Spliss-model onderscheidt negen pijlers van het topsportbeleid die bepalend zijn voor de kans op internationaal topsportsucces (De Bosscher et al. 2007). De beleidsinspanningen om deze pijlers te beïnvloeden en de resultaten hiervan worden volgens het MAPE-model geanalyseerd door een onderscheid te maken tussen beleidsmiddelen (input), beleidsactiviteiten (throughput), beleidsprestaties (output) en beleidseffecten (outcome) en deze op elkaar te betrekken.

De output heeft betrekking op de beleidsprestaties. Dat wil zeggen: de gerealiseerde verbeteringen in het topsportklimaat die als een rechtstreeks gevolg kunnen worden beschouwd van het gevoerde beleid. De outcome daarentegen betreft de vraag of daarmee ook de onderliggende beleidsambities en -doelstellingen zijn gerealiseerd. Zoals in de volgende paragraaf aan de orde komt, liggen deze ambities en doelstellingen op twee niveaus: het verhogen van de sportprestaties leidend tot een structurele positie bij de beste tien landen ter wereld, en het creëren van nationale trots en internationaal prestige. Beide zijn beoogde indirecte effecten van het gevoerde beleid. Het topsportklimaat kan rechtstreeks door het beleid worden beïnvloed, maar of dit ook leidt tot sportsucces (het belangrijkste doel van de sportorganisaties) en meer nationale trots en internationaal prestige (het onderliggende doel van de rijksoverheid) is een vraag die apart moet worden beoordeeld.

Met dit model als uitgangspunt, beschrijft paragraaf 11.2 de achtergrond en doelstelling van het topsportbeleid in Nederland (beleidsrationale). Daarna komt

in paragraaf 11.3 aan de orde hoeveel de afgelopen jaren in topsport is geïnvesteerd (beleidsmiddelen). Paragraaf 11.4 beschrijft vervolgens waarin dat geld is geïnvesteerd en welke ontwikkelingen op topsportgebied daarmee zijn ingezet of bevorderd (beleidsactiviteiten). Paragraaf 11.5 gaat na of deze inspanningen ook daadwerkelijk hebben geleid tot een verbetering van het topsportklimaat (beleidsprestaties), waarna in paragraaf 11.6 wordt besproken of die beleidsprestaties ook hebben geleid tot de gewenste uitkomsten (beleidseffecten). Daarbij gaat bijzondere aandacht uit naar de prestaties tijdens de Olympische Spelen. De slotbeschouwing (§11.7) geeft een samenvatting en staat stil bij de effectiviteit en efficiency van het topsportbeleid.²

11.2 *Beleidsrationale: hoe maakbaar is succes?*

Zonder zijn individuele talent had Pieter van den Hoogenband nooit zijn imposante zwemloopbaan kunnen opbouwen. Maar hij had dit evenmin kunnen doen zonder het netwerk van zwemverenigingen waarin hij zich tot wedstrijdzwemmer heeft ontwikkeld, zonder de accommodaties waarin hij heeft kunnen trainen, zonder de begeleiding die hij heeft gekregen van trainers, fysiotherapeuten en sportartsen, zonder de voorzieningen die NOC*NSF, de zwembond en de overheden in het leven hebben geroepen, zonder de steun van het bedrijfsleven die het voor hem aantrekkelijk genoeg maakte om voltijds te blijven trainen, en, last but not least, zonder dat mensen ooit nationale en internationale zwemwedstrijden en Olympische Spelen zijn gaan organiseren.

Het gaat hier om een basisfeit van het menselijk samenleven: mensen zijn fundamenteel van elkaar afhankelijk. Talent, in de topsport of op enig ander terrein, is een individuele eigenschap die alleen in een specifieke sociale omgeving tot zijn recht komt, herkend wordt en kan gedijen. Afhankelijk van de aard van die sociale omgeving kunnen talenten zich ontwikkelen en kunnen er perioden van bloei of verval optreden in de prestaties van landen. Dat geldt evenzeer voor de sport als voor de economie, kunst en wetenschap (Willink 1991).

Succes is dan ook tot op zekere hoogte maakbaar, of in elk geval beïnvloedbaar (De Bosscher et al. 2008; Van Bottenburg 2000). Eerder onderzoek heeft aangetoond dat er een vrijwel lineaire relatie bestaat tussen de stijgende bedragen die Australië tussen 1976 en 1996 in topsport investeerde en het toenemende aantal medailles dat dit land won (Hogan en Norton 2000). Nu steeds meer landen hun investeringen in topsport opschroeven, moet dit verband worden gerelativeerd. De stelling ‘more money in equals more medals out’ is mede afhankelijk van de investeringen die concurrerende landen doen en de wijze waarop zij hun topsportklimaat verbeteren (De Bosscher et al. 2007). Tegelijkertijd biedt een gunstig klimaat nooit een garantie op succes, gegeven de individuele en wedstrijdafhankelijke factoren die uiteindelijk beslissend zijn voor winst en verlies.

Dit is in het kort de ratio achter het topsportbeleid dat NOC*NSF, sportbonden en overheden, met steun van het bedrijfsleven, de afgelopen twee decennia hebben

gevoerd. Aan dit beleid ligt een fundamenteel andere visie op topsport ten grondslag dan in het verleden. Richtte de rijksoverheid zich eind jaren zeventig nog op het scheppen van voorwaarden zodat de topsporter zich in volle vrijheid en naar eigen aanleg kon ontplooien, in 2005 verklaarde het kabinet de sportsector te steunen in de ambitie om Nederland te laten horen bij de beste tien landen ter wereld. Werd topsport destijds nog vooral gezien als een hobby en individuele ontplooiingsmogelijkheid, tegenwoordig geldt de beoefening van topsport als 'een primaire tijdsbesteding, te vergelijken met een volledige baan' (VWS 1996: 25) en een zaak van nationaal belang (vgl. CRM 1979; NOC*NSF 1993; VWS 2005). Benadrukte de rijksoverheid eind jaren zeventig nog dat het bevorderen van topsport op geen enkele manier moest worden gezien als een poging om het nationaal prestige op te vijzelen (CRM 1979: 11), tegenwoordig legitimeert het kabinet de toenemende investeringen juist door te wijzen op de (veronderstelde) bijdrage van topsport aan de nationale trots en internationale uitstraling (NOC*NSF 2004; VWS 2005; TK 2007/2008).

Vanuit deze nieuwe visie heeft het topsportbeleid een gerationaliseerd, systematisch en planmatig karakter gekregen. De doelstelling van het beleid is helder en ambitieus. Er is vrij veel bekend over de wijze waarop die doelstelling kan worden gerealiseerd en waarin moet worden geïnvesteerd om de kans op topsportsucces te vergroten. Ook groeit het inzicht in de wijze waarop concurrerende landen te werk gaan en in de investeringen die zij in topsport doen.

Er is bovendien een brede consensus ontstaan over de werkwijze en waarde van het topsportbeleid. Sportorganisaties, overheden en andere beleidsactoren delen hun visie op de doelstelling van het beleid, de knelpunten in het topsportklimaat, de wijze waarop deze kunnen worden opgelost, de prioriteiten die daarbij moeten worden gelegd en de effecten die hiervan uitgaan op de onderliggende ambitie. De maatschappelijke betekenis van topsport wordt niet of nauwelijks betwist. Kritische vragen over bijvoorbeeld prestatiedruk, overbelasting, sportverdwazing en 'kinderarbeid' worden, in tegenstelling tot de jaren zeventig, weinig meer gehoord (vgl. Nelissen en Foppen 1972). Ook bestaat er brede steun onder de bevolking en de politieke partijen om in topsport te investeren.³

Als gevolg van deze consensus is een tamelijk hoge mate van beleidscoördinatie op topsportgebied tot stand gekomen. De topsportbudgetten zijn toegenomen en worden op grond van meerjarige beleidsplannen ingezet. Het idee om in 2028 in Nederland opnieuw de Olympische Spelen te gaan organiseren, bouwt op deze consensus voort en is een nieuw voorbeeld van het strategische denken op langere termijn dat het topsportbeleid in ons land kenmerkt (De Bosscher et al. 2008). Of de Olympische Spelen uiteindelijk aan Amsterdam zullen worden toegewezen, is voor de (top)sport tot 2016 niet eens relevant. Het belang van het plan in het komende decennium is dat het op zichzelf al een richtinggevende functie zal gaan vervullen in het sportbeleid.

11.3 Beleidsmiddelen: hoeveel wordt in topsport geïnvesteerd?

Verschillende studies laten zien dat de concurrentie in de topsport is toegenomen. Steeds meer landen strijden om een gelijkblijvend aantal kampioenschappen en kennen hieraan politieke waarde toe. De consequentie hiervan is dat de prijs van een kampioenschap (oftewel: de kosten van een medaille) stijgt. Meedoen in de internationale sportcompetitie vraagt om toenemende investeringen (De Bosscher et al. 2007).

Nederland blijft hierin niet achter. Zoals uit deze paragraaf naar voren komt, is de stijging van de uitgaven aan topsport – in lijn met de gestelde ambitie om bij de beste tien landen ter wereld te behoren – de laatste jaren doorgezet. Om deze uitgaven in kaart te brengen, kunnen drie hoofdstromen worden onderscheiden: uitgaven uit publieke middelen (financiële bijdrage van de rijksoverheid), uitgaven uit de Lotto-middelen en uitgaven uit private middelen. De publieke middelen en Lotto-middelen tezamen kunnen de uitgaven uit collectieve middelen worden genoemd.⁴

Trends in topsportuitgaven uit collectieve middelen

Tabel 11.1 geeft inzicht in de ontwikkeling van de jaarlijkse collectieve uitgaven aan topsport van 1997 tot 2008. Hieruit valt af te leiden dat de rijksuitgaven aan topsport in de afgelopen drie Olympische cycli⁵ toenamen van 22 miljoen euro in de periode 1997-2000, tot 60 miljoen in de periode 2001-2004 en 87 miljoen in de periode 2005-2008.⁶ Als percentage van de totale sportbegroting van de rijksoverheid nam het topsportbudget in deze Olympische cycli toe van 16% (Sydney, 2000) tot 22% (Athene 2004) en 24% (Beijing 2008).

Behalve uit de rijksbegroting wordt er jaarlijks ook geld in de topsport geïnvesteerd uit de zogenaamde Lotto-gelden en het Fonds voor de Topsporter. Deze gelden zijn noch aan de publieke, noch aan de private middelen gelijk te stellen.⁷ Tabel 11.1 geeft aan welke gelden uit deze bronnen jaarlijks aan de topsport ten goede zijn gekomen. De uitgaven aan topsport uit Lotto-middelen zijn sinds 2006 flink gedaald. Deze afname is het gevolg van een herverdeling van de Lotto-middelen, die plaatsvond ter compensatie van de stopzetting van de instellingssubsidie die de sportbonden in het verleden ontvingen van het ministerie van vws.⁸

Samen met de rijksuitgaven komen de collectieve middelen uit op 95 miljoen euro in de periode 1997-2000, 150 miljoen in 2001-2004 en 173 miljoen in 2005-2008. De sterkste groei in de collectieve uitgaven deed zich dus voor in de periode tussen Sydney (2000) en Athene (2004). Na Athene namen de uitgaven aan topsport uit collectieve middelen verder toe, maar vlakke de groei af.

Tabel 11.1

Collectieve uitgaven aan topsport op nationaal niveau, naar verstrekker, 1997-2008

(x mln euro's)

	totale collectieve uitgaven aan topsport	uitgaven aan topsport door VWS ^a	uitgaven aan topsport uit Lotto-middelen via NOC*NSF ^b	uitgaven aan topsport door het Fonds voor de Topsporter ^c
1997	20,0	4,5	14,8	0,7
1998	20,9	4,5	15,5	0,9
1999	26,9	5,7	17,1	4,2
2000	27,2	6,8	16,0	4,5
2001	32,5	11,4	16,9	4,2
2002	36,6	13,8	17,7	5,1
2003	41,7	18,1	18,0	5,5
2004	39,7	16,6	17,0	6,1
2005	40,3	15,6	17,8	6,9
2006	52,9	33,0	14,0	5,9
2007	37,6	17,0	14,0	6,7
2008	42,5	21,1	14,0	7,5

a De genoemde bedragen zijn exclusief donaties in het Fonds voor de Topsporter. De bedragen voor 2002-2004 zijn ten opzichte van de *Rapportage sport 2006* aangepast op grond van realisatiecijfers. Het bedrag in 2006 is inclusief een eenmalige bijdrage van het ministerie van VWS aan de Performance-gelden van NOC*NSF in het kader van de motie-Van Aartsen. Voor 2008 zijn begrotingscijfers gehanteerd.

b Betreft uitsluitend de Lotto-middelen die ten behoeve van topsport zijn toebedeeld aan NOC*NSF en de sportbonden.

c Betreft de uitgaven aan topsport door het Fonds en dus niet de donaties in het Fonds voor de Topsporter; voor 2005 incl. een bedrag van 958.767 euro belastingnaheffing vergoed door VWS.

Bron: opgaven ministerie van VWS, NOC*NSF en Algemene Rekenkamer 2008

De stijging van de uitgaven voor topsport uit collectieve middelen is een internationale trend. In recente internationaal vergelijkende studies naar het topsportbeleid wordt voor geen enkel land melding gemaakt van afnemende topsportbudgetten (De Bosscher et al. 2007; Digel et al. 2007; Houlihan en Green 2008). Vergelijkbare trendgegevens over de publieke en/of collectieve middelen (incl. loterijgelden) die in topsport zijn geïnvesteerd, zijn echter alleen beschikbaar voor België, Groot-Brittannië en Nieuw-Zeeland. In deze landen groeiden de collectieve uitgaven aan topsport tussen 2003 en 2007 met 50% tot 75% (De Bosscher 2008; De Bosscher et al. 2008; Houlihan en Green 2008). Deze vergelijking, hoewel beperkt tot slechts drie landen, wekt de indruk dat het groeipercentage van de topsportinvesteringen in Nederland in recente jaren internationaal achterblijft.

Totale jaarlijkse uitgaven aan topsport

De trendanalyse en internationale vergelijking kunnen alleen worden uitgevoerd voor de collectieve middelen. Andere topsportuitgaven blijven daarmee nog buiten beschouwing. Dat geldt met name voor de investeringen uit private middelen door sportbonden en NOC*NSF en uit publieke middelen door lagere overheden. Hiervan

zijn geen trendgegevens voorhanden, maar wel kan een schatting worden gemaakt voor de laatste jaren.

De Algemene Rekenkamer concludeert in een recent onderzoek met het nodige voorbehoud⁹ dat de sportbonden in de periode 2006-2008 gemiddeld 62,9 miljoen euro per jaar in topsport investeerden. Deze uitgaven werden voor 28% gedekt door inkomsten uit collectieve middelen: 7,5 miljoen per jaar van vws en 10,1 miljoen per jaar uit de Lotto-gelden. De overige uitgaven (45,3 miljoen euro) werden gedekt door inkomsten uit private middelen. Hiervan kwam 6,7 miljoen uit Performance-gelden van NOC*NSF en 38,6 miljoen uit contributies, licenties, sponsorcontracten en andere eigen inkomsten. De topsportuitgaven door NOC*NSF in dezelfde periode (2006-2008) werden eveneens deels gedekt uit collectieve middelen en deels uit private middelen (Performance-gelden). Een precieze uitsplitsing hiervan is niet bekend. Wel kan worden berekend dat NOC*NSF uit de Performance-gelden gemiddeld ongeveer 9,3 miljoen euro per jaar rechtstreeks in de topsport investeerde.¹⁰

Over de topsportuitgaven van gemeenten en provincies is weinig bekend. Aangenomen mag worden dat de grotere gemeenten hun uitgaven aan topsport in het afgelopen decennium flink hebben opgeschroefd. De grootste vier gemeenten investeerden in 2007 gezamenlijk meer dan 7 miljoen euro in topsport, waarvan meer dan 4 miljoen via de Stichting Topsport Rotterdam en Stichting Topsport Amsterdam. Louter uit publieke middelen – dus zonder sponsorbijdragen – lagen de topsportinvesteringen in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht tussen 5 en 6 miljoen euro. De grootste uitgavenpost van gemeenten op topsportgebied – de investeringen in topsportaccommodaties en de exploitatielasten daarvan¹¹ – is hierin echter niet meegerekend.

Op basis van het voorgaande kunnen de uitgaven aan topsport in Nederland in 2006-2008 worden geschat op gemiddeld 98,9 miljoen euro per jaar. Inclusief de gemeentelijke uitgaven aan topsport (en andere hier niet meegenomen kostenposten) zal dit bedrag de 100 miljoen per jaar ruim overstijgen.¹²

11.4 *Beleidsactiviteiten: op welke pijlers heeft het topsportbeleid zich gericht?*

Aangezien de vorige editie van de Rapportage sport de belangrijkste ontwikkelingen in het topsportklimaat voor de periode 1997-2004 heeft beschreven, richt deze paragraaf zich op de jaren nadien. De beschrijving beperkt zich tot de thema's waarnaar de meeste beleidsmatige aandacht is uitgegaan in deze periode: de ondersteuning van topsporters, de talentidentificatie en talentontwikkeling, de positieverbetering van de trainer/coach, en de dopingbestrijding.¹³ Daarmee wordt geen volledigheid nagestreefd. Verschillende ontwikkelingen, zoals de oprichting van InnoSportNL en de organisatie van topsportevenementen, blijven hier buiten beschouwing.

Ondersteuning topsporters

In lijn met het voornemen om de beschikbare middelen meer te concentreren op sporten en sporters die bijdragen aan de top 10-doelstelling, is de definitie van

topsport op enkele onderdelen aangescherpt. In de afgelopen jaren gold iemand als topsporter als hij of zij ‘internationaal op het hoogste senioreniveau (EK’s, WK’s en Olympische Spelen) [meedeed] binnen een erkend topsportonderdeel.’¹⁴ Topsporters die in hun tak van sport bij de beste acht van de wereld behoren, krijgen een A-status. Wel moesten zij, om in aanmerking te komen voor het stipendium, door invulling van een Verklaring voltijd programma (vvp) aantonen dat zij minimaal 32 uur aan hun trainings- en wedstrijdprogramma besteden. Het stipendium is een inkomensvervangende uitkering voor topsporters die minder verdienen dan het minimumloon. De criteria voor de B-status zijn in 2005 verzwaard: was aanvankelijk plaatsing voor Europese kampioenschappen voldoende, tegenwoordig is deze status alleen weggelegd voor degenen die zich scharen bij de beste zestien van de wereld. Nieuw is bovendien de status van high potential (HP). Deze kan worden verleend aan sporters met een uitzonderlijk perspectief op snelle aansluiting bij de wereldtop en vervangt de eerdere, ruimere statuscategorie voor jonge talenten.

Tabel 11.2

Ontwikkeling van het aantal erkende topsporters in Nederland,^a naar status, 2002-2008

	A-status	B-status	HP-status	totaal
2002	456	742	0	1198
2003	464	732	0	1196
2004	505	663	0	1168
2005	518	437	6	961
2006	511	308	20	839
2007	525	286	25	836
2008	509	266	30	805

a Berekening van gemiddelden¹⁵ per jaar.

Bron: gegevens aangeleverd door NOC*NSF

Als gevolg van deze bijstelling is het aantal topsporters dat in aanmerking komt voor ondersteunende voorzieningen afgenomen (zie tabel 11.2). Wel is het voorzieningepakket voor de erkende topsporters uitgebreid. Zo komen naast de A-topsporters ook de sporters met een HP-status in aanmerking voor de stipendiumregeling. Ook hebben topsporters die een stipendium ontvangen, de mogelijkheid gekregen om tot 125% van het wettelijk minimumloon voor 23-jarigen bij te verdienen, in plaats van de oorspronkelijke 100%. Onder bepaalde voorwaarden kunnen de topsporters bovendien prijzen- of sponsorgelden parkeren op een geblokkeerde spaarrekening zonder dat die op het stipendium worden gekort.

Het doel van de stipendiumregeling is om de groep topsporters die onvoldoende inkomen kan genereren uit de eigen sportbeoefening, toch in staat te stellen voltijds te sporten. Sinds het ontstaan van deze regeling heeft iets meer dan de helft van de

topsporters met een A-status van deze regeling gebruik gemaakt. In 2008 ging het daarbij om 281 topsporters.

In aanvulling op deze regeling hebben de Nederlandse politie en het ministerie van Defensie topsporters met een A- of B-status in dienst genomen, met de mogelijkheid om een deel van het overeengekomen dienstverband te besteden aan topsport. In 2006 maakten hiervan in totaal 23 topsporters gebruik.

Naast deze regelingen kunnen topsporters onder voorwaarden gebruik maken van andere voorzieningen, zoals een onkostenvergoeding, een bijzondere regeling onbetaald verlof, een studiekostenregeling, loopbaanbegeleiding, fiscale advisering en een auto. De laatste jaren hebben NOC*NSF en haar sponsors dit voorzieningenpakket aangevuld.¹⁶

Talenterkenning en -ontwikkeling

Talenterkenning en -ontwikkeling zijn lange tijd gezien als processen die voor iedere tak van sport automatisch van onderaf tot stand komen. Dit systeem lijkt in Nederland goed te werken. Een in het oog springende conclusie uit een recent internationaal vergelijkend onderzoek is dat het aantal topsporters dat tot de beste acht ter wereld behoort per miljoen inwoners in Nederland vier keer hoger ligt dan in Canada, zeven keer hoger dan in het Verenigd Koninkrijk en tien keer hoger dan in Vlaanderen (De Bosscher et al. 2007). De aanvoer van talent is kennelijk goed verzorgd.

Toch kan op dit systeem niet blind worden gevaren. Er doen zich twee problemen voor. In de eerste plaats vindt er geen talentidentificatie plaats buiten de sportverenigingen, bijvoorbeeld op scholen. Evenmin wordt in de sportverenigingen onderzocht of sporters wellicht meer aanleg hebben voor een andere tak van sport. Daardoor blijft vermoedelijk aan velen de kans onthouden om zich vroegtijdig in een sport te bekwamen waarin zij getalenteerd zijn.

In de tweede plaats vindt ongeveer de helft van de topsporters dat zij in hun ontwikkeling als talent te laat extra aandacht hebben gekregen. Een meerderheid van de topsporters kreeg als aankomend talent van de sportvereniging en sportbond geen extra aandacht in de vorm van vaker en intensiever trainen, trainen in aparte groepen of extra conditie- en krachttraining. Ongeveer de helft van de topsporters kreeg pas na hun veertiende verjaardag extra aandacht van de sportvereniging en na hun zestiende jaar van de sportbond, hoewel een meerderheid van hen al voor hun tiende de betreffende sport beoefende (Van Bottenburg 2009).

Verwacht mag worden dat deze situatie, in de verhevigde internationale medaillestrijd, snel zal veranderen. Talentidentificatie en -ontwikkeling zijn geïdentificeerd als een nog weinig ontwikkelde pijler van het topsportklimaat, die in de toekomst steeds meer bepalend zal zijn voor topsportsucces (De Bosscher et al. 2007). Een aantal landen, waaronder het Verenigd Koninkrijk, anticipeert inmiddels hierop door deze pijler op een grootschalige, systematische en wetenschappelijke wijze te benaderen (Bingham 2008).

Ook in Nederland krijgt talentontwikkeling steeds meer aandacht; voor talentidentificatie is dit minder het geval (NOC*NSF 2004; VWS 2005). Nadat het kabinet in 2005 een jaarlijks bedrag van 4,8 miljoen euro had geoormd voor talentontwikkeling, werd dit bedrag in 2008 verhoogd tot 9,8 miljoen per jaar vanaf 2009 (TK 2007/2008). Het beleid richt zich op de certificering en uitvoering van meerjarige opleidingsprogramma's van sportbonden. Enkele tientallen talenten zijn aangewezen als high potentials en kunnen als zodanig aanspraak maken op bijzondere voorzieningen. Ook is een experiment gestart om specifieke talentcoaches bij de sportbonden aan te stellen; daarin participeerden medio 2008 26 coaches (20 fte's). Daarnaast zijn initiatieven genomen om de infrastructuur voor talentontwikkeling te verbeteren. Ter verbetering van de regionale spreiding is het aantal LOOT-scholen uitgebreid. Op deze scholen krijgen talenten en topsporters speciale voorzieningen, zodat zij topsport en school kunnen combineren (zie hoofdstuk 10). Recentelijk is bovendien het initiatief genomen om centra voor topsport en onderwijs (CTO's) en nationale trainingcentra (NTC's) te ontwikkelen. Met de CTO's streven VWS en NOC*NSF een optimale combinatie na van fulltime trainen, studeren en wonen, door een clustering van deze activiteiten op één locatie. Voor locatiegebonden sporten streeft NOC*NSF sporttakspecifieke NTC's na met dezelfde kwaliteit.

Positieveverbetering voor de trainer/coach

Is de atleet zelf de belangrijkste voorwaarde voor topsportsucces, de trainer/coach is de op een na belangrijkste. Beiden werken intensief samen en dienen dan ook onder min of meer vergelijkbare omstandigheden te kunnen opereren.

In dat licht kwamen de conclusies van de eerste topsportklimaatmetingen in 1998 en 2002 als een verrassing. De omstandigheden waaronder topsporters hun sport beoefenden, waren weliswaar verbeterd, maar het topsportklimaat voor de trainers/coaches (vanaf nu: coaches) van topsporters was hierbij achtergebleven. De ondersteuning die zij kregen, werd als onvoldoende beoordeeld. Velen werkten zonder arbeidscontract en ontvingen nauwelijks een inkomen voor hun werkzaamheden. Zij hielden er min of meer gedwongen een andere betaalde baan op na, met veelal onvoldoende mogelijkheden tot betaald en onbetaald verlop. Een grote meerderheid van de coaches vond in 2002 dat het beroep van topcoach onvoldoende erkenning genoot en dat zij geen goede carrièreperspectieven hadden (Van Bottenburg 2000; Van Bottenburg et al. 2003).

Deze gebrekkige positie was des te problematischer omdat de functie van de coach juist omvangrijker en complexer is geworden. De literatuur over coaching in de topsport laat zien dat de moderne coach niet alleen op het sporttechnische vlak functioneert, maar ook optreedt als mentaal begeleider, organisator, beleidsontwikkelaar, adviseur, manager, enzovoort. Het ontwikkelen van topsportbeleid en trainingsprogramma's, het managen van begeleidingsteams, het praktisch toepassen van onderzoeksresultaten, het onderhouden van een internationaal netwerk – het behoort allemaal tot het takenpakket van de moderne coach.

Het verbeteren van de positie van de coach was een van de eerste doelen die Charles van Commenée stelde bij zijn aantreden in 2005 als technisch directeur van NOC*NSF. Zijn voorganger, Joop Alberda, richtte in hetzelfde jaar met enkele andere topcoaches de branche- en belangenorganisatie NLCoach op. En het kabinet kondigde eveneens in dat jaar een ambitieus verbeterprogramma aan, om samen met NOC*NSF en NLCoach de gewenste positieverbetering te realiseren en te voorkomen dat kennis en expertise verloren gaan

Niet alleen kwamen in de afgelopen jaren een persoonlijk ontwikkelprogramma en loopbaanbegeleiding tot stand, maar ook regelingen die de opleiding en werksituatie van coaches moeten verbeteren. Er is groen licht gegeven voor een hbo-opleiding voor topsportcoaches (de zgn. TopCoach5-opleiding). Bovendien kunnen coaches gebruik maken van voorzieningen van de partners en suppliers van NOC*NSF.

Om de arbeidsmarktpositie van coaches te verbeteren heeft vws de subsidie-regeling voor hoogwaardige begeleiding vervangen door een nieuwe regeling, getiteld Coaches aan de top. Op grond van deze regeling kunnen sportbonden een subsidie krijgen voor een voltijds aanstelling van topcoaches met een salaris volgens de CAO-sport. In 2008 hebben ongeveer tachtig coaches door deze regeling een vast dienstverband bij een sportbond verkregen.

Bestrijding van doping

Voor de strijd tegen doping is in 2006 de Dopingautoriteit opgericht, een fusie-organisatie van het Nederlands Centrum voor Dopingvraagstukken en Doping Controle Nederland. Zoals in hoofdstuk 3 aan de orde is gekomen, heeft de Dopingautoriteit in de eerste jaren van haar bestaan samen met NOC*NSF gewerkt aan een nieuw antidopingbeleid. Dit beleid voorziet in een intensivering van zowel de preventie van als de controle op dopinggebruik.

De controles die de Dopingautoriteit in de afgelopen jaren heeft uitgevoerd, hebben geleid tot een toenemend aantal bevindingen van dopinggebruik. Niettemin kan hieruit niet worden geconcludeerd dat het dopinggebruik in Nederland is toegenomen. Wanneer wordt gecontroleerd voor het aantal gevallen met medische dispensatie en voor de administratieve aanpassing van de T/E-ratio (zie de laatste kolom van tabel 11.3), blijkt dat het percentage bevindingen op het aantal controles in de periode 2004-2007 min of meer gelijk is gebleven.

Tabel 11.3

Aantal uitgevoerde dopingcontroles en het percentage positieve gevallen, 1999-2007 (in absolute aantallen en procenten)

	controles voor de Nederlandse sport	controles voor buitenlandse collega-organisaties onder buitenlandse sporters	bevindingen ^a	...waarvan weigeringen ^b	...waarvan gevallen met medische dispensatie ^c	...waarvan gevallen met verhoogde T/E-ratio's zonder sanctie ^d	percentage bevindingen minus gevallen met medische dispensatie en verhoogde T/E-ratio's %
1999	1016		19	2	11	1	0,7
2000	1757	23	22	2	3	2	1,0
2001	2270	51	45	5	5	7	1,4
2002	2651	104	45	11	2	2	1,5
2003	2792	84	35	6	2	0	1,2
2004	2787	61	65	5	7	6	1,9
2005	2891	161	115	8	12	48	1,9
2006	2825		137	8	22	76	1,4
2007	2729		101	9	20	29	1,9

a Bevindingen zijn te omschrijven als mogelijke overtredingen. Het is de optelsom van het aantal weigeringen en de belastende analysesresultaten zoals die door laboratoria worden gemeld. De bevindingen van 2000-2002 betreffen de uitgevoerde binnen- en buitenlandse controles; de bevindingen van 2003-2005 betreffen uitsluitend de controles voor de Nederlandse sport.

b De bevindingen minus de weigeringen geven het aantal 'positieve A-monsters' aan.

c Positieve analysesresultaten omvatten ook de gevallen waarvoor een medische dispensatie is afgegeven.

d In 2005 is een bepaalde grenswaarde (T/E-ratio) verlaagd van 6 naar 4, waardoor het aantal bevindingen is toegenomen. Het aantal bevindingen zonder sanctie is hiermee echter ook toegenomen. Het aantal gevallen met verhoogde T/E-ratio's zonder sanctie geeft dit aantal bevindingen zonder sanctie aan.

Bron: Jaarverslagen Dopingautoriteit en juridische voorgangers, aanvullende informatie Dopingautoriteit

11.5 Beleidsprestaties: is het topsportklimaat verbeterd?

Topsportklimaat

Afgaande op het oordeel van topsporters, topcoaches en de topsportcoördinatoren van sportbonden, hebben de beleidsinspanningen effect gesorteerd. Net als in 2002 het geval was ten opzichte van 1998, vindt een ruime meerderheid van hen dat het topsportklimaat in 2008 is verbeterd ten opzichte van vier jaar eerder (zie tabel 11.4).

Tabel 11.4

Beoordeling van het topsportklimaat in Nederland door topsporters, trainers/coaches en topsportcoördinatoren, in vergelijking met vier jaar eerder, 2002 en 2008, (in procenten)

	2002 vergeleken met 1998			2008 vergeleken met 2004		
	verslechterd	gelijk gebleven	verbeterd	verslechterd	gelijk gebleven	verbeterd
topsporters met een A- of B-status	8	33	59	6	27	67
trainers/coaches in de topsport	13	32	55	7	29	64
topsportcoördinatoren bij sportbonden	4	36	61	4	22	74

Bron: Van Bottenburg 2009

Stipendium

De invoering van het stipendium heeft meer topsporters in staat gesteld om voltijds te sporten. Het percentage topsporters met een A-status dat topsport combineert met ander betaald werk is daardoor sinds 1998 beduidend afgenomen (tabel 11.5). Topsporters hebben in 1998-2008 het aantal trainingsuren opgevoerd en zijn meer dagen per jaar op trainingsstage. Dit blijkt voor topsporters met stipendium vaker het geval te zijn dan voor topsporters zonder stipendium.

Tabel 11.5

Vergelijking van topsporters met een A-status, ten aanzien van leeftijd, opleiding, trainingsintensiteit, werkzaamheden en inkomen, 1998-2008

	1998	2002	2008
gemiddelde leeftijd topsporters met A-status (jr)	26,9	27,2	28,4
% A-topsporters met hbo/wo als hoogste opleiding (%)	35	39	45
gemiddeld aantal uren dat A-topsporter traint per week (uren)	17,4	19,5	22,3
gemiddeld aantal dagen trainingsstage van A-topsporters per jaar (dagen)	34	48	60
% A-topsporters dat topsport combineert met ander (betaald) werk (%)	47	39	35
gemiddeld aantal uur dat (werkende) A-topsporter ander betaald werk verricht (uren)	28	25	22
gemiddeld brutojaarinkomen topsporters met een A-status (euro's)	onbekend	26.725	22.167

Bron: Van Bottenburg 2009

Anno 2008 beschouwt 30% van de A-topsporters zichzelf als voltijdtopsporter, tegenover 11% van de B-topsporters. Daarmee is niet gezegd dat topsport in Nederland als een beroep kan worden uitgeoefend. Een kwart van de topsporters verdient minder dan 1000 euro per maand, de helft verdient minder dan 1375 euro per maand.

Dat zijn bepaald geen hoge bedragen voor een groep die gemiddeld 28 jaar oud is en waarvan 46% een hbo- of wo-opleiding heeft genoten.

Zoals tabel 11.5 laat zien, hebben topsporters met een A-status hun gemiddelde inkomen uit sport en ander betaald werk tussen 2002 en 2008 in absolute zin zien afnemen. Hierbij is geen rekening gehouden met inflatie. Deze daling kan worden verklaard uit de toename van het percentage voltijdsporters en de afname van het percentage topsporters dat naast topsport ander betaald werk verricht. Deze afname illustreert de spagaat waarin veel topsporters zich momenteel bevinden: dankzij het stipendium lukt het steeds meer van hen om voltijds topsport te beoefenen, maar mede daardoor verslechtert hun inkomenspositie. De stipendiumregeling kan dan ook op zowel waardering als kritiek rekenen. Bijna 90% van de topsporters met een stipendium beoordeelt deze regeling echter positief. Maar tegelijkertijd hebben veel topsporters klachten over de financiële situatie waarin zij verkeren. Dit geldt in het bijzonder voor oudere topsporters en topsporters met kinderen.

De positie van trainers/coaches

De maatregelen om de positie van de topcoaches te verbeteren hebben effect gesorteerd. Dit effect is ten eerste af te lezen aan de verbetering van de arbeidsvoorwaarden van de topcoaches. In 2008 rapporteerde deze groep een gemiddeld brutojaarinkomen uit coachingsactiviteiten van 33.000 euro en een gemiddeld totaal brutojaarinkomen van 53.000 euro. In 2002 lagen deze gemiddelde inkomsten, met respectievelijk 21.500 en 40.000 euro, beduidend lager. De minst verdienende coaches merkten weinig van deze inkomstengroei. Net als in 2002 gaf in 2008 een kwart van de coaches aan dat zij jaarlijks minder dan 5000 euro verdienden met werkzaamheden in de topsport. Een beduidende inkomstengroei (> 40%) deed zich wel voor in het tweede en derde kwartiel.

Een tweede indicatie van de effectiviteit van het gevoerde beleid is dat coaches in de topsport van oordeel zijn dat hun beroep meer wordt erkend en een beter carrièreperspectief biedt. In 2008 is 33% van de topsportcoaches van mening dat hun beroep voldoende wordt erkend. In 2002 was dat nog 17%. Het aandeel topsportcoaches dat positief oordeelde over het carrièreperspectief steeg in dezelfde periode van 24% naar 34%¹⁷ (Van Bottenburg 2009).

Internationale concurrentiepositie

Ongeveer vier op de tien topsporters en topsportcoördinatoren en vijf op de tien coaches zijn van mening dat de internationale concurrentiepositie van Nederland is verbeterd. Zij zijn dus niet alleen van mening dat het topsportklimaat in Nederland is verbeterd, maar ook dat dit in sterkere mate het geval is geweest dan in concurrerende landen (zie tabel 11.6).

Tegelijkertijd moet echter worden geconstateerd dat een meerderheid van de topsporters, coaches en topsportcoördinatoren dus van oordeel is dat de ontwikkeling van het topsportklimaat in Nederland in de afgelopen vier jaar niet heeft geleid

tot een verbetering van de internationale concurrentiepositie. Volgens hen heeft de positie van hun concurrenten zich dus eveneens, en zelfs nog meer, verbeterd.

Tabel 11.6

Beoordeling van de concurrentiepositie van de Nederlandse topsport door topsporters, trainers/coaches en topsportcoördinatoren, in vergelijking met vier jaar eerder, 2002 en 2008 (in procenten)

	2002 vergeleken met 1998			2008 vergeleken met 2004		
	verslechterd	gelijk gebleven	verbeterd	verslechterd	gelijk gebleven	verbeterd
topsporters met een A- of B-status	19	40	41	19	42	39
trainers/coaches in de topsport	23	38	38	11	36	52
topsportcoördinatoren bij sportbonden	18	46	36	13	50	36

Bron: Van Bottenburg 2009

Sterke en zwakke aspecten van het topsportklimaat

Ondanks de verbeteringen in het topsportklimaat geven topsporters en toptrainers gemiddeld een weinig royale 6,6 als rapportcijfer voor het huidige topsportklimaat. Topsportcoördinatoren zijn positiever en houden het gemiddeld op een 6,9.

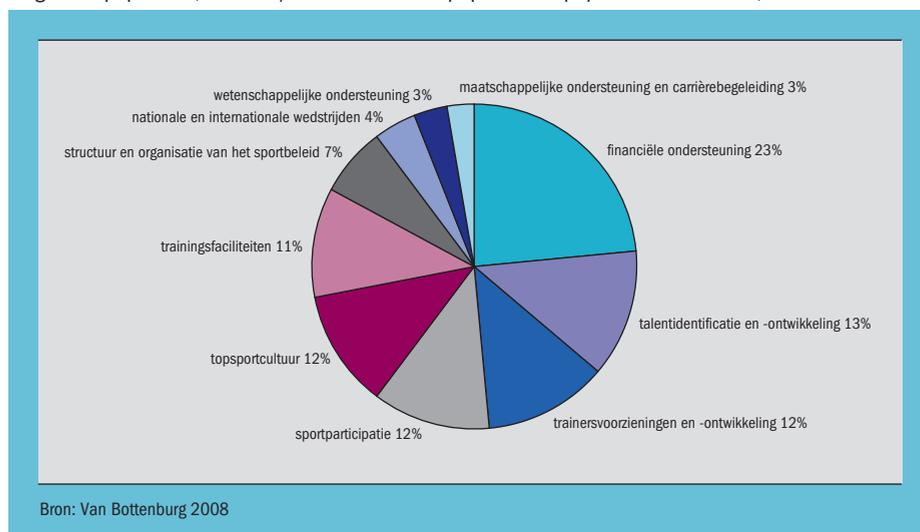
Als sterk punt van het topsportklimaat in Nederland noemen allen het vaakst de organisatie van de topsport in Nederland: de beleidsmatige aanpak, langetermijnstrategie, centrale aansturing, ambitie, gedrevenheid, resultaatgerichtheid, duidelijkheid, durf om keuzes te maken en de kracht van de grote bonden. Andere sterke punten die veel worden genoemd, zijn de voorzieningen voor topsporters, de begeleiding door coaches, de bereidheid om geld ter beschikking te stellen voor topsport, de aanwezige kennis in ons land en de logistieke voordelen die voortvloeien uit onze kleinschaligheid (Van Bottenburg 2009).

Als zwakke punten wijzen de topsporters, coaches en coördinatoren op de beperkte financiële mogelijkheden, de positie van de coach en het gebrek aan een (top)sportcultuur en -mentaliteit (dit laatste vrijwel uitsluitend door topsporters genoemd). Ook de organisatie van de topsport wordt als verbeterpunt gezien van het topsportklimaat. Daarbij wordt gedoeld op de bureaucratie, papierwinkel, versnippering, afhankelijkheid van vrijwilligers, gebrekkige samenwerking en het vele vergaderen.

Wanneer de drie groepen betrokkenen een gelijk gewicht wordt gegeven, komen de financiële ondersteuning, talentidentificatie en coachvoorzieningen als de belangrijkste aspecten naar voren die voor verbetering vatbaar zijn (zie figuur 11.1).

Figuur 11.1

Gebieden van het nationale topsportbeleid die het meest in aanmerking komen voor verbetering volgens topsporters, trainers/coaches in de topsport en topsportcoördinatoren, 2008

11.6 Beleidseffecten: heeft Nederland meer succes, trots en prestige?

Het topsportbeleid heeft geresulteerd in een verbetering van het topsportklimaat. Maar heeft deze verbetering ook geleid tot meer succes? Is het doel om bij de beste tien landen ter wereld te horen gerealiseerd? En heeft dit bijgedragen aan onze nationale trots en ons internationaal prestige?

Om de top 10-ambitie meetbaar te maken heeft NOC*NSF de zogenoemde World Sport Nations Index ontwikkeld, waarmee de Nederlandse internationale positie periodiek wordt bepaald. Deze is gebaseerd op een puntentoekening voor de eerste acht plaatsen per topsportonderdeel bij de laatst gehouden wereldkampioenschappen. Op 1 juli 2008 stond Nederland op deze index op de negende plaats.

Voor de Olympische Spelen is een aparte index ontwikkeld, die volgens dezelfde methodiek (op grond van de laatste Spelen) wordt bepaald. Na Beijing staat Nederland in deze Olympische index als vijftiende geklasseerd. In de competitie met 203 andere landen was deze positie beter dan mocht worden verwacht louter op grond van de bevolkingsomvang en het bruto nationaal product, de twee factoren waarvan de grootste invloed uitgaat op de spreiding van Olympische medailles over de deelnemende landen (zie tabel 11.7).

Tabel 11.7

Top 15 van de Olympische World Sport Nations Index (alleen Zomerspelen) na de Spelen van Beijing 2008, met rangorde naar bevolkingsomvang en bruto nationaal product

		punten	mondiale ranking op grond van bevolkingsomvang	mondiale ranking op grond van bruto nationaal product
1	Verenigde Staten	1166,5	3	1
2	China	1078,0	1	2
3	Rusland	861,5	8	7
4	Australië	593,5	54	17
5	Groot-Brittannië	550,0	22	6
6	Duitsland	539,0	14	5
7	Frankrijk	496,5	21	8
8	Italië	379,0	23	10
9	Japan	344,0	11	3
10	Zuid-Korea	312,0	24	14
11	Oekraïne	297,5	26	33
12	Cuba	267,0	72	86
13	Canada	266,5	37	13
14	Spanje	257,5	29	11
15	Nederland	227,5	59	20

Bron: gegevens van NOC*NSF; de laatste twee kolommen zijn gebaseerd op CIA, *The World Factbook* (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>)

Voor het bepalen van de ontwikkeling in de Nederlandse prestaties over de laatste decennia, kan een beroep worden gedaan op een methode die is ontwikkeld op Sheffield Hallam University. Deze methode berekent het marktaandeel van alle landen, door punten toe te kennen aan gewonnen medailles en vervolgens voor ieder land het totale aantal gewonnen punten te percenteren op het maximale aantal winbare punten. Het voordeel hiervan is dat zodoende rekening wordt gehouden met de groei van het aantal evenementen en deelnemende landen in de loop der tijd. Volgens deze methode behaalde Nederland in Beijing een marktaandeel van 1,9%, goed voor een veertiende plaats.

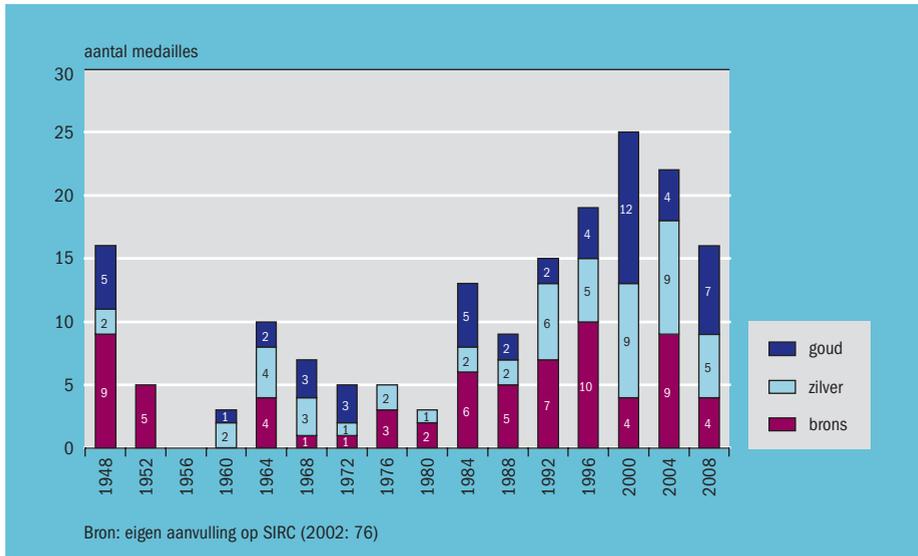
Historisch gezien is het marktaandeel van 1,9% de op drie na beste prestatie tijdens de Olympische Zomerspelen sinds 1948. Nederland scoorde alleen beter in 1948 (3,4%, met dank aan Fanny Blankers-Koen), 2000 (3,2%) en 2004 (2,1%). Na 1948 nam het marktaandeel van Nederland af, tot een dieptepunt werd bereikt in 1980 (0,3%). Daarna is een stijgende lijn ingezet, die voorsnog heeft geleid tot een hoogtepunt in 2000. Na Sydney is het prestatieniveau weliswaar afgenomen, maar het lijkt erop dat het huidige niveau structureel hoger ligt dan in de afgelopen decennia het geval is geweest.¹⁸

Figuur 11.2 wijst in dezelfde richting. Van de 74 gouden medailles die Nederland sinds 1948 tijdens de Olympische Spelen won, werden er 30 (41%) in de laatste tien

jaar behaald. Tijdens de Zomerspelen wonnen Nederlandse topsporters bijna de helft van alle behaalde gouden medailles sinds 1948 in Sydney, Athene en Beijing.

Figuur 11.2

Door Nederland behaalde medailles tijdens Olympische Zomerspelen, naar eremetaal, 1948-2008 (in aantal medailles)

Het is aannemelijk dat het topsportbeleid hieraan heeft bijgedragen. Maar ook externe factoren kunnen hierin een rol hebben gespeeld, in het bijzonder de wegzakende concurrentie uit landen van het voormalige Oostblok. Buiten de landen van de voormalige Sovjet-Unie, die hun internationale positie op de Olympische Spelen wel wisten te behouden, nam het aandeel medailles behaald door sporters uit de voormalige Oostbloklanden af van 33% in 1976 tot 6% in 2008. Deze ontwikkeling heeft de speelruimte van Nederland vergroot, hoewel de impact hiervan niet moet worden overschat. Zo profiteerden Europese en Noord-Amerikaanse landen hiervan in veel mindere mate (+4%) dan China, Japan en Zuid Korea (+11%) en de overige Aziatische, de Afrikaanse en Zuid-Amerikaanse landen (+14%). Daarmee continueert zich een bekend patroon: veranderingen in de medaillieranglijst weerspiegelen verschuivingen in de internationale machtsverhoudingen.

Nederland heeft zijn positie op de medaillespiegel te danken aan prestaties in een beperkt aantal sporten: schaatsen, zwemmen, wielrennen, paardrijden, roeien, hockey, judo, atletiek en zeilen waren goed voor 91% van alle medailles en voor 96% van alle gouden medailles die Nederland sinds 1948 behaalde op de Zomer- en Winterspelen (zie tabel 11.8). Ook in Beijing werden alle Nederlandse medailles in een van deze sporten gewonnen, met uitzondering van waterpolo.

Van de genoemde negen sporten zijn schaatsen en zwemmen samen goed geweest voor bijna de helft van alle medailles die Nederland sinds 1948 heeft gewonnen. Ook van alle gouden medailles was de helft behaald door schaatsers en zwemmers. Nederland is een waterland, ook in de topsport.

Tabel 11.8

Sporten waarin Nederland Olympische medailles heeft gewonnen, Zomer- en Winterspelen, 1948-2008 (in aantal medailles)

	goud	zilver	brons	totaal	%
schaatsen	24	28	23	75	29,9
zwemmen	13	12	17	42	16,7
wielrennen	10	9	6	25	10,0
roeien	4	10	8	22	8,8
judo	4	2	14	20	8,0
paardrijden	5	7	1	13	5,2
hockey	4	3	5	12	4,8
atletiek	6	2	3	11	4,4
zeilen	1	4	4	9	3,6
kanoën/kajakken	0	3	2	5	2,0
boksen	0	1	3	4	1,6
kunstrijden	1	2	0	3	1,2
waterpolo	1	0	2	3	1,2
volleybal	1	1	0	2	0,8
schieten	0	1	0	1	0,4
tennis	0	1	0	1	0,4
badminton	0	1	0	1	0,4
kruisboogschieten	0	0	1	1	0,4
gewichtheffen	0	0	1	1	0,4
totaal	74	87	90	251	100,0
percentage	29	35	36	100	

Bron: eigen aanvulling op SIRC (2002: 74-75)

De vraag of deze prestaties tevens hebben geleid tot een toename van de nationale trots en het internationale prestige van Nederland, is niet goed te beantwoorden. Voor beide gevallen geldt dat er veel anekdotische gegevens voorhanden zijn. Te wijzen valt op de grootschalige uitingen van het Oranje-gevoel tijdens de Europese Kampioenschappen voetbal, de golf van enthousiasme die een gouden medaille teweegbrengt, de meewarigheid waarmee wordt gereageerd op een buurland dat onderin het medailleklassement bungelt en de vele ervaringen dat buitenlanders Nederland vooral kennen van bekende voetballers.

In de vorige editie van de Rapportage sport werden hierover ook enige kwantitatieve gegevens gepresenteerd. Hieruit kwam naar voren dat de belangrijkste reden waarom Nederlanders trots zijn op hun land, de sportprestaties betreft. Het aandeel Nederlanders dat trots was op hun land vanwege sportprestaties nam tussen 1995 en 2004 toe van 81% tot 83%. Recentere en diepergaande informatie hierover is nog niet voorhanden – niet over de effecten op de nationale trots en nog minder over de betekenis van sportprestaties op het internationaal prestige.

11.7 Conclusie

De Nederlandse sportorganisaties hebben, met steun van de overheid en het bedrijfsleven, hun investeringen in de topsport opgeschroefd. Deze investeringen zijn vooral toegenomen tussen Sydney (2000) en Athene (2004). Na 2004 is de groei afgenomen. Voor zover gegevens bekend zijn over uitgaven aan topsport in andere landen, lijken deze erop te wijzen dat de uitgaven daar meer toenemen dan in Nederland. Een vergelijking van de topsportuitgaven tussen landen is echter lastig. Er ontbreken met name vergelijkbare gegevens van landen die tot de directe concurrenten van Nederland behoren. Voor Nederland zelf ontbreken gegevens over de topsportuitgaven door lagere overheden. Dit zijn onderwerpen voor nader onderzoek.

De gelden die voor topsport zijn vrijgemaakt, zijn ingezet om verschillende pijlers van het topsportklimaat te versterken, zoals talentontwikkeling, de positie van trainers/coaches en de mogelijkheden voor topsporters om voltijds te trainen. Dit beleid heeft ertoe bijgedragen dat meer topsporters voltijds hun sport kunnen beoefenen en dat de sportbonden meer topcoaches in dienst hebben genomen, en met betere arbeidsvoorwaarden. Een meerderheid van de betrokkenen zelf is de mening toegedaan dat het topsportklimaat door dit beleid in de afgelopen vier jaar verder is verbeterd. Wel blijven er knelpunten bestaan. Zo kampen met name oudere topsporters met financiële problemen juist doordat zij voltijds zijn gaan sporten.

Over langere termijn gezien is het aannemelijk dat de verbetering van het topsportklimaat heeft geresulteerd in meer succes. De ambitie om internationaal tot de top 10 te behoren is nog niet gerealiseerd, maar Nederland zit hier wel dicht tegenaan. Of de geboekte topsportsuccessen ook hebben geleid tot meer nationale trots en internationaal prestige, valt niet te beoordelen. Hierover zijn vrijwel geen gegevens voorhanden. Aangezien deze effecten wel een belangrijke plaats innemen in de onderbouwing van het topsportbeleid van de rijksoverheid, is ook hiernaar aanvullend onderzoek gewenst.

De ontwikkelingen in de laatste jaren laten zien dat het lastig is om de stijging van het prestatieniveau ten opzichte van andere landen voort te zetten. De concurrentie verhoogt eveneens de investeringen, zet deze steeds doelgerichter in en ontwikkelt nieuw beleid ten aanzien van achterblijvende pijlers, zoals talentontwikkeling. Gezien de top 10-ambitie van de sportorganisaties en de rijksoverheid, oefent deze internationale ontwikkeling druk uit op Nederland om de topsportuitgaven te verhogen en de efficiëntie en effectiviteit van deze investeringen verder te verbeteren.

Een vraag die hiermee samenhangt, is of Nederland moet inzetten op diversiteit of op prioriteit. Voor zover valt waar te nemen, wordt het geld in Nederland over meer sportbonden en topsportonderdelen verdeeld dan elders (De Bosscher et al. 2008). Momenteel vallen meer dan 150 topsportonderdelen van 57 sportbonden onder het topsportbeleid. Tegelijkertijd wijst het voorgaande uit dat 91% van alle Nederlandse Olympische medailles tussen 1948 en 2008 in slechts negen takken van sport is behaald. Vanuit buitenlands perspectief is maar moeilijk te begrijpen dat er in ons land desondanks topsportmiddelen worden geïnvesteerd in bijvoorbeeld autorally, dans, bodybuilding, schaken en vinzwemmen. In Nederland wordt daarover anders gedacht. Gezien de democratische inrichting van de sportorganisaties past diversiteit klaarblijkelijk beter bij ons dan prioriteitsstelling.

Noten

- 1 Dit hoofdstuk is mede gebaseerd op een onderzoek naar het topsportklimaat dat de auteur in 2008 uitvoerde in samenwerking met Remco van den Dool, Remko Hoekman en Agnes Elling van het W.J.H. Mulier Instituut. De auteur dankt Olivier de Hon, Dorien Höppener, Erik-Jan Koers, Simon Shibli en anderen voor het aanleveren van gegevens en het becommentariëren van eerdere versies van dit hoofdstuk.
- 2 Omdat de gehandicapent topsport een geheel eigen MAPE-analyse vraagt en deze tekst werd opgesteld voor de aanvang van de Paralympische Spelen, blijft de gehandicapent topsport hier buiten beschouwing.
- 3 Het aandeel van de bevolking dat het oneens is met de stelling dat de overheid meer geld voor topsport beschikbaar moet stellen, daalde tussen 1998 en 2007 van 40% naar 22%. De stelling dat Nederland de investeringen moet verhogen om bij de beste tien in het medailleklassement van de Olympische Spelen te eindigen, kreeg in 2007 instemming van 43% van de bevolking; 27% was het hiermee oneens, 30% was neutraal (Van Bottenburg 2009).
- 4 De berekening van de uitgaven uit collectieve middelen is van belang voor de internationale vergelijking van overheidsuitgaven aan topsport. In sommige landen vallen de loterijgelden onder de publieke middelen.
- 5 Er is hier gekozen voor de totaalbedragen per Olympische cyclus, omdat de jaarlijkse bedragen sterk fluctueren.
- 6 De berekening is beperkt gehouden tot de rijksmiddelen afkomstig van vws. De uitgaven van andere ministeries, zoals Defensie en Binnenlandse Zaken, zijn buiten beschouwing gelaten.
- 7 Jaarlijks ontvangt NOC*NSF ongeveer 70% van het nettorendement van de Lotto. De sportkoepel verdeelt dat geld over de sportbonden en de eigen organisatie. De verdeling van de Lotto-gelden is gebonden aan de Wet op de kansspelen, en er moet publieke verantwoording over worden afgelegd. Het Fonds voor de Topsporter is gevuld door stortingen uit rijksmiddelen en Lotto-gelden. Uit de rente- en beleggingsopbrengsten van dit fonds worden uitkeringen gedaan aan topsporters voor stipendia en kostenvergoedingen.
- 8 De discussie tussen sportbonden en NOC*NSF in het kader van de nieuwe sportagenda leidde om de genoemde reden tot een herverdeling van de Lotto-middelen en een vaste verdeelsystematiek voor de periode 2006-2008.
- 9 De Algemene Rekenkamer geeft in het betreffende rapport aan dat de gepresenteerde kosten en opbrengsten van sportbonden, om verschillende redenen, met de nodige terughoudendheid dienen te worden gezien.
- 10 Volgens het rapport van de Algemene Rekenkamer (2008) gaven de sportbonden in de periode 2006-2008 in totaal gemiddeld 224,4 miljoen euro uit aan sport. Hiervan werd 3% (6,7 miljoen euro) gefinancierd uit Performance-gelden, ingebracht door sponsors van NOC*NSF. Dit bedrag was volgens hetzelfde rapport 60% van het totale bedrag dat van de Performance-gelden aan de Olympische topsport werd besteed, dat vervolgens weer 70% vormde van de totale opbrengsten uit de Performance-gelden. De totale opbrengsten uit de Performance-gelden kunnen volgens deze informatie in de periode van 2006-2008 worden geschat op gemiddeld 16 miljoen euro per jaar.
- 11 Denk aan recente investeringen in bijvoorbeeld het Topsportcentrum Rotterdam, de Hockeyclub Rotterdam, de Bosbaan en het Olympisch Stadion in Amsterdam, het ADO-stadion en de beachsportaccommodatie in Den Haag en de herstructurering van Maarschalkerweerd (waar o.m. FC Utrecht en Kampong zijn gehuisvest) in Utrecht.

Deze lijst is gemakkelijk uit te breiden met nieuwe accommodaties buiten de G4, zoals het Nationaal Zwemcentrum De Tongelreep, het topsportcentrum Almere, enzovoort.

- 12 Dit bedrag betreft de gemiddelde uitgaven per jaar in de periode 2006-2008. Het is als volgt berekend: 44,3 miljoen euro uit collectieve middelen + 45,3 miljoen euro door sportbonden uit private middelen (Performance-gelden en eigen middelen) + 9,3 miljoen euro door NOC*NSF uit private middelen (Performance-gelden). Het bedrag is exclusief de uitgaven van andere ministeries dan vws, de gemeentelijke en provinciale topsportuitgaven, de uitgaven van topsportverenigingen, de uitgaven aan het betaald voetbal en commerciële sportploegen, en de uitgaven van privé-sponsors aan individuele atleten.
- 13 Bij de beschrijving en interpretatie van deze ontwikkelingen in paragraaf 11.4 en 11.5 is gebruik gemaakt van data uit het onderzoek naar het topsportklimaat (Van Bottenburg 2009) en de mastertheses die Yvonne Ensink en Rianne Schenk in het kader van dit onderzoek schreven aan de Universiteit van Tilburg (Ensink 2008; Schenk 2008).
- 14 <http://www.sport.nl/topsport/topsportbeleid/topsporters/status/> (laatst door auteur bezocht op 28 augustus 2008). Op grond van de Sportagenda 2009-2012 en de top 10-ambitie zal de definitie van topsport de komende jaren verder worden aangescherpt door niet meer uit te gaan van topsportonderdelen, maar van topsportprogramma's.
- 15 Er zijn per jaar meerdere meetmomenten om de A-status van topsporters te bepalen. De aantallen in tabel 11.2 geven het jaarlijkse gemiddelde aantal weer. Voor 2008 is het aantal per 1 juli weergegeven.
- 16 Zo voorziet DSM topsporters van (een gemaximeerd aantal) voedingssupplementen (waarvan er in 2006 1410 werden afgenomen), verschaft de NS topsporters een privilegepas waarmee zij gratis met de trein kunnen reizen (in 2006 aan 394 topsporters), en verzorgt de Rabobank financiële begeleiding (in 2006 voor 120 topsporters; Schenk 2008).
- 17 Niettemin laat nog altijd slechts een derde zich positief uit over de erkenning en het beroepsperspectief van de toptrainer/coach.
- 18 Zie De Bosscher et al. (2007; voor 2008 aangevuld met informatie van Simon Shibli).

Literatuur

- Algemene Rekenkamer (2008). *Topsport in Nederland*. Den Haag: Algemene Rekenkamer.
- Bingham, J. (2008). *The Road to 2012. The development of elite sport in the UK*. Paper gepresenteerd op de studiedag Topsport in de lage landen te Edegem (B), 25 juni 2008.
- Bosscher, V. de (2008). *Kunnen de lage landen de concurrentie in topsport aan? Nederland en Vlaanderen internationaal vergeleken anno 2004*. Paper gepresenteerd op de studiedag Topsport in de lage landen te Edegem (B), 25 juni 2008.
- Bosscher, Veerle de, Jerry Bingham, Simon Shibli, Maarten van Bottenburg en Paul De Knop (2007). *The global sporting arms race. An international comparative study on sports policy factors leading to international sporting success*. Oxford: Meyer & Meyer Sport.
- Bosscher, V. de, P. De Knop en M. van Bottenburg (2008). *Vlaanderen sport, ook aan de top*. Nieuwegein: Arko Sports Media.
- Bottenburg, M. van (2000). *Het topsportklimaat in Nederland*. 's-Hertogenbosch: Diopter.
- Bottenburg, M. van (red.) (2009). *Op jacht naar goed. Ontwikkelingen in het topsportklimaat in Nederland, 1998-2008*. Nieuwegein: Arko Sports Media (te verschijnen).
- Bottenburg, M. van, C. Roques en S. Smit (2003). *Ontwikkelingen in het topsportklimaat in Nederland (1998-2002)*. Nieuwegein: Arko Sports Media.
- CRM (1979). *Topsport en rijksoverheid*. Rijswijk/Den Haag: ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk / Staatsuitgeverij.
- Digel, H., V. Burk en M. Fahrner (2007). *Die Organisation des Hochleistungssports. Ein internationaler Vergleich*. Schorndorf: Hofmann.
- Dopingautoriteit (2007). *Jaarverslag 2007*. Capelle aan den IJssel: Dopingautoriteit.
- Ensink, Y. (2008). *Investeren in talen? Een onderzoek naar talentidentificatie- en ontwikkelingsbeleid in Nederland (ongepubliceerde masterthesis)*. Tilburg: Universiteit van Tilburg.
- Hogan, K. en K. Norton (2000). The 'price' of Olympic gold. In: *Journal of Science and Medicine in Sport*, jg. 3, nr. 2, p. 203-218.
- Houlihan, B. (1997). *Sport, policy and politics. A comparative analysis*. London/New York: Routledge.
- Houlihan, B. en M. Green (red.) (2008). *Comparative elite sport development. Systems, structures and public policy*. Amsterdam: Elsevier.
- Nelissen, N.J.M. en J.W. Foppen (1972). *Topsport in het geding*. Leiden: Meander.
- NOC*NSF (1993). *Topsport in samenhang. Het integraal topsportbeleidsplan van NOC*NSF 1993-1996*. Arnhem: NOC*NSF.
- NOC*NSF (2004). *Manifest Nederland sportland. Sportagenda 2005-2008*. Arnhem: NOC*NSF.
- Schenk, R. (2008). *De coach als onmisbare schakel. Kwalitatief topsportklimaatonderzoek op het beleidsterrein van trainers/coaches (ongepubliceerde masterthesis)*. Tilburg: Universiteit van Tilburg.
- SIRC research and consultancy services (2002). *European sporting success. A study of the development of medal winning elites in five European nations*. Sheffield: Sheffield Hallam University.
- TK (2007/2008). *Beleidsbrief De kracht van sport*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007/2008, 30234, nr.13.
- vws, ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (1996). *Wat sport beweegt. Contouren en speerpunten van het sportbeleid van de rijksoverheid*. Den Haag: Sdu Uitgeverij.
- vws (2005). *Tijd voor sport. Bewegen, meedoen, presteren*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- Willink, B. (1991). Origins of the second Golden Age of Dutch science after 1860. Intended and unintended consequences of educational reform. In: *Social Studies of Science*, jg. 21, p. 503-526.

12 Medische kosten van onvoldoende bewegen

Claire Bernaards (TNO Kwaliteit van Leven), Hidde Toet (Consument en Veiligheid) en Astrid Chorus (TNO Kwaliteit van Leven)

12.1 Het belang van bewegen

Er bestaat geen twijfel meer over het belang van bewegen voor de gezondheid (zie ook hoofdstuk 9). Voldoende bewegen gaat samen met een betere gezondheid en kan tevens ziekten als hart- en vaatziekten, ouderdomssuikerziekte, botontkalking en sommige vormen van kanker voorkomen (USDHHS 1996). Daarnaast kan verantwoord bewegen het beloop van een aantal chronische aandoeningen zoals coronaire hartziekten, ouderdomssuikerziekte, botontkalking, beroerte (CVA) en depressie gunstig beïnvloeden (Stiggelbout et al. 1998; Chorus en Hopman-Rock 2004).

Voldoende beweging is niet alleen belangrijk voor het individu, maar ook voor de samenleving. Mensen die voldoende bewegen, hebben een minder hoge medische consumptie dan mensen die onvoldoende bewegen. In 2004 zijn de gezondheidszorgkosten als gevolg van een onvoldoende actieve leefstijl geschat op 744 miljoen euro, 2% van de totale gezondheidszorgkosten in Nederland (Proper et al. 2004). Daarnaast verzuimen werknemers die voldoende bewegen minder dan werknemers die onvoldoende bewegen (Van den Heuvel et al. 2005; Van Amelsvoort et al. 2006; Proper et al. 2006). Tot slot wordt algemeen aangenomen dat voldoende bewegen kan bijdragen aan het langer inzetbaar houden van werknemers. Dit laatste is, gezien de huidige krapte op de arbeidsmarkt, van groot belang voor de Nederlandse economie.

Het ontwikkelen en behouden van een actieve leefstijl is volop in de belangstelling en wordt ook vanuit de landelijke overheid sterk gestimuleerd. Sporten levert een belangrijke bijdrage aan het bereiken van een voldoende actieve leefstijl. Sporters voldoen vaker dan niet-sporters aan de beweegnormen (zie hoofdstuk 9). Sporten kan echter, door het optreden van sportblessures, ook kosten met zich meebrengen. Deze kosten werden in 2004 geschat op 140 miljoen euro per jaar (Proper et al. 2004). Daarmee waren in 2004 de zorgkosten wegens sportblessures lager dan de zorgkosten veroorzaakt door een onvoldoende lichamelijk actieve leefstijl.

In dit hoofdstuk wordt, vijf jaar na de laatste studie op dit terrein, opnieuw de balans opgemaakt van de zorgkosten die een onvoldoende actieve leefstijl en sportblessures met zich meebrengen. Een aantal veranderingen rechtvaardigt dat die balans opnieuw wordt opgemaakt. Ten eerste zijn de zorgkosten gestegen, waardoor de winst die behaald kan worden met bewegingsstimulering groter is geworden. Ten tweede is er, zowel nationaal als internationaal, een verschuiving gaande van de Nederlandse norm gezond bewegen (NNGB) naar de combinorm. De combinorm vormt nu de richtlijn voor het beleid in Nederland (Ooijendijk et al. 2007).¹ Wie

aan de combinorm voldoet, beweegt gedurende minstens vijf dagen per week ten minste 30 minuten matig intensief en/of beweegt gedurende minstens drie dagen per week ten minste 20 minuten zwaar intensief. Bij de berekening van de zorgkosten zal daarom in dit hoofdstuk worden uitgegaan van het percentage normactieven volgens de combinorm en niet volgens de NNGB, zoals in eerdere schattingen (Proper et al. 2004). Tot slot geeft ook de toename in het percentage Nederlanders dat voldoende beweegt (zie hoofdstuk 9) aanleiding tot het maken van een nieuwe schatting van de zorgkosten wegens een onvoldoende actieve leefstijl. De zorgkosten hangen immers samen met het percentage Nederlanders dat door een onvoldoende actieve leefstijl een verhoogd risico heeft op hoge zorgkosten. Bij de nieuwe schattingen in dit hoofdstuk is bovendien uitgegaan van nieuwe inzichten in de relatie tussen chronische aandoeningen en een onvoldoende actieve leefstijl (Katzmarzyk en Janssen 2004).

Het hoofdstuk is als volgt opgebouwd. Eerst gaan we in paragraaf 12.2 kort in op de gevolgde werkwijze. Vervolgens bespreken we in paragraaf 12.3 de uitkomsten van de analyse. In paragraaf 12.4 en plaatsen wij enige kanttekeningen bij de analyse. We sluiten het hoofdstuk af in paragraaf 12.5 met een samenvatting van onze bevindingen. Het hoofdstuk verschilt van hoofdstuk 9 in de zin dat in dit hoofdstuk geen poging is ondernomen om de trends in het beweeggedrag in kaart te brengen. In plaats daarvan is voor één moment in de tijd een meeromvattende analyse verricht naar de zorgkosten door onvoldoende bewegen en de kosten van sportblessures.

12.2 Methode

Zorgkosten als gevolg van onvoldoende lichamelijke activiteit

Voor het in kaart brengen van de zorgkosten wegens onvoldoende lichamelijke activiteit is gebruik gemaakt van de PAR-methode (Boshuizen et al. 1997; Hoogenveen en Boshuizen 2002). PAR staat voor populatie-attributieve risico en is een maat voor het aantal ziektegevallen dat toe te wijzen is aan een bepaalde risicofactor. Met de PAR-methode kan worden bepaald welk deel van de kosten van ziekten is toe te wijzen aan een bepaalde risicofactor, in dit geval onvoldoende bewegen. Voordat we de PAR-methode kunnen toepassen, moeten we eerst weten hoe groot de relatie is tussen onvoldoende lichamelijke activiteit en het ontstaan van een bepaalde ziekte, uitgedrukt in relatieve risico's (RR's). Het RR geeft het risico weer op ziekte voor mensen met een bepaalde risicofactor, ten opzichte van mensen zonder die risicofactor. Een RR van 2,0 geeft aan dat mensen met een onvoldoende lichamelijke actieve leefstijl een twee keer zo groot risico hebben op een bepaalde ziekte als mensen met een voldoende actieve leefstijl. Op basis van de RR's en de mate waarin onvoldoende bewegen wordt door de Nederlandse bevolking, kan vervolgens de PAR berekend worden. Een PAR van 15% voor een bepaalde ziekte geeft aan dat 15% van de ziektegevallen in een bepaalde populatie is toe te schrijven aan onvoldoende lichamelijke activiteit.²

Onvoldoende lichamelijke activiteit is een erkende risicofactor voor het ontstaan van verschillende chronische aandoeningen.³ Voor het vaststellen van de grootte van

die relatie zijn we uitgegaan van de meta-analyse van Katzmarzyk en Janssen (2004).⁴ Gegevens over de zorgkosten voor de verschillende ziekten zijn afkomstig van de RIVM-studie *Kosten van ziekten in Nederland*, waarin kosten voor het jaar 2003 waren geschat (Slobbe et al. 2006). Met behulp van de consumentprijsindexcijfers voor de gezondheidszorg (www.statline.nl) zijn de zorgkosten doorgerekend naar het jaar 2007. Voor de huidige analyses is een onvoldoende lichamelijk actieve leefstijl gedefinieerd als het percentage personen dat in 2007 niet aan de combinorm voldeed (zie hoofdstuk 9).

Zorgkosten als gevolg van sportblessures

In 2004 hebben Proper et al. een schatting gemaakt van de gezondheidszorgkosten als gevolg van sportblessures, bijvoorbeeld vanwege bezoeken aan huisartsen of ziekenhuisopname (Proper et al. 2004). De gebruikte methodiek combineert gegevens uit registratiesystemen die deels ook in hoofdstuk 9 gebruikt zijn: OBiN,⁵ de LIS-registratie⁶ en het Letsellastmodel.⁷ Deze methodiek is in 2005 door Toet et al. (2005) verfijnd. De nieuwe methode verdisconteert, naast de kosten van behandelingen van spoedeisende hulp / ziekenhuisopnamen, huisartsen en fysiotherapeuten, ook de kosten van behandelingen door de specialist. Daarnaast zijn mogelijke dubbelstellingen van behandelaars, die door het gebruik van verschillende bronnen veroorzaakt worden, uitgesloten.

Kostprijzen, die nodig zijn voor het berekenen van de directe medische kosten, zijn afkomstig uit het Letsellastmodel. Voor het schatten van de kostprijzen maakt het model gebruik van diverse bronnen. De kosten per zorgeenheid zijn in het zorgmodel globaal op drie manieren berekend. Voor sommige sectoren van de gezondheidszorg is het mogelijk kostprijzen te berekenen op basis van exploitatie- en productiegegevens, eventueel aangevuld met gegevens uit ander onderzoek. Dit geldt bijvoorbeeld voor een deel van de ziekenhuiszorg, de verpleeghuiszorg en het ambulancevervoer. Voor andere sectoren is aangenomen dat de tarieven zoals die zijn vastgesteld door het College Tarieven Gezondheidszorg (CTG) een goede benadering zijn van de werkelijke kosten. Dit geldt bijvoorbeeld voor operaties, de huisartsenzorg en de thuiszorg. Ten slotte is voor de kosten van spoedeisende hulp een schatting van de werkelijke consultkosten gemaakt.

De basis van de berekeningen van gezondheidszorgconsumptie en zorgkosten wegens sportblessures vormen gegevens uit het Letsellastmodel. Met dit model zijn de zorgconsumptie en de directe medische kosten berekend van personen die als gevolg van een sportblessure zijn behandeld op spoedeisendehulpafdelingen (SEH's) van ziekenhuizen of die in Nederland in het ziekenhuis zijn opgenomen. Van deze personen is met behulp van het Letsellastmodel ook vastgesteld welke specifieke gezondheidszorgconsumptie voor of na een behandeling op de SEH of ziekenhuisopname, zoals fysiotherapie, heeft plaatsgevonden. De overige gezondheidszorgconsumptie, van sportgeblesseerden die niet behandeld zijn op SEH-afdelingen of opgenomen zijn in een Nederlands ziekenhuis, zijn berekend met behulp van gegevens uit OBiN. Van de OBiN-gegevens zijn alleen die betreffende de belangrijkste

overige medische behandelaars (de huisarts/huisartsenpost, specialist en fysiotherapeut) van wie bekend is hoeveel behandelingen per behandelde sportgeblesseerde hebben plaatsgevonden, meegenomen.

12.3 Resultaten

Kosten onvoldoende bewegen

Tabel 12.1 toont de belangrijkste ziekten die gerelateerd zijn aan een onvoldoende actieve leefstijl met bijbehorende relatieve risico's (RR's) en 95%-betrouwbaarheidsintervallen (BI). De betrouwbaarheidsintervallen geven weer hoe groot de onzekerheid is rondom de geschatte RR's. Per ziekte is berekend welk percentage van de ziektegevallen in Nederland is toe te schrijven aan een onvoldoende actieve leefstijl (PAR), uitgaande van het gegeven dat 36% van de volwassen Nederlanders onvoldoende lichamelijk actief is. Ook rondom de berekende PAR's zijn 95%-BI's weergegeven, die de onzekerheid rondom de PAR's weergeven. De puntschattingen van de PAR's variëren van 9,75% voor hoge bloeddruk tot 17,76 % voor beroerte. Dit betekent dat 9,75% van de hogebloeddrukgevallen en 17,76% van de beroertes in Nederland zijn toe te schrijven aan een onvoldoende lichamelijk actieve leefstijl.

Tabel 12.1

Gepoolde relatieve risico's (RR'S) en populatie attributieve risico's (PAR'S) voor aan lichamelijke activiteit gerelateerde chronische aandoeningen

	gepoolde RR	95%-BI	PAR huidige situatie ^a	95%-ondergrens PAR	95%-bovengrens PAR
coronaire hartziekten (incl. hartfalen)	1,45	1,38-1,54	13,9%	12,0%	16,3%
beroerte	1,60	1,42-1,80	17,8%	13,1%	22,4%
hoge bloeddruk	1,30	1,16-1,46	9,8%	5,5%	14,2%
darmkanker	1,41	1,31-1,53	12,9%	10,0%	16,0%
borstkanker	1,31	1,23-1,38	10,0%	7,7%	12,0%
ouderdomssuikerziekte	1,50	1,37-1,63	15,3%	11,8%	18,5%
osteoporosis (botontkalking)	1,59	1,40-1,80	17,5%	12,6%	22,4%

a Voor de berekening van de PAR geldt de volgende formule: [% niet-normactieven*(RR-1)] / [(1 + [% niet-normactieven*(RR-1)]). Het percentage niet-normactieven is gebaseerd op het percentage volwassen Nederlanders dat niet voldoet aan de combinorm (36,0%).

Bron: Hildebrandt et al. (2008)

Tabel 12.2 geeft de totale kosten in 2007 weer van de gezondheidszorg per ziektebeeld, evenals de kosten die per ziektebeeld zijn toe te schrijven aan onvoldoende bewegen. In 2007 is ruim 6 miljard euro besteed aan zorgkosten voor chronische aandoeningen waarvan evident is dat deze gerelateerd zijn aan een onvoldoende actieve leefstijl. Van deze zorgkosten is naar schatting 907 miljoen euro direct toe te wijzen aan onvoldoende bewegen. Dit komt overeen met 1,5% van de totale kosten

van de gezondheidszorg (geschat op 61 miljard euro, op basis van extrapolatie van de totale kosten in 2003). Bijna 45% van de zorgkosten wegens onvoldoende bewegen is besteed aan de zorg voor mensen met een beroerte.

Circa 60% van de zorgkosten wegens een onvoldoende actieve leefstijl zijn besteed aan kosten als gevolg van ziekenhuiszorg en verpleging (niet in tabel). Deze twee vormen van zorg zijn hiermee de belangrijkste kostenposten van onvoldoende bewegen. De kosten als gevolg van de ziekenhuiszorg zijn vooral besteed aan coronaire hartziekten (incl. hartfalen). De kosten als gevolg van verpleging zijn vooral besteed aan beroerte. Verder is 20% van de zorgkosten wegens onvoldoende bewegen besteed aan medicatie en hulpmiddelen. Het grootste aandeel in deze kosten hebben coronaire hartziekten, ouderdomssuikerziekte en hoge bloeddruk.

Tabel 12.2

Zorgkosten voor chronische aandoeningen en de geschatte kosten als gevolg van niet-normactiviteit, 2007 (x mln euro's)

	totale zorgkosten ^a	ziektegerelateerde kosten toe te wijzen aan niet-normactiviteit ^b	95% ondergrens kosten	95% bovengrens kosten
coronaire hartziekten (incl. hartfalen)	1737	242	209	283
beroerte	2294	408	301	513
hoge bloeddruk	679	66	37	96
darmkanker	247	32	25	40
borstkanker	211	21	16	25
ouderdomssuikerziekte	779	119	92	144
osteoporosis (botontkalking)	113	20	14	25
totaal	6059	907	694	1126

a Geëxtrapoleerd op basis van consumentenprijsindexcijfer voor de gezondheidszorg van 4,6% over de periode 2003-2007.

b Het percentage niet-normactieven is gebaseerd op het percentage volwassen Nederlanders dat niet voldoet aan de combinorm (36,0%).

Bron: Hildebrandt et al. (2008)

Kosten van sportblessures

Tabel 12.3 geeft een overzicht van het totale aantal medische behandelingen ten gevolge van sportblessures (Toet et al. 2008). De belangrijkste behandelaars zijn: fysiotherapeuten, met 3 miljoen behandelingen; huisartsen, met 680.000 behandelingen; specialisten/poliklinieken, met 360.000 bezoeken, en spoedeisendehulpafdelingen, met 150.000 behandelingen. Het aantal ziekenhuisopnames uitgedrukt in verpleegdagen bedraagt 58.000.

De jaarlijkse directe medische kosten ten gevolge van sportblessures in Nederland worden voor de periode 2000-2006 geschat op 230 miljoen euro. De meeste kosten, namelijk 70 miljoen euro, worden gemaakt door fysiotherapeuten. Kosten voor

specialisten (incl. polikliniekbezoeken) en behandelingen op SEH-afdelingen bedragen 58 miljoen respectievelijk 35 miljoen euro. Hoewel het aantal huisartsbehandelingen omvangrijk is, zijn de kosten daarvan slechts 15 miljoen euro.

Tabel 12.3

Jaarlijks aantal medische behandelingen en directe medische kosten voor sportblessures, naar behandelaar, 2000-2006 (in absolute aantallen en euro's)

	eenheid	aantal	directe medische kosten (x mln euro's)
fysiotherapeut	behandeling	3.000.000	70,0
huisarts	behandeling	680.000	15,0
specialist/polikliniek	bezoek	360.000	58,0
spoedeisendehulp(SEH)afdeling	behandeling	150.000	35,0
ziekenhuisopname	verpleegdag	58.000	22,0
therapeutische verrichting	verrichting	19.000	7,0
thuiszorg, thuisverpleging	uur	169.000	7,2
thuiszorg, huishoudelijke hulp	uur	200.000	4,6
ambulance	vervoer	19.000	8,0
revalidatie klinisch	verpleegdag	4.300	1,5
verpleeghuiszorg	verpleegdag	8.000	1,7
totaal		-	230,0

Bron: OBiN'00-'05; LIS'02-'06; Letsellastmodel 2006

Balans

Indien we voor 2007 de geschatte directe kosten van de gezondheidszorg in Nederland als gevolg van een onvoldoende actieve leefstijl (907 miljoen euro) afzetten tegen de besparing als gevolg van de afwezigheid van sportblessures (230 miljoen euro), dan blijkt een onvoldoende actieve leefstijl netto 677 miljoen euro aan zorgkosten per jaar met zich te brengen. Hierbij is aangenomen dat kosten als gevolg van sportblessures volledig zijn toe te schrijven aan mensen met een voldoende actieve leefstijl. Sportblessures treden echter ook op bij mensen met een onvoldoende actieve leefstijl. Dit betekent dat de netto zorgkosten als gevolg van een onvoldoende actieve leefstijl per jaar minimaal 677 miljoen euro bedragen en maximaal 907 miljoen euro.

12.4 Kanttekeningen

We hebben een schatting gemaakt van de zorgkosten in Nederland in 2007 als gevolg van een onvoldoende actieve leefstijl. Dit is eerder op vergelijkbare wijze gedaan door Proper et al. (2004). Er zijn bij de gehanteerde analyse echter enkele kanttekeningen te plaatsen. Deze betreffen een onderschatting van de kosten, enkele

beperkingen met betrekking tot de onderzoeksmethode, de schatting van de kosten van sportblessures en de beperkte vergelijkbaarheid met eerdere schattingen.

Onderschatting van de kosten

De methode die in dit hoofdstuk gehanteerd is, heeft gebruik gemaakt van de meest recente cijfers betreffende de relatie tussen onvoldoende bewegen en het ontstaan van chronische aandoeningen (Katzmarzyk en Janssen 2004). Er zijn intussen echter sterke aanwijzingen dat lichaamsbeweging niet alleen chronische ziekten kan voorkomen, maar ook de behandeling en het beloop van een aantal andere chronische aandoeningen, waaronder depressie, gunstig kan beïnvloeden. Het Trimbos-instituut heeft berekend dat depressie in de arbeidzame leeftijd de Nederlandse samenleving 2,1 miljard euro per jaar kost, voornamelijk door productieverliezen. De totale kosten voor de maatschappij zijn nog hoger als ook jongeren en ouderen meegerekend worden. Het bevorderen van bewegen bij depressie zou in belangrijke mate kunnen bijdragen aan het terugdringen van de maatschappelijke kosten van depressie. Er zijn nog geen eenduidige schattingen van de positieve effecten die bewegen op het verloop van deze chronische aandoeningen kan hebben. Daarom hebben we de kosten die het gevolg kunnen zijn van chronische aandoeningen door te weinig bewegen niet meegenomen in dit hoofdstuk. Dit zorgt in feite voor een onderschatting van de zorgkosten ten gevolge van een onvoldoende actieve leefstijl.

Een andere oorzaak van onderschatting van deze kosten is het feit dat geen rekening is gehouden met indirecte kosten zoals verzuim en productiviteitsverlies. In Canada bleek dat ruim twee derde van de totale kosten ten gevolge van te weinig bewegen uit indirecte kosten bestond (Katzmarzyk en Janssen 2004). Indien we die verhouding tussen de directe en indirecte kosten toepassen op de Nederlandse situatie, komen de geschatte indirecte kosten van onvoldoende lichamelijke activiteit uit op 1,8 miljard euro per jaar. Nemen we de indirecte kosten mee in de geschatte kosten van te weinig bewegen, dan resulteert dit in een totaal van bijna 2,7 miljard euro per jaar aan directe en indirecte kosten van niet of onvoldoende bewegen. In Nederland zijn de indirecte kosten van een onvoldoende actieve leefstijl echter nog onvoldoende in kaart gebracht. Individuele studies laten wel zien dat het ziekteverzuim lager is bij een hogere mate van lichamelijke activiteit (Van den Heuvel et al. 2005; Proper et al. 2006; Van Amelsvoort et al. 2006).

Beperkingen van het onderzoek

De cross-sectionele methode die in dit hoofdstuk toegepast is, geeft een goede schatting van de kosten van onvoldoende lichamelijke activiteit in één jaar. Op basis van deze methode kunnen we echter geen uitspraak doen over de kosten op de lange termijn. Daarvoor dient namelijk rekening gehouden te worden met de extra zorgkosten die gemaakt worden in de jaren die mensen langer leven als gevolg van een lichamelijk actieve levensstijl. Een recente studie van het RIVM laat zien dat het bevorderen van gezond gedrag (niet roken en geen overgewicht) op de korte termijn tot kostenbesparing in de zorg leidt, maar op de lange termijn tot extra kosten leidt,

die de besparingen op de korte termijn overtreffen (Baal et al. 2006). De extra zorgkosten in de gewonnen levensjaren zijn het gevolg van ziekten die niet (gedeeltelijk) veroorzaakt worden door roken en overgewicht, zoals ouderdomsziekten. Een schatting van de langetermijnkosten van het bevorderen van een actieve levensstijl zijn door het RIVM niet gemaakt. Het is echter te verwachten dat deze schatting overeen zal komen met de RIVM-schatting van de kosten van het uitbannen van overgewicht. Het RIVM concludeerde uit dat onderzoek dat preventie op de lange termijn niet altijd tot kostenbesparingen leidt, maar dat het vaak wel een effectieve en doelmatige manier is om gezondheidswinst te realiseren. Bij het schatten van de kosten en baten van een voldoende actieve leefstijl op de lange termijn zal echter niet alleen rekening gehouden moeten worden met de extra zorgkosten in de gewonnen levensjaren, maar ook met de mogelijkheid om langer door te werken in deze jaren. Indien mensen als gevolg van meer beweging ook langer gezond leven, zal dit naast een hogere arbeidsparticipatie ook leiden tot een hogere arbeidsproductiviteit. Door het cross-sectionele karakter van dit onderzoek kunnen we bovendien geen uitspraak doen over de causaliteit van de relatie tussen onvoldoende lichamelijke activiteit en kosten. Om hierover een valide uitspraak te kunnen doen, zijn longitudinale studies vereist. Het voordeel van longitudinale studies is bovendien dat rekening gehouden kan worden met de instabiliteit van beweeggedrag.⁸

Een andere beperking van dit onderzoek is dat het, net als in 2004, niet mogelijk was om de gezondheidszorgkosten van blessures op dezelfde wijze te berekenen als de gezondheidszorgkosten van te weinig bewegen. Hierdoor kunnen de kosten en baten niet zonder meer tegen elkaar worden afgezet. De reden hiervoor is dat geen bronnen beschikbaar waren die zowel de positieve als de negatieve uitkomsten van het stimuleren van een lichamelijk actieve leefstijl presenteerden. In het OBIN-bestand, waarop onze analyses zijn gebaseerd, zijn geen longitudinale gegevens beschikbaar over de belangrijkste bewegengerelateerde ziekten. Het vóórkomen van deze ziekten moest daarom worden geschat met behulp van de gepoolde relatieve risico's uit de studie van Katzmarzyk en Jansen (2004). Indien deze gegevens wel in het OBIN-bestand opgenomen waren geweest, hadden we ook de kosten (en baten) van sport in kaart kunnen brengen. Dit was nu op geen enkele manier mogelijk, omdat er onvoldoende gegevens beschikbaar zijn over de relatie tussen sporten en chronische aandoeningen. De methode van Katzmarzyk et al. (2000) kon dus niet voor sporten toegepast worden.

Kosten sportblessures

In dit hoofdstuk zijn tevens de kosten van sportblessures geschat. Onze schatting van 230 miljoen aan directe medische kosten is veel hoger dan de bedragen die eerder door Proper et al. (2004) en Toet et al. (2005) zijn gevonden. Dat komt onder meer doordat Proper et al. (2004) de kosten van behandeling door de specialist niet meegenomen hebben. Maar het belangrijkste verschil tussen de schatting van Proper et al. (2004) en de schatting in deze publicatie wordt vermoedelijk veroorzaakt door een verschil in de extractieperiode van de Letsellastmodel/LIS- en OBIN-gegevens.

Proper et al. (2004) maakten gebruik van gegevens uit de periode 2000-2002, terwijl voor deze rapportage gegevens uit de periode 2000-2006 zijn gebruikt. Vooral in de laatste jaren is het aantal behandelingen per behandelde flink toegenomen (Toet et al. 2008). Tevens zijn de kostprijzen van de behandelingen bij de verschillende medische behandelaars gestegen. Voor OBIN-gegevens met daarin gegevens vanaf 2003 geldt dat een andere methode van weging wordt gebruikt. Hierdoor valt een schatting van het aantal sportblessures, en daarmee van het aantal medische behandelingen, ten opzichte van OBIN-data uit eerdere onderzoeken, zoals bij Proper et al. (2004), hoger uit. Het verschil met de eerdere schatting van Toet et al. (2005) is te verklaren door de gestegen incidentie van sportblessures en de gestegen zorgkosten.

Vergelijkbaarheid met eerdere schattingen

De geschatte kosten in dit hoofdstuk zijn moeilijk vergelijkbaar met eerdere schattingen. Dit komt ten eerste door de verschillen in de gehanteerde definitie voor voldoende bewegen. Ten tweede komt dit door de verschillen in het aantal bewegengerelateerde chronische ziekten dat meegerekend wordt. Voor het optreden van rugklachten en long- en luchtwegaandoeningen is de relatie met een onvoldoende actieve leefstijl niet evident. Weliswaar is voor sommige long- en luchtwegaandoeningen bewegingstherapie wel effectief, maar in dit hoofdstuk zijn de effecten van beweging tijdens de behandeling van ziekten niet meegenomen, aangezien goede schattingen van de relaties ontbreken om de PAR-methodiek te kunnen toepassen. Ten derde ontstaan verschillen doordat bij sommige schattingen wel indirecte kosten worden meegerekend en bij andere schattingen niet. Ook zijn er verschillen in de manier waarop de indirecte kosten worden berekend. Tot slot verschilt de tijdsperiode waarover de kosten worden geschat en de daarbij behorende methode.

12.5 *Samenvatting en conclusie*

In dit hoofdstuk is een schatting gemaakt van de zorgkosten in Nederland in 2007 als gevolg van een onvoldoende lichamelijke actieve leefstijl. Dit is eerder op vergelijkbare wijze gedaan door Proper et al. (2004). Het verschil met de eerdere schatting van Proper et al. (2004) is (onder andere) dat bij de nieuwe schatting uitgegaan is van het percentage niet-actieven volgens de combinorm, terwijl in de eerdere schatting uitgegaan is van het percentage niet-actieven volgens de Nederlandse norm gezond bewegen (NNGB). Daarnaast is het percentage normactieven flink gestegen sinds de vorige schatting.

Ondanks de stijging in het percentage normactieven, zijn de ziektegerelateerde kosten die veroorzaakt worden door onvoldoende bewegen volgens de combinorm, gestegen van 744 miljoen euro in 2004 naar 907 miljoen euro in 2007. Deze hogere kosten zijn grotendeels te verklaren door de gestegen tarieven in de zorgsector. Het aandeel van de totale kosten van de gezondheidszorg dat direct is toe te schrijven aan onvoldoende bewegen, is sinds de vorige schatting wel gedaald, van 2,0% naar 1,5%.

De jaarlijkse directe medische kosten ten gevolge van sportblessures in Nederland worden geschat op 230 miljoen euro. De meeste kosten, namelijk 70 miljoen euro, worden gemaakt door fysiotherapeuten.

Indien we de kosten van de gezondheidszorg als gevolg van een onvoldoende actieve leefstijl in 2007 (907 miljoen euro) afzetten tegen de besparing door een verminderd aantal sportblessures (maximaal 230 miljoen euro), dan genereert niet of onvoldoende bewegen minimaal 677 miljoen euro aan zorgkosten per jaar. Er is alle reden om aan te nemen dat deze kosten een ondergrens vormen, en dat de werkelijke kosten van te weinig bewegen groter zijn dan nu geschetst en daarmee ook de opbrengsten van bewegingsstimulering. In toekomstig onderzoek zullen ook de indirecte kosten die gepaard gaan met onvoldoende bewegen (lagere arbeidsparticipatie, meer ziekteverzuim, lagere productiviteit) meegerekend moeten en kunnen worden. In afwachting van die analyses kan worden gesteld dat investeren in beweegbeleid duidelijke financiële opbrengsten kent.

Noten

- 1 Nieuwe inzichten hebben in 2007 geleid tot de introductie van de zogenaamde MET-minutennorm, kortweg de MET-norm genoemd (Haskell et al. 2007). Bij gebruik van de MET-minutennorm mogen matig intensieve en zwaar intensieve lichamelijke activiteiten tegen elkaar uitgewisseld worden (bv. door op twee dagen zwaar intensief te bewegen en op drie dagen matig intensief te bewegen). Over deze MET-norm is in Nederland echter nog geen consensus bereikt. Ook is het wetenschappelijk bewijs voor de geldigheid van deze norm nog onvoldoende geleverd (Haskell et al. 2007).
- 2 Aangezien PAR's zijn gebaseerd op observationeel onderzoek, staat het niet vast dat het effect van eliminatie van een risicofactor een effect zal hebben dat gelijk is aan de PAR (www.kostenvanziekten.nl).
- 3 Deze aandoeningen zijn coronaire hartziekten, beroerte, hoge bloeddruk, darmkanker, borstkanker, diabetes mellitus type II of ouderdomssuikerziekte, en osteoporose of botontkalking (HHS 1996).
- 4 In deze studie zijn 106 prospectieve longitudinale studies in beschouwing genomen: 26 longitudinale studies die de relatie tussen lichamelijke activiteit en coronaire hartziekten bestuderen, 17 studies naar de relatie met beroerte, 6 studies naar de relatie met een hoge bloeddruk, 16 studies naar de relatie met darmkanker, 17 studies naar de relatie met borstkanker, 11 studies naar de relatie met diabetes mellitus type 2 of ouderdomssuikerziekte en 13 studies naar de relatie met osteoporose of botontkalking.
- 5 OBIN is een continu uitgevoerde enquête onder Nederlandse huishoudens naar medisch en niet-medisch behandelde letsels door ongevallen en blessures. In dit onderzoek zijn alleen medisch behandelde letsels meegenomen. In totaal worden per jaar in OBIN circa 10.000 personen ondervraagd door middel van telefonische interviews. Door middel van weging van de enquêtegegevens wordt de steekproef geëxtrapoleerd naar de landelijke bevolking (Vriend et al. 2005). Binnen OBIN wordt rechtstreeks informatie verzameld over het aantal huisarts- en fysiotherapiebehandelingen per behandelde. Het aantal specialisten-/polikliniekbehandelingen is op indirecte wijze te achterhalen door de sequentie van behandelaars te gebruiken en zodoende het aantal behandelingen per behandelde te reconstrueren. Deze methode is eerder toegepast door Schmikli et al. (2004).
- 6 LIS registreert bij een steekproef van ziekenhuizen in Nederland (10-15%) alle letselpatiënten die zijn behandeld op de SEH-afdeling. De steekproef is representatief, wat het mogelijk maakt de geregistreerde aantallen via een schattingsprocedure te extrapoleren naar cijfers op nationaal niveau.
- 7 Het Letsellastmodel is gekoppeld aan LIS en geeft inzicht in het gezondheidszorg voor- en natraject van de SEH-behandelde en in het ziekenhuis opgenomen letselpatiënten (Meerding et al. 2000 en 2004). In het Letsellastmodel worden de zorgconsumptie, het arbeidsverzuim, de directe medische kosten, de indirecte kosten en het verlies aan kwaliteit van leven geschat van alle op de spoedeisendehulpafdelingen (SEH) behandelde letselsslachtoffers in Nederland. De benodigde informatie over gezondheidszorgconsumptie is afkomstig uit LIS, standaardzorgregistraties, zoals de Landelijke Medische Registratie (LMR), en een enquête gehouden onder letselpatiënten. In tegenstelling tot LIS kan met het Letsellastmodel worden geschat hoe vaak behandelaars zijn geraadpleegd door SEH-behandelde en in het ziekenhuis opgenomen letselpatiënten.

- 8 Het beweeggedrag op een bepaald moment is slechts een beperkte voorspeller voor later beweeggedrag (Twisk et al. 2000). In studies waarbij langetermijnschattingen worden gedaan van de kosten van onvoldoende lichamelijke activiteit, wordt vaak uitgegaan van een stabiel beweeggedrag door de tijd (Annemans et al. 2007).

Literatuur

- Amelvoort L.G. van, M.G. Spigt, G.M. Swaen en I. Kant (2006). Leisure time physical activity and sickness absenteeism. A prospective study. In: *Occupational Medicine*, jg. 56, nr. 3, p. 210-2.
- Annemans, L., M. Lamotte, P. Clarys en E. van den Abeele (2007). Health economic evaluation of controlled and maintained physical exercise in the prevention of cardiovascular and other prosperity diseases. In: *European Journal of Cardiovascular Prevention and Rehabilitation*, vol. 14, p. 815-824.
- Baal, P.H.M., R. Heijink, R.T. Hoogenveen en J.J. Polder (2006). *Zorgkosten van ongezond gedrag. Zorg voor euro's – 3*. Bilthoven: RIVM.
- Boshuizen H.C., L.M. van Hertzen, R.J.M. Perenboom en H.P.A. van de Water (1997). Toeschrijving van de ongezonde levensverwachting aan achterliggende ziekten en aandoeningen. In: *Volksgezondheid Toekomst Verkenning 1997. III: Gezondheid en levensverwachting gewogen*. Maarssen: Elsevier/De Tijdstroom.
- Chorus, A.M.J. en M. Hopman-Rock (2004). Chronische ziekten en bewegen. In: V.H. Hildebrandt, W.T.M. Ooijendijk, M. Stiggebout en M. Hopman-Rock (red.), *Trendrapport bewegen en gezondheid 2002/2003* (p. 141-152). Hoofddorp/Leiden: TNO.
- Haskell, W.L., I.-M. Lee, R.R. Pate, K.E. Powell, S.N. Blair, B.A. Franklin, C.A. Macera, G.W. Heath, P.D. Thompson en A. Bauman (2007). Physical activity and public health. Updated recommendation for adults from the American College of Sports Medicine and the American Heart Association. In: *Medicine and Science in Sports and Exercise*, jg. 39, nr. 8, p. 1423-1434.
- Heuvel, S.G. van den, H.C. Boshuizen, V.H. Hildebrandt, B.M. Blatter, G.A. Ariëns en P.M. Bongers (2005). Effect of sporting activity on absenteeism in a working population. In: *British Journal of Sports Medicine*, jg. 39, nr. 3, p. e15.
- HHS, US Department of Health and Human Services (1996). *Physical activity and health. A report of the Surgeon General*. Atlanta, GA: US Department of Health and Human Services / Centers for Disease Control and Prevention / National Center for Chronic Disease Prevention and Health Promotion.
- Hildebrandt, V.H., W.T.M. Ooijendijk en M. Hopman-Rock (red.) (2008). *Trendrapport bewegen en gezondheid 2006/2007*. Leiden: TNO Kwaliteit van Leven.
- Hoogenveen, R.T. en H.C. Boshuizen (2002). *Combining relative risks from several studies*. Bilthoven: RIVM.
- Katzmarzyk, P.T. en I. Janssen (2004). The economic costs associated with physical inactivity and obesity in Canada. An update. In: *Canadian Journal of Applied Physiology*, jg. 29, nr. 1, p. 90-115.
- Katzmarzyk, P.T., N. Gledhill en R.J. Shephard (2000). The economic burden of physical inactivity in Canada. In: *Canadian Medical Association Journal*, vol. 163, p. 1435-1440.
- Meerding, W.J., E. Birnie en S. Mulder (2000). *Kosten van letsels door ongevallen in Nederland. Wetenschappelijke verantwoording*. Amsterdam: Consument en Veiligheid.
- Meerding, W.J., H. Toet en S. Polinder (2004). *Verantwoordingsverslag Kostenmodel 1997-2000 (intern rapport)*. Amsterdam: Consument en Veiligheid.
- Ooijendijk, W., A. Chorus en W. Wendel-Vos (2007). *Advies actualisering beleidsdoelen nota Tijd voor sport*. Leiden: TNO Kwaliteit van Leven.
- Proper, K.I., A.M.J. Chorus en V.H. Hildebrandt (2004). De gezondheidszorgkosten in Nederland als gevolg van onvoldoende lichamelijke activiteit en sportblessures. In: V.H. Hildebrandt, W.T.M. Ooijendijk, M. Stiggebout en M. Hopman-Rock (red.), *Trendrapport bewegen en gezondheid 2002/2003* (p. 117-130). Hoofddorp: TNO Arbeid.

- Proper, K.I., S.G. van den Heuvel, E.M. de Vroome, V.H. Hildebrandt en A.J. van der Beek (2006). Dose-response relation between physical activity and sick leave. In: *British Journal of Sports Medicine*, jg. 40, nr. 2, p. 173-178.
- Schmikli, S.L., W. Schoots en M.J.P. de Wit (2004). *Sportblessures. Het totale speelveld*. Arnhem: NOC*NSF.
- Slobbe, L.C.J., G.J. Kommer, J.M. Smit, J. Groen, W.J. Meering en J.J. Polder (2006). *Kosten van ziekten in Nederland 2003. Zorg voor euro's – 1*. Bilthoven: RIVM.
- Stiggelbout, M., M.H. Westhoff, Y.M. Mulder, W.T.M. Ooijendijk, V.H. Hildebrandt en W.M. Baken (1998). *De gezondheidswaarde van lichamelijke activiteit. Een literatuurstudie*. Leiden: TNO Preventie en Gezondheid.
- Toet, H., W. Schoots, P.C. den Hertog en S. Mulder (2005). *Kosten van sportblessures in Nederland*. Amsterdam: Consument en Veiligheid.
- Toet, H., C. Stam en M. Panneman (2008). *Kosten van sportblessures in Nederland opnieuw gemeten*. Amsterdam: Consument en Veiligheid (te verschijnen).
- Twisk, J.W., H.C. Kemper en W. van Mechelen (2000). Tracking of activity and fitness and the relationship with cardiovascular disease risk factors. In: *Medicine and Science in Sports and Exercise*, jg. 32, nr. 8, p. 1455-1461.
- Vriend, I., B.L.T. van Kampen en S.L. Schmikli (2005). *Ongevallen en bewegen in Nederland 2000-2003. Ongevalsletsels en sportblessures in kaart gebracht*. Amsterdam: Consument en Veiligheid.

13 Lokale samenwerking tussen onderwijs en sport

Eric Lagendijk (DSP-groep)

13.1 Inleiding

‘Samenwerking’ is misschien wel het meest voorkomende begrip in beleidsnotities en organisatieadviezen. Samenwerking is een middel: om doel X te bereiken, gaan we Y doen met partner Z. Maar samenwerking is ook een ‘hoera-begrip’: het krijgt de handen meestal op voorhand op elkaar en wordt daarmee welhaast doel op zichzelf. Want wie is er nu tegen samenwerking? Samenwerking heeft vooral voor- en medestanders. En vaak kunnen we er geen genoeg van krijgen: om doel A te bereiken moeten organisaties B en C *mèer* met elkaar gaan samenwerken. Het omgekeerde – bijvoorbeeld ‘B en C zouden eens wat minder met elkaar moeten samenwerken, zodat doel A gehaald kan worden’ – treffen we niet vaak aan in beleidsnota’s en adviesrapporten.

Toch, of misschien wel juist omdat we samenwerking op voorhand meestal positief waarderen, is het goed om het begrip ‘samenwerking’ aan een kritische blik te onderwerpen. Want weliswaar kan samenwerking veel opleveren, het kost ook tijd en moeite. Bij goed resultaat deel je de successen, bij tegenvallende prestaties zoek je de oorzaken vooral bij de ander. Men zij dus op zijn hoede als de term ‘samenwerking’ valt.

Ook in de sportsector is samenwerking aan de orde van de dag. Dit hoofdstuk gaat over lokale samenwerking, met als belangrijkste actoren scholen, sportaanbieders en de gemeente.¹ Dát samenwerking zo prominent op de lokale beleidsagenda staat, is niet verwonderlijk. Gaandeweg is het stimuleren van jeugdsport steeds meer in het teken komen te staan van onderwijs en sport, waarbij samenwerking tussen de school en sportaanbieders als panacee wordt gezien (VWS 2005; NOC*NSF en OCW 2005; zie ook de hoofdstukken 2 en 10). De Alliantie school & sport samen sterker, een verbond tussen NOC*NSF en de ministeries van OCW en VWS, was hiervan de landelijke wegbereider. Het belang dat aan een meer structurele samenwerking wordt gehecht, heeft de rijksoverheid tot uitdrukking gebracht in de Impuls brede school, sport en cultuur. Deze impuls maakt het financieel en organisatorisch mogelijk dat één professional met een combinatiefunctie opereert vanuit zowel het onderwijs als de georganiseerde sport (of de cultuur).

In dit hoofdstuk gaan we nader in op het thema ‘lokale samenwerking’. Lokale samenwerking tussen de onderwijs- en sportsector is immers niet nieuw. Hoe is deze relatie gegroeid en wat hebben we daarvan geleerd? In paragraaf 13.2 bespreken we welke (beleids)ontwikkelingen zich hierin de afgelopen twintig jaar hebben voorgedaan. In paragraaf 13.3 gaan we in op de dominante samenwerkingsvormen tussen

scholen en sportaanbieders en de taakverdeling waartoe men is gekomen. Wat is de rol van de gemeente bij deze samenwerkingsverbanden? Welke relatie bestaat er tussen buitenschoolse opvang en sport? Vervolgens noemen we in paragraaf 13.4 de effecten, succes- en faalfactoren die we kunnen onderscheiden bij samenwerking tussen scholen, opvangsector en sportaanbieders. (§13.4) Paragraaf 13.5 bevat enkele conclusies die we kunnen trekken over lokale samenwerking in de sportsector.

13.2 School en sport: een terugblik

De jaren tachtig: commissie-Van Doorn

De tijd dat de pleitbezorgers van lichamelijke opvoeding op school en die van sportbeoefening bij een vereniging lijnrecht tegenover elkaar stonden, ligt inmiddels ver achter ons. Halverwege de jaren tachtig hield de commissie-Van Doorn al op landelijke schaal een pleidooi voor meer samenwerking tussen scholen en sportaanbieders. De titel van het rapport van deze adviescommissie aan de Kamer is veelzeggend: *Naar een geïntegreerd beleid voor lichamelijke opvoeding en sport* (WVC en OC&W 1986). Voorlopig konden de plannen echter niet uitgevoerd worden, aangezien de overheid in die jaren fors moest bezuinigen. Het onderwijs werd hierdoor hard getroffen. In de jaren tachtig verminderde het aantal vakleerkrachten in het basisonderwijs, werd lichamelijke opvoeding in het mbo een marginaal vak en is het aantal lesuren in het voortgezet onderwijs verlaagd. Met terugwerkende kracht gelden de voorstellen van de commissie-Van Doorn als visionair (JIB en NISB 2001). Deze commissie pleitte voor opvoeding tot sport én opvoeding door sport, oftewel: ontplooiing en toerusting van leerlingen door middel van sport. Scholen zouden zich meer moeten openstellen voor instellingen buiten het onderwijs, zoals de sportclub. Het toenmalige Overleg Orgaan voor School en Sport werkte dit idee uit tot het school-sportontwikkelingsmodel, een samenwerkingsverband tussen overheid, onderwijs en sport, met als doel een gevarieerde kennismaking met sport door leerlingen. Ook dit model strandde wegens financiële belemmeringen. En dat terwijl jeugdartsen en leraren lichamelijke opvoeding toentertijd al met klem waarschuwden voor verwaarlozing van lichaamsbeweging binnen én buiten het onderwijs ‘[...] in een maatschappij die in toenemende mate gekenmerkt wordt door bewegingsarmoede, verkeerde voedingsgewoonten en steeds meer vrije tijd voor velen’ (KVLO 1995).

De jaren negentig: Jeugd in Beweging

In de jaren negentig richtte men de lichamelijke opvoeding op het bijbrengen van handelingsbekwaamheid voor het deelnemen aan sport en bewegen. Kerndoelen en eindtermen voor verschillende vormen van bewegingsonderwijs werden daarop afgestemd. Het aanbod voor leerlingen werd duidelijk geactualiseerd en zij kregen steeds meer keuzemogelijkheden. De activiteiten op het gebied van school en sport werden gecoördineerd door het Landelijk Platform Schoolsport. Die activiteiten namen in de jaren negentig zo sterk toe, dat er sprake leek van wildgroei. Om deze activiteiten te stroomlijnen en effectiever te maken, werd het sportoriëntatie en -keuzeprogramma

(SOK) opgesteld (NOC*NSF 1995; Mooij 1998). Langzamerhand ontstond bewegingsonderwijs op maat: naast de reguliere lessen kwamen er ook sportklassen, allerlei naschoolse sportactiviteiten, een examenvak lichamelijke opvoeding enzovoort. Binnen het onderwijs en de sport groeide in deze tijd ook de aandacht voor jeugdparticipatie: leerlingen gingen meer dingen zelf regelen.

De stichting Jeugd in Beweging (JIB) heeft in de tweede helft van de jaren negentig gefunctioneerd als katalysator van deze verbreiding van en toenemende verscheidenheid aan jeugdsportaanbod. Deze landelijke stichting was opgericht om jeugdsport langs vier programma's te stimuleren: sport, onderwijs, gezondheid en lokaal beleid. Kern van JIB was het stimuleren van jeugdsport door de actoren in deze programma's – gemeenten, sportverenigingen, scholen en gezondheidsinstellingen – bewust te maken van de positie, mogelijkheden, behoefte en kwaliteiten van de jeugd in sport en bewegingsonderwijs. En ook hier was samenwerking weer een sleutelbegrip. De partners van JIB, landelijke koepels in de sport en het onderwijs, onderkenden steeds meer het belang van integraal werken, ontschotting, coördinatie en wijkgericht werken. Het was in deze periode dat het begrip 'BOS-driehoek' (buurt-onderwijs-sport) werd geïntroduceerd. Steeds meer lokale jeugdsportprojecten vonden plaats op buurtniveau, met de school als 'vindplaats' en de sport als aangrijpingspunt om kinderen en jongeren te activeren. Tegen die achtergrond is onder andere de nieuwe functie van bewegingsconsulent ontworpen, om invulling te geven aan de opdracht om lokale allianties tussen gemeente (sportstimulering en sportbeleid), scholen en sportaanbieders tot stand te brengen.

Het Nederlands Instituut voor Sport en Beweging (NISB) heeft enkele landelijke JIB-projecten voortgezet, waaronder School en sport, en whoZnext, de campagne voor meer jeugdparticipatie in de sport. In de visie van JIB zouden gemeenten, scholen en verenigingen moeten participeren in zogeheten beweegmanagementteams. De term 'beweegmanagement' heeft betrekking op het uitvoerend niveau, oftewel op '[...] operationele handelingen die leiden tot structurele samenwerking tussen scholen, sportaanbieders en organisaties, groepen of personen in de wijk' (Duijvestijn en Lagendijk 2004: 3). Beweegmanagementteams hebben de opdracht om die structurele samenwerking te initiëren en coördineren. Om beweegmanagement te faciliteren en ondersteunen, is gemeentelijke beleids capaciteit nodig. Die moet bijvoorbeeld zorgen voor afstemming tussen sport-, onderwijs-, jeugd- en welzijnsbeleid. De gemeente scheidt hiermee financieel en organisatorisch de voorwaarden om beweegmanagement zo goed mogelijk te laten functioneren. Deze strategie om meer structuur aan te brengen in sportstimulering is een reactie op de constatering dat kortlopende projecten nauwelijks duurzaam effect sorteren (Lagendijk en Duijvestijn 2004).

2000 – heden: BOS, brede scholen en naschoolse opvang

De landelijke Breedtesportimpuls (BSI) en de BOS-impuls zijn meerjarige subsidieregelingen, waarmee de rijksoverheid investeert in een meer duurzaam lokaal sportstimuleringsbeleid. De term 'BOS-impuls' geeft aan dat ook de rijksoverheid gekozen

heeft voor meer samenhang tussen lokaal beleid, onderwijs en sport. Inmiddels is daar een derde impuls aan toegevoegd: de impuls voor brede scholen, sport en cultuur, waarbij gemeenten een subsidieaanvraag kunnen doen voor het aanstellen van combinatiefunctionarissen (zie ook hoofdstukken 3 en 10). De laatste impuls geeft een accentverschuiving aan, waarbij de school centraal staat als 'uitvalsbasis' voor de organisatie van naschoolse activiteiten op het gebied van sport en bewegen (en cultuur). Hier ligt ook een relatie met de kinderopvangsector, die vanaf halverwege de jaren negentig enorm gegroeid is. Tegenwoordig zijn scholen verantwoordelijk voor het organiseren van naschoolse opvang. Het rijk vraagt daarbij aandacht voor sluitende dagarrangementen, waarbij kinderen direct na schooltijd aan activiteiten kunnen deelnemen, waaronder sport.

Een belangrijke partner in de BOS-driehoek is het sportbuurtwerk. Het sportbuurtwerk, het woord zegt het al, legt een relatie tussen de sport en de buurt, met name met specifieke doelgroepen uit het welzijnsbeleid, zoals allochtone kinderen. Begin jaren negentig was het sportbuurtwerk in het slop geraakt. Met de toegenomen aandacht voor wijken en buurten, met name als invalshoek om achterstandsgroepen te bereiken, kwam het sportbuurtwerk weer terug op de agenda. Sportbuurtwerkers hebben immers affiniteit met sport, welzijn en, vooral, jeugdwerk. Zij blijken over het algemeen goed in staat om in een stedelijke omgeving potentiële sporters te bereiken die geen aansluiting vinden bij sportverenigingen. Gemeenten maken zich, samen met het welzijnswerk, er sterk voor dat deze groepen bereikt worden. Doorstroming van deze groepen naar sportverenigingen is doorgaans geen doel (NISB 2004).

Sport en naschoolse opvang is onmiskenbaar ook een onderwerp dat zich in de BOS-context afspeelt. Het gaat immers om het opvangen van kinderen direct na schooltijd, het verlenen van service aan ouders en kinderen, het organiseren van kwalitatief goede (sport)activiteiten en het hierin betrekken van samenwerkingspartners. Aangezien scholen met ingang van het schooljaar 2007/'08 verplicht zijn voor- en naschoolse opvang aan te bieden tussen 07.30 en 18.30 uur, of de randvoorwaarden hiertoe te verzorgen zodat andere partijen dat kunnen doen, neemt de rol van de school een prominentere plaats in binnen de BOS-driehoek.

De staatssecretaris van vws heeft een uitvoeringssysteem voor sportief naschools sportaanbod ontwikkeld. Ter voorbereiding hierop is onderzoek gedaan naar organisatievormen waarin sportactiviteiten worden aangeboden in het kader van buitenschoolse opvang (Hagen 2007). Buitenschoolse opvang is hier synoniem aan de professionele kinderopvang die plaatsvindt binnen de kaders van de Wet kinderopvang. Er worden vijf organisatievormen onderscheiden:

- buitenschoolse opvang bij de sportvereniging;
- naschoolse activiteiten bij de sportvereniging;
- brede school met naschoolse sportactiviteiten;
- gemeente als organisator van naschoolse sportactiviteiten;
- buitenschoolse opvangorganisatie als organisator van sportactiviteiten.

Een samenwerkingsvorm met een buitenschoolse opvangorganisatie is het meest

effectief en uitvoerbaar, maar bereikt uitsluitend kinderen die deelnemen aan kinderopvang. Sportverenigingen die ook voor niet-leden structureel naschoolse activiteiten aanbieden zijn er nauwelijks. De ontwikkeling van scholen tot brede scholen met een gevarieerd naschools programma biedt veel perspectief, maar vraagt om investering, coördinatie en partnerschap van organisaties uit de buurt. Hiermee kunnen wel veel kinderen bereikt worden (Hagen 2007: 4-5). De impuls voor brede scholen maakt het mogelijk dat scholen en partners in de buurt de handen ineen slaan. De financiering hiervan is structureel, zodat continuïteit gewaarborgd is.

Vermaatschappelijking van het onderwijs én de sport

Wanneer we deze schets van ontwikkelingen in de jaren negentig en de eerste helft van het huidige decennium tot ons laten doordringen, vallen twee belangrijke veranderingen op (Lagendijk 2003).

De eerste is de vermaatschappelijking van het onderwijs. Vanaf de tweede helft van de jaren negentig heeft zowel het primair als het voortgezet onderwijs zich in rap tempo naar buiten gekeerd. Hoewel aan de curricula niet veel veranderd is, is het blikveld van scholen verruimd, evenals de tijden waarop scholen actief zijn. Scholen hebben de verantwoordelijkheid gekregen voor voor-, tussen- en naschoolse opvang en zijn gewilde partners geworden van talloze maatschappelijke organisaties op het gebied van welzijn, sport, cultuur, zorg, natuur en milieu. Scholen staan daarmee niet langer op zichzelf met hun pedagogische en didactische doelstellingen, maar zijn ingebed in samenwerkingsverbanden in wijken, met allerlei lokale instellingen op de eerdergenoemde terreinen. Programma's als de verlengde schooldag en concepten als de brede school hebben geleid tot een maatschappelijke profilering van scholen, zoals met sport, cultuur, de wijk, digitalisering of een mix hiervan. Scholen leveren totaalprogramma's, zijn servicegericht, en zijn zich bovendien bewust van hun marktpositie. Ook zij moeten zich profileren, om leerlingen en hun ouders aan zich te binden. Scholen met een eigen schoolsportsignatuur bieden meer dan alleen onderwijs.

De tweede verandering is dat de erkenning én waardering van de maatschappelijke waarde van sport is gegroeid. Dit heeft op zijn beurt weer geleid tot een verdergaande vermaatschappelijking van de sport. Beleidsmakers en bestuurders zien sport steeds vaker als middel om maatschappelijke doelen te bereiken die grotendeels buiten de sport liggen, zoals het vergroten van de sociale cohesie in buurten, integratie van nieuwkomers, en deelname aan onderwijs en het arbeidsproces. De laatste jaren staat het gezondheidsaspect van sport en bewegen steeds meer centraal. De al eerder genoemde landelijke impulsen en het recentelijk gelanceerde Nederlands actieplan sport en bewegen, hebben geleid tot een forse investering in lokaal beleid voor sport en bewegen. Bij elk van deze impulsen geldt het uitgangspunt dat het lokale beleid integraal is. Dat wil zeggen dat de sportsector zowel beleidsmatig als in de lokale praktijk niet autonoom optreedt, maar samenwerkt met de sectoren jeugdwerk, onderwijs, gezondheidszorg, welzijn en integratie. Bij sportverenigingen zien we dit ook terug. Zo blijkt uit gegevens van de Verenigingsmonitor (Van Kalmt-

hout en Lucassen 2008) dat inmiddels, in 2007, vier vijfde van de sportverenigingen samenwerkt met andere instanties. Dit zijn echter vooral andere sportverenigingen. Bijna twee van de vijf sportverenigingen werken samen met scholen in het kader van kennismakingslessen of schoolsportdagen, enerzijds vanwege de te verwachten ledenwinst, anderzijds omdat de clubs ook vinden dat ze een maatschappelijke taak hebben (Van Kalmthout en Lucassen 2005). Samenvattend kunnen we concluderen dat de sportsector vooral gedurende de afgelopen tien jaar heeft geleerd meer naar buiten te kijken.

13.3 Samenwerkingsverbanden tussen scholen en sportaanbieders

Lokale projecten: een staalkaart

Door de jaren heen zijn steeds meer scholen samenwerkingsverbanden aangegaan met sportaanbieders – van sportverenigingen, tot sportbuurtwerk, sportscholen, fitnesscentra en freelance sporttrainers. Deze samenwerkingsverbanden zijn in de regel kortdurend, ad hoc en incidenteel (Voogt 2007; zie ook hoofdstuk 10). Dat is niet verbazend, aangezien deze samenwerking binnen projecten in een bepaalde tijdsspanne plaatsheeft. In 2003 heeft vws in zeventig gemeenten met BOS-projecten een uitgebreide inventarisatie laten verrichten van samenwerkingsverbanden tussen scholen en sportaanbieders. Dit onderzoek werd enkele jaren later gevolgd door een zogeheten brede analyse naar de relatie tussen onderwijs en sport (Lagendijk 2003; Voogt 2007). Deze samenwerkingsverbanden zijn ondergebracht in de volgende vier categorieën en geven daarmee een beeld van de reikwijdte en inhoud van school-sportprojecten (Lagendijk 2003):

- 1 bewegmanagement school & sport;
- 2 buurtsport voor specifieke doelgroepen;
- 3 sportpakketten op en bij school;
- 4 sport in de wijk: sportbuurtwerk.

Hieronder ressembleren al die projecten die tot doel hebben om duurzaamheid en intensiteit van de samenwerking tussen scholen en sportaanbieders te bevorderen.

Ad 1 Bewegmanagement school & sport

Bewegmanagement is een organisatiemethodiek waarmee vanuit het onderwijs intensief wordt samengewerkt met sportaanbieders en andere instellingen in de wijk. Het bewegmanagement initieert en coördineert deze samenwerking. NISB heeft een expertisepunt School & sport dat onder andere onderzoek doet naar locaties met bewegmanagement. NISB spreekt van een bewegmanagementlocatie als voldaan is aan de volgende voorwaarden (Steenbergen 2008).

- De samenwerking heeft betrekking op ten minste twee uitvoeringpartners in de BOS-driehoek.
- Het team van samenwerkende uitvoeringpartners werkt aan het meer en beter bewegen van de jeugd en/of meer efficiency van het sportaanbod.

- Het team streeft naar een duurzame verbintenis om het sporten en bewegen van de schoolgaande jeugd te stimuleren.
- Het team werkt systematisch, volgens duidelijke afspraken en een planmatige aanpak gericht op een langdurig sport- en beweegprogramma op en rond de school.
- De acties van het team zijn gekoppeld aan een of meerdere scholen.

Beweegmanagement kan worden ingevuld door een functionaris, bijvoorbeeld een teamcoördinator lichamelijke opvoeding op school, of door een team van samenwerkende functionarissen, zoals een schoolsportconsulent, een vakleerkracht lichamelijke opvoeding en een afgevaardigde uit de georganiseerde sport. Inmiddels groeit het aantal scholen dat aan beweegmanagement doet sterk, vooral in de grote steden (zie hoofdstuk 10).

Beweegmanagement is kansrijk als gemeente, scholen en sportaanbieders er met volle overtuiging voor kiezen (Lagendijk en Duijvestijn 2004). Het is dan niet alleen een effectieve, maar ook een efficiënte methode. Aangezien de samenwerking binnen het beweegmanagement vooral betrekking heeft op afstemming van sportstimulering, bewegingsonderwijs en naschoolse sport, moet uitwisseling van middelen de doelmatigheid vergroten. Deze uitwisseling bestaat uit:

- het verbinden van bestaande sportstimuleringsprojecten aan scholen;
- het inschakelen van sportinstructeurs (van verenigingen, bonden, CIOS, ALO, sportbuurtwerk) bij sportlessen tijdens het bewegingsonderwijs of naschoolse sport;
- het uitwisselen van middelen, diensten en faciliteiten tussen scholen, sportclubs en wijkinstellingen.

Een verdergaande integratie van accommodatiegebruik tussen sportaanbieders en scholen, en het creëren van projectbudget door financiële afstemming van gelden uit onderwijs, sport en welzijn zijn in de eerste jaren van beweegmanagement niet van de grond gekomen. Hoofdzakelijk is gebruik gemaakt van landelijke subsidies in het kader van de Breedtesportimpuls en later de BOS-impuls. Daarnaast stellen gemeenten en onderwijsinstellingen personeel ter beschikking uit hun reguliere begroting (Lagendijk en Duijvestijn 2004; Steenbergen 2008).

Ook Stegeman (2005) wijst erop dat de afzonderlijke werelden van bewegingsonderwijs, georganiseerde sport en sportbuurtwerk zich niet zonder meer laten verbinden. Waar dat wel gebeurt, is het onderwijs meestal het ankerpunt. Basisscholen die de beschikking hebben over een vakspecialist die zorg kan dragen voor een samenhangend onderwijsprogramma én een meer omvattend beweegplan voor de school, hebben de juiste voedingsbodem voor een structureel school- en sportbeleid. Een beweegplan voor de school zou dan moeten voorzien in schoolsport, een speciaal leerlingvolgsysteem voor bewegen en sport en talentscreening. Huidige (vak) leerkrachten lichamelijke opvoeding zijn hier overigens meestal niet voor opgeleid (Stegeman 2005)

Ad 2 Buurtsport voor specifieke doelgroepen

Onder de categorie 'buurtsport' vallen al die projecten waarin sport middel is om maatschappelijke problemen op buurtniveau aan te pakken. Deze projecten zijn vooral te vinden in achterstandswijken van steden. Instellingen en groepen die betrokken zijn bij buurtsport, zijn zwarte scholen in het basisonderwijs, vmbo-scholen, groepen hangjongeren of risicjongeren, ouders van allochtone jongeren, sociaal-cultureel werk, migrantenorganisaties, buurtvaders, politie, justitie, buurtbeheer, sportbuurtwerk en, meer recentelijk, ook sportverenigingen. In achterstandswijken, tegenwoordig aanpakwijken, kracht- of prachtwijken genoemd, zijn lang niet altijd sportverenigingen actief. Nieuwe groepsvorming kan dan leiden tot dependances van bestaande verenigingen, of tot een buurtsport- of schoolsportclub. Deze projecten zijn probleemgericht, ter bevordering van wijkveiligheid, om perspectief te bieden aan risicjongeren en om nieuwe groepsvorming in de sport te stimuleren bij gebrek aan structureel aanbod.

Buurtsportprojecten kosten veel tijd, terwijl de uitkomst ongewis is (Lagendijk 2003). Er is geen blauwdruk voor de organisatie van buurtsportprojecten. Maar meeliften met bestaande regelingen of organisatieconcepten zoals de verlengde schooldag, buurtbeheer of de brede school, volstaat ook niet. Een belangrijke randvoorwaarde bij de opzet en ontwikkeling van buurtsport is betrokkenheid van welzijnsorganisaties of informele groepen in de buurt. Wanneer bijvoorbeeld een groep risicjongeren uitsluitend deelneemt aan de activiteiten die een sportbuurtwerker organiseert, is het resultaat beperkt. Als echter de jongeren ook deelnemen aan de organisatie, de buurtvaders erbij betrokken zijn en aan de jongeren een cursus wordt aangeboden, dan is het rendement veel groter.

Tot voor kort was de afstand tussen buurtsport en de georganiseerde sport vrij groot. Recentelijk is daar verandering in gekomen, zoals we kunnen zien in elf grote steden die participeren in het landelijke programma Meedoen (allochtone jeugd door sport). In dit programma maken vijfhonderd sportverenigingen die zijn aangesloten bij negen sportbonden zich sterk voor de integratie van allochtone jeugd in de georganiseerde sport. Gemeenten en consultants van de sportbonden geven ondersteuning aan dit integratieproces. Aangezien deze gemeenten al een infrastructuur voor sportstimulering hebben opgebouwd, kunnen verenigingen daarmee hun voordeel doen bij het werven van nieuwe, allochtone leden. Voor een deel vinden de kennismakingslessen met geselecteerde verenigingen ook plaats in scholen in achterstandswijken (www.meedoenallochtonejeugddoorsport.nl). Het Meedoen-programma biedt daarnaast ruimte aan vijftig zogeheten sport-zorgprojecten. Bij deze projecten stellen sportverenigingen zich open voor jongeren uit jeugdzorginstellingen om hen te betrekken bij de sport. Het is voor het eerst dat op deze schaal samenwerking plaatsvindt tussen sportverenigingen en jeugdzorginstellingen (MO-groep 2008).

Ad 3 Sportpakketten op en bij school

Sportorganisaties hebben kennismakings- of sportpakketten ontwikkeld om leerlingen de kans te geven zich op een aantal sportdisciplines te oriënteren, alvorens

zij een keuze maken voor een bepaalde sport. Deze categorie sportprojecten op het grensvlak van school en sport is heel gangbaar. Tussen inhoudelijke sportstimuleringsmethodieken enerzijds en de implementatie van de verlengde schooldag en de brede school anderzijds vindt kruisbestuiving plaats. Sportpakketten waren oorspronkelijk bedoeld voor leerlingen uit de groepen 5 tot en met 8 van de basisschool. Inmiddels hebben deze, in aangepaste vorm, ook een functie gekregen als naschoolse activiteit voor leerlingen in het voortgezet onderwijs.

De randvoorwaarden voor sportpakketten tijdens en na schooltijd worden sterk bepaald door de structuur die scholen hebben voor de naschoolse opvang, verlengde schooldag of de brede school. Grote scholengemeenschappen of colleges hebben coördinatoren in dienst voor de programmering van activiteiten. Vaak zijn dit de coördinerende vakleerkrachten lichamelijke opvoeding, die een deel van hun formatietijd kunnen besteden aan het ontwikkelen en uitvoeren van een naschools sportprogramma. Basisscholen en kleine scholen in het voortgezet onderwijs zijn meer afhankelijk van de gemeente, meestal in de persoon van de lokale coördinator sportstimulering of de beleidsambtenaar sport. Vakleerkrachten bewegingsonderwijs zijn in de regel betrokken bij de begeleiding van sportactiviteiten op de school. Hierbij werken zij samen met professionele sportaanbieders, de georganiseerde sport en soms ook het sportbuurtwerk.

In veruit de meeste gevallen is een sportambtenaar van de gemeente verantwoordelijk voor de keuze van de methodiek voor sportpakketten. Grotere gemeenten hebben hiervoor op deelgemeente- of stadsdeelniveau sportconsulenten in dienst. Deze consulenten treden dan op als ‘makelaar en schakelaar’ tussen scholen en sportaanbieders. Hiermee proberen gemeenten te voorkomen dat sportaanbieders en scholen elkaar onnodig benaderen. Combinatiefunctionarissen zullen deze taak in de nabije toekomst steeds meer overnemen, omdat zij in zowel het onderwijs als de sport werkzaam zijn.

De volgende instrumenten of methodieken zijn de afgelopen tien jaar op lokaal niveau toegepast om sportpakketten op scholen aan te bieden (Lagendijk 2003).

3a) De bewegingsconsulent

De bewegingsconsulent, later ook wel sportconsulent of sportcoördinator genoemd, is een bruggenbouwer tussen vooral scholen en sportaanbieders, met een verbinding naar buurtsportactiviteiten. Daarnaast besteedt hij/zij ook aandacht aan ruimte voor sport in de wijk. In kleinere gemeenten ondersteunt de bewegingsconsulent vaak groepsleerkrachten in het basisonderwijs bij bewegingsonderwijs.

3b) Sportoriëntatie en -keuzecycli (SOK)

In grote steden is een behoorlijke traditie opgebouwd in sportoriëntatie en -keuzeprogramma's. Veel middelgrote en ook kleinere gemeenten hebben inmiddels zelf kennismakingsprogramma's opgezet. Het meest voorkomende model hiervoor bestaat uit enkele kennismakingslessen in een bepaalde tak van sport door de vakdo-

cent of een trainer van een sportclub, gegeven tijdens de gymles; vervolgens enkele lessen van een trainer op school na schooltijd; en daarna, voor de enthousiastelingen, enkele introductietrainingen bij de betreffende sportvereniging.

3c) De klas beweegt, Fit & fun, Kies voor hart en sport

Daarnaast zijn er enkele sportstimuleringsmethodieken die op landelijk niveau ontwikkeld zijn en zonder veel aanpassingen op scholen geïmplementeerd kunnen worden. De klas beweegt is een activerende methodiek om kinderen tijdens de les te laten bewegen. Bij Fit & fun gaat het om kennismaking, plezier en bewust kiezen voor een tak van sport. Ook jeugdparticipatie speelt daarbij een rol. Kies voor hart en sport maakt leerlingen bewust van de waarde van een gezonde leefstijl, met aandacht voor voeding, bewegen en gezondheid.

Deze drie methodieken kunnen ook in sportkennismakingsprogramma's worden ingepast, wat ook in ruime mate gebeurt. Voordeel is dat deze methodieken een reflectieve component hebben: ze zetten leerlingen ertoe aan na te denken over de betekenis van sport en bewegen in hun leven.

3d) De jeugdsportpas of zapkaart

Politiek gezien is de jeugdsportpas al langere tijd een aantrekkelijk instrument. Veel bestuurders zien een jeugdsportpas als haarlemmerolie voor sportstimulering (JIB en NISB 2001). In de praktijk blijkt het echter lastig, ook op lokaal niveau, om een goed werkend passysteem op te zetten. Met een jeugdsportpas wordt het leerlingen eenvoudiger gemaakt om kennis te maken met verschillende takken van sport. Scholen zijn in dit model afzetgebied voor de pas. Verenigingen stellen hun poorten open om de jeugd te ontvangen. Niet zelden ontstaat door de introductie van de pas een soort jeugdsportactiviteitenkalender, omdat de ene sport de andere in de tijd opvolgt.

Ad 4 Sport in de wijk: sportbuurtwerk

Een vierde categorie projecten is Sport in de wijk, waarbij de sportbuurtwerker of gemeentelijke sportconsulent zelf een voortrekkersrol speelt om sportactiviteiten in de woonomgeving te organiseren; veelal is dit in de openbare ruimte of in gymzalen, na schooltijd en in vakantieperiodes. De relaties tussen sportbuurtwerker enerzijds en sportverenigingen en scholen anderzijds zijn zwak ontwikkeld in deze categorie, omdat daar niet de eerste prioriteit naar uitgaat. Sport in de wijk heeft niet altijd een duidelijke agenda. Het is sterk aanbodgericht. Voor promotie en werving van kinderen of jongeren legt de sportbuurtwerker contact met scholen. Ook komt het voor dat de sportbuurtwerker samenwerkt met het jongerenwerk, het sociaal-cultureel werk, migrantenorganisaties of dat hij/zij zelf contacten legt met groepen jongeren in de wijk. Soms wordt ad hoc een vereniging benaderd om activiteiten te begeleiden.

De sportbuurtwerker organiseert meestal zelf de activiteiten, en trekt met een rijdende 'sportkaravaan' door de wijk. Scholen worden zo nu en dan benaderd om voor de leerlingen na schooltijd een aanbod te verzorgen. Gaat de sportbuurtwerker na verloop van tijd iets anders doen, dan vervalt het aanbod. Lange tijd was het sport-

buurtwerk een stedelijke functie. Tegenwoordig vindt sportbuurtwerk ook in middelgrote en kleine gemeenten plaats. Het sportbuurtwerk is veelzijdig pleitbezorger van meer ruimte voor sport. In achterstandswijken van dichtbebouwde steden is weinig ruimte voor sport en spel; sportbuurtwerkers maken zich daar, samen met jongeren, sterk om pleintjes en veldjes (mede) voor sportief gebruik te bestemmen. Zij betrekken daarbij bewoners en, vooral, jongeren, om mee te denken over de inrichting van openbare ruimten en de organisatie van sportactiviteiten.

De professionaliteit van sportbuurtwerk is groot. Tevens voorziet het in een leemte. De sportbuurtwerker voorziet in een aanbod op plekken waar en in tijden waarop er nauwelijks sportaanbod is. Sportbuurtwerkers worden in bijna alle gevallen beleidsmatig aangestuurd door de gemeente (Blom et al. 2007).

Het eerder genoemde programma Meedoen, in elf steden, geeft een nieuwe impuls aan het sportbuurtwerk in wijken waar veel allochtonen wonen. De gemeentelijke projectleiders in deze steden hebben middelen uit het grotestedenbeleid tot hun beschikking om in deze wijken sportactiviteiten met en voor allochtonen te organiseren. De meeste gemeenten nemen de gelegenheid te baat om contacten met allochtone zelforganisaties te leggen. Ook in de krachtwijken van het grotestedenbeleid wordt sport ingezet om de leefbaarheid te vergroten. Omdat sportverenigingen nauwelijks in deze wijken vertegenwoordigd zijn, zoeken sportbuurtwerkers met scholen naar mogelijkheden om schoolsportverenigingen of verenigingsdependencies op te richten. Hierdoor ontstaat een afgeleide van een verenigingsstructuur, zodat met name allochtone jeugd ervaring krijgt met het reilen en zeilen van een sportclub.

13.4 *Effecten, drempels en stimulansen van samenwerking*

Resultaten van de brede analyse

In 2005 heeft het kabinet de Tijdelijke commissie brede analyse (TCBA) ingesteld, om onderzoek te (laten) verrichten naar de voorwaarden waaraan moet worden voldaan om de alliantiedoelstelling te realiseren (Voogt 2007). Welke resultaten levert de samenwerking tussen de sport- en onderwijssector nu eigenlijk op? In hoeverre en hoe is de alliantiedoelstelling haalbaar?

Onderzoek onder scholen voor basis-, voorgezet- en middelbaar beroepsonderwijs, sportverenigingen, gemeenteambtenaren sport en onderwijs, welzijnswerk, kinderopvang en ouders en leerlingen in twintig wijken, wijst uit dat het thema 'school en sport' enorm leeft bij vooral beleidsmedewerkers en, in wat mindere mate, op scholen. Dit heeft geleid tot een breed over het land uitgewaaierd projectaanbod van kennismakingslessen, sportpassen, participatieprojecten, naschools sportaanbod, bewegemanagementteams en schoolsportcoördinatoren, zoals ook al bleek uit voorgaande paragrafen. Tot zover goed nieuws. Maar ondanks deze verscheidenheid aan projecten, is het gezamenlijke school-en-sportaanbod dat hieruit voortvloeit in zijn algemeenheid vrij beperkt van omvang. Bovendien worden de meeste projecten ad hoc opgezet en uitgevoerd. Juist omdat het om projecten gaat,

wordt vaak gekozen voor één of enkele wijken, daarbinnen voor één of enkele scholen en weer daarbinnen voor enkele groepen of klassen. In beweegtijd van jongeren uitgedrukt levert de samenwerking tussen scholen en sportaanbieders daarom niet veel extra op. De jeugd sport en beweegt veruit de meeste tijd óf op school tijdens de reguliere gymles, óf bij de sportvereniging. De meerwaarde van de samenwerking tussen scholen en sportaanbieders is vooral gelegen in kwalitatieve waarden: kennismaking met meerdere takken van sport en een bredere oriëntatie op de sportcultuur bij verenigingen en andere aanbieders (Lagendijk 2006). Daarnaast is op ongeveer de helft van de scholen in het basis- en voortgezet onderwijs sprake van een naschools sportaanbod. In het basisonderwijs maakt dat aanbod bijvoorbeeld deel uit van een brede school of van sportbuurtwerk. In het voortgezet onderwijs zijn het vooral scholen met een sportactief beleid.

In het mbo zijn bewegen en sport niet opgenomen in de kwalificatiestructuur (zie hoofdstuk 10). Er blijken grote verschillen te bestaan in de aandacht voor bewegen en sport binnen mbo-instellingen en de plaats van sport en bewegen in het curriculum (niet-sportopleidingen). Grofweg zijn er twee stromingen: sportactieve mbo-instellingen en niet-sportactieve mbo-instellingen (Duijvestijn 2006).

Colleges van bestuur en directies van sportactieve mbo-instellingen zien het als hun taak om studenten ook op het vlak van bewegen en sport iets te bieden. Het gaat om een structureel sportief aanbod van ten minste anderhalf uur per week. Naast het verplichte sportieve aanbod bieden de sportactieve mbo-instellingen hun studenten (en ook personeelsleden) mogelijkheden en faciliteiten om zelf – dat wil zeggen facultatief – te sporten. Niet-sportactieve mbo-instellingen beschouwen sport en bewegen niet als expliciete taak van de instelling, maar als extraatje dat geld kost. Ruim driekwart van de sportopleidingen en ruim de helft van de niet-sportopleidingen in het mbo werkt wel eens samen met buitenschoolse partners op het gebied van bewegen en sport. Het gaat dan met name om sportverenigingen, commerciële sportaanbieders en de gemeente. In veruit de meeste gevallen heeft de samenwerking betrekking op accommodatiegebruik: (studenten van) de opleidingen kunnen dan op daluren tegen gereduceerd tarief terecht bij de samenwerkingsorganisaties (Duijvestijn 2006).

De brede analyse heeft duidelijk gemaakt dat scholen steeds meer sportactiviteiten gaan aanbieden, maar dat er per saldo maar door een beperkte groep gebruik van wordt gemaakt, laat staan dat leerlingen er regelmatig gebruik van maken. Als de beweegnorm uitgangspunt is (meer jongeren die voldoende bewegen, meer jongeren die de beweegnorm halen of benaderen), dan is het bereiken van de massa de grote uitdaging.

Geen probleemeigenaar

Samenwerken kost tijd. Scholen en sportaanbieders hebben elk hun argumenten om zich hierbij terughoudend op te stellen. Het belangrijkste argument dat scholen en sportaanbieders aanvoeren, is dat zij zich niet aangesproken voelen en zich geen probleemeigenaar beschouwen voor meer sport en bewegen door jongeren: 'Wij doen al ons uiterste best om onze primaire taken uit te voeren' (Lagendijk 2006). Die

primaire taken zijn voor het onderwijs het reguliere bewegingsonderwijs en voor sportverenigingen het organiseren van trainingen en wedstrijden voor hun leden. Schooldirecteuren stellen bijvoorbeeld: 'Dit is geen taak voor het onderwijs', 'wij hebben niet eens een vakleerkracht', 'wij krijgen al zoveel op ons dak: cultuur, waarden en normen, natuur en milieu, geweld en pesten op school, gezond eten en ga zo maar door' of simpelweg: 'wij hebben geen geld.' En verenigingsbestuurders zeggen: 'Wij hebben niet genoeg kader', 'wij hebben geen kader dat zich overdag vrij kan maken', 'het levert ons te weinig op', 'wij werven jeugdleden op onze eigen manier' of 'wij hebben een ledenstop' (Van Kalmthout en Lucassen 2005).

Scholen binnen het voortgezet onderwijs geven echter wel een positief beeld van mogelijke verbreding van hun aanbod op sportgebied. Volgens onderzoek van NISB (Nije Bijvank 2006) ziet ruim 80% van de scholen een bredere sportieve taak weggelegd voor de school. Tegelijkertijd realiseren zij zich dat de frequentie van het naschoolse aanbod nog laag is. De meeste scholen die buiten schooltijd sport- en beweegactiviteiten organiseren, doen dit gemiddeld één keer in de week (zie hoofdstuk 10).

Grote clubs, sterk kader

Er zijn ook scholen en sportaanbieders die wél met de beste bedoelingen meedoen. De onderlinge samenwerking blijft meestal beperkt tot enkele kennismakingslessen van een uur, grotendeels op school tijdens de gymles, soms ook daarbuiten in een naschools aanbod op school of bij de sportvereniging. Vooral in de grote steden kunnen enkele grote sportclubs, met professioneel kader en soms ook management, een structureel aanbod doen, in samenwerking met scholen. Dat betreft overwegend grote projecten in het voortgezet onderwijs, zoals Topscore in Amsterdam of zogeheten sportklassen – klassen op school die een structureel pakket aan extra uren naschoolse sport krijgen. Sportief ingestelde leerlingen doen hieraan mee.

Scholen in het voortgezet onderwijs die in deze projecten participeren, beschikken over vakleerkrachten die hiervoor extra uren coördinatietijd hebben gekregen, een vorm van een duale aanstelling, als voorloper van de combinatiefunctie. Grote sportverenigingen die samenwerken met scholen doen dit eerder als uiting van maatschappelijke betrokkenheid, dan met het oog op het werven van nieuwe jeugdleden. In kleine gemeenten (< 20.000 inwoners) en groeigemeenten zijn sportverenigingen over het algemeen goed in staat om jeugdleden te binden: 'de jeugd weet ons wel te vinden.' De bekendheid van verenigingen onder bewoners van dergelijke gemeenten is vaak groot. Clubs hoeven hier nauwelijks grote inspanningen te doen om nieuwe leden te vinden. Knelpunten doen zich hier eerder voor in de draagkracht en faciliteiten van verenigingen, zoals de beschikbaarheid van bestuurlijk, ondersteunend en sporttechnisch kader, en van accommodatie, dan in de ledenwerving (Lagendijk 2006). Sportverenigingen moeten over het algemeen alle zeilen bijzetten om het sporttechnisch kader voor de eigen jeugdafdeling op peil te houden. Daardoor hebben zij niet veel tijd, menskracht en ambitie om een aanbod op scholen te verzorgen. Dit is des te meer het geval omdat het de clubs, volgens hun eigen kader,

weinig oplevert, waardoor zij de noodzaak ervan ook niet inzien. Enerzijds hebben verenigingen met problemen, zoals teruglopend ledenaantal, financiële zorgen of gebrek aan kader, wel andere zaken aan hun hoofd dan samenwerking met scholen. Anderzijds voelen goed draaiende verenigingen met een bloeiende jeugdafdeling, een stabiele organisatie en een prettige clubcultuur, geen prikkel om samen te werken met scholen. Juist dit soort clubs hanteert niet zelden een ledenstop.

Kader voor school en sport

Twee van de vijf basisscholen hebben de beschikking over een vakleerkracht lichamelijke opvoeding (zie hoofdstuk 10). In het voortgezet onderwijs is dit uiteraard 100%. De vakleerkracht is onmisbaar voor het versterken van de samenwerking met de sportsector. Er zijn ook basisscholen die incidenteel sportinstructeurs met een CIOS-diploma inzetten bij LO-lessen. Deze scholen zien hun inzet als manier om de lessen LO aantrekkelijker te maken.

Zowel basisscholen als scholen voor het voortgezet onderwijs zijn kritisch over een extern aanbod van sporttrainers die namens een sportvereniging het onderwijs worden binnengehaald. Dit gebeurt dan ook altijd onder auspiciën van de vak- of groepsleerkracht, want de school blijft verantwoordelijk voor de kwaliteit en veiligheid van de lessen. Een duale aanstelling, bijvoorbeeld een vakleerkracht LO die extra uren beschikbaar heeft om met buitenschoolse partners een sportaanbod op of bij school te organiseren, biedt hiervoor goede mogelijkheden. Het draagvlak voor duale aanstellingen op scholen – of combinatiefuncties, zoals deze nu genoemd worden – is wisselend: sommige scholen zien er wel wat in, andere vinden dat de school hier niet het voortouw in dient te nemen. Scholen in het voortgezet onderwijs staan positiever tegenover combinatiefuncties dan basisscholen.

Commerciële sportaanbieders

Commerciële sportaanbieders blijken een interessant aanbod te hebben voor het voortgezet onderwijs en, in mindere mate, voor het basisonderwijs. Dit segment bestaat uit sportscholen en fitnesscentra en exploitanten van klimhallen, watersportcentra, tennishallen, squashbanen en skischolen. Vakleerkrachten hebben over het algemeen goede ervaringen met sportinstructeurs in het commerciële segment. Leerlingen voelen zich aangetrokken tot deze vaak niet-alledaagse sportactiviteiten.

Opvallend is dat gemeenten vaak nauwelijks zicht hebben op dit commerciële aanbod, terwijl het marktaandeel in de sportsector ervan de laatste twintig jaar aanmerkelijk is gegroeid (zie hoofdstuk 7). Bovendien bereiken deze aanbieders doelgroepen waaraan gemeenten prioriteit toekennen in het kader van sportstimulering, zoals allochtonen, ouderen en vrouwen.

Sportbuurtwerk

Sportbuurtwerkers zijn vooral actief met een naschools sportaanbod in achterstandswijken van grote en middelgrote gemeenten. Dit aanbod is weliswaar in veel gevallen structureel en heeft een goed kwaliteitsniveau, maar kent een behoorlijk

verloop in deelname van leerlingen en jongeren uit de wijk. Bovendien is er sprake van een leeftijdsgrens van 16 of 18 jaar, zodat jongeren die deze leeftijd bereikt hebben vervolgens zelf hun weg moeten vinden.

Accommodatie

Accommodaties zijn volgens gemeenten en scholen niet het belangrijkste knelpunt bij het verbeteren van de sportinfrastructuur rond school en sport. Met name leerlingen in het primair en voortgezet onderwijs en sportverenigingen hebben klachten en wensen op accommodatiegebied (Voogt 2007).

Goed geoutilleerde en gesitueerde accommodaties kunnen veel ergernissen voorkomen. Het zijn juist de verenigingen met bloeiende jeugdafdelingen die met ruimtetekort kampen. Slechts een kwart van de basisscholen heeft de beschikking over een gymlokaal direct bij de school. Dit heeft tot gevolg dat de school vaak moet uitwijken naar een gymlokaal of sporthal in de omgeving. De verplaatsingstijd gaat ten koste van de lessen lichamelijke opvoeding.

Vooraf kinderen en jongeren hechten veel waarde aan goede openbaar toegankelijke sportfaciliteiten in de wijk. In stedelijke wijken ontbreekt echter vaak ruimte voor informele sport. De voorkeur gaat algemeen uit naar voetbal- en basketbalveldjes. Die zouden volgens de leerlingen en onderwijzers gesitueerd moeten zijn bij basisscholen. Ook de schoolpleinen bieden kansen om het sportgebruik te vergroten. Een kleine minderheid van de scholen heeft het schoolplein sportief ingericht (baskets, doeltjes, panna-kooitjes, sportveldbelijningen en netten).

Daarnaast levert het deelgebruik van accommodaties van sportverenigingen door scholen knelpunten op. Hoewel scholen hier wel degelijk behoefte aan blijken te hebben, wordt dit medegebruik beperkt door de hoogte van de gemeentelijke tarieven. Werd voorheen het gebruik van sportvelden door OCW gefinancierd, tegenwoordig moeten de scholen deze kosten zelf opbrengen.

Er is lang niet altijd sprake van integrale planning van bouw en gebruik van voorzieningen voor sport en bewegingsonderwijs. Gemeenten blijken in de praktijk ad hoc te opereren bij nieuwbouw van onderwijsgebouwen. Hierdoor komt het nog vaak voor dat er standaardgymnastieklokalen gebouwd worden, zonder dat de wensen van zaalsportclubs in de wijk worden meegewogen in het programma van eisen. Daarnaast is er in de onderwijshuisvesting onvoldoende aandacht voor de onderlinge afstemming van scholen die gelijktijdig renovatie- of nieuwbouwplannen maken. Zo bestaat in de wijken in middelgrote en grote gemeenten de mogelijkheid om te kiezen voor één sporthal in plaats van twee standaardgymnastieklokalen. Die mogelijkheid wordt doorgaans niet benut, wat achteraf wordt betreurd door zowel zaalsportverenigingen als scholen.

Een positieve ontwikkeling die juist de gebruikswaarde van gebouwen wil bevorderen, is het landelijk pleidooi voor multifunctionele accommodaties voor sport en onderwijs, van de Alliantie school & sport. Dit heeft onder andere geresulteerd in een handboek waarin 29 multifunctionele accommodaties staan beschreven (Alliantie school & sport en vsg 2007). De Koninklijke Vereniging voor Leraren Lichamelijke

Opvoeding (KVLO) heeft erop gewezen dat multifunctionaliteit en een fraai architectonisch ontwerp nog geen garanties vormen voor doelmatig en passend gebruik door scholen en sportverenigingen. Bij het ontwerp en de bouw van (brede-)scholencomplexen blijkt het regelmatig voor te komen dat expertise vanuit de sportaccommodatiesector en het bewegingsonderwijs niet voldoende is aangewend, zodat de gebruikskwaliteit uiteindelijk achterblijft bij de verwachtingen. Dit heeft ertoe geleid dat NOC*NSF, KVLO, ISA Sport, de bouwwereld en toestelfabrikanten nieuwe normen hebben opgesteld, met een specifiek programma van eisen voor sportzalen die ook geschikt zijn voor onderwijsdoeleinden (Van den Brink 2008).

Continuïteit

Landelijk hebben naschoolse activiteiten veelal een wankel basis, tenzij er sprake is van een structureel gemeentelijk beleid hiervoor of wanneer deze activiteiten zijn ingebed in een brede school of een school met sportprofiel. Is dit laatste niet het geval, dan hangt de continuïteit van het sportaanbod af van het enthousiasme van een vakleerkracht en de betrokkenheid van het verenigingskader of particuliere sportinstructeurs. In de regel is het aanbod dat voortvloeit uit samenwerking tussen school en sport niet meer dan vijf lessen of activiteiten per groep/klas per jaar.

13.5 Samenvatting

In de afgelopen twintig jaar is de samenwerking tussen sportaanbieders en scholen ontegenzeggelijk toegenomen. Gemeenten en rijksoverheid hebben hierin een sleutelrol gespeeld, doordat landelijke impulsen en projecten – zoals J1B, de Breedtesport- en BOS-impuls, de Alliantie school & sport, de impuls voor brede scholen, sport en cultuur en Meedoen – deze samenwerking hebben gefaciliteerd. Maar subsidie en faciliteiten alleen vormen nog geen verklaring voor deze samenwerking. Die moet gezocht worden in de vermaatschappelijking van het onderwijs én de sport, waarvan het einde nog niet in zicht lijkt. Scholen zijn meer geworden dan gebouwen waarin docenten lesgeven aan leerlingen. Scholen staan vandaag de dag veel nadrukkelijker in de wijk en in het leven van alledag, en bieden ook activiteiten aan buiten de reguliere schooltijden. Sport en bewegen genereren juist in dat kader om verschillende redenen een meerwaarde: kinderen en jongeren beleven er plezier aan, het is gezond en het bevordert de competenties van leerlingen. Daarnaast helpt structureel sportaanbod rond de school sluitende dagarrangementen te creëren.

De vermaatschappelijking van sport komt tot uitdrukking in de verschillende modellen die onderscheiden kunnen worden bij de samenwerking tussen de sport- en onderwijssectoren. Bewegingmanagement, buurtsport voor specifieke groepen, sportpakketten op school en sport in de wijk laten in uiteenlopende varianten zien dat sportaanbieders (verenigingen, sportinstructeurs, sportbuurtwerkers) leerlingen of jongeren in de wijk of op school opzoeken, kennis laten maken met sport en toeleiden naar een structureel aanbod. Terwijl het bewegingsonderwijs en de georganiseerde sport verschillende doelstellingen hebben, vinden zij elkaar bij kennis-

makingsactiviteiten voor de leerlingen tijdens de gymles. Daar ligt een belangrijke meerwaarde van samenwerking tussen de sport en het onderwijs. Daarnaast zijn er steeds meer (sportactieve) scholen die een structureel sportaanbod organiseren buiten schooltijd, zo dicht mogelijk bij school. Langzamerhand is op verschillende locaties in Nederland het sportcampusmodel werkelijkheid geworden. Deze beperken zich vooralsnog tot de voorhoede van de zogeheten LOOT-scholen (zie hoofdstuk 10) en enkele sportactieve scholen in het voortgezet onderwijs.

Ondanks het brede pakket van projecten en samenwerkingsverbanden tussen school en sport, is het effect van deze projecten, uitgedrukt in beweegtijd van leerlingen, zeer beperkt. Zeker wanneer we die beweegtijd afzetten tegen het sport- en beweeggedrag van de jeugd tijdens de gymles, buiten op straat of bij de sportclub. Het is echter de vraag of dat problematisch is. Als samenwerking tussen onderwijs en sport tot doel heeft de jeugd te interesseren voor sport, kennis te laten nemen van verschillende takken van sport en te introduceren bij een sportaanbieder, dan is die beperkte omvang goed verdedigbaar. Indien het doel van de samenwerking meer ligt in het creëren van nieuw, aanvullend sportaanbod voor inactieven of extra aanbod voor actieve leerlingen, dan zijn de beperkte omvang en het ad-hockarakter van het school-en-sportaanbod teleurstellend.

Tegelijkertijd doen zich echter positieve ontwikkelingen voor, die zowel de sportwereld en de onderwijssector als de samenwerking tussen beide ten goede komen. Zo voorziet de impuls voor brede scholen, sport en cultuur in een grote lokale behoefte aan combinatiefunctionarissen die zowel in de georganiseerde sport als op school werkzaam zijn. Met het programma Meedoen investeert de rijksoverheid fors in de kwaliteit van 550 sportverenigingen in de grote steden, opdat zij goed in staat zijn meer allochtone kinderen en jongeren in hun gelederen op te nemen. Steeds meer sportverenigingen zijn zich bewust van een maatschappelijke taak die zij kunnen vervullen voor hun omgeving, de buurt, de stad en specifieke groepen daarbinnen. Zo werken ongeveer vijftig verenigingen en sportscholen samen met jeugdzorginstellingen. Ook het Nederlands actieplan sport en bewegen draagt bij aan het versterken van lokale allianties.

De infrastructuur blijft hier niet bij achter. In steeds meer gemeenten komen multifunctionele accommodaties voor sport, onderwijs, zorg en welzijn. Gemeenten hebben tot taak om al deze initiatieven en regelingen goed op elkaar af te stemmen. In enkele grote steden heeft dit geleid tot het formeren van afdelingen waarin verenigingsondersteuners, sportconsulenten, combinatiefunctionarissen en andere hands-on professionals op het snijvlak van sport, onderwijs, zorg en welzijn zijn ondergebracht. Ook dit is een goede ontwikkeling: bij de steeds grotere verspreiding van lokale samenwerkingsverbanden neemt ook de behoefte aan lokale, gemeentelijke regie toe. Lokale samenwerking bij sportstimulering strekt zich ook steeds verder uit, richting welzijn, gezondheidszorg, jeugdzorg en integratie. De doelen die met die samenwerking beoogd worden, dienen steeds expliciet gemaakt te worden, evenals de verwachte resultaten.

Geconcludeerd kan worden dat er in de maatschappij een grote belangstelling is voor projecten op het snijvlak van onderwijs en sport. Dat heeft geleid tot een groot scala aan projecten en samenwerkingsverbanden. De samenwerking tussen school en sport is in deze zin positief te noemen. Maar het effect van school-en-sportprojecten op het beweeggedrag van de jeugd is daarmee nog niet aangetoond. Bovendien zien de samenwerkende partijen, bijvoorbeeld scholen en sportverenigingen, zelf niet altijd het nut van de samenwerking in of ervaren zij te veel drempels bij de uitvoering (geen tijd, geen vrijwilligers, enz.). In hoeverre de samenwerking tussen school en sport op de lange termijn positief kan worden genoemd en in hoeverre de jeugdsport hierdoor zal worden gestimuleerd, zal de tijd moeten uitwijzen.

Noot

- 1 Samenwerking tussen sportverenigingen onderling, tussen sportverenigingen en welzijnsinstellingen, tussen sportverenigingen en sportbonden, of tussen sportverenigingen en commerciële sportaanbieders vormt niet primair het onderwerp van analyse in dit hoofdstuk. Alleen daar waar dat relevant is voor het stimuleren van jeugdsport, komen deze vormen van samenwerking aan de orde.

Literatuur

- Alliantie school & sport en VSG (2007). *Handboek multifunctionele accommodaties voor sport en onderwijs. Inspireren, realiseren en innoveren*. Oosterbeek: Alliantie school & sport en Vereniging Sport en Gemeenten.
- Blom, Stella, Maartje Delnoij en Eric Lagendijk (2007). *BOS uit de startblokken 2007. Resultaten tweede meetjaar 2007*. Amsterdam: DSP-groep.
- Brink, C. van den (2008). *Nieuwe vormen voor multifunctionele sportaccommodaties*. In: *Sportaccom*, jg. 21, nr. 2, p. 29-31.
- Duijvestijn, Paul en Eric Lagendijk (2004). *Beweegmanagement: de methodiek. Leidraad voor beleid, organisatie en uitvoering van activiteiten in het kader van BOS*. Amsterdam: DSP-groep.
- Duijvestijn, Paul (2006). *De plek van bewegen en sport in het mbo. Onderzoek in opdracht van de ministeries van OCW en VWS*. Amsterdam: DSP-groep.
- Duijvestijn, Paul (2007). *Naar effectieve lokale samenwerking 'sport en jeugd'. Handreiking met stappenplan, tips en voorbeelden*. Amsterdam: DSP-groep.
- Hagen, Jan (2007). *Vooruitgang voor bewegen. Leren van de praktijk voor opschalen van sportactiviteiten na school*. Amersfoort: Lysias Advies.
- JIB, Jeugd in Beweging, en NISB (2001). *Beleidsvisie school & sport*. Arnhem: JIB.
- Kalmthout, Janine van en Jo Lucassen (2005). *Verenigingsmonitor 2004. De stand van zaken in de sportvereniging*. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Kalmthout, Janine van, en Jo Lucassen (2008). *Verenigingsmonitor 2007*. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- KVLO (1995). *Schoolsport*. In: *Lichamelijke Opvoeding*, jg. 83, nr. 7 (themanummer).
- Lagendijk, Eric (2003). *Door de bomen het BOS. Inventarisatie en analyse van lokale projecten op het gebied van buurt, onderwijs en sport*. Amsterdam: DSP-groep.
- Lagendijk, Eric en Paul Duijvestijn (2004). *Evaluatie beweegmanagement*. Amsterdam: DSP-groep.
- Lagendijk, Eric (2006). *'School en sport' samen werken. Rapportage van de kwalitatieve analyse in het kader van de Brede analyse 'School en sport samen sterker'*. Amsterdam: DSP-groep.
- MO-groep (2008). *Sportzorg krant*, juni 2008.
- Mooij, Chris e.a. (1998). *Sportoriëntatie en -keuze*. Enschede: SLO/JIB.
- Nije Bijvank, Nienke (2006). *Sportieve verbreding in het voortgezet onderwijs. Resultaten enquête (locatie)directeuren en vakdocenten lichamelijke opvoeding*. Bennekom: NISB
- NISB (2004). *Sportbuurtwerk, iets voor elke gemeente*. Bennekom: NISB.
- NOC*NSF (1995). *Actieplan lichamelijke opvoeding en sport. Een bijdrage aan de discussie*. Arnhem: NOC*NSF.
- NOC*NSF en OCW (2005). *Alliantie School & sport samen sterker*. Den Haag / Arnhem: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap / NOC*NSF.
- Steenbergen Kennispraktijk (2008). *3-meting lokale implementatie van beweegmanagement. Inzicht in locaties beweegmanagement*. Bennekom: NISB.
- Stegeman, Harry (2005). *Naar elke dag sport en bewegen op school. Vraagstelling voor een brede analyse*. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Voogt, Janna (2007). *Tijdelijke commissie brede analyse. Eindrapport, maart 2007*. Enschede: TCBA/ SLO.
- VWS (2005). *Tijd voor sport*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport

vws en OCW (2007). Aankondiging van de impuls voor brede scholen, sport en cultuur. Kamerstuk 07-8-2007, koersbrief PO/ZO/2007/30206. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport / ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

wvc en OC&W (1986). Naar een geïntegreerd beleid voor lichamelijke opvoeding en sport. Rijswijk: ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur / ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.

14 Fitness als industrie: de ontwikkeling van een snel groeiende bedrijfstak

Jo Lucassen (W.J.H. Mulier Instituut), Ruud Stokvis (Universiteit van Amsterdam) en Ivo van Hilvoorde (Vrije Universiteit)¹

14.1 Inleiding

Van een tamelijk marginale activiteit is fitness in enkele decennia uitgegroeid tot een maatschappelijk fenomeen, dat door zijn omvang en betekenis in de sport- en bewegingscultuur niet kan worden genegeerd. De fitnessbranche is een van de snelst groeiende segmenten van de vrijetijdseconomie. Zowel binnen als buiten de sport zijn er weinig markten die de afgelopen decennia zo'n stormachtige groei hebben doorgemaakt. In dit hoofdstuk beschrijven we de groei van de branche sinds de vroege jaren negentig. We maken daarbij gebruik van gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), de Kamer van Koophandel (KvK) en, in het bijzonder, van de Nationale fitnessmonitor die het Mulier Instituut in 2007 uitvoerde.²

In het eerste deel van het hoofdstuk presenteren we een cultuurhistorische analyse van de ontwikkeling van de moderne fitnesscultuur (§ 14.2). In het verlengde daarvan beschrijven we de sterke ontwikkeling van de vraag naar fitness: hoeveel mensen doen er aan fitness, hoe zijn die te typeren (§ 14.3)? In het laatste deel van het hoofdstuk staan we stil bij de ontwikkeling van een fitnessaanbod (§ 14.4) en de toenemende maatschappelijke betekenis van fitness in termen van werkgelegenheid, economisch belang en gezondheidspreventie (§ 14.5).

14.2 Opkomst van fitness in cultuurhistorisch perspectief³

Voorgeschiedenis

De moderne fitness kent een rijke voorgeschiedenis (Stokvis en Van Hilvoorde 2008). Algemeen wordt aangenomen dat de tien meter hoge sporthal die de Fransman Triat in 1838 in Luik opende, gezien kan worden als de eerste exponent van wat wij nu fitnesscentra noemen (Stokvis en Van Hilvoorde 2008: 25). In de hal waren gewichten en halters aanwezig om krachttraining te doen, maar ook trapezes, turnpaarden, balken en touwladders. Triat zelf verzorgde de groepsgewijze oefeningen. Toeschouwers konden toekijken vanaf galerijen en vanaf het balkon. In de decennia erna werden vergelijkbare commercieel geëxploiteerde gymnastieksalen geopend in Brussel, Parijs en Liverpool, en in 1885 ook in Maastricht.

In deze gymzalen stonden activiteiten als acrobatiek, schermen, sport, gymnastiek en fitness centraal. Ook toen al bestond er een industrie voor de productie en

distributie van gymnastische apparaten. Langzamerhand zien we een differentiatie ontstaan, waarbij binnen het vari  t   de acrobatiek en de sterke mannen een belangrijke rol krijgen. Daarnaast komt de heilgymnastiek op. In het kader daarvan zijn veel apparaten ontworpen, waarvan moderne varianten nog in de sportscholen zijn aan te treffen. Ook gaan producenten zich richten op apparaten waarmee mensen thuis kunnen trainen. Beroemde sterke mannen richten eigen sportscholen op en bieden schriftelijke cursussen aan om thuis te oefenen. Er bestaan ook dan al duidelijke opvattingen over de ideale lichaamsvormen van mannen en vrouwen. In advertenties voor oefenapparatuur en andere gezondheidsproducten wordt met regelmaat verwezen naar deze idealen.

Gymnastiek, acrobatiek, turnen, lichamelijke opvoeding, sport en fitness worden in die periode nog niet scherp van elkaar onderscheiden. Sterke mannen treden niet alleen op als vari  t  artiest, maar ook als pleitbezorgers van lichamelijke opvoeding. Gymnasten zien zich vaak als lichamelijke opvoeders, maar beschouwen zich ook regelmatig als een soort sportbeoefenaren. Fabrikanten zien een markt voor artikelen op het gebied van de lichaamsoefening,⁴ die het hele scala van acrobatiek tot lichamelijke opvoeding en sport omvat.

De intensivering van internationale contacten is van groot belang geweest voor de ontwikkeling van de lichaamsoefening. Deze contacten werden bevorderd door de ontwikkeling van de stoomvaart over zee, de spoorwegen, de telegrafie en, wat later, de telefonie, de verbetering van de landwegen en, nog weer wat later, de ontwikkeling van de pers, radio en televisie. Lichaamsoefeningen die in moderne vooraanstaande kringen van machtige landen populair waren, werden enthousiast overgenomen door moderne jeugdige elites van andere landen in de invloedssfeer van deze grote mogendheden. Zo werden in Midden-, Noord- en West-Europa vooral de uit de Duitse gebieden afkomstige vormen van lichaamsoefening overgenomen. Dit betrof wat wij nu de gymnastiek en de lichamelijke opvoeding noemen. Vanuit Engeland verspreidden zich daarnaast de Engelse teamsporten en de andere sportieve activiteiten die daar het eerst gereguleerd en gestandaardiseerd werden.

Mannen waren veel meer bij deze eerste transformatie van de lichaamsoefeningen betrokken dan vrouwen. Vrouwen moesten vele vooroordelen over hun aard en gesteldheid overwinnen, voordat zij onbelemmerd hun lichaam konden trainen. Echter, bij gymnastiek, lichamelijke opvoeding en sommige elitesporten als tennis en hockey was deze weerstand tegen hun deelname wat minder dan bij de overige takken van sport. Gymnastiek was zelfs al voor de Tweede Wereldoorlog, in deelnemersaantallen, een door vrouwen gedomineerde sport. Maar gedurende de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw werd lichaamsoefening verder ontegenzeggelijk door mannen gedomineerd.

De negentiende-eeuwse belangstelling voor lichaamsoefening komt voort uit de transformatie van voornamelijk op landbouw, handel en handnijverheid gebaseerde samenlevingen in meer op industrie gebaseerde, ge  rbaniseerde samenlevingen. De belangstelling voor lichaamsoefening die we in die periode zien ontstaan, kunnen

we het best beschouwen als een aanpassing van de levenswijze aan de eisen die het moderne leven van die tijd stelde. Deze aanpassing is goed te interpreteren als een vorm van disciplineren. Teneinde gezond en fit te blijven, gingen mensen zichzelf en elkaar een zekere dwang tot regelmatige lichaamsvoefening opleggen. Binnen de hogere maatschappelijke lagen uitte deze dwang zich in het in de mode raken van bepaalde vormen van lichaamsvoefening en in het sociale prestige dat lichaamsvoefening met zich meebracht. De nationale belangen die gemoeid waren met een gezonde en fitte bevolking,⁵ brachten zowel overheidsinstanties als groepen uit de hogere burgerij ertoe om ook de lagere sociale klassen tot regelmatige lichaamsvoefening over te halen. De belangrijkste disciplinerende instanties op dit gebied werden de lagere en middelbare school, waar lichamelijke opvoeding geleidelijk aan voor steeds meer leerlingen een verplicht vak werd.

De moderne fitness

Fitnessactiviteiten waarmee men het lichaam tracht te beheersen, waren al langer bekend in zowel Europa als de vs. Maar ze werden voor het eerst gemoderniseerd, gestileerd en gesystematiseerd binnen toonaangevende milieus in de vs. Na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelden zich moderne vormen van fitness, waartoe onder andere krachttraining, aerobics en hardlopen kunnen worden gerekend (Stokvis en Van Hilvoorde 2008). De uitkristallisering en popularisering van deze moderne fitness uit het schimmige mengsel van de oudere oefenpraktijken, moet ook weer gezien worden in de context van algemene maatschappelijke ontwikkelingen. De overgang van een agrarische naar een industriële, stedelijke samenleving bereikte kort na de Tweede Wereldoorlog een hoogtepunt. Daarna heeft de samenleving een postindustriële vorm aangenomen, waarin dienstverlening de overhand heeft op de industriële handarbeid.

Ook nu moet fitness worden gezien als een aanpassing aan veranderende leefomstandigheden. Het levensonderhoud vergt voor de meerderheid van de bevolking steeds minder fysieke arbeid en voedsel is steeds meer in overvloed beschikbaar. Wederom speelt disciplineren een belangrijke rol. Op tal van manieren stimuleren mensen elkaar en dringt de overheid aan op meer lichaamsbeweging. Stokvis en Van Hilvoorde (2008) wijzen op de rol van ideale lichamen zoals die in de massamedia gepresenteerd worden, op het verdwijnen van een burgerlijk 'bedaardheidsideaal', op het belang van een jeugdige vitale uitstraling in het dagelijks leven, op de uitbreiding van de relatemarkt en het belangrijker worden van het uiterlijk bij de onderlinge beoordeling. Men is zich er sterker van bewust hoe men zich aan de buitenwereld presenteert en gaat daarom op zoek naar manieren om die presentatie op de gewenste manier te beïnvloeden. Zelfdisciplineren om tot regelmatige lichaamsvoefening te komen, is slechts een van de vormen waarin dit streven zich voordoet. De disciplineren van het eetgedrag is een andere vorm, evenals pogingen om snel succes te boeken via cosmetische chirurgie.

Opvallend bij deze tweede transformatie van de lichaamsvoefening is dat vrouwen er een minstens even dominante rol in spelen als mannen. In het bijzonder de

ontwikkeling van aerobics is voornamelijk door vrouwen gedragen: de moderne commerciële sportschool dankt haar bestaan evenzeer aan de belangstelling van vrouwen voor aerobics als aan de overwegend mannelijke belangstelling voor de krachttrainingapparatuur. Vrouwen verwerven vanaf de jaren zeventig een meer prominente rol in het openbare leven en ondervinden daarbij, in nog sterkere mate dan mannen, de sociale dwang om een slank en vitaal uiterlijk te presenteren. Deze dwang vormt een voortzetting van al eerder ontwikkelde slankheidseisen waarmee steeds meer vrouwen in de loop van de twintigste eeuw geconfronteerd worden.

De beheersing van de lichaamsvorm is in moderne postindustriële samenlevingen voor grote delen van de bevolking een thema geworden. Fitness en het hele stelsel van lichaams- en gezondheidsidealen dat ermee verbonden is, biedt hier een antwoord of wordt in ieder geval als zodanig gepresenteerd. Er bestaat vanuit dit oogpunt nauwelijks concurrentie tussen sport en fitness als vormen van lichamelijke opvoeding; het zijn complementaire activiteiten. De sport is een wereld van plezierige wedijver, waarin jong en oud hun dromen om een groot atleet te worden trachten te verwezenlijken. Fitness is een wereld geworden waarin mensen vorm kunnen geven aan hun uiterlijk en vitaliteit, opdat zij zich in het maatschappelijk leven staande kunnen houden.

14.3 De opmars van de fitnessbeoefening in cijfers

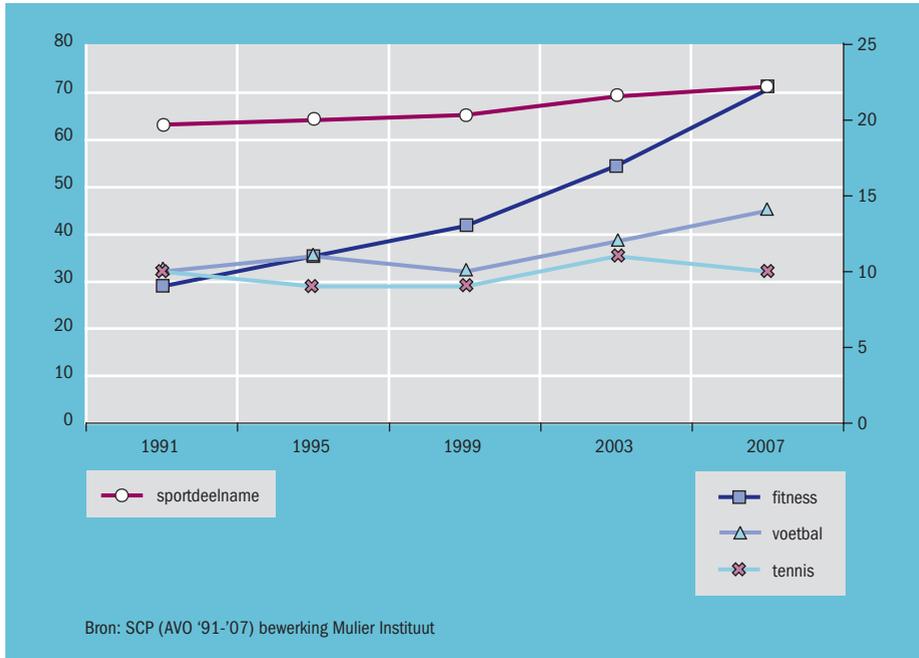
De afgelopen decennia is de sportdeelname belangrijk gegroeid. Het aandeel sportbeoefenaren in de bevolking is gestegen van 53% in 1979 naar 71% in 2007 (zie hoofdstuk 4). Sinds 1991 wordt in de gangbare statistieken ook de deelname aan fitness/aerobics gemonitord. Sinds die tijd is de deelname aan fitness/aerobics verdubbeld (figuur 14.1). De opkomst van fitness is daarmee in belangrijke mate verantwoordelijk voor de groei van de sportdeelname vanaf de vroege jaren negentig. Anno 2007 deden meer mensen aan fitness dan aan de populairste verenigingssporten voetbal en tennis. Afhankelijk van de wijze waarop de deelname aan sport wordt gemeten, is fitness doorgaans de meest beoefende sport in het land – met alleen de zwemsport in sommige statistieken als sport die door nog meer mensen wordt beoefend (zij het veelal incidenteel).

Van de Nederlandse bevolking tussen de 6 en 79 jaar deed in 2007 22% 'iets' aan fitness (zie tabel 4.6). Daarin is iedereen meegeteld die ook maar één keer per jaar heeft gefitnest. Andere bronnen, die wat strengere criteria toepassen, geven aan dat anno 2005⁶ 13% van de bevolking (van 0 jaar en ouder) aan fitness/aerobics doet. Een deel daarvan doet dit thuis of elders, maar in ieder geval niet in een fitnesscentrum. Aan de andere kant vinden in fitnesscentra soms ook andere sportactiviteiten plaats, zoals budosporten. Het aandeel van de bevolking dat voor zijn sport een fitnesscentrum of sportschool bezoekt, bedroeg in 2005 12%. Dat betekent dat Nederland in 2005 (ten minste) 2 miljoen personen telde die voor een van hun sporten een fitnesscentrum of een sportschool bezochten (zie ook Jongert et al. 2007). Ter vergelijking:

de grootste sportbonden van Nederland, de KNVB (voetbal) en de KNLTB (tennis) telden in 2007 respectievelijk 1,1 miljoen en 0,7 miljoen leden.

Figuur 14.1

Deelname aan sport en uiteenlopende populaire takken van sport, bevolking van 6-79 jaar, 1991-2007 (in procenten van de bevolking)

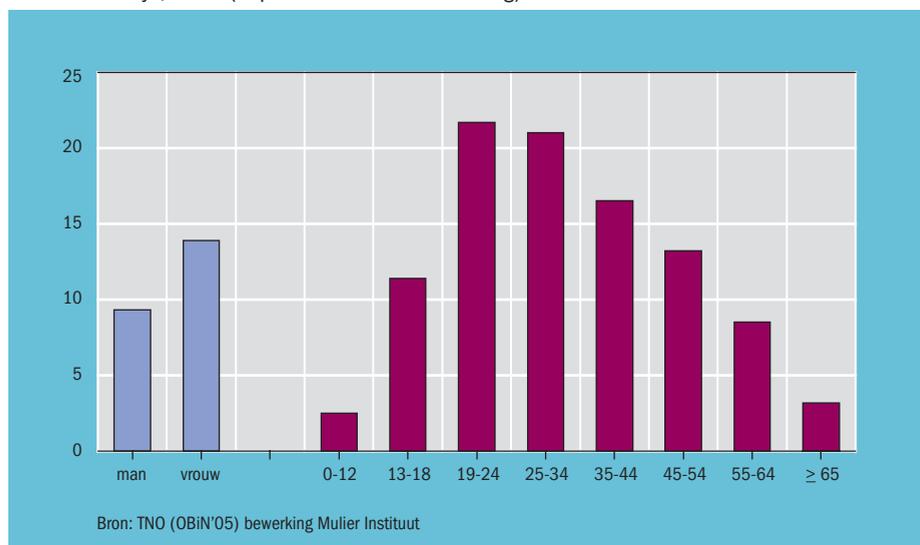
Kenmerken van fitnessbeoefenaars

De beoefenaars van sportactiviteiten in een fitnesscentrum of sportschool zijn vooral te vinden in de leeftijdsgroep van 19 tot 34 jaar. In deze leeftijdsgroep sport meer dan een vijfde bij een fitnesscentrum of een sportschool (figuur 14.2). Van de 35-44-jarigen is ook nog een flink deel actief in sportschool of fitnesscentrum. Van de 0-12-jarigen zijn er maar weinigen die sporten bij een fitnesscentrum. In die leeftijdsgroep neemt de sportvereniging nog een dominante positie in.

Als vervolgens nader wordt gekeken naar de achtergronden van deze beoefenaars van fitness/aerobics, blijken dat aanzienlijk vaker vrouwen dan mannen te zijn (14% vs. 9%) Fitness en aerobics is dus een van de weinige sporten die meer door vrouwen dan door mannen wordt beoefend (zie ook hoofdstuk 4). Toch ontdekken ook steeds meer mannen het fitnesscentrum. In 1991 maakten mannen nog 29% uit van de fitnessbeoefenaars. In 2003 was hun aandeel echter al gestegen naar 39% (Breedveld en Tiessen-Raaphorst 2006). Dankzij de trend dat ook mannen steeds meer begaan zijn met hun gezondheid en hun uiterlijke verschijning, wordt het fitnesscentrum steeds vaker een plaats om actief te zijn in de vrije tijd.

Figuur 14.2

Beoefening van sport bij fitnesscentrum/sportschool, hoger opgeleid, welvarend en westers, naar sekse en leeftijd, 2005 (in procenten van de bevolking)

Sport hoeft geen dure hobby te zijn. Echter, fitnesscentra en sportscholen worden gerund door betaalde krachten, en die dienstverlening moet worden betaald. Hoewel niet duidelijk is of de lidmaatschapsgelden van fitnesscentra mensen ervan weerhouden om bij dergelijke centra te sporten, is wel duidelijk dat de hogere inkomens oververtegenwoordigd zijn onder de bezoekers (Lucassen en Van Schendel 2008). Van de mensen met een bovenmodaal inkomen doet 14% aan fitness, van de mensen met een inkomen beneden modaal is dat 7%. Ook neemt het aandeel bezoekers van fitnesscentra toe naarmate het opleidingsniveau stijgt. En hoewel dat laatste ook geldt voor veel andere takken van sport, is dat verband bij het bezoek aan fitnesscentra wel erg pregnant aanwezig.⁷ Het aandeel sporters in fitnesscentra ligt daarbij duidelijk hoger in de meer verstedelijkte gebieden dan in de landelijke gebieden. Uitgesplitst naar provincie blijkt dat fitness met name in de noordelijke provincies (Groningen, Friesland, Drenthe) nog niet bijzonder populair is (Lucassen en Van Schendel 2008: 21). Toch ligt ook daar de fitnessbeoefening, met gemiddeld bijna 8%, nog op een indrukwekkend percentage. Afgezet tegen de 13% van de inwoners van de grote steden die fitnesscentra bezoeken, kan worden gesteld dat bezoek aan fitnesscentra weliswaar een regionale spreiding kent, maar tegenwoordig gewoon is in alle uithoeken van het land.

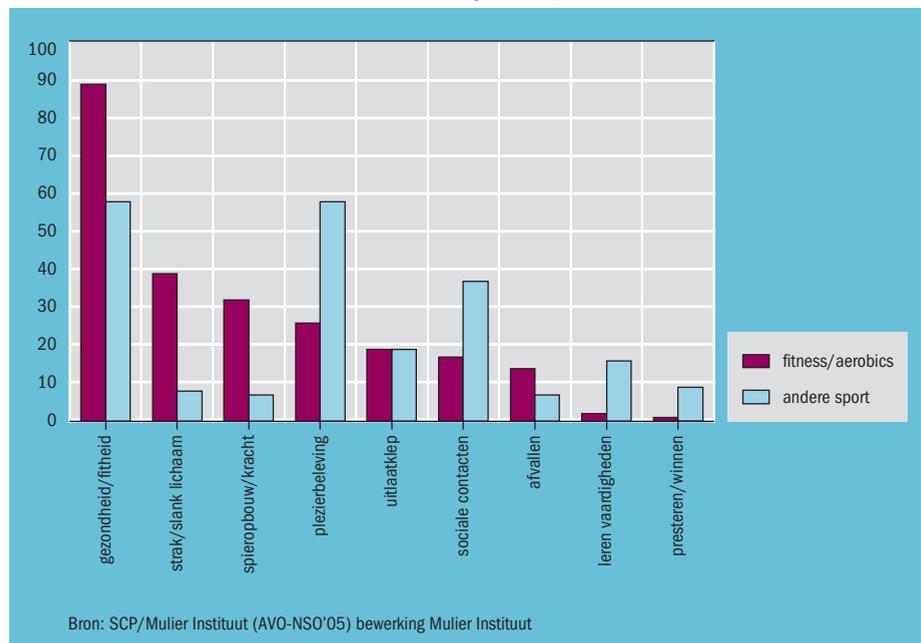
Motieven

Fitness blijkt steeds populairder, onder alle lagen van de bevolking en in alle delen van het land, maar met name onder welvarende vrouwen van 20 tot 45 jaar, die woonachtig zijn in steden. Een en ander kan niet los worden gezien van de toenemende

aandacht voor gezondheid en lichamelijke schoonheid (zie ook Stokvis en Van Hilvoorde 2008). Gezond, fit en slank zijn, vormen de belangrijkste motieven voor mensen om aan fitness/aerobics te doen (zie figuur 14.3).⁸ In vergelijking met andere sporten vormen de sociale contacten en het aanleren van nieuwe vaardigheden minder belangrijke motieven om aan fitness/aerobics te doen. In die zin kan gesteld worden dat fitness-/aerobicsbeoefening een wat instrumenteler karakter heeft dan de beoefening van andere sporten (Lucassen en Tiessen-Raaphorst 2006). Overigens is hiermee niet gezegd dat sociale contacten in fitnesscentra verwaarloosbaar zijn. Uit recent onderzoek van Elling en Ferez blijkt dat ook de sportbeoefening in fitnesscentra in zekere mate leidt tot het ontstaan van (nieuwe) contacten tussen bevolkingsgroepen (Elling en Ferez 2007). Samen met anderen iets doen, is ook in fitnesscentra een belangrijke stimulans om te (blijven) sporten (Van der Meulen 2007).

Figuur 14.3

Motieven voor sportdeelname, sportende bevolking van 15 jaar en ouder, 2005 (in procenten)

14.4 Het dynamische fitnessaanbod

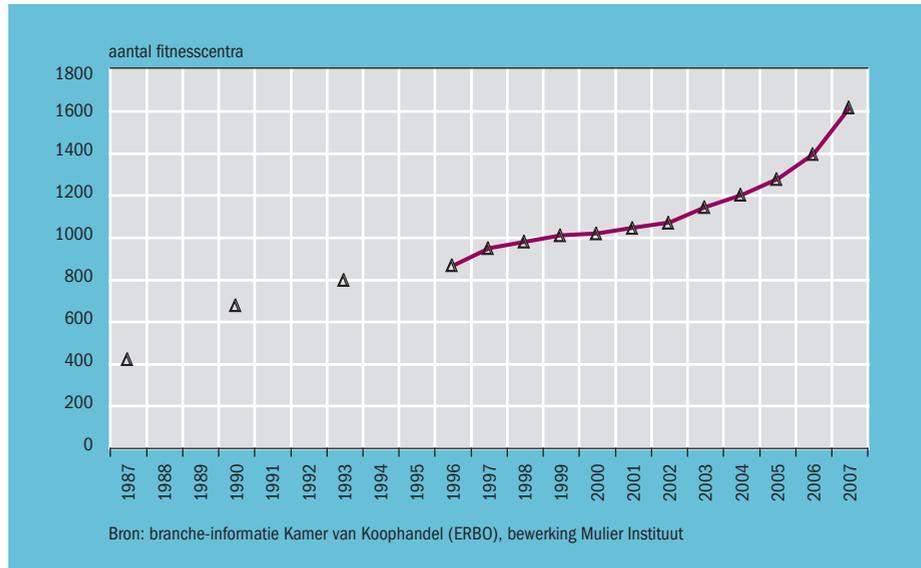
Sterke groei van het aantal fitnesscentra

De verdubbeling van het aantal fitnessbeoefenaren is niet aan de markt voorbijgegaan. De sterke groei van de fitnessbranche wordt weerspiegeld door het groeiende aantal inschrijvingen bij de Kamer van Koophandel. Figuur 14.4 geeft de ontwikkeling van deze inschrijvingen weer. Over de afgelopen twintig jaar is het aantal

ingeschreven fitnesscentra⁹ verviervoudigd. Vooral na 1996 vertoonde de branche een flinke groeisput; vanaf dat jaar tot heden is het aantal fitnesscentra met 60% toegenomen.

Figuur 14.4

Aantal fitnesscentra ingeschreven bij de Kamers van Koophandel (BIK-code 930405), 1987-2007

Het aantal nieuw opgezette centra is de laatste jaren sterk gegroeid. Vooral de laatste jaren stijgt het aantal fitnesscentra explosief. De resultaten van de Fitness-monitor bevestigen dit beeld. Van de 800 fitnessondernemingen die deelnamen aan deze monitor, waren er 102 in 2006 opgericht (Lucassen en Van Schendel 2008). Het gaat hier voor een groot deel om kleinere centra, met een oppervlakte tot 500 m² en met een klantenbestand tot 540 personen. Deze nieuwe centra blijken voornamelijk opgezet te zijn in Zuid-Holland (20%), Gelderland (17%), Noord-Holland (16%) en Noord-Brabant (15%).

Ook uit cijfers over omzet en werkgelegenheid in de branche blijkt nog eens hoe stormachtig de ontwikkeling in de omzet en werkgelegenheid bij fitnesscentra in de afgelopen tien jaar is geweest. Sinds 1994 is de gemiddelde omzet van fitnessbedrijven met 2-49 werknemers¹⁰ met bijna 150% toegenomen. Ook de toename van de werkgelegenheid bij deze bedrijven is met een stijging van 80% tussen 1994 en 2006 fors te noemen (Lucassen en Van Schendel 2008).

Geografische spreiding van het fitnessaanbod

Fitnesscentra zitten vaak, zeker in de grote steden, 'om de hoek': bijna de helft van de onderzochte centra ligt in een woonwijk (zie ook Harms en Knol 2006). Van de bezoeken aan fitnesscentra heeft 40% een reisafstand (heenreis) van nog geen 5 minuten. Nog eens 39% heeft een reisafstand van hooguit 10 minuten. 19% heeft voor het fitnessbezoek een reistijd van 11-20 minuten en voor 3% van de fitnessbezoeken reist men langer dan 20 minuten.¹¹ De reistijden van en naar fitnesscentra zijn daarmee gemiddeld korter dan die naar sportverenigingen, die veelal wat meer afgelegen liggen en ook minder goed bereikbaar zijn (Breedveld en Elling 2007).

De meeste fitnesscentra zijn te vinden in Zuid-Holland, Noord-Brabant, Noord-Holland en Gelderland. In Noord-Brabant, Gelderland, Drenthe en Zeeland komen, in verhouding tot de bevolkingsomvang, meer fitnesscentra voor dan in de andere provincies. Per 100.000 inwoners is hier sprake van 12 of meer centra. Voor de overige provincies ligt de dichtheid rond de 10 centra per 100.000 inwoners.

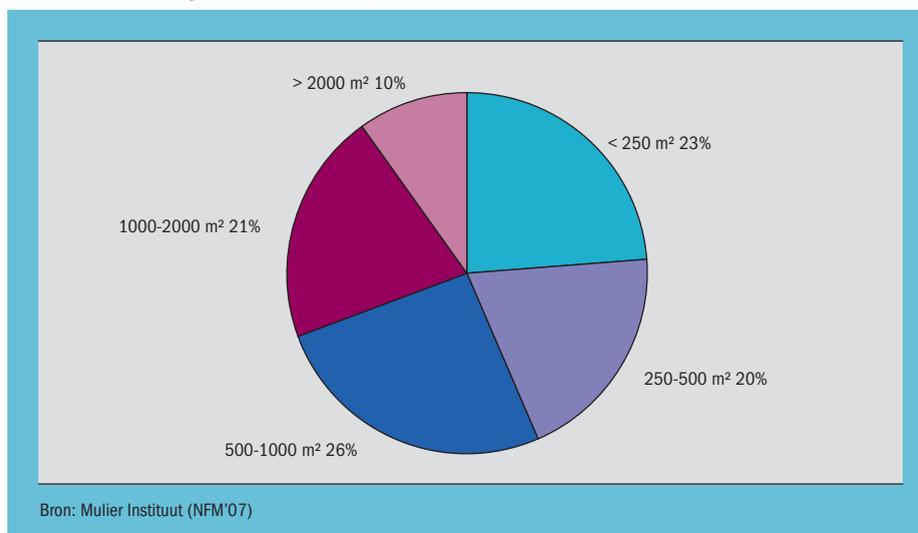
Gemeten naar de omvang van het klantenbestand, komen in Drenthe, Flevoland, Gelderland, Utrecht, Noord-Brabant, Zeeland en Limburg het vaakst kleine centra voor. De helft van de beoefenaars van fitness/aerobics woont in (sterk) stedelijke gebieden; slechts 10% woont op het platteland. Wanneer de spreiding van de beoefenaars wordt vergeleken met de dichtheid van fitnesscentra, valt te constateren dat, in verhouding tot de bevolkingsdichtheid, relatief weinig fitnesscentra gevestigd zijn in zeer stedelijke gebieden. Deze centra hebben wel een groot klantenbestand. Ook verschillen centra in stedelijke gebieden en op het platteland in de samenstelling van hun klantenbestand. In de stad zijn relatief minder jeugdigen en meer volwassenen klant bij een fitnesscentrum; op het platteland (niet-stedelijk gebied) zijn meer jeugdigen én meer senioren klant.

Bedrijfsoppervlakte en omvang klantenbestand

Fitnesscentra zijn er in alle soorten en maten. De bedrijfsoppervlakte varieert van minder dan 250 m² (24% van alle centra), tot 250-1000 m² (46%), en tot meer dan 1000 m² (30%; zie figuur 14.5). De centra met de grootste bedrijfsoppervlakte blijken ook het grootste klantenbestand te hebben. Daarnaast blijken nieuwere fitnesscentra hun leden meer ruimte per persoon te bieden. Een fitnesscentrum gebouwd tussen 1996 en 2002 heeft een oppervlakte van gemiddeld 715 m² en een gemiddeld klantenbestand van 920 klanten, terwijl een fitnesscentrum gebouwd na 2002 gemiddeld 950 m² groot is en een klantenbestand van gemiddeld 785 klanten heeft. Gemiddeld heeft een fitnesscentrum een klantenbestand van 955 personen.

Figuur 14.5

Fitnesscentra naar grootte van de bedrijfsoppervlakte, 2007 (in procenten)

Economische betekenis

De omzet van fitnessbedrijven bestaat voornamelijk uit contributies en inschrijfgelden (Rabobank 2007). Vijf van de zes fitnesscentra vragen inschrijfgeld wanneer mensen lid willen worden, en dat bedraagt gemiddeld 36 euro. Het contributietarief voor onbeperkt sporten is gemiddeld 43 euro per maand. Op dit moment kent de markt zo'n 2000 fitnesscentra, die tezamen zo'n 840 miljoen euro aan contributies per jaar omzetten en werkgelegenheid bieden aan 26.000 personen of 11.600 fte's – driemaal zoveel als alle sportclubs bij elkaar.

Aanbod van diensten: ruimten, faciliteiten, openingsduur en activiteiten

Gemiddeld is een fitnesscentrum 62 uur per week geopend, oftewel bijna 9 uur per dag.

Dames- en herenkledruimten, kracht- en cardio toestellen, dansruimten en douches zijn aanwezig bij 85% van de centra. Bij de grotere centra (> 500 klanten) beschikt meer dan 50% daarnaast over spinningfietsen en -ruimten, zonnebanken, sauna's en trilplaten. Bij kleinere centra zijn deze faciliteiten duidelijk in mindere mate aanwezig.

In hun activiteitenprogramma biedt ruim 90% van de centra een of meer vormen van groepsfitness aan. Les Mills is daarbij de meest populaire landelijk ontwikkelde formule. Bij de kleinere fitnesscentra (< 500 klanten) blijken afslankprogramma's, vrije gewichten en personal training de meest aangeboden activiteiten. In centra met een klantenbestand groter dan 500 zijn bedrijfsfitness, vrije gewichten en spinning het meest populair.

De laatste jaren treedt er enige mate van branchevervaging op tussen fitnesscentra en wellnessondernemingen. De Fitnessmonitor maakt zichtbaar dat wellnessachtige voorzieningen steeds meer gemeengoed worden in het fitnesscentrum: meer dan de helft van de fitnesscentra beschikt over (een) zonnebank(en) en/of een sauna(cabine). Hierbij speelt ook een rol dat bij de bouw van sportaccommodaties de algemene trend is om steeds meer multifunctionele voorzieningen te realiseren.¹² Ongeveer een op de vijf centra maakt deel uit van een bredere voorziening, bijvoorbeeld een combinatie met een racketsport of zwembad. Ten minste twee van de drie fitnesscentra bieden bedrijfsfitnessactiviteiten aan; van de centra met minder dan 500 klanten doet echter nog niet de helft dit. Ook afslankprogramma's en medische fitness komen voor in het aanbod van een ruime meerderheid.

De meest beoefende activiteiten in een fitness- of wellnesscentrum zijn cardio-fitness, krachttraining, sauna, stoombad, kuurbaden, zonnen, aerobics, spinning en aquarobics (Dirven et al. 2007). Gemiddeld worden per bezoek 2,7 activiteiten beoefend. Mannen doen relatief meer aan fitnessactiviteiten, terwijl vrouwen meer wellnessactiviteiten ondernemen. Bezoeken aan een wellnesscentrum duren beduidend langer (220 minuten) dan die aan een uitsluitend op fitness gericht centrum (89 minuten).

Ketenvorming, brancheversmelting en segmentatie

Al een aantal jaren is er een voortdurend proces van ketenvorming zichtbaar in de branche. Toch opereert nog ongeveer 85% van de ondernemingen zelfstandig en concentreert de ketenontwikkeling zich voornamelijk in stedelijk gebied. In Nederland opereert een dertigtal fitnessketens, waarvan de grootste (Health City, High Five) zo'n veertig vestigingen hebben. Ketenvestigingen hebben gemiddeld een wat kleiner bedrijfsoppervlak dan zelfstandige bedrijven, maar presteren in bedrijfseconomisch opzicht gemiddeld beter, doordat ze meer klanten hebben en iets hogere tarieven rekenen (tabel 14.1).

Tabel 14.1

Bedrijfskenmerken van verschillende typen ketenvestigingen en zelfstandig ondernemers, 2007

	bedrijfsoppervlakte (m ²)	gem. aantal medewerkers	aantal klanten
ketenvestigingen			
reguliere centra	2065	26,1	2250
budgetcentra	1013	7,7	1980
circuitcentra	144	2,5	260
bedrijfsfitnesscentra	267	2,7	330
zelfstandige ondernemingen	885	4,8	914

Bron: Mulier Instituut (NFM'07); Van Heel (2007) bewerking Mulier Instituut

De fitnessbranche kent behalve veel dynamiek ook veel variëteit (zie tabel 14.2). Een kwart van het aanbod bestaat uit relatief eenvoudige 'basis'-fitnesscentra, die uitsluitend (een combinatie van) groepsfitness of cardiofitness aanbieden, zonder wellnessvoorzieningen zoals een sauna of zsonnebank. Deze centra hebben doorgaans minder dan 500 klanten en een gemiddelde jaaromzet uit contributies die de 200.000 euro niet overstijgt. Ruim de helft van de fitnesscentra – 'fitness plus'-centra – beschikt daarnaast wel over (enige) wellnessvoorzieningen dan wel een vechtsportruimte, of biedt medische fitness. Deze centra vormen qua omvang een middensegment, met gemiddeld zo'n 1000 klanten. Bij de derde groep, de 'multisport en fitness'-groep die ongeveer 20% van het aanbod vormt, maakt het fitnesscentrum deel uit van een multifunctioneel centrum met een balsport- of zwemvoorziening. Deze centra hebben het grootste klantenbestand (gemiddeld meer dan 1500) en een gemiddelde jaaromzet van zo'n 700.000 euro. Veel fitnesscentra bieden een breed geschakeerd aanbod aan activiteiten, waarbinnen groepsfitness, vrije gewichten en spinning/RPM het vaakst voorkomen. Dit aanbod is bovendien sterk in ontwikkeling, doordat regelmatig nieuwe activiteiten in de sector worden geïntroduceerd.

Tabel 14.2

Fitnesscentra naar type en gemiddelde omvang klantenbestand, 2007 (in procenten en absolute aantallen)

	omschrijving	%	gemidd. omvang klantenbestand
basisfitness (24%)			
groepscentrum	uitsluitend groepsactiviteiten op muziek	3	192
fitnesscentrum	uitsluitend fitness, geen groepsactiviteiten op muziek	11	297
regulier sport- en fitnesscentrum zonder wellnessvoorzieningen	fitness met zaal(groeps)sport op muziek, zonder wellnessvoorzieningen	10	502
fitness plus (57%)			
regulier sport- en fitnesscentrum	fitness met zaal(groeps)sport op muziek	31	1018
regulier sport- en fitnesscentrum met dojo of vechtsportruimte	fitness met zaal(groeps)sport op muziek met dojo of vechtsportruimte	14	1055
regulier sport- en fitnesscentrum met accent op medische begeleiding	fitness met zaal(groeps)sport op muziek, minstens twee behandelkamers en medische fitness	12	987
multisport en fitness (19%)			
multifunctioneel sportcentrum met balsportvoorziening (racketsport)	regulier sport- en fitnesscentrum met ten minste een racketsport	9	1737
multifunctioneel sportcentrum met zwembad	regulier sport- en fitnesscentrum met zwembad	10	1531
totaal		100	955

Bron: Mulier Instituut (NFM'07)

14.5 Conclusie: maatschappelijke betekenis en toekomstperspectief

De fitnesssector ontwikkelt zich in hoog tempo tot een volwaardige dienstverlenende industrie op het gebied van sport, bewegen en gezondheid. Als snel expanderende bedrijfstak had de fitnesssector aan het eind van de jaren tachtig nog wel eens te kampen met een twijfelachtig imago (kwaliteit van personeel, stimulerende middelen). In de afgelopen twee decennia heeft de fitnesssector dit imago van zich afgeschud en is zij geëmancipeerd tot een gewaardeerd segment van de Nederlandse sport- en bewegingscultuur. Ruim 2 miljoen Nederlanders sporten bij een fitnesscentrum, en dat maakt dat fitnesscentra evenveel mensen aan zich weten te binden als de drie grootste georganiseerde sporten bij elkaar.

Fitnessondernemingen worden in toenemende mate erkend als partner op het gebied van gezondheidszorg en sportstimulering. De betrokkenheid van de branche bij projecten gericht op een gezonde leefstijl is de laatste jaren geïntensiveerd. In samenwerking met zorgverzekeraars wordt bijvoorbeeld deelgenomen aan het Nationaal gezondheidsplan, een project van Stichting Collectief Preventieve Gezondheid (CPG), en in samenwerking met OHRA is Fit!Ned opgezet. Na de zorgverzekeraars lijkt nu ook de rijksoverheid de mogelijkheden van fitness te onderkennen, getuige de plannen van minister Klink om 'bewegen op recept' bij fitnesscentra te gaan ondersteunen. Binnen de sector worden op uitgebreide schaal initiatieven ontwikkeld om deze rol binnen de preventieve gezondheidszorg beter te kunnen vervullen (Eigenmann 2008; Sielhorst 2008).

De afgelopen decennia is zowel de vraag naar als het aanbod van fitness stormachtig gegroeid. De toenemende belangstelling voor gezondheid, zowel onder de bevolking als vanuit het beleid en aanpalende branches (wellness, horeca, leisure), zal een positieve verdere ontwikkeling van de branche stimuleren. Internationalisering, ketenvorming en differentiatie binnen het totale aanbod zullen daarbij doorzetten en ondernemers voor de nodige strategische vraagstukken plaatsen.

Van toenemende concurrentie binnen de branche lijkt nog beperkt sprake. Dat de concurrentie binnen de bedrijfstak toch heviger wordt, blijkt uit de minder sterk groeiende bedrijfsresultaten van veel centra tussen 2001 en 2006 (Lucassen en Van Schendel 2008: 29). Een ander signaal van de toenemende concurrentie is de groeiende differentiatie en specialisatie van centra naar prijs (budgetcentra) en doelgroep (vrouwen, ouderen) en de daarop gerichte profilering van activiteiten.

Of op korte termijn kan worden gesproken van een verzadiging van de markt en van een sterke verdringingsmarkt, is nog de vraag. Zowel de overheid als sportkoepel NOC*NSF heeft zich ten doel gesteld om meer mensen aan het sporten te krijgen. Verwacht mag worden dat de wens om sportief actief te zijn nog verder zal groeien, ook in een vergrijzende bevolking. De fitnesswereld zal hier ongetwijfeld van mee profiteren. De branche beschikt over de expertise en het aanbod om de kritische en tot zappen geneigde sportconsument aan zich te binden.

Maar ook de concurrentie zit niet stil. Sportverenigingen professionaliseren en ontwikkelen zich steeds meer tot marktgerichte dienstverleners. Anticiperen op die ontwikkeling is voor de fitnesswereld van cruciaal belang. Samenwerkingsrelaties aangaan en nog meer investeren in kwaliteit en ledenbehoud lijken daartoe de logische strategieën.

Noten

- 1 Ruud Stokvis en Ivo van Hilvoorde zijn beiden via hun universiteiten betrokken bij het W.J.H. Mulier Instituut. De auteur bedankt Remko van den Dool van het W.J.H. Mulier Instituut voor de analyses op het AVO'07-bestand.
- 2 De dataverzameling heeft plaatsgevonden vanuit het W.J.H. Mulier Instituut door middel van een landelijke webenquête en het telefonisch benaderen van managers van fitnesscentra. In totaal zijn 2200 ondernemingen benaderd met een uitnodiging om de vragenlijst in te vullen ten behoeve van een database over de fitnessbranche. Doordat ongeveer 150 centra niet (meer) als zodanig actief bleken, bestond de onderzoekspopulatie uiteindelijk uit 2041 fitnesscentra. Als resultaat hiervan hebben bijna 800 fitnessondernemers hun medewerking verleend aan de Fitnessmonitor (38%). Zie voor meer informatie Lucassen en Van Schendel (2008).
- 3 De tekst in deze paragraaf is gebaseerd op Stokvis en Van Hilvoorde (2008).
- 4 De term 'lichaamsoefening' die Van Hilvoorde en Stokvis gebruiken voor de vooroorlogse fitnessactiviteiten is ontleend aan het Engelse *exercise*.
- 5 Deze transformatie voltrok zich in een tijd van nationale staten die sterk georiënteerd waren op het handhaven en uitbouwen van hun machtspositie in wereldverband, en die daardoor belang hechtten aan het in stand houden van een krachtig militair apparaat.
- 6 Cijfer afkomstig uit het onderzoek Ongevallen en bewegen in Nederland (OBIN).
- 7 Van de mensen met een afgeronde wetenschappelijke opleiding doet 19% aan fitness, van de hbo'ers 17%, van de mensen met een havo/vwo-opleiding 14% en van de mensen met een vmbo/mavo-opleiding 8%.
- 8 Deze cijfers zijn afkomstig uit het Nationaal sport onderzoek (NSO) van het Sociaal en Cultureel Planbureau en het W.J.H. Mulier Instituut. Voor meer informatie over dit onderzoek, zie www.scp.nl/miss/avoso.shtml en www.mulierinstituut.nl/publicatie-lijst/?Year=2007&PubID=239.
- 9 De getoonde gegevens betreffen fitnesscentra die bij de Kamer van Koophandel staan ingeschreven als 'fitnesscentrum' (BIK-code 930405) (KvK 2005). Ondernemers met van oorsprong een sportschool (BIK-code 92653; 1200 bedrijven in 2007) of fysiotherapiepraktijken die tevens fitnessfaciliteiten aanbieden, zijn dus niet opgenomen in de figuur. Het aantal fitnesscentra in Nederland ligt dus hoger dan in figuur 14.4 op grond van de KvK-data is vermeld. De sportscholen en fysiotherapiepraktijken die als fitnesscentrum opereren, zijn echter wel benaderd in het kader van de Nationale fitnessmonitor.
- 10 Bij de analyse is voornamelijk gebruik gemaakt van de Enquête regionale bedrijfsontwikkeling (ERBO; Sloof 2006). De gegevens die hier worden gepresenteerd, hebben betrekking op een deel van de fitnessbedrijven (МКВ), met 2-49 werknemers, waarvoor over deze hele periode data beschikbaar waren. De hieronder weergegeven cijfers over het tijdvak 1996-2006 laten zien dat – net als het totaal aantal fitnessbedrijven – het aantal bedrijven met 2-49 werknemers flink is gegroeid. Het is na 1995 ruim verdubbeld. Toch is het aandeel van deze МКВ-bedrijven in het totaal slechts beperkt toegenomen, van iets minder dan de helft tot bijna 60%.
- 11 Niettegenstaande die goede bereikbaarheid wordt voor 49% van de fitnessbezoekers de auto gebruikt. Zich inspannen doet men vooral tijdens het bezoek aan een fitnesscentrum, en niet zozeer op de weg ernaartoe.
- 12 Zie Breedveld en Tiessen-Raaphorst (2006: 157) en Mosterman (2003).

Literatuur

- Breedveld, Koen en Agnes Elling (2007). Weer fit in de wagen. In: Agnes Elling, Koen Breedveld en Ruud van der Meulen (red.), *Sport in het kort* (p. 22-24). 's-Hertogenbosch/Nieuwegein.
- Breedveld, Koen en Annet Tiessen-Raaphorst (red.) (2006). *Rapportage sport 2006*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Dirven, R., P. Gouw en T. Vermeulen (2007). *Ontspannen door inspinnen. Een landelijk consumentenonderzoek naar het huidige en toekomstige gebruik van fitness- en wellnesscentra in Nederland*. Breda: NRIT/GfK.
- Eigenmann, P. (2008). *The benefits of certification for the fitness industry*. (Paper gepresenteerd op het North European Fitness Forum, te Hilversum, 7-8 mei 2008).
- Elling, A. en S. Ferez (2007). *Fitnesscentra als vluchtige gemeenschappen*. 's-Hertogenbosch/Nieuwegein: W.J.H. Mulier Instituut / Arko Sports Media.
- Harms, Lucas en Frans Knol (2006). Sport, ruimte en tijd. In: Koen Breedveld en Annet Tiessen-Raaphorst (red.), *Rapportage sport 2006* (p. 208-255). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Heel, J. van (2007). De fitnessbranche in ontwikkeling. In: *Fitness Update*, januari/februari.
- Hoynig, J., C. Roques en M. van Bottenburg (2003). *Kerngegevens sportdeelname. Sportdeelname in Nederlandse gemeenten*. 's-Hertogenbosch/Nieuwegein: W.J.H. Mulier Instituut / Arko Sports Media.
- Jongert, T., W. Ooijendijk, J. Stege en A. van Hespén (2007). Fitnessbeoefenaars onder de loep. In: *Sportgericht*, jg. 61, nr. 4-5, p. 2-4.
- KvK (2006). 'Branche-informatie: Fitnesscentra'. Geraadpleegd op 22 mei 2006 via www.kvk.nl/branches//branche_stats.asp?bik=930405&brbranche=fitnesscentra&type=cijfers.
- KvK (2007). *ERBO Branchecijfers. Fitnesscentra. Bedrijven met 2-49 werkzame personen*. Woerden: Kamer van Koophandel Nederland.
- Leest, Jantien van der (2005). *Samen alleen sporten op de sportschool. Een onderzoek naar sociale binding in fitnesscentra in relatie tot etnische achtergrond*. Tilburg: Universiteit van Tilburg.
- Lucassen, Jo, en Annet Tiessen-Raaphorst (2006). De kwaliteit van dienstverlening in een pluriforme sportmarkt. In: Koen Breedveld en Annet Tiessen-Raaphorst (red.), *Rapportage sport 2006* (p. 342-369). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Lucassen, J. en M. van Schendel (2008). *De fitnessbranche in beeld – 2008. Resultaten van de 1e Nationale Fitnessmonitor*. Nieuwegein: ARKO Sports Media.
- Meulen, R. van der (2007). *Brug over woelig water. Lidmaatschap van sportverenigingen, vriendschappen, kennissenkringen en veralgemeend vertrouwen*. Nijmegen/Amsterdam: Radboud Universiteit / Thela Thesis.
- Mosterman, M. (2003). Gezonde concurrentiestrijd leidt tot professionalisering en kwaliteitsverbetering. In: *Sportacom*, jg. 16, nr. 3, p. 13-15.
- Rabobank Nederland (2007). 'Rabobank Cijfers & Trends, Fitnesscentra'. Geraadpleegd op 9 september 2007 via http://www.rabobank.nl/images/horeca_fitnesscentra_okto7_1636115.pdf.
- Sloof, J.L.J. (red.) (2006). *Het bedrijfsleven in Nederland 2006. Rapport Enquête regionale bedrijfsontwikkeling*. Woerden: Kamer van Koophandel Nederland.
- Stokvis, R. en I. van Hilvoorde (2008). *Fitter, harder & mooier. De onweerstaanbare opkomst van de fitnesscultuur*. Amsterdam: De Arbeiderspers.

Deel III

Conclusie

15 Epiloog. Nederland sportland, nu en in de toekomst?

Koen Breedveld (W.J.H. Mulier Instituut)¹

In deze *Rapportage sport 2008* hebben we getracht de ontwikkelingen in de sportwereld te vangen in cijfers en statistieken. We richtten ons daarbij op de meest recente jaren (2003-2008). De opzet van de rapportage verschilde niet wezenlijk van die van de twee eerdere edities in deze reeks, de *Rapportage sport 2003* en de *Rapportage sport 2006*. Aan het einde van deze publicatie gebruiken we de beschikbare gegevens om op hoofdlijnen een beeld te schetsen van de ontwikkelingen in de sport en in het sportbeleid. We volgen daarbij niet per se de indeling van het rapport. Een hoofdstuksgewijze samenvatting van de bevindingen is vooraan in het rapport opgenomen.

Eerst beschrijven we kort de achtergrond waartegen de ontwikkelingen in de sport begrepen kunnen worden. Vervolgens gaan we in op een aantal opvallende uitkomsten van deze rapportage. Tot slot kijken we vooruit, naar de toekomst van de sport.

Hoogtijdagen voor de sport

Ooit was sport de liefhebberij van welgestelde jonge heren. Die tijd ligt echter ver achter ons. Sport is allang niet meer alleen een 'jong-menselijke activiteit' (Rijsdorp 1957). Miljoenen mensen doen aan sport in Nederland. Sportprogramma's behoren tot de best bekeken televisieprogramma's. Marketeers en beleidsmakers hebben de sport ontdekt als vehikel om hun doelstellingen te halen.

De ontwikkelingen in de sport passen binnen bredere ontwikkelingen die zich in de maatschappij voordoen, door Schnabel gekenmerkt als de 'vijf i's'. Volgens Schnabel kunnen de ontwikkelingen in de maatschappij beschreven worden aan de hand van de processen intensivering, individualisering, informalisering, informatisering en internationalisering (Schnabel 2000; zie ook hoofdstuk 2). Het netto-effect van deze processen op de sport is allerminst negatief.

Informatisering en internationalisering hebben een nieuwe dimensie gegeven aan het internationale wedstrijdwezen, alsmede aan de berichtgeving daarover. Zonder de internationalisering én de informatisering waren de Olympische Spelen van Beijing nooit het media-evenement geworden dat ze nu wel waren. Dat lokale en regionale sportevenementen daarmee minder media-aandacht krijgen hoort daar trouwens ook bij. Informatisering heeft innovatieve manieren geboden om sneller en beter uitslagen te publiceren, ranglijsten en scores bij te houden en deelnemers en toeschouwers met elkaar in contact te brengen. Het heeft, kortom, de sport en de sporters dichterbij de mensen gebracht. Internet en games vormen alternatieve tijdsbestedingen waar de sport mee moet concurreren, zeker bij de jeugd, maar

kunnen ook verleiden om te sporten – zoals bij Sony's Wii of sportcommunities als myasics.nl.

Ook de intensivering en individualisering zijn per saldo niet ongunstig geweest voor de sport. Intensivering verwijst naar de toegenomen dynamiek en de betekenis van de belevingscomponent in het moderne leven. Er is weliswaar minder vrije tijd dan voorheen, maar dat heeft de waarde van die schaarse uren alleen maar doen toenemen. Ruim twintig jaar geleden noemden de sociologen Elias en Dunning (2007 [1986]) de sport een belangrijke plaats om te ontsnappen aan de dagelijkse routine. Die functie of betekenis van de sport is sindsdien alleen maar groter geworden. Druk bezette mensen hebben er veel geld voor over om in hun vrije tijd unieke ervaringen op te doen. Rondom die markt voor ervaringen ontwikkelde zich een belevenis- of vrijetijdseconomie (Pine en Gilmore 2000; Mommaas 2000 en 2003), waar ook de sport deel van uitmaakt. Individualisering heeft tot gevolg dat de verbondenheid met anderen, met mensen uit de buurt, collega's van het werk en zelfs de verbondenheid met de eigen familie en/of het gezin minder is geworden. Meer dan voorheen krijgt verbondenheid vorm door middel van gedeelde leefstijlen – overeenkomsten in smaken en voorkeuren. De sport speelt daarin een niet onbelangrijke rol, vanwege zijn potentie om belevenissen te creëren, mensen in vervoering te brengen en een platform te bieden waar ze zich met elkaar kunnen verbinden. Waar andere instituten dat vermogen niet meer of veel minder hebben, zorgt de sport juist voor nieuwe verbintenissen (Duyvendak en Hurenkamp 2004). Daar komt bij dat het merendeel van de werktijd zittend wordt doorgebracht. Dat heeft de belangstelling om zich in de vrije uren lichamelijk in te spannen vergroot (Stokvis en Van Hilvoorde 2008).

De sport, en dan met name de 'georganiseerde sport', ondervindt echter ook de nadelen van de drukke leefpatronen en van de gerichtheid op zichzelf. Zelfbewuste en kritische sportconsumenten kiezen niet vanzelfsprekend voor de verenigings-sport (Van der Poel 2002) en voor het daaraan verbonden vrijwilligerswerk – een lot dat overigens niet alleen de sportsector treft (zie hoofdstukken 2 en 6). Het aandeel sporters is onder druk bezette mensen niet lager dan onder minder druk bezette mensen, maar druk bezette mensen sporten wel minder intensief (Breedveld 2006).

De sport profiteert ten slotte ook van de processen van informalisering. De omgangsvormen zijn veranderd, waardoor het in zichzelf gekeerd beleven van een tentoonstelling of balletvoorstelling minder goed aansluit bij de tijdgeest. Thans ligt de nadruk op het samen beleven en uiten van intense emoties. Statusverschillen zijn minder vanzelfsprekend dan voorheen en dienen bij voortduring te worden gelegitimeerd. Het beeld van een ontspannen premier die in het Holland Heineken House te Beijing een biertje drinkt met feestvierende sporters, past daar wonderwel bij. Daarnaast sluit de weinig verhullende sportkledij van tegenwoordig aan bij het veranderde denken over seksualiteit en de speelsere wijze van omgaan met lichamelijke aantrekkingskracht.

Nu hiermee de achtergronden van de langetermijntontwikkelingen in de sport zijn geschetst, beschrijven we een aantal opvallende ontwikkelingen in de recente jaren.

Deze betreffen de sportdeelname, de sportaccommodaties, de relatie met gezondheid, de sportorganisaties, de topsport en sport en de media. Tot slot blikken we vooruit, naar de toekomst van de sport.

Sportdeelname: versnelling in de groei

De toegenomen belangstelling voor sport heeft zich in recente jaren onder andere geuit in een opvallende toename van het aandeel sporters. Aan het einde van het vorige millennium werden nog pessimistische geluiden opgetekend over de toekomstige ontwikkeling van de sportdeelname (zie ook de epiloog in de *Rapportage sport 2003*). De tot dan toe geconstateerde groei in de sportdeelname zou afvlakken. In de jaren erna werd die verwachting echter gelogenstraft en werd geconstateerd dat er nog wel rek zat in de sportdeelname. Naar nu blijkt, is het einde van de groei nog steeds niet in zicht. Tussen 2003 en 2007 is de sportdeelname wederom gegroeid. Anno 2007 doet 65% van de bevolking minimaal eenmaal per maand aan sport; in 2003 was dat nog 61%. Er is geen sprake van dat de groei afvlakt, stopt of zelfs negatief wordt; integendeel, in de langetermijntrend van stijgende sportdeelnames is een versnelling te zien.

De toename van de sportdeelname komt vooral voor rekening van de volwassen bevolking. Onder de jeugd is de groei beduidend geringer of zelfs afwezig, terwijl dit toch de doelgroep is waarop het beleid zich in sterke mate richt. Daarbij moet wel worden aangetekend dat de sportdeelname onder de jeugd altijd al op een hoger peil lag dan onder de volwassen bevolking. Dat de sportdeelname vooral bij de groep ouderen is gestegen, zou erop kunnen wijzen dat zich een generatie-effect aan het voltrekken is. De groep die nu ouder wordt, heeft, in tegenstelling tot eerdere groepen ouderen, in zijn jeugd wel al kennis gemaakt met sport en neemt die ervaring nu mee bij het ouder worden. Dit suggereert dat leeftijdsverschillen in de sportdeelname op den duur zullen wegvallen. Dat is echter niet erg waarschijnlijk; de verschillen naar leeftijd zijn in sommige aspecten van de sportdeelname (lidmaatschap verenigingen, deelname aan competities en teamsporten) nog altijd dermate sterk, dat een leeftijdsaspect altijd wel aan de sport verbonden zal blijven (vgl. hoofdstuk 4 en de epiloog van de *Rapportage sport 2003*). Bovendien brengt een hogere leeftijd niet zelden lichamelijke gebreken met zich mee, die de intensiteit en frequentie waarmee gesport kan worden beperken. De hoge, en ook redelijk stabiele sportdeelname onder de jeugd roept wel de vraag op waarom zoveel van de sportstimuleringsprogramma's van de laatste jaren gericht zijn op de jeugd² – zeker in een vergrijzende samenleving. Dat beleid zou er minstens op gericht kunnen worden om de school meer als ingang te benutten, om via de jeugd ook de ouders aan het sporten te krijgen.³

Opvallend aan de gestegen sportdeelname is daarnaast dat de groei plaatsvindt in een tijd dat veel nieuw beleid nog maar net vorm heeft kunnen krijgen.⁴ De Impuls brede scholen, sport en cultuur, en grootschalige beweegstimuleringsprogramma's als het Meedoen-programma en het Nationaal actieplan sport en bewegen (NASB) zijn nog maar net gestart. Ook het beleid van de sport, zoals de proeftuinen die sportkoepel NOC*NSF met geld van vws heeft opgezet en de diverse 'strategische

marketingplannen' van bonden, dateren nog van vrij recente tijd (zie hoofdstuk drie). Dat de sportdeelname de afgelopen jaren is gestegen, suggereert dat er een positief effect uitgaat van alle aandacht die momenteel op de sport is gericht. Overheden en politici die voornemens uiteten om te investeren in de sport, zorgverzekeraars en woningcorporaties die de sport betrekken bij hun activiteiten, scholen die sport opnemen in hun curricula, tijdschriften die de signalen oppakken en hun lezers erover informeren, en fitnesscentra (en in toenemende mate sportverenigingen) die actief naar buiten treden, creëren tezamen een collectieve overtuiging dat sport inderdaad goed is en leuk kan zijn. Zelfs de media-aandacht voor de minder positieve kanten van de sport, zoals de Sire-campagne Geef de kinderen hun spel terug (www.sire.nl), lijken aan het positieve beeld bij te dragen.

Feit is en blijft dat een mens van sport moe wordt en dat er dus energie moet worden verzameld om te gaan sporten. Zelfs de meest toegewijde sporter zal beamen dat hij of zij zich er soms echt toe moet zetten om er op uit te trekken om te gaan trainen, zeker als het weer tegenzit. Met andere woorden: het is relatief gemakkelijk om de sport ook 'te laten' (Dekkers 2006; Mulleneers 2008). Deze energie-investering te zien als iets waar je plezier en bevrediging aan kunt beleven, vormt de grootste uitdaging voor het sportbeleid – een opgave trouwens die in het met een hoog arbeidsethos behepte Nederland op een gunstige voedingsbodem mag rekenen. Daarbij helpt het als belangrijke anderen in de omgeving die boodschap ondersteunen en daar mede vorm aan geven. Om meer mensen actief te laten deelnemen aan sport, zou sporten nog vanzelfsprekender moeten zijn – zoals ook niet roken dat in toenemende mate is. Dat de sportdeelname de afgelopen jaren sterk is gegroeid, suggereert dat de winst van de huidige sportstimuleringsprojecten deels moet worden gezien in het stimuleren van een dergelijk collectief sportbewustzijn, en niet alleen in de deelname aan de feitelijke programma's zelf.

Accommodaties: groei en krimp

De groei van de sportdeelname vond plaats in een tijd waarin het aantal 'traditionele' sportaccommodaties – zwembaden en overdekte en openluchtsportaccommodaties – niet groeide of zelfs licht daalde. Bij elkaar waren er in 1988 nog 84 faciliteiten per 100.000 sporters, tegen 64 in 2006.⁵ Voor zover er sprake is van een toename van de sportfaciliteiten, is die toename volledig toe te schrijven aan commerciële initiatieven zoals fitnesscentra, sportscholen, maneges en de groeiende groep Cruyff Courts en Richard Krajicek playgrounds. Investerings van de rijksoverheid zijn de afgelopen jaren vrijwel uitsluitend gericht geweest op stimulering van de software van de sport. Programma's om te investeren in sportaccommodaties zijn er niet of nauwelijks geweest. Nog steeds investeren vooral lokale overheden fors in sportaccommodaties – in 2006 voor 76% van de netto gemeentelijke uitgaven aan sport. Toch is ook op lokaal niveau een trend zichtbaar om steeds meer te investeren in mensen en organisaties in de sport, projecten waarvoor ook rijkssubsidies beschikbaar zijn.

Sporten die sterk zijn gegroeid de afgelopen jaren, zoals hardlopen en fitness, vragen ook niet om het type accommodaties dat traditioneel door overheden wordt

gefinancierd. Overigens is hierbij niet goed aan te geven of hier de vraag het (gebrek aan) aanbod volgt, of dat het uitblijven van een vraag maakt dat er ook geen aanbod wordt ontwikkeld. Feit is dat de motieven van mensen om aan sport te doen, op verschillende wijzen zijn in te vullen. Meerdere sporten appelleren aan dezelfde motieven (zoals: gezelligheid, of fit blijven). Als er nabij een winkelcentrum een nieuw fitnesscentrum wordt geopend terwijl de gemeente het zwembad sluit, hoeft het niet te verbazen dat de ene sport aan populariteit wint terwijl de andere verliest. De sportvraag verschuift, het ene segment wint terrein en het andere verliest. Zolang er geen bijzondere waardering wordt gehecht aan een van beide segmenten, is hiermee weinig verloren.

Toch blijft het een ongemakkelijk gevoel dat de sportvraag groeit en het (traditionele) aanbod niet meegroeit. Zien sporten doet sporten. Dat geldt zeker voor de jeugd. Voor hen vormt aanbod dichtbij huis in de sporten die hun aanstaan nog een belangrijke stimulans om te gaan of te blijven sporten. 11% van de sportverenigingen kende in 2007 een wachtlijst, 5% een ledenstop (Van Kalmthout en Lucassen 2008). Cruyff Courts en Krajicek playgrounds vormen een welkome, maar op zichzelf onvoldoende aanvulling op het bestaande aanbod in dezen. Daarvoor is het bereik ervan te klein en te zeer gericht op specifieke doelgroepen. Juist om de jeugd én de volwassen twijfelaars aan het sporten te krijgen en te houden, loont het de moeite om te investeren in sportvoorzieningen in de directe woonomgeving (Kamphuis 2008). Op zijn minst dient de vraag beantwoord te worden of er nu werkelijk sprake is van een accommodatietekort en, zo ja, waar dat tekort zich voordoet (anders dan in de bekende voorbeelden van golf en hockey) en hoe dit van invloed is op het sportgedrag van uiteenlopende groepen burgers (vgl. Van den Dool et al. 2008).

Gezondheidswinst

Een andere kanttekening bij de gegroeide sportdeelname is dat weliswaar het aandeel mensen dat beweegt de afgelopen jaren toeneemt, maar dat het aandeel mensen met overgewicht (nog) niet daalt. Die constatering werd ook al gedaan in de *Rapportage sport 2006*. Sport is echter om meerdere redenen goed, niet alleen in de strijd tegen overgewicht. Zo bewegen sporters meer dan niet-sporters en hebben zij een lager ziekteverzuim. In potentie zou door voldoende bewegen jaarlijks 700 miljoen aan zorgkosten kunnen worden bespaard (zie hoofdstuk 12; zie ook Ross 2008). Daarnaast kan sport sociale verbindingen positief beïnvloeden (Breedveld en Van der Meulen 2003; Van der Meulen 2007), worden leerprestaties positief beïnvloed door sport (Stegeman 2007, Visscher 2008) en kan sport een bevredigende activiteit zijn die bijdraagt aan het levensplezier en een positief zelfbeeld.

Dat de relatie met overgewicht minder helder is, vormt een minpunt op de concludentstaat van de sport. Voor een effect op overgewicht zullen we de lat mogelijk hoger moeten leggen en dus de inspanningen moeten intensiveren. In hoofdstuk 9 is bepleit om met name inspannende vormen van lichaamsbeweging te stimuleren. Bijna de helft van de sporters sport echter hooguit eens per week. Een kwart sport een of twee keer in de week. Niet meer dan een kwart van de sporters doet drie keer

per week of vaker aan sport (zie hoofdstuk 4). Cijfers uit het onderzoek Ongevallen en Bewegen in Nederland (OBIN) suggereren dat sporters die minimaal twee keer per week sporten vaker voldoen aan de beweegnormen (Hoekman en Breedveld 2008). Sporters die minder vaak sporten bewegen nauwelijks meer dan niet-sporters. Uit hetzelfde onderzoek blijkt verder dat het aandeel mensen dat de fitnorm haalt – wat inhoudt dat zij minimaal driemaal per week intensief bewegen – daalt. Gemiddeld besteden Nederlanders 2,6 uur per week aan sport en bewegen, tegen 15 uur aan televisiekijken en computeren en 9 uur aan het onderhouden van sociale contacten (lees: café- en restaurantbezoek, koffievissites). Wellicht wordt het tijd voor een ambitieuzere doelstelling ten aanzien van de sportdeelname, en moeten we niet meer genoegen nemen met het aandeel mensen dat eens per maand aan sport doet (Stokvis 2008). Het aandeel sporters komt daarmee een stuk lager uit. Daarmee oogt Nederland in eerste instantie misschien minder sportief, maar in een sportcontext kan moeilijk bezwaar worden aangetekend tegen het adagium ‘reculer pour mieux sauter’.

Sportorganisaties: schoorvoetende professionalisering

De 27.000 sportverenigingen die Nederland telt, vormen nog altijd het kloppend hart van de Nederlandse sportinfrastructuur. De gemiddelde vereniging heeft 190 leden en een begroting van 40.000 euro. De helft van die 40.000 euro wordt opgebracht door de leden (contributie), een kwart komt uit kantineopbrengsten en een kwart uit sponsorgelden en subsidies (fiftyfifty verdeeld; zie hoofdstuk 7). Gemiddeld zijn in een sportvereniging 38 vrijwilligers actief (Van Kalmthout en Lucassen 2008). In fte's uitgedrukt levert dit 52.000 werkweken aan onbetaalde inzet op (en 3700 aan betaalde inzet).

Sportverenigingen hebben echter niet het alleenrecht op de sport. Een belangrijk deel van de sportconsumenten zoekt zijn heil bij een van de 2000 fitnesscentra die Nederland thans telt. Op basis van een professionele, op winst gerichte aanpak bereikt de fitnesswereld naar schatting 2 miljoen sporters, tegen 5 miljoen sporters bij de verenigingen. Het gemiddelde fitnesscentrum heeft 955 leden en een omzet van 420.000 euro. De gezamenlijke omzet van de fitnesscentra doet daarmee nauwelijks onder voor die van alle sportverenigingen bij elkaar; daarnaast bieden de centra werkgelegenheid aan driemaal zoveel betaald personeel als de verenigingen (zie hoofdstukken 7 en 14).

De afgelopen jaren heeft de georganiseerde verenigingssport marktaandeel moeten afstaan aan onder andere de fitnesssector. Deze ontwikkeling heeft zich ook in recente jaren doorgezet. Tussen 2003 en 2007 daalde het aandeel verenigingssporters naar 34% van de bevolking (was 35%) en naar 47% van de sporters (was 49%) (zie hoofdstuk 4). Het aantal leden van sportverenigingen groeit wel, maar het aantal sporters groeit harder.

De structuur van een sportvereniging – een vrijwillige associatie van mensen met een gedeelde interesse – maakt het voor een vereniging niet gemakkelijk en ook niet vanzelfsprekend om te opereren als een fitnesscentrum. Evenmin is de gemiddelde

vereniging er per definitie voor toegerust om maatschappelijke functies op zich te nemen, om als hoeder op te treden van normen en waarden (vgl. Tiessen-Raaphorst et al. 2008) of om te fungeren als gelijkwaardige partner van het onderwijs (Lagedijk 2007). De laatste jaren wordt daarom veel werk gemaakt van de professionalisering bij verenigingen. Combinatiefunctionarissen moeten verenigingen helpen om een brug te slaan naar het onderwijs. In zogeheten proeftuinen worden nieuwe, dienstverlenende concepten ontwikkeld. Veel aandacht gaat daarbij uit naar grote, 'moderne' verenigingen. De afgelopen jaren zijn verenigingen steeds groter geworden; 9% van de verenigingen telt inmiddels meer dan 500 leden. Ruim de helft van de verenigingen heeft een beleidsplan opgesteld en beschikt over een duidelijke visie voor de lange termijn (Van Kalmthout en Lucassen 2008). Een op de drie verenigingen werkt al samen met een (brede) school.

De meeste clubs achten zichzelf sterk. Toch voldoet slechts 3% van alle verenigingen aan alle criteria die kunnen worden gesteld aan een 'moderne' vereniging (Van Kalmthout en Lucassen 2008). Een derde van de verenigingen heeft hooguit 50 leden en een begroting van minder dan 5000 euro. Besturen vergrijzen, de gemiddelde leeftijd van een bestuurslid is opgeklommen tot 49 jaar. Het vinden van vrijwilligers voor het bestuur vormt voor veel verenigingen een belangrijk aandachtspunt tijdens de jaarvergadering. Twee derde van de verenigingen geeft aan behoefte te hebben aan ondersteuning, met name ook op het terrein van het marktgericht denken (sponsoring, ledenwerving; *ibid*).

De cijfers maken duidelijk dat aandacht voor ondersteuning van verenigingen in het proces van professionalisering gewenst is. Wat daarvan de effecten zullen zijn op de typerende verenigingscultuur, blijft vooralsnog een open vraag. Doorgaans is in kleine verenigingen die cultuur sterker, en de onderlinge betrokkenheid groter, dan in grote verenigingen (Van Kalmthout en Lucassen 2008). De sport telt thans zo'n 1,5 miljoen vrijwilligers, maar de meest recente cijfers suggereren een lichte daling. Of dat de voorbode is van een blijvend verminderde interesse om zich in te zetten voor verenigingen, zal de toekomst moeten uitwijzen. Vaststaat dat sportverenigingen interessante, maar ook turbulente tijden doormaken. Stilstaan zal resulteren in een verder slinkend marktaandeel, meegaan met de veranderingen zal een transformatie inluiden, die het aangezicht van een vereniging behoorlijk kan doen veranderen. 'Vergroting van slagkracht met behoud van de eigen identiteit', dat is het even gemakkelijk uitgesproken als moeilijk te realiseren devies (vgl. Boessenkool et al. 2008).

Verzakelijking en professionalisering zijn niet voorbehouden aan de verenigingen. De transformatie die de sport thans doormaakt, is ook voelbaar in landelijke (sport-) organisaties. Coördinerende en dienstverlenende instanties als Vereniging Sport en Gemeenten (VSG) en Nederlands Instituut voor Sport en Beweging (NISB) ontwikkelen zich tot zakelijke dienstverleners of sluiten allianties met partijen die op die markt opereren. De privatisering van gemeentelijke sportaccommodaties lijkt

geleidelijk tot een halt te zijn gekomen c.q. het hoogtepunt te hebben bereikt, maar aan de andere kant groeien verzelfstandigde aanbieders uit tot nieuwe marktpartijen (zoals SRO in Amersfoort; zie hoofdstuk 3). De verzakelijking uit zich verder in de totstandkoming van allerhande nieuwe initiatieven op het terrein van kennis- en informatievoorziening.⁶

Ook bij de sportbonden staat de tijd niet stil. Sportkoepel NOC*NSF stimuleert een zakelijker benadering door de subsidies die de bonden ontvangen te koppelen aan gerichte resultaatafspraken (het zogeheten ‘sterrenstelsel’). Nu gehandicapten sport steeds meer is ondergebracht bij de reguliere sportbonden ontwikkelt Gehandicapten Sport Nederland zich tot een dienstencentrum voor sporters met een beperking. De Atletiekunie (voorheen KNAU) ontpopt zich steeds meer tot een soort ANWB voor de loopsport (belangenbehartiger, dienstverlener). Veelal gebeurt dit in nauwe samenspraak met de verenigingen. Die band is echter minder hecht dan voorheen; lopers kunnen ook rechtstreeks lid worden van de bond. Vergelijkbare discussies spelen zich af binnen andere bonden. Vroeg of laat roept dat de vraag op naar wat nu precies de doelstelling is van een bond, en welke belangen die behartigt.

Topsport en topambities

Professionalisering en verzakelijking treden ook op binnen de topsport. De tijd dat topsporters kampioen werden op een bruine boterham met pindakaas is voorbij. De medaillewedloop vereist strategische keuzes en professionele begeleiding, om de lange weg van trapveldje naar ereschavot met succes te kunnen afleggen. Stipendiumregelingen, topcoaches, talentontwikkelingsprogramma’s, LOOT-scholen en nationale trainingscentra moeten bijdragen aan het realiseren van de mede door het kabinet onderschreven doelstelling om Nederland tot de top tien van best presterende landen te laten behoren.

De stappen die tot op heden zijn gezet, lijken hun vruchten af te werpen. Nederlandse sporters presteerden goed in Beijing, en belangrijker: de prestaties bleken niet uitsluitend geleverd door slechts een of twee uitzonderlijke talenten. Sporters en coaches oordelen positiever over het topsportklimaat; ze ervaren meer erkenning voor hun inzet en kunnen zich door de geboden faciliteiten beter concentreren op hun sport (zie hoofdstuk 11).

Of dat ook genoeg zal blijken om bij te blijven in deze medaillewedloop, valt echter nog te bezien. De concurrentie staat allesbehalve stil. Een treffend voorbeeld daarvan vormt de overstap, na afloop van de Olympische Spelen van Beijing, van NOC*NSF technisch directeur en chef de mission Van Commenée naar ‘concurrent’ UK Athletics. In de harde wereld die de topsport is geworden, is er weinig plaats meer voor sentiment. Nog altijd vormen de door ledenraden en vrijwilligersbestuurders geleide bonden de toppen van de Nederlandse georganiseerde sport.⁷ Die structuur verhoudt zich niet altijd even gemakkelijk tot de zakelijkheid die de sport heden ten dage verwacht.⁸ Voor de sport betekent dat een zoektocht naar een juiste balans tussen participatie en draagvlak enerzijds en professionele daadkracht anderzijds, ook op bestuursniveau (zie ook Loorbach 2005; De Vries et al. 2007).

Mediasport

De moderne mens is op zoek naar belevenissen. Aan dat verlangen wordt tegemoetgekomen door grote evenementen, zowel op het gebied van muziek en film, als op het gebied van de sport. Hardloophwedstrijden zijn lang voor de sluiting van de inschrijftermijn volgeboekt, wedstrijden in het betaald voetbal trekken een steeds groter en gevarieerder publiek. Wat daar zeker aan heeft bijgedragen, is de kwaliteitsverbetering die de sector heeft doorgemaakt. Bij hardloophwedstrijden ontvangen deelnemers enthousiasmerende mails, is de tijdsmeting verbeterd door gebruik te maken van een aan de schoen te bevestigen chip en zijn er volop mogelijkheden om de eigen prestaties te monitoren en af te zetten tegen die van anderen. Ook een voetbalwedstrijd is allang veel meer dan alleen een sportieve krachtmeting. Het publiek heeft een (overdekte) zitplaats en wordt rond de wedstrijd onderhouden door vooroptredens en pauzeacts. Opzweepende muziek en dito stadionspeakers vergroten de gebeurtenissen op het veld uit en zetten aan tot euforie (of droefenis). Die positieve sfeer heeft er ook voor gezorgd dat het voetbalvandalisme in de stadions minder de dreigende toon heeft die het twintig jaar geleden had, al vergt de handhaving van vooral de rust buiten de stadions nog altijd veel politie inzet.

De aantrekkingskracht van de sport heeft ook betekend dat de sport een steeds grotere plaats is gaan innemen in het televisiebestel. Op de lange termijn is de zendtijd besteed aan sport sterk vergroot – niet alleen in de even jaren, als er veel sportevenementen zijn, maar ook daarbuiten. In recente jaren is die stijging niet meer zo groot. Naar verhouding werd er in 2007 zelfs iets minder sport uitgezonden dan in 2005 en 2003. De cijfers over het kijken naar sport laten voor de recente jaren dan ook niet allemaal een even positief beeld zien. Het aandeel mensen dat zegt wekelijks naar sport te kijken op televisie, is wat gedaald, evenals het aantal geregistreerde kijkminuten. De overkill aan uitgezonden sport lijkt enige sportmoeheid bij de verwende en drukbezette consument in de hand te werken. Als er drie avonden per week live Europees voetbal wordt uitgezonden, kan men moeilijk meer spreken van een unieke belevenis. De sport is steeds minder bijzonder geworden. Echte interesse is er alleen en vooral nog maar voor de grote evenementen, zoals wedstrijden van het Nederlands elftal, en dan met name het live bijwonen daarvan.

De media-aandacht voor de sport concentreert zich ook nog altijd op de grootste sporten. De ‘mediasporten’ (Stokvis 2003) in Nederland zijn voetbal, tennis, autosport, wielrennen en schaatsen. Samen nemen zij driekwart van de zendtijd voor sport voor hun rekening en 83% van de kijktijd. Andere sporten moeten nog altijd vechten om aandacht van de media en daarmee van het grote publiek. Dat geldt zeker voor de lagere echelons, waartoe ook – als gevolg van de eerder geschetste internationalisering – lokale en regionale competities moeten worden gerekend. Nu al is de verslaggeving in kranten over bijvoorbeeld de Engelse Premier League uitbundiger dan die over de vaderlandse eerste divisie. Die tendens zal alleen nog maar sterker worden. Mondiale spelers (producenten van sportartikelen, mediaconcerns, eigenaren van competities als het IOC en de FIFA) drukken hun stempel op de vaderlandse sport.

Uit zichzelf zal de vrijetijdseconomie niet zorgen voor een meer gelijkwaardige spreiding van de media-aandacht over meer takken van sport. Daarvoor is meer beleid nodig, en meer kennis en marketingkracht bij de betrokken bonden. Dat er wel degelijk kansen liggen, laten de uitzendingen van de Paralympische Spelen zien. Met goed getimed uitzendingen bereikten die een veel groter publiek dan was voorzien, zij het nog altijd beduidend minder dan bij het betaald voetbal (zie hoofdstuk 5).

De toekomst van Nederland sportland

De sport begint meer en meer trekken te vertonen van een echte, volwassen bedrijfstak. De ontwikkelingen in de sport zijn daarin illustratief voor de veranderingen in de vrijetijdsector in het algemeen. Die sector is niet meer alleen een van onschuldig vermaak, maar ook in toenemende mate van big business (Van Bottenburg 2005). Voor de commercie is de sport een aantrekkelijke niche geworden van de beleveniseconomie. Daarnaast heeft ook de overheid de sport gevonden. Politici en beleidsmakers bewieroken de sport vanwege de kans om via de sport te werken aan de volkgezondheid en de sociale cohesie. De sport krijgt daarbij verregaande taken en verantwoordelijkheden toebedeeld.

Aangenomen dat die ontwikkelingen de komende jaren zullen doorzetten, gaat de sport een mooie toekomst tegemoet. Vergrijzing en de komst van nieuwe groepen Nederlanders bieden daarbij uitdagingen voor de sport, maar geen onoverkomelijke hindernissen, en verder vooral kansen om de sport beleidsmatig in te zetten. De recente stijgingen in de sportdeelname suggereren dat de sport nog veel onontdekte potentie heeft. Tegelijkertijd staat de sport voor de uitdaging om processen van verzakelijking en professionalisering soepel en succesvol te laten verlopen. De sport heeft zijn onschuld verloren. Daarentegen is de inzet van vrijwilligers nog steeds een van de belangrijkste pijlers van de sport. Het wekelijkse aanbod van tienduizenden wedstrijden is simpelweg niet te realiseren zonder de inzet van de 1,5 miljoen sportvrijwilligers. Het principe van vrijwilligersinzet houdt de sport betaalbaar, en biedt gelegenheid om als burger te participeren en niet slechts als klant. Toch staat de sport voor de uitdaging om mee te gaan in de hang naar meer zakelijkheid en professionaliteit. De komst van een vrijetijdseconomie en de toenemende beleidsmatige aandacht geven aanleiding om de organisatie van de sport op punten te herzien. Dat bonden en verenigingen een belangrijke rol zullen spelen in het sportlandschap van de toekomst, staat buiten kijf. Hoe die rol er precies uitziet en wat daarin wiens kerntaken zijn, staat open voor debat.

De toekomst van de sport is ook om andere redenen ongewis. De afgelopen jaren is een einde gekomen aan de langetermijngroei in de consumentenbestedingen aan actieve sportdeelname. Burgers zijn wat minder aan sport gaan uitgeven. Wat de recente economische crises hieraan gaan toevoegen, is momenteel nog niet bekend. De sterke daling van het consumentenvertrouwen in de tweede helft van 2008 (zie CBS webmagazine van 29 oktober 2008 op www.cbs.nl) voorspelt vooralsnog weinig

goeds. De afgelopen jaren is veel geld naar de sport gevloeid. In de sponsortop 10 nemen banken – voornamelijk – vooraanstaande plaatsen in.⁹ Gulle sponsors, koopkrachtige consumenten en op expansie gerichte media zorgden samen voor een opgaande beweging, die de sport naar een hoger niveau heeft getild. Nu duidelijk is dat de bomen niet tot in de hemel reiken, is het niet te hopen dat zich een domino-effect voltrekt, waarbij partijen elkaar meentrekken in een neerwaartse spiraal. Ook de liberalisering van de kansspelen vormt een onzekere factor. Er gaat in de sport 9,4 miljard euro om (PRC 2008). Desondanks is de georganiseerde sport (de bonden en sportkoepel NOC*NSF) nog in hoge mate afhankelijk van de ongeveer 40 miljoen euro die, via Lotto en Toto, door gokkend Nederland wordt opgebracht (zie hoofdstuk 3). Het mogelijk wegvallen daarvan stelt eisen aan de financieringsstructuur van de sport, die voldoende adequaat moet zijn om dit gat op te vangen. Daarnaast dient de overheid aan te geven welke verantwoordelijkheden zij in dezen wenst te nemen (vgl. Algemene Rekenkamer 2008) en is het aan de sport zelf om recht te doen aan de verzakelijking en zich minder afhankelijk te maken van subsidies.

Beleidsmatig is er de afgelopen jaren al beduidend meer geïnvesteerd in de sport. De sport sloot goed aan bij een overheidsbeleid waarin gezondheid, cohesie en presteren (lees: activatie en zelfverantwoordelijkheid van burgers) centraal stonden. Gezien de huidige situatie lijkt het niet voor de hand te liggen dat die lijnen in het beleid in de nabije toekomst minder betekenis zullen krijgen. Met de vergrijzing, de individualisering en de multiculturele samenleving zullen gezondheid, eigen verantwoordelijkheid en cohesie ook in de komende jaren belangrijke thema's blijven. De mogelijkheid om, honderd jaar na 'Amsterdam 1928', de Olympische Spelen wederom naar Nederland te halen vormt daarbij een krachtig perspectief om aandacht (en geld) te vragen voor investeringen in de volle breedte van de sport (in topsportfaciliteiten, maar ook bijvoorbeeld in playgrounds en in accommodaties, in ondersteuning van vrijwilligers, in gehandicaptensport en in versterking van het bewegingsonderwijs). Hooguit kan in de toekomst blijken dat sport minder vermogen dan door beleidsmakers was gehoopt (Stegeman 2008). Ook die kwestie zal in de nabije jaren verduidelijkt worden. Enige relativisering ten aanzien van de mogelijkheden om door de sport maatschappelijke veranderingen teweeg te brengen, kan daarbij geen kwaad. Dat laat ook ruimte om de sport op zijn eigen merites te beoordelen: als een niet al te dure, plezierige en gezonde wijze van samen bezig zijn en iets met elkaar te beleven. Het is aan de sport om ervoor te zorgen dat die betekenissen niet verloren gaan, en tegelijkertijd mee te gaan met de veranderingen die zich in de maatschappij voltrekken.

Noten

- 1 Met dank aan Jos de Haan, Carlijn Kamphuis, Annet Tiessen-Raaphorst, Jo Lucassen, Hugo van der Poel, Gerard van den Houten, Geert Slot, Maarten Koornneef en Nicolette van Veldhoven voor hun suggesties bij het schrijven van deze epiloog.
- 2 Te noemen zijn: de BOS-impuls, Meedoen allochtone jeugd, de Alliantie school & sport, de Stimuleringsmaatregel sport, brede school en cultuur, en het recente beleidskader Sport, opvoeding en onderwijs. Uitzonderingen vormen de in 2003 stopgezette Breedtesportimpuls (BSI) en het recente Nationaal actieplan sport en bewegen. Dat de sportdeelname op jeugdige leeftijd bijdraagt aan het sportief actief blijven op latere leeftijd, is overigens een goed gedocumenteerd feit (zie hoofdstuk 11 in de Rapportage sport 2006). Dat de vmbo-jeugd van nu de lage-SES-doelgroep van later wordt, wordt evenmin ontkend. Desalniettemin ligt de echte uitdaging voor een sportstimuleringsbeleid erin om de sportdeelname onder de volwassen bevolking op een hoger peil te brengen, iets wat nog nauwelijks is terug te zien in de huidige verhoudingen in het sportbeleid.
- 3 Bijvoorbeeld door de term 'schoolsport' niet te nauw te nemen en daar ook initiatieven gericht op ouders onder te scharen. De bestaande netwerken van ouders worden benut om 'oudersport' te ontwikkelen in en rond de gymzalen van de school. 'Opa en oma'-sportdagen zijn een ander voorbeeld van hoe de school en het schoolgaande kind kunnen worden benut als medium om volwassenen te bereiken. Combinatiefunctionarissen zouden daar meer op gericht kunnen zijn.
- 4 Al bestonden bijvoorbeeld de Breedtesportimpuls (BSI) en de actie 30 minuten bewegen wel al langer.
- 5 In 1988 telde Nederland 7,7 miljoen sporters en 6400 accommodaties. In 2006 waren er 10,3 miljoen sporters en 6600 accommodaties.
- 6 Zoals de nieuwsbrief Sport know how XL die sinds september 2007 verschijnt, aanvankelijk wekelijks, inmiddels tweewekelijks; het tweemaandelijks tijdschrift Sport en Strategie, dat eveneens sinds 2007 bestaat; de overname van SGBO, het voormalig onderzoeksbureau van de VNG, door adviesbureau BMC in 2008; en het verschijnen van meerdere economische rapporten over de sport (PRC 2008; Algemene Rekenkamer 2008).
- 7 Ter illustratie: het hoogste orgaan van de KNLTB kent een ledenraad van 45 leden; bij de Atletiekunie is de unieraad met 40 stemgerechtigden het besluitvormende orgaan.
- 8 Statistieken op dit terrein zijn er niet. In vaktijdschriften als *Sport, bestuur en management* en *Sport en Strategie* wordt echter frequent melding gemaakt van wisselingen in de directies van sportbonden, niet zelden als gevolg van problemen in de topsportstructuur. Zie ook Hopstaken 2008.
- 9 In 2007 was de Rabobank de grootste sportsponsor van het land. De top tien bestond verder uit 5 financiële instellingen (Rabo op 1, Aegon op 3, ABN-AMRO op 5, Fortis op 8 en ING-Nederland op 10) (*Sponsortribune* 2008). Voor alle geldt dat ze niet alleen topsportevenementen sponsoren, maar ook breedtesportevenementen. Fortis is naast hoofdsponsor van voetbalclub Feyenoord ook de financiële motor achter veel hardloopevenementen en beheerder van het VSB-fonds. Dat fonds, dat ook veel geld ter beschikking stelt aan de sport, kondigde in oktober 2008 al aan zijn uitgaven te gaan terugschreeven.

Literatuur

- Algemene Rekenkamer (2008). *Topsport in Nederland*. Den Haag: Sdu.
- Boessenkool, J., F. van Eekeren en J. Lucassen (2008). Moderniseren en professionaliseren van sportverenigingen: met gevoel voor realiteit graag! Geraadpleegd op 22 april 2008 via <http://www.sportknowhowxl.nl/index.php?pageid=detail&catid=alleen-op-de-wereld&cntid=1722>.
- Bottenburg, M. van (2005). *There's no business like sportbusiness* (oratie Fontys Economische Hogeschool). Tilburg: Fontys Economische Hogeschool.
- Breedveld, Koen (2006). Verschillen in sportdeelname. In: Koen Breedveld en Annet Tiessen-Raaphorst (red.), *Rapportage sport 2006* (p. 299-321). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Breedveld, Koen en Ruud van der Meulen (2003). Sport en cohesie. In: Koen Breedveld (red.), *Rapportage sport 2003* (p. 247-281). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekkers, M. (2006). *Lichamelijke oefening*. Amsterdam: Contact.
- Dool, R. van den, R. van der Meulen en K. Breedveld (2008). *Van 60 naar 75*. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Duyvendak, J.W. en M. Hurenkamp (2004). *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*. Amsterdam: Van Genept.
- Elias, N. en E. Dunning (2007 [oorspronkelijk: 1986]). *Sport en spanning. De zoektocht naar sensatie in de vrije tijd*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Hoekman, R. en K. Breedveld (2008). Bewegen en sporters. In: V.H. Hildebrandt, W.T.M. Ooijendijk en M. Hopman-Rock. *Trendrapport Bewegen en Gezondheid 2006/2007* (p. 133-152). Leiden: TNO Kwaliteit van Leven.
- Hopstaken, P. (2008). 'Crisis bij NOC*NSF is topje van de ijsberg.' Geraadpleegd op 7 oktober 2008 via <http://www.sportknowhowxl.nl/index.php?pageid=detail&catid=OpenPodium&cntid=2512>,
- Kalmthout, J. en J. Lucassen (2008). *Verenigingsmonitor 2007. De stand van zaken in de sportvereniging*. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut
- Kamphuis, C.B.M. (2008). *Explaining socioeconomic inequalities in health behaviours. The role of environmental factors*. Rotterdam: Erasmus Universiteit.
- Lagendijk, E. (2007). *School en sport samen werken. Rapportage van de kwalitatieve analyse in het kader van de brede analyse 'school en sport, samen sterker'*. Amsterdam: DSP-groep.
- Loorbach, J. (2005). *De 13 aanbevelingen voor goed sportbestuur*. Arnhem: NOC*NSF.
- Meulen, R. van der (2007). *Brug over woelig water. Lidmaatschap van sportverenigingen, vriendschappen, kennissenkringen en veralgemeend vertrouwen* (proefschrift). Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Mommaas, H. (2000). *De vrijetijdsindustrie in stad en land. Een studie naar de markt van belevenissen*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Mommaas, H. (2003). *Vrijetijd in een tijdperk van overvloed* (oratie). Amsterdam: Dutch University Press.
- Mulleneers, S. (2008). *Sporten, nu even niet* (masterthesis). Tilburg: Universiteit van Tilburg.
- Pine, J. en J. Gilmore (2000). *De beleviseconomie*. Rotterdam: Academic Books.
- Poel, H. van der (2002). *Beweging wordt vrije keuze*. In: *Vrijetijdstudies*, jg. 20, nr. 1, p. 55-61.
- PRC, Policy Research Corporation (2008). *De economische betekenis van sport in Nederland*. Rotterdam: PRC.
- Rijsdorp, K. (1957). *Sport als jong-menselijke activiteit*. Groningen: Wolters.

- Ross, Clemence (2008). *Bewegrede*, uitgesproken 15 september 2008. Geraadpleegd via <http://www.30minutenbewegen.nl/cat/1457/Bewegrede> op 12 november 2008.
- Schnabel, P. (2000). Een sociale en culturele verkenning voor de langere termijn. In: Sociaal en Cultureel Planbureau / Centraal Planbureau, *Trends, dilemma's en beleid. Essays over ontwikkelingen op langere termijn* (p. 11-27). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Centraal Planbureau.
- Sponsortribune (2008). De sponsor top 40. In: *Sponsortribune*, 2008, nr 2, p. 10-15.
- Stegeman, H. (2007). *Effecten van sport en bewegen op school. Een literatuuronderzoek naar de relatie van fysieke activiteit met de cognitieve, affectieve en sociale ontwikkeling*. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Stegeman, H. (2008). Sport en bewegen als haarlemmerolie? In: *Vrijtijdstudies*, jg. 26, nr. 3, p. 5-6.
- Stokvis, R. (2003). *Sport, publiek en de media*. Amsterdam: Aksant.
- Stokvis, R. (2008). 'Segmentering van de sportbeoefening.' Geraadpleegd op 19 augustus via <http://www.sportknowhow.nl/index.php?pageid=detail&catid=OpenPodium&ntid=2269>.
- Stokvis, R. en I. van Hilvoorde (2008). *Fitter, harder & mooier. De onweerstaanbare opkomst van de fitnesscultuur*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Tiessen-Raaphorst, A., J. Lucassen, R. van den Dool en J. van Kalmthout (2008). *Weinig over de schreef. Een onderzoek naar onwenselijk gedrag in de breedtesport*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Visscher, C. (2008). *Jeugdsport. Leren en presteren. Over motoriek, cognitie, tijd, kwaliteit en effectiviteit* (oratie). Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Vries, J. de, K. Nagtegaal, R. Baatenburg de Jong, G. Bekker, S. Löwik, R. Wardenaar (2007). *Besturen als sport. Een onderzoek naar competenties van besturen in de Nederlandse sportsector*. Leiden/Den Haag: Universiteit Leiden, Campus Den Haag.

Summary

1 Introduction

This *Report on Sport 2008* (*Rapportage sport 2008*) brings together the main statistical trends in sport in the Netherlands in the recent period 2003-2008. Special attention is devoted to the importance of exercise for health, the rise of the fitness culture and the collaboration between sport and education. The *Report on Sport 2008* is a co-production by the Netherlands Institute for Social Research/SCP, the Mulier Institute, Statistics Netherlands (CBS), the National Olympic Committee * Netherlands Sports Federation (NOC*NSF) and TNO Quality of Life. In addition, some chapters were written in full or in part by staff from various universities (Utrecht, Tilburg, Amsterdam and VU University Amsterdam), DSP-groep, the Netherlands Institute for Transport Policy Analysis (KIM) and the Dutch Consumer Protection Council (Consument en Veiligheid). The *Report on Sport* is funded partly by the Ministry of Health, Welfare and Sport.

2 Social trends

Some social trends in recent years have been beneficial for sport, others less so. One positive factor has been the further increase in the general education level. Disposable incomes were also higher in 2007 than in 2005, when purchasing power reached its lowest point to date in the new millennium. Perhaps less favourable was the fact that the average Dutch person's life became slightly busier; the total time spent on obligatory activities increased by 0.4 hours per week between 2000 and 2005, while the amount of free time people had at their disposal remained stable. The trend towards spending less and less time on maintaining social contacts has also continued in recent years. Fewer people join clubs and associations. In the long term, the health-related behaviour of the Dutch has improved; in the last few years, however, this progress appears to have come to a halt. In 2007, for example, there were just as many regular alcohol users and just as many smokers as in 2004. The percentage of overweight Dutch people has also changed little.

3 Developments in the policy on sport

The development of the sports policy network, the division of roles and tasks among the various partners in this network, and thus the design and direction of the policy, have developed further in recent years in line with the investment scenario. This means that partners in the sports policy network have become less dependent on government subsidies and concentrate on finding or creating their own niche in the network. The increased funds flows within sport and the growing instrumental

importance attached to this money is making the demand for effectiveness ever more urgent. The quantifying of policy objectives and the monitoring of results means the achievement of policy targets is increasingly being tested.

The decentralisation of central government tasks affords local authorities the opportunity to adopt a more integrated approach to sport and exercise, education, welfare, youth policy and health policy. The paradoxical effect of this is that it makes the policy on sport less transparent and uniform.

The government policy memorandum *Tijd voor Sport* (Time for Sport) was published in 2005 and was based on three core themes, namely 'exercise', 'taking part' and 'performance'. These still form the basis for government policy. Exercise is gaining importance in the battle against overweight; taking part fits in seamlessly with the goals of the fourth government under Prime Minister Jan Peter Balkenende; and performing and excelling are once again deemed acceptable. In order to realise the envisaged gains through sport, great efforts are being made to create healthy, well-equipped sports associations and clubs. A good deal of effort is being invested in encouraging participation in sport, i.e. stimulating the demand side of the sports market. However, this means that scant attention is devoted to the supply-side, especially sports facilities. One problem here is that the costs are borne by parties (local authorities) which receive few if any of the benefits of those investments (which accrue directly to businesses, health insurers and central government). A similar problem surrounds the funding of the organised sports infrastructure. Whether or not the government should be making a contribution here, in order to guarantee the achievement of gains ('sport as a means') into the future, is open to question.

The thrust of the NOC*NSF report on sport in the Netherlands (*Nederland sportland*) has in recent years become linked to the debate on the organisation of the Olympic Games in the Netherlands. That organisation demands the development of a geographical/economic vision of the Netherlands, in which a key place is accorded to the development of (conference) tourism, the leisure economy and the organisation of large-scale sports and other events.

4 Participation in sport

More people are taking part in sport in the Netherlands than ever before: 71% of the population participated in sport at least once in 2007, compared with 53% at the end of the 1970s. Moreover, 65% of the population were taking part in sport at least 12 times per year in 2007, compared with 61% in 2003. Participation in sport by members of non-Western ethnic minorities is lower than in the rest of the population, and the participation by the over-65s, people with a lower education level, lower income groups and people with moderate to severe impairments is still much lower than among the population as a whole.

There was a further decline between 2003 and 2007 in the proportion of the population who participate in sport as members of a sports club. Organised sport is thus continuing to lose market share. On the other hand, the proportion of people

taking part in sports competitions and training sessions stabilised. The existing differences in participation in competitions and training sessions between men and women and between younger and older sports participants have not reduced. Sports which have seen further growth in recent years are particularly fitness training, running and soccer.

5 Sports fans

Sports magazines had a core paid circulation of 1.5 million copies in 2007. In the same year, Dutch public and commercial broadcasters dedicated an average of more than 2,800 hours to sport. People spend an average of 87 hours watching sport broadcast on the Dutch public and commercial channels. One in three Dutch people attend a sporting match at least once a year.

Attending matches is becoming more and more popular. By contrast, the following of sport via radio and television appears to be dwindling. It may be that more people now follow sport via the Internet; on the other hand, it is also possible that people are experiencing a degree of 'sport fatigue'. The enormous number of sports programmes broadcast has made following matches on the television less of a special event. Whether this reduced interest in following sport on radio and television marks the start of a new trend or is merely a temporary dip is a question that will have to be answered in the coming years.

6 Sports infrastructure

Although participation in sport is still growing, the number of sports facilities is failing to keep pace or is even falling back in relative terms. The main areas of growth are in the number of Cruijff Courts (playing fields established in disadvantaged neighbourhoods, sponsored by the Johan Cruijff Foundation; several of these have been established in the Netherlands, and recently a Cruijff Court was opened in Islington, London) and Krajicek playgrounds (a similar project involving the creation of sports fields and playgrounds for young people in disadvantaged areas, sponsored by the Richard Krajicek Foundation), and commercial sports organisations (riding schools, sports academies, fitness centres). The trend away from local authority-run towards privately operated sports facilities came to a halt or even reversed slightly between 2003 and 2006.

The top 15 NOC*NSF sports associations have remained fairly stable for several years. One change that has however taken place is that, after the Dutch Football Association (KNVB) and the Dutch Lawn Tennis Association (KNLTB), in first and second place, respectively, the Dutch Golf Federation (NGF) is now in third place, having displaced the Royal Dutch Gymnastics Federation (KNGU). Among the sports that have seen strong growth in memberships in recent years are athletics, hockey and equestrian sports. Almost 27,000 sports clubs were affiliated to the sports federations in 2007 (a reduction of 1% compared with 2004). The average number of

members rose during that period from 174 to 190 per club. 9% of sports clubs had 500 members or more in 2006; one in three sports clubs had fewer than 50 members.

Roughly 1.5 million people perform voluntary work within sport. This figure is fairly stable, though the most recent measurements suggest a slight decline in the number of volunteers in the population at large. Sport volunteers are more often men than women, and more often young than old. They are also generally better educated, come from the higher income groups and are indigenous Dutch. Volunteers are active at 84% of sports clubs. The total amount of unpaid work carried out in the sports sector is equivalent to 52,000 FTE.

7 Economics of sport

Consumer spending on sport fell from € 3.7 billion in 2003 to € 3.5 billion in 2006. Government spending on sport increased over the same period by 14%, to over € 1 billion. As in earlier years, spending allocated to sports clubs increased slightly more quickly than spending on sports halls and facilities. Further funding came from lotteries, which in 2006 generated more than € 44 million for sport.

The combined revenues of sports clubs (excluding water sports clubs and professional football) increased to € 1.1 billion between 2003 and 2006 (+16%). More than half the income and expenditure was attributable to clubs in just three branches of sport: amat € football, tennis and golf. Subsidies and government grants constituted 11% of the income of sports clubs in 2006. Without this income, the clubs would have operated at a deficit of € 80 million, as they did in 2003. The combined turnover of all sports organisations together (including commercial sports organisations and professional football) totalled € 2.9 billion in 2006 (2003: € 2.3 billion). This figure includes turnover in the fitness segment (€ 840 million in 2007, € 630 million in 2003).

Commercial and non-commercial sports organisations (excluding fitness centres) employed a total of 22,000 people in 2006 (an increase of 1,000 compared with 2003). The volume of labour increased by 9% over the same period to just under 9,000 full-time equivalents. The volume of labour of staff not on the payroll (e.g. owners/managing directors, temporary agency staff) grew by 23% over the same period, to 4,500 full-time equivalents. Together with the volume of labour of staff on the payroll and employment at fitness centres (11,600 FTE, see chapter 14), this implies that 25,100 FTE were employed at sports organisations in 2006. To this can be added the staff at facilities such as swimming pools and yachting marinas: 8,720 FTE for staff on the payroll (a reduction of 8% compared with 2003) and 1,850 FTE for non-payroll staff (-3%).

8 Sport, space and time

The total area available for sport in the Netherlands increased slightly between 1996 and 2003, from 31,000 to 32,000 ha. Open-air sports facilities occupy less than 1% of the total area of the Netherlands. The trend towards moving open air sports facilities out of central urban areas to peripheral municipalities, which has been under way for some time, has continued in recent years. Residents of these peripheral municipalities relatively frequently practise sport in a green environment. Land prices near to sports fields are relatively high, possibly suggesting that the presence of sports fields has a positive influence on land values.

More than one in ten leisure journeys can be traced to sporting activities. A large majority of all sports-related journeys (60%) are however shorter than 5 km. Even more striking is the (continuing) domination of the car in sport-related journeys, even over short distances.

Sport remains an activity predominantly for the evenings and weekends: 69% of participation in sport takes place at these times, and when it comes to attending matches the figure is even higher, at 94%. The routine of the working day means that sport and associational life only really get going after 5.00 p.m. This offers opportunities for utilising empty sports facilities during work and school hours, but also implies that paid staff would have to be recruited for all manner of tasks, since at these times volunteers are engaged in other activities.

9 Sport, exercise and health

Adult exercise patterns are improving in the Netherlands; the proportion of Dutch people who are inactive has fallen from 9% to 5% in recent years. The proportion of Dutch people who exercise in accordance with the 'combinorm' – the norm amount of exercise that is required to maintain good health – increased from 52% in 2002 to almost 66% in 2006/07. However, detailed figures on the exercise patterns of the adult population do not yet confirm this positive trend. Those who participate in sport score better across the board than those who do not. A further point for attention is that the percentage of people achieving the fitness exercise norm appears to be falling slightly. The percentage of people who meet the norm is considerably lower among 12-17 year-olds than among adults. The percentage of young people meeting the exercise norm of 60 minutes is 38%.

On average, there are at least 1.5 million sports-related injuries in the Netherlands each year. Half of these require medical treatment. The possibility cannot however be ruled out that the actual number of injuries is even higher.

There is growing evidence that physically demanding forms of exercise, such as sport, have a greater (positive) effect on health than less intensive forms of physical activity. This means that there is a need when encouraging exercise to stress that in order to achieve the maximum effect, it is important to participate in more intensive forms of physical activity, such as sport.

Primary school pupils receive an average of 90 minutes physical exercise instruction each week, while in secondary schools between 2 and 2.5 hours per week are devoted to this. Around half of all primary schools employ a specialist physical education teacher. They work mainly with the more senior years and are found mainly at larger schools and at primary schools in the *Randstad* conurbation (the densely populated region in the west of the Netherlands incorporating the four largest cities Amsterdam, Rotterdam, The Hague and Utrecht). Physical education is not regarded a priority in senior secondary vocational education.

The position as regards the ability of Dutch children to swim is not bad; 55% of all 6-7 year-olds and 96% of 11-15 year-olds have attained at least one swimming certificate. Compared with 2003, there has been no change in the overall attainment of swimming diplomas among all children aged between 6 and 15 years, though there has been an increase in the number of children holding the more advanced C-diploma.

There has been a marked increase in the interest in sports education courses in recent years. A number of new courses have been introduced and the number of students is growing, both at senior secondary vocational level and at higher professional and university level. There are some concerns about the labour market position of those graduating from senior secondary vocational sports training courses; however, many of these students go on to further education or branch out to sectors other than the sport sector. One negative aspect is the often limited opportunity for full-time employment for graduates in sports disciplines. Pooling hours between schools and expanding the range of tasks to create combination posts could offer a solution here.

11 *Elite sports*

The investments in elite sport have increased since 2000. This has helped enable more elite sportsmen and women to practise their sport full-time, and has allowed sports federations to employ more top-class coaches and offer them better terms of employment. A majority of elite sports practitioners are themselves of the opinion that this policy has led to further improvements in the climate surrounding elite sport in recent years. There are however still problems. For example, older elite sports practitioners, in particular, face financial problems precisely because they have begun practising sport full-time. In the longer term it is likely that the improvement in the climate in elite sport will lead to more success. The ambition of being among the top 10 countries in the world has not yet been achieved, but the Netherlands is close to doing so.

Developments in recent years show that it is difficult to continue improving the level of performance relative to other countries. The competition also pushes up investments. In the light of the ambition of the sports organisations and the Dutch

government to put the Netherlands in the world top 10, these international developments put pressure on the Netherlands to increase the spending on elite sport and to further improve the efficiency and effectiveness of those investments. A related question here is whether the Netherlands should focus on diversity or on specific priorities. It would seem that more money is spent on diversity in the Netherlands than in other countries, though it remains the case that 91% of all Dutch Olympic medals between 1948 and 2008 have been achieved in just nine branches of sport.

12 *Medical costs of insufficient exercise*

A lifestyle which contains insufficient physical activity has an impact on health care costs. Although the percentage of people meeting the combinorm for exercise rose between 2004 and 2007, the health-related costs attributable to sub-norm activity levels rose over the same period from € 744 million to € 907 million. A key explanation for this increase are the increased fees in the health care sector. The annual medical costs directly attributable to sports injuries in the Netherlands are estimated at € 230 million. The biggest cost item, € 70 million, is accounted for by physiotherapists.

If the costs of health care caused by sub-norm physical activity (€ 907 million) are set against the cost savings due to absence of sports injuries (€ 230 million), this results in a total of € 677 million per year. Investing in exercise policy thus not only involves costs, but also generates significant revenues.

13 *Collaboration between schools and sport*

There is wide public interest in projects at the interface of education and sport. National incentives and projects ('Young people on the move' (Jeugd in beweging), BSI (Sport for All), BOS (Neighbourhood, Education, Sport)) have facilitated this collaboration. The socialisation of education and sport also plays an important role here, however; schools today are much more emphatically rooted in the local community, in everyday life. In this sense, the collaboration between schools and sport can be described as positive.

However, the effect of school and sports projects on the exercise patterns of young people as a whole is minimal. The collaboration between education and sport enables young people to become acquainted with various branches of sport, but the limited scope of this collaboration and its ad hoc character means it makes virtually no contribution to the creation of new, supplementary sports opportunities for those who are currently inactive, nor to extra opportunities for those pupils already participating in sport. Moreover, the collaborating partners (e.g. schools and sports clubs) do not themselves always see the benefits of the collaboration, or they perceive too many barriers to engaging in it (no time, no volunteers, etc.). It remains to be seen to what extent the collaboration between schools and sport will have a positive impact over the long term, and to what extent it encourages sport among the young.

14 *The fitness industry in the Netherlands*

The Dutch fitness sector is developing rapidly to a fully fledged service industry in the fields of sport, exercise and health. More than two million Dutch people practise sport at one of the 2,000 fitness centres throughout the country. Together, these centres generate turnover of around € 840 million per year and provide employment for 26,000 people, or 11,600 FTE.

Fitness companies are increasingly being acknowledged by health insurers and central government as partners in the policy for (preventive) healthcare and encouraging sport. The growing interest in health, both among the population and from the perspective of policy and related sectors (wellness, hospitality industry, leisure) is likely to generate further growth in the sector. However, the competition in the fitness market, too, appears to be increasing. It remains to be seen whether the market will become saturated in the near future and turn into a strong displacement market. What is in any event likely is that the desire to participate actively in sport will grow further, even in an ageing population.

15 *Epilogue*

Sport is showing more and more signs of being a genuine, mature sector of industry. The developments taking place in sport are illustrative of the changes in the leisure industry as a whole. Generous sponsors, entrepreneurial providers of sports amenities, health-conscious sports consumers and expansionist media have all helped sport to raise its game to a new level. Politicians and policymakers sing the praises of sport as a means of contributing to improved public health and social cohesion. If it is assumed that these trends will continue in the coming years, then the future for sport seems to be a very healthy one. The main threat appears to stem from the recent financial crisis, with the concomitant uncertainty as to how much this will affect the economy in the next few years. On another note, the recent increases in participation in sport suggest that there may be a good deal of as yet undiscovered potential. The prospect of one day bringing the Olympic Games back to the Netherlands is a powerful stimulus for asking that attention (and money) be ploughed into investments in sport across the full spectrum. At the same time, the challenge facing sport is to channel the processes of commercialisation and professionalisation smoothly and successfully. There is no doubting the fact that sports federations, associations and clubs will play a key role in the sports landscape of the future. Precisely what that role will be and who will fulfil which key tasks in it, is by contrast still open for debate.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt elke twee jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma (2007-2008) is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl. Het Werkprogramma is rechtstreeks te bestellen bij het Sociaal en Cultureel Planbureau. ISBN 90-377-0267-8

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel. Een complete lijst is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

Sociale en Culturele Rapporten

Sociaal en Cultureel Rapport 2000. ISBN 90-377-0015-2
Sociaal en Cultureel Rapport 2002. De kwaliteit van de quartaire sector. ISBN 90-377-0106-x
In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004. ISBN 90-377-0159-0
Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006. ISBN 90-377-0285-6

The Netherlands in a European Perspective. Social & Cultural Report 2000. ISBN 90-377-0062-4 (English edition 2001)
The Quality of the Public Sector (Summary). Social and Cultural Report 2002. ISBN 90-377-0118-3

Nederlandse populaire versie van het SCR 2000

Nederland en de anderen; Europese vergelijkingen uit het Sociaal en Cultureel Rapport 2000. Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-5875-141-4

SCP-publicaties 2007

- 2007/1 Publieke prestaties in perspectief. Memorandum quartaire sector 2006-2011 (2007). ISBN 978-90-377-0298-9
- 2007/2 Nieuwe links in het gezin (2007). Marion Duimel en Jos de Haan. ISBN 978-90-377-0287-3
- 2007/3 Robuuste meningen? Het effect van responsverhogende strategieën bij het onderzoek Culturele Veranderingen in Nederland (2007). Josine Verhagen. ISBN 978-90-377-0300-9
- 2007/4 Een nuchtere kijk op gezond gedrag. Vier thema's voor gezondheidsbevordering (2007). ISBN 978-90-377-0280-4.
- 2007/5 Verschillen in verzorging. De verzorging van ouderen in negen EU-landen (2007). Evert Pommer, Edwin van Gameren, John Stevens, Isolde Woittiez. ISBN 978-90-377-0258-3
- 2007/6 Prestaties van de rechtspraak: productiviteit in perspectief (2007). Ab van der Torre, Jedid-Jah Jonker, Frank van Tulder, Theresa Steeman, Gerard Paulides. ISBN 978-90-377-0294-1
- 2007/7 Türken in Deutschland und den Niederlanden. Die Arbeitsmarktposition im Vergleich (2007). Jaco Dagevos, Rob Euwals, Mérove Gijsberts en Hans Roodenburg. ISBN 978-90-377-0308-5
- 2007/8 Een gele kaart voor de sport. Een quick-scan naar wenselijke en onwenselijke praktijken in en rondom de breedtesport (2007). Annet Tiessen-Raaphorst en Koen Breedveld. ISBN 978-90-377-0307-8

- 2007/9 *Kosten in kaart. Een macrokostendecompositie toegepast op instellingen voor verstandelijk gehandicapten* (2007). Evelien Eggink, Jedid-Jah Jonker en Michel Ras. ISBN 978 90 377 0143 2
- 2007/10 *Sport in the Netherlands* (2007). Annet Tiessen-Raaphorst en Koen Breedveld. ISBN 978-90-377-0302-3
- 2007/11 *Geld op de plank. Niet-gebruik van inkomensvoorzieningen* (2007). Jean Marie Wildeboer Schut en Stella Hoff. ISBN 978-90-377-0207-1
- 2007/12 *Toekomstverkenning vrijwillige inzet 2015* (2007). Paul Dekker, Joep de Hart en Laila Faulk. ISBN 978-90-377-0311-5
- 2007/13 *Aandacht voor de wijk. Effecten van herstructurering op de leefbaarheid en veiligheid* (2007). Karin Wittebrood en Tom van Dijk. ISBN 978-90-377-0309-2
- 2007/14 *Meedoen met beperkingen. Rapportage gehandicapten 2007* (2007). Mirjam de Klerk (red.). ISBN 978-90-377-0310-8
- 2007/15 *Interventies voor integratie. Het tegengaan van etnische concentratie en bevorderen van interetnisch contact* (2007). Mérove Gijsberts en Jaco Dagevos. ISBN 978-90-377-0312-2
- 2007/16 *Blijvend in balans. Een toekomstverkenning van informele zorg* (2007). Alice de Boer en Joost Timmermans. ISBN 978-90-377-0313-9
- 2007/17 *Vertrouwen in de rechtspraak nader onderzocht* (2007). Paul Dekker en Tom van der Meer. ISBN 978-90-377-0318-4
- 2007/18 *Verbinding maken. Senioren en internet* (2007). Marion Duimel. ISBN 978-90-377-0317-7.
- 2007/19 *Moeders, werk en kinderopvang in model. Analyse van arbeidsparticipatie- en kinderopvangbeslissingen van moeders met jonge kinderen* (2007). Ingrid Ooms, Evelien Eggink en Edwin van Gameren. ISBN 978-90-377-0314-6
- 2007/20 *De sociale staat van Nederland 2007* (2007). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer en Evert Pommer (red.). ISBN 978-90-377-0321-4
- 2007/21 *Toekomstverkenning informele zorg* (2007). Alice de Boer (red.). ISBN 978-90-377-0319-1
- 2007/22 *Beter aan het werk. Trendrapportage ziekteverzuim, arbeidsongeschiktheid en werkhervatting* (2007). Gerda Jehoel-Gijsbers (red.). ISBN 978-90-377-0327-6
- 2007/23 *Out in the Netherlands. Acceptance of homosexuality in the Netherlands* (2007). Saskia Keuzenkamp en David Bos. ISBN 978-90-377-0324-5
- 2007/24 *Achterstand en afstand. Digitale vaardigheden van lager opgeleiden, ouderen, allochtonen en inactieven* (2007). Eric van Ingen, Jos de Haan en Marion Duimel. ISBN 978-90-377-0316-0
- 2007/25 *Het beste van twee werelden. Plattelanders over hun leven op het platteland* (2007). Carola Simon, Lotte Vermeij en Anja Steenbekkers. ISBN 978-90-377-0320-7
- 2007/26 *Maten voor gemeenten 2007. Een analyse van de prestaties van de lokale overheid* (2007). B. Kuhry, J.J.J. Jonker, m.m.v. M. Ras. ISBN 978-90-377-0323-8
- 2007/27 *Jaarrapport integratie 2007* (2007). Jaco Dagevos en Mérove Gijsberts. ISBN 978-90-377-0330-6
- 2007/28 *Discriminatiemonitor niet-westerse allochtonen op de arbeidsmarkt 2007* (2007). Iris Andriesen, Jaco Dagevos, Eline Nievers en Igor Boog. ISBN 978-90-377-0331-3
- 2007/29 *Het bereik van het verleden. Ontwikkelingen in de belangstelling voor cultureel erfgoed. Het cultureel draagvlak deel 7.* (2007). Frank Huysmans en Jos de Haan. ISBN 978-90-377-0284-2
- 2007/30 *Armoedemonitor 2007* (2007). Cok Vrooman, Stella Hoff, Ferdy Otten en Wim Bos. ISBN 978-90-377-0337-5
- 2007/31 *Verklaringsmodel verpleging en verzorging 2007.* Jedid-Jah Jonker, Klarita Sadiraj, Isolde Woittiez, Michiel Ras en Meike Morren. ISBN 978-90-377-0334-4
- 2007/32 *Comparing Care. The care of the elderly in ten EU-countries.* Evert Pommer, Isolde Woittiez en John Stevens. ISBN 978-90-377-303-0

2007/33 Surfende senioren. Kansen en bedreigingen van ICT voor ouderen. Jos de Haan, Oene Klumper, Jan Steyaert (red.). ISBN 978-90-377-0362-7

SCP-publicaties 2008

- 2008/1 Vrijwillig verzorgd. Over vrijwilligerswerk voor zorgbehoevenden en mantelzorgers buiten de instellingen (2008). Jeroen Devilee. ISBN 978-90-377-0353-5
- 2008/2 Vroeger was het beter. Nieuwjaarsuitgave 2008 (2008). ISBN 978-90-377-0344-3
- 2008/3 Facts and Figures of the Netherlands. Social and Cultural Trends 1995-2006 (2008). Theo Roes (ed.). ISBN 90-377-0211-8
- 2008/4 Nederland deeltijdland. Vrouwen en deeltijdwerk (2008). Wil Portegijs en Saskia Keuzenkamp (red.). ISBN 978-90-377-0346-7
- 2008/5 Het dagelijks leven van allochtone stedelingen (2008). Andries van den Broek en Saskia Keuzenkamp (red.). ISBN 978-90-377-0336-8
- 2008/6 De openbare bibliotheek tien jaar van nu (2008). Frank Huysmans en Carlien Hillebrink. ISBN 978-90-377-0351-1
- 2008/7 De openbare bibliotheek tien jaar van nu. De hoofdlijnen (2008). Frank Huysmans en Carlien Hillebrink. ISBN 978-90-377-0373-3
- 2008/8 The future of the Dutch public library: ten years on (2008). Frank Huysmans en Carlien Hillebrink. ISBN 978-90-377-0380-1
- 2008/9 De virtuele cultuurbezoeker. Publieke belangstelling voor cultuurwebsites (2008). Jos de Haan en Anna Adolfsen. ISBN 978-90-377-0357-3
- 2008/10 Gestruikelend voor de start. De school verlaten zonder startkwalificatie (2008). Lex Herweijer. ISBN 978-90-377-0339-9
- 2008/11 Sociale veiligheid ontsleuteld. Veronderstelde en werkelijke effecten van veiligheidsbeleid (2008). Lonneke van Noije en Karin Wittebrood. ISBN 978-90-377-0349-8
- 2008/12 Grijswaarden. Monitor ouderenbeleid 2008 (2008). Cretien van Campen (red.). ISBN 978-90-377-0376-4
- 2008/13 Overwegend onderweg. De leefsituatie en de mobiliteit van Nederlanders (2008). Lucas Harms. ISBN 978-90-377-0377-1
- 2008/14 De sociale pijler. Ambities en praktijken van het grotestedenbeleid (2008). Jeroen Hoenderkamp. ISBN 978-90-377-0378-8
- 2008/15 De school bestuurd. Schoolbesturen over goed bestuur en de maatschappelijke opdracht van de school (2008). Monique Turkenburg. ISBN 978-90-377-0338-2
- 2008/16 Weinig over de schreef. Een onderzoek naar onwenselijk gedrag in de breedtesport (2008). Annet Tiessen-Raaphorst, Jo Lucassen, Remko van den Dool, Janine van Kalmthout. ISBN 978-90-377-0360-3
- 2008/17 Meedoen en gelukkig zijn. Een verkennend onderzoek naar de participatie van mensen met een verstandelijke beperking of chronisch psychiatrische problemen (2008). M.H. Kwekkeboom en C.M.C. van Weert. ISBN 978-90-377-0369-6
- 2008/18 Values on a grey scale. Elderly Policy Monitor 2008 (2008). Crétien van Campen (red.). ISBN 978-90-377-392-4
- 2008/19 Overgebleven dorpsleven. Sociaal kapitaal op het hedendaagse platteland (2008). Lotte Vermeij (SCP) en Gerald Mollenhorst (UU). ISBN 978-90-377-0367-2
- 2008/20 Het platteland van alle Nederlanders. Hoe Nederlanders het platteland zien en gebruiken (2008). Anja Steenbekkers, Carola Simon, Lotte Vermeij, Willem-Jan Spreuwers. ISBN 978-90-377-0366-5
- 2008/21 Portretten van Mantelzorgers (2008). Sjoerd Kooiker en Alice de Boer. ISBN 978-90-377-0347-4
- 2008/22 De staat van de publieke dienst. Het oordeel van de burger over de kwaliteit van overheidsdiensten (2008). Evert Pommer, Hetty van Kempen en Evelien Eggink. ISBN 978-90-3770370-2

- 2008/23 *Maten voor gemeenten 2008* (2008). Bob Kuhry, Jedid-Jah Jonker, Frans Knol, Ab van der Torre, m.m.v. Bureau Zenc. ISBN 978-90-377-0396-2
- 2008/24 *Deeltijd in beeld. Waarom vrouwen in deeltijd werken* (2008). Wil Portegijs, Mariëlle Cloin, Saskia Keuzenkamp, Ans Merens, Eefje Steenvoorden. ISBN 978-90-377-0397-9

SCP-essays

- 1 *Voorbeelden en nabeelden* (2005). Joep de Hart. ISBN 90-377-0248-1
- 2 *De stem des volks* (2006). Arjan van Dixhoorn. ISBN 90-377-0265-1
- 3 *De tekentafel neemt de wijk* (2006). Jeanet Kullberg. ISBN 90-377-0261-9
- 4 *Leven zonder drukte* (2006). Tjirk van der Ziel met een naschrift van Anja Steenbekkers en Carola Simon. ISBN 90-377-0262-7
- 5 *Otto Neurath en de maakbaarheid van de betere samenleving* (2007). Ferdinand Mertens. ISBN 978-90-5260-260-8

Overige publicaties

- Veel geluk in 2007. Nieuwjaarsuitgave* (2007). Paul Schnabel (red.). ISBN 978-90-377-0295-8
- Marktplaats Europa. Vijftig jaar publieke opinie en marktintegratie in de Europese Unie* (2007). Paul Dekker, Albert van der Horst, Henk Kox, Arjan Lejour, Bas Straathof, Peter Tammes en Charlotte Wennekers. ISBN 978-90-377-0305-4
- Samenloop van regelingen* (2007). Mirjam de Klerk, Gerda Jehoel-Gijsbers. ISBN 978-90-377-0315-3
- Hoe groot is de vraag? Operationalisatie van de potentiële vraag naar AWBZ-gefinancierde zorg* (2007). Roelof Schellingerhout. ISBN 978-90-377-0341-2
- Monitoring van sociale acceptatie van homoseksuelen in Nederland* (2007). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0329 0
- Ondersteunende voorzieningen* (2008). Roelof Schellingerhout. ISBN 978-90-3770354-2
- Wel of niet aan het werk* (2008). Patricia van Echtelt en Stella Hoff. ISBN 90-377-0364-1
- Ontwikkeling van AWBZ-uitgaven 1985-2030* (2008). Evelien Eggink, Evert Pommer en Isolde Woittiez. ISBN 90-377-0365-8
- Veranderlijkheid van opvattingen over de EU* (2008). Charlotte Wennekers. ISBN 978-90-377-0382-5
- Advies over het macrobudget huishoudelijke WMO-hulp voor 2009* (2008). Evert Pommer, Ab van der Torre. ISBN 90-377-0383-2
- Informatievoorziening integratie niet-westerse allochtonen. Inventarisatie van de beschikbare bronnen en voorstellen voor verbetering* (2008). Jaco Dagevos en Mérove Gijsberts. ISBN 978-90-377-0388-7
- De ongrijpbare nonrespondent* (2008). Josine Verhagen. ISBN 978-90-377-0359 7.
- Europa's burens. Europees nabuurschapsbeleid en de publieke opinie over de Europese Unie* (2008). Paul Dekker, Albert van der Horst, Suzanne Kok, Lonneke van Noije en Charlotte Wennekers. ISBN 978-90-377-0381-8
- Minderheden meer gewicht. Over overgewicht bij Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen en het belang van integratiefactoren* (2008). Jaco Dagevos en Hans Dagevos. ISBN 978-90-377-0394-8
- Maatschappelijke organisaties in beeld. Grote ledenorganisaties over actuele ontwikkelingen op het maatschappelijk middenveld* (2008). Esther van den Berg en Joep de Hart. ISBN 978-90-377-0391-7